

סדרת הצופן התרבותי מגישה לקורא את רזי החשיבה הרב-תרבותית, השלכותיה ויישומיה הרבים. כיצד התייחסויות ההורה אל הילד מלידה קובעות את כושרו היצירתי, המדעי והדמוקרטי בעתיד באופן שיכשיר אותו להיות שותף בעל ערך בחברה מודרנית? ומהן הדרכים להכשיר את הילד מינקות לקשר עם הזולת ולראיית המשפחה כערך עליון כיאה לבן החברה המסורתית-הקולקטיבית? כיצד אפשר ללמוד להאזין למוזיקה של החשיבה המאפיינת תרבויות למיניהן? האם יכולות תרבויות שונות לחבור זו לזו באמצעות דיאלוג והשלמה הדדית ולהציע לאדם פתרונות שונים למצוקותיו? מה עלינו לדעת על אופן החשיבה השונה של תרבויות למיניהן כדי לעודד מפגשים בין-תרבותיים? מה יכול התנ"ך ללמד אותנו על יסודות החשיבה המסורתית-הקולקטיבית של כולנו? אילו פסוקים חינוכיים-טיפוליים יש בקוראן וכיצד אפשר להשתמש בהם לטובת כולנו? כיצד יכולים מנהיגים – המדברים עם העומד מולם כאילו הוא בן תרבותם – לקדם את השלום באמצעות הבנת חשיבתו של האחר? אלו מקצת הסוגיות שתדון בהם סדרת הצופן התרבותי.

דיאלוג – 123 סיפורים טיפוליים מהחברה המסורתית ופתרונם – הדיון התנהל כך: סטודנט מציג בעיה שמקורה בחברה המסורתית הישראלית על שלל גווניה (מוסלמים, נוצרים, בדווים, דרוזים, עולי אתיופיה, עולי קווקז, דתיים למיניהם ועוד). הבעיה שהוא מעלה מקורה במשפחתו, בעבודתו כמורה או כיועץ חינוכי עם תלמידיו או בכל מקום אחר. מתפתח דיאלוג רב-תרבותי העוסק בבעיה הנידונה ובו מציעים המשתתפים את הפתרונות המוכרים להם מתרבותם הם, והמחבר מוסיף את ההיבט המערבי שהוא אמון עליו בהיותו פסיכולוג קליני. כך חוברות יחדיו תרבויות שונות בדיאלוג פורה לתכלית אחת – לעזור לאדם במצוקתו.

עפר גרוזברד הוא פסיכולוג קליני ובעל תואר דוקטור באנליזה ויישוב קונפליקטים מהמכון לאנליזה ויישוב קונפליקטים באוניברסיטת ג'ורג' מייסון, ארצות-הברית. מרצה במכללה האקדמית הערבית לחינוך בישראל, חיפה, ועמית מחקר במרכז למחקר אסטרטגי ולמדיניות של המכללה לביטחון לאומי. ספרו האחרון הוא **מנחם בגין – דיוקנו של מנהיג, ביוגרפיה**.

עפר גרוזברד דיאלוג

123 סיפורים טיפוליים מהחברה המסורתית ופתרונם

דיאלוג
123 סיפורים טיפוליים
מהחברה המסורתית ופתרונם

עפר גרוזברד

סדרת הצופן התרבותי

פרסום שני

דיאלוג

123 סיפורים טיפוליים
מהחברה המסורתית ופתרונם

עפר גרוזברד

הוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

Ofer Grosbard

Dialogue

*123 Therapeutic Tales from Traditional Society
and their Resolution*

حوار

١٢٣ قصة للعلاج النفسي في المجتمع التقليدي
وحلولها المقترحة

הפצה: מוסד ביאליק
ת"ד 92 ירושלים

מסת"ב 965-342-939-6

©

כל הזכויות שמורות
להוצאת הספרים של אוניברסיטת בן-גוריון בנגב
באר-שבע תשס"ז

All Rights Reserved
Ben-Gurion University of the Negev
Beer Sheva 2007
Printed in Israel

לתלמידותי ולתלמידיי
שהעניקו לי את אמונם

إلى
طالباتي وطالبي الأعزاء
الذين منحوني ثقتهم العالية

תוכן העניינים

11	הקדמה
13	מבוא
45-15	פרק ראשון: הגיל הרך (עד שש)
40-15	בני משפחה מספרים
15	1. הילד שלא יכול לראות במבנה ביד של ילד אחר
16	2. משהו בפניה התרכך
18	3. אם את מרגישה אשמה את באמת אשמה
19	4. הוא משגע אותי
21	5. דיבור משובש
22	6. מעשן נרגילה מגיל שלוש
24	7. מרוב דיבורים מתחילים להאמין
26	8. אולי תעשו החלפות?
28	9. תגידי לה שאחיה הקטן קנה לה
30	10. הוא כזה גבר שלי
32	11. בעניינים כאלו לא הייתי מתייעצת עם הבעל
34	12. אני לא יכולה להגיד לו כלום
36	13. אני לא רוצה שכולם יקנאו בו
37	14. הם כמו אחים, לכן הם לא יכולים להתחתן
39	15. גם פיקסו צייר על קירות
45-40	גננות מספרות
40	16. גנבת הליטופים
42	17. טראומה – עבודה קבוצתית
	18. קשה להיות סמכותית כלפי גבר – בייחוד אם הוא לא מהכפר
44	שלך
104-46	פרק שני: גיל החביון (שבע-שתיים-עשרה)
66-46	בני משפחה מספרים
46	19. החיים, העיניים והנשמה שלי
48	20. המלך
50	21. אני לא יכולה להגיד לו "לא!"
52	22. הילד שלא הרשו לו לנקום
54	23. כאילו אין לו חיים משלו
55	24. הוא מתעצבן אם עושים לו בעיות

57	25. אז מה, נגיד לבנים שיתחילו לעזור!?
59	26. כשמישהי נחמדה מדי...
61	27. אולי זה פשוט האופי שלה
62	28. סערה בכוס מים
64	29. חלב לא טוב
104-66	מורים מספרים
66	30. כך ילדים בונים את עצמם
68	31. הילד שמצא את אמו מסוממת
70	32. מה עונים לברכת "חג שמח"?
71	33. צריך להסביר לו שאמו עשתה טעות
73	34. בשביל לגדל כבשים לא צריך לדעת לקרוא ולכתוב
75	35. למות או לסבול
77	36. האמת תלויה במה שנחליט
78	37. הילדה שאיבדה את הוריה
80	38. משקרת בעיניים
82	39. אנדרטת כבוד לילדה
84	40. כשאני מתקרב אליה היא נרגעת
86	41. הילדה המכושפת
88	42. היא באה אלי ומבקשת תשומת לב
90	43. אפילו המנהל אמר...
91	44. זה מאלוהים
93	45. משחק אותה
95	46. ילד יהודי בבית-ספר ערבי
98	47. סגול הוא צבע האהבה
100	48. הזדהות עם התוקפן
101	49. אני אוהב אותך
180-105	פרק שלישי: גיל ההתבגרות (שלוש-עשרה-שמונה-עשרה)
117-105	בני משפחה מספרים
105	50. אמפטיה
106	51. שתלטנית חסרת-תקנה
109	52. אתם "בני זונה"
111	53. הספר הוא אויבו
112	54. אף אחד לא שומע
113	55. אמא קטנה
115	56. סינדרלה

144-117	מורים מספרים
117	57. גילוי עריות
118	58. מיהו המורה הטוב?
119	59. חוק הג'ונגל
122	60. טרף קל
123	61. חכה שאבא יבוא הביתה
125	62. אחכה לה כל החיים
126	63. רחמים
128	64. במיטה עם השכן
130	65. כשמורה נפגע מתלמיד...
132	66. השד בבקבוק
133	67. התינוק והענב
133	68. דמוקרטיה של הנפש
136	69. חתונה כפויה
137	70. כולנו נכשלנו!
139	71. סולחה
140	72. לרדת מהעץ
142	73. התלמיד שהודה בדבר שלא עשה
180-144	יועצים חינוכיים מספרים
144	74. תלמיד ערבי בבית־ספר יהודי
146	75. יש ילדים שאלוהים ברא אותם פחות חכמים
148	76. גשר על מים סוערים
150	77. למה אלוהים ברא את האדם?
152	78. העברה נגדית בהקשר תרבותי
154	79. אני מתבייש לדבר עם בנות
156	80. חופש בלתי־מוגבל
158	81. מנהל אומר מילה טובה לעובד?
160	82. השימוש בעצמי לטובת האחר
162	83. התערבות משולבת – קולקטיבית ואינדיבידואלית
164	84. המפגש הבלתי־אפשרי בין התרבויות
166	85. קרום הבתולין
168	86. משחקי רגשות
170	87. אהבה אסורה
172	88. קבלת הדין
174	89. עניין של כבוד
176	90. שחור זה לבן

	91. על הקשר בין השתייכות לחברה מסורתית לציאות לחוקי התנועה	178
238-181	פרק רביעי: בוגרים (19 ומעלה)	
181	92. חוכמת חיים	
182	93. אין גבול לבושה	
184	94. תפקיד תפור מראש	
186	95. מי אשם בהתאבדות?	
188	96. טוב למות עם אמא	
189	97. אחותי והבחור שלי	
191	98. נישואים בין מוסלמית לנוצרי	
292	99. אדם רעב זקוק למזון ולא לשיקוף רגשותיו	
	100. את ראוייה לבחור שיאהב אותך – ואני חשבתי שאני הוא הבחור הזה	194
196	101. הבן שמצא את אמו	
197	102. תלות לא מסתיימת, היא רק מתחלפת	
199	103. מילדות לבגרות – בבת אחת	
201	104. להיות עצמאי זה לעשות מלחמה	
202	105. עצמאות היא עונש	
203	106. לחיות את השיגעון	
205	107. כשהאמת היא בידי הקבוצה	
207	108. אהבה נכזבת	
209	109. עצמאות מקבלים או לוקחים?	
211	110. ממאשימה לנאשמת	
213	111. בשביל להיפרד מהמאהב לא צריך לשים את הטלפון במים	
215	112. נכנס בי השטן	
219	113. על הקשר בין אלימות לפתרון תרגיל בחשבון	
221	114. המפגש עם העולם המודרני	
222	115. חיילי משחק במגרשם של אחרים	
223	116. לב זהב ומה שמאחוריו	
225	117. האם לספר לה שבעלה בוגד בה?	
227	118. הייתי יורה בו	
229	119. כשמבינים זה כבר לא מאלוהים	
231	120. על הנזק ההתפתחותי שבנישואים בין בני דודים	
232	121. סיפור על דמוקרטיה וכניעה	
234	122. רצח על חילול כבוד המשפחה	
237	123. חיים של סבל	

הקדמה

הפילוסוף והסופר ג'ובראן חליל ג'ובראן מספר בספרו הנביא על הידידות, וכך הוא אומר:

"ואל תהא מטרה לידידות אלא עמקות הרוח, כי אהבה, החותרת לדבר, לבד מגילוי סתריה היא אינה אהבה אלא רשת פרושה, אשר רק דברים פתוחים עולים בה".

ידידותי עם עפר החלה בפגישה שנערכה בשנת 1997 עם מנהלים יהודים וערבים בנושא גישור רב-תרבותי. באותה פגישה עלה נושא השואה והכאב היהודי. ניסיתי לספר כמה נושא השואה קרוב ללבי וכמה אני מבינה את הכאב של העם היהודי. ואז התפרצה מנהלת אחת ואמרה לי, "איך את מעזה להגיד שאת מבינה את הכאב...?" נאלמתי דום ולא ידעתי מה לומר. ואז אמר עפר משפט שעשה לי משהו פנימי. הוא אמר למנהלת, "תראי מה קורה עכשיו, היאם מנסה להבין אותך ואת מרחיקה אותה ממך". המשפט הזה נכון לי היום לכל דבר – אנו מרחיקים את האחר מאתנו משום שאנו חיים בתקופה של "קרחון פנימי" המכסה את הלב ויוצר בדידות, ניכור, כאב ושנאה. מאז עפר מקשיב לנו ללא תנאי, מתחבר לכאב, ומנסה ככל יכולתו להביא הקלה ושחרור במצבים שהם לפעמים בלתי-אפשריים לאנשים שבאים אתו במגע.

בהיותנו בני אדם, לכולנו יש סיפורים שכאשר אנו מספרים אותם והאחר מאזין לנו הסיפור שלנו מקבל משמעות ואנו מקבלים כוח. ההקשבה לסיפור שלנו מחזקת אותנו ומשפרת את הרגשתנו. קראתי בעיון את 123 הסיפורים שעפר מביא לקורא הישראלי והתחברתי לרבים מהם. האוניברסליות של הכאב האנושי שמעבר לעמים ועדות, שעליה עפר מספר ואותה הוא מזכיר לנו.

החברה הערבית המתפתחת ומשתלבת בחברה הישראלית עוברת שינוי מרחיק לכת ממחשבה פטריארכלית קולקטיבית למחשבה אינדיבידואלית פמיניסטית. האישה הערבית בת זמננו שואפת להיות אקדמאית וקריירהסטית ולממש את עצמה בתחומים למיניהם בדומה לאשת המערב. תהליך דומה עוברת חברות יהודיות מסורתיות, שעפר מביא גם את סיפורן, אבל לצערי, כל חברה מתמודדת עם הבעיות שלה ואין דיבור בין-תרבותי ודיאלוג בין-תרבותי ועל כן גם אין אינטגרציה רגשית. זוהי הסיבה לגל האלימות המתפשט בארץ הכולל רציחות על חילול כבוד המשפחה, פגיעות מיניות וניסיונות אובדניים ששיעורם עלה בחברה הערבית, בקרב עולי אתיופיה ובחברות אחרות שמצויות בתהליכים קשים אלו.

אני מרגישה שהאנושיות איבדה את הדרך ... דרך האהבה ללא תנאי, הערך של נתינה, והערך של חמלה ... מאוד אהבתי את הסיפורים. אני שומעת אותם מדי יום ביומו מהיועצים הערבים והיהודים כאחד. רגשות של אם הנקרעת בין הקריירה והבית

הם אותם רגשות, אם היא מקרב החברה המסורתית ואם מהחברה המודרנית. הרגשות של הסבים והסבתות המשחזרים את העבר בדאגת יתר לנכדיהם הם אותם רגשות, ולבסוף הבלבול העז בעקבות מה שקורה במזרח התיכון ובמדינה, לכולנו אותם רגשות!

כולנו צמאים לקשר משמעותי עם הסובב אותנו ... הילד צמא לקשר עם ההורה ... המורה צמא לקשר עם המנהל ... ושוב ההורה מצדו צמא לקשר עם הילד והמורה ... אבל אנו מצויים בעידן "הקרח הרגשי", כפי שציינתי קודם, ואיש לא אמר לנו שהקשר הוא פשוט והיכולת לממש אותו נמצאת בכל אחד מאתנו. ושוב עפר מנסה לומר לנו שאנו חייבים לעצור רגע, לברר מה שבא מבחוץ, להתבונן פנימה ולהרגיש את הכאב, להיות עם עצמנו לרגע בשקט. לכולנו יש אהבה אין-סופית שנבראנו אֶתה והיא נמצאת בתוכנו. האם נוכל להוציא אותה מן הכוח אל הפועל...?

אני מברכת את הספר שבו עפר שם נשמה חדשה בהקשבה שלו לסיפורים שבאים מחברות שעוברות שינוי קיצוני, שינוי המתבטא בקפיצה משמרנות למודרניזציה בעידן פוסט-מודרני יבש וקשה שבו כולנו מחפשים את הדרך לשרוד.

היאם טנוס

מפקחת על הייעוץ במגזר הערבי

משרד החינוך והתרבות

מבוא

ספר זה הוא פרי עבודה משותפת של תלמידי ושלי במסגרות שונות ובהן המכללה האקדמית הערבית לחינוך בחיפה, מכללת אורנים ואוניברסיטת חיפה בשנים 2004-2006. בשנים האלה לימדתי קורסים בנושאים של חינוך וייעוץ רב-תרבותי. במכללה האקדמית הערבית כל הסטודנטים הם ערבים, רובם משמשים מורים במסגרות למיניהן. השיעור התנהל כך: הסטודנט הציג לפני הכיתה מקרה שבנוגע אליו רצה להתייעץ. מהם הציגו קשיים ממשפחתם – שאלות הנוגעות לילדיהם, לבני זוגם, להוריהם ובעיות שהתעוררו במסגרת המשפחה המורחבת. אחרים ניצלו את ההזדמנות והעלו קשיים שהתעוררו בקשר לתלמיד כלשהו שהם מלמדים והיו שהעלו בעיות הנוגעות ליחסיהם עם חברים ואנשים אחרים. התפתח דיון כיתתי. הסטודנטים הציגו פתרונות המשקפים בדרך כלל את ניסיונם בחיים ואת תרבותם, ואילו אני, בהיותי פסיכולוג קליני, הוספתי את הפתרונות המערביים המקובלים לשאלות אלו. כך יחד, בכוחות משותפים, מתוך דיאלוג בין-תרבותי, חיפשנו את הפתרון הטוב ביותר לבעיה המוצגת. הם לימדו אותי ואני לימדתי אותם, ותחושותי הייתה שכל צד רוצה שהצד האחר ידבר יותר ואילו הוא יאזין וילמד. במקרים רבים עלו פתרונות המשלבים היבטים מודרניים ומסורתיים גם יחד שלא היינו מגיעים אליהם ללא אותו דיאלוג פורה. במקרים אחדים ביקשו הסטודנטים להציג מקרה אישי במיוחד שאותו לא רצו לחשוף לפני כל הכיתה. אז ישבנו יחד בקפטריה ההומה אדם וניסינו להבין את הבעיה ולמצוא לה פתרון.

קבוצות היועצים החינוכיים היו קבוצות מעורבות של יהודים וערבים והוצגו בהן בין השאר גם מקרים מהחברה היהודית המסורתית (עולי אתיופיה וקווקז, החברה הדתית והחרדית ועוד) שנתקלו בהם היועצים במסגרת עבודתם בבית-הספר. לא קשה להתרשם מן הדמיון הקיים בין החברות המסורתיות למיניהן ומכאן שהחלוקה האמתית (אם אכן קיימת חלוקה) היא בין החברה המודרנית לחברה המסורתית ולא בין יהודים לערבים או חלוקה על כל בסיס לאומי אחר. זו הסיבה שאני משתמש במינוח "מודרני" ו"מסורתי" גם בספר זה, בדרך כלל, מבלי לציין את מוצאו התרבותי של הפרט הנדון. יתרה מזו, מסורתיות ומודרניות הם יסודות שקיימים בכל מיני מינונים בקבוצות למיניהן וגם בתוך כל אחד מאתנו ועשויים להשתנות במהלך חיינו.

כך, ב-123 סיפורים טיפוליים שסופרו בכמה כיתות ובכמה מסגרות, נפרש מארג של הורים, מורים ויועצים חינוכיים שהציגו מגוון קשיים והתלבטויות שמאפיינים את החברה המסורתית על שלל גווניה בישראל. עשינו ניסיון אמתי וכן ליצור דיאלוג בין-תרבותי שיעזור לנו להכיר זה את עולמו של זה ולהתקרב אליו.

המקרים חולקו לפי ארבע קבוצות הגיל העיקריות: הגיל הרך (עד שש), גיל החביון (שבע-שתיים-עשרה), גיל ההתבגרות (שלוש-עשרה-שמונה-עשרה) ומבוגרים (תשע-עשרה ומעלה). כן חולקו חלוקה נוספת לפי הגורם שהציג אותם – הורים,

דיאלוג

מורים או יועצים חינוכיים, כל זה כדי לאפשר לקורא להתמקד במקרים המעניינים
אותו.

עפר גרוזברד
חיפה
מאי 2007

פרק ראשון

הגיל הרך (עד שש)

בני משפחה מספרים

1. הילד שלא יכול לראות במבנה ביד של ילד אחר

א' הוא ילד בן חמש, קרוב משפחה, מספר לנו ג'. בכל פעם שהוא משחק עם בתי בת השלוש הוא חוטף מידה כל דבר שהיא מחזיקה בו. בלי בושה הוא נוהג כך לפני הוריו והם עומדים חסרי־אונים מולו. כשהם באים אלינו הביתה א' משחק בחופשיות בכל המשחקים של בתי, ולעתים אפילו בביתנו הוא חוטף לה מהיד דברים שהם שלה. אבל כשאנחנו מבקרים אצלם הוא לא נותן לה לגעת בכלום. בגן הוא ילד טוב ולא מתנהג כך אבל בבית עם הוריו אי־אפשר לעצור אותו או להגיד לו דבר. להוריו הוא אומר שהוא יעשה מה שהוא רוצה וכשהם מנסים לעצור אותו הוא מקלל, משתולל ומרביץ. הוא ילד שלא יכול לראות במבנה ביד של ילד אחר מבלי שינסה לקחת. א' הוא הבכור ויש לו אחות בת שנה וחצי. הוא אוהב אותה מאוד אבל לא מרשה לאף אחד להתקרב אליה. הוא רכושני מאוד כלפיה.

האב עובד כטבח והאם עובדת כאחות בקופת־חולים ובבית־אבות. ההורים כמעט לא נמצאים בבית, וא' גדל אצל הסבא והסבתא, והם מפנקים אותו כל הזמן ונותנים לו הכול, גם משום שהוא הבן הבכור. ההורים של א' מודאגים, והאב ביקש מג' שיציג את המקרה בכיתה כדי שיוכלו להיעזר בפתרונות שיוצעו. מה על ההורים לעשות? שואל ג'.

אני חושב שההורים שלו מרגישים אשמים משום שהם לא נמצאים אתו וכל היום הוא נמצא אצל הסבא והסבתא ועל כן הם נותנים לו כל דבר, משיב ג' בעצמו. המצב הכלכלי של המשפחה טוב, הוא מוסיף, ייתכן שההורים יכולים לעבוד פחות שעות ולהיות יותר עם הילד שלהם. הייתה בכיתה הסכמה שעל ההורים להציב יותר גבולות לילד שלהם. אבל היו שטענו שאולי ההורים באמת לא יכולים ויש ילדים שאפילו שהם בני חמש ההורים אינם מסוגלים להגיד להם מה לעשות. ואז עלתה השאלה: למה בגן א' מתנהג יפה? מישהי אמרה שבגן הגננת לא מפחדת מא' ומציבה לו גבולות ועל כן הוא ילד טוב בגן. שאלתי, האם ההורים יכולים לבקש מהסבא והסבתא להציב לילד יותר גבולות מאחר שהוא נמצא אצלם הרבה? אולי כדאי שכל המבוגרים המטפלים בילד יגבשו גישה אחידה בנוגע לטיפול בו? ג' אמר שהוא חושב שהסבא והסבתא לא יסכימו שההורים יורו להם איך לנהוג בא', הם רוצים למצוא חן בעיניו ועל כן הם

נותנים לו הכול. היו שסיפרו שגם אצלם המצב דומה משום שהם חיים בסמיכות להוריהם ולמשפחה המורחבת ולפעמים אפילו מתגוררים באותה דירה.

הסברתי שבמקרים אלו בעצם יש לילד בחווייתו כמה אמהות. כשאמו שלו למשל מסרבת לתת לו ממתק לפני האוכל יכול הילד ללכת ולבקש ממתק מן הסבתא או מן הדודה והן, שירצו לרכוש את לבו, ייתנו לו את מה שאסרה האם. כך הילד לומד את הכישורים המניפולטיביים בקבוצה יותר משהוא לומד לקבל ולהפנים את האיסור "לא" ואיסורים אחרים.

אז מה ההורים בכל זאת יכולים לעשות? עליהם לשוחח ברצינות עם הסבא והסבתא ולהבהיר להם שעליהם להציב לילד יותר גבולות. עליהם להסביר למשפחה המורחבת מדוע גבולות אלו חשובים כל כך להתפתחותו של הילד. ילד חסר-גבולות הוא לא ילד שיוכל להצליח בבית-הספר וגם לא אחר כך בחיים. לעתים הורים חשים שאף שהם הגדולים אין להם השפעה על הילד. זו תחושה שכיחה אצל הורים אך היא אינה נכונה. היא נובעת מתוך חשש של ההורים להפעיל את סמכותם ומתוך תחושה שאם יציבו גבולות לילד פירושו שהם לא הורים טובים דיים. ההפך הוא הנכון, והגננת היא ההוכחה שהדבר אפשרי. הסיבה שהוא לא נעשה היא חולשתם של ההורים והמשפחה המורחבת. אם ההסברים לא יועילו על ההורים לדאוג שהילד לא ישהה שעות רבות כל כך אצל הסבא והסבתא.

הסברתי שילד שלא חש שיש לו גבולות ברורים ויציבים מתמלא חרדה בגלל היעדר הגבולות. מישהי שאלה למה. עניתי לה: "נניח שתתנפחי לממדים שלא מתאימים לך, תחשבי שאת עכשיו חברת-כנסת או ראש ממשלה שצריכה לנאום נאום לאומה. איך את מרגישה?" עכשיו היה ברור לה למה התנפחות של הפרט מעבר למידותיו או מדוע אמירה של ילד להוריו, "אני לא אשאל אתכם ואעשה מה שאני רוצה", מעוררת בו חרדה רבה. על כן הילד הוא המפסיד הראשון מהיעדר גבולות מגנים ושומרים בחייו.

2. משהו בפניה התרכך

ס' בת הארבע היא ילדה שלא רוצה לדבר בגן. גם כשהגננת שואלת אותה שאלות שהיא יודעת את התשובה עליהן היא שותקת. "איזה יום היום?" שואלת הגננת, וס' לא עונה, כאילו היא מתביישת. לעתים היא ניגשת אל הגננת מיוזמתה ומראה לה ציור שציירה, אבל כאשר שואלים אותה שאלה היא לא עונה. ס' נראית נבונה, היא אוהבת לשמוע סיפורים וללמוד דברים חדשים אבל הכול בלי לדבר. גם עם הילדים בגן נראה שקשה לה. היא שקטה ולא עושה בעיות, אבל גם אינה משתתפת באופן פעיל במשחקי הילדים. ס' אומרת שהילדים בגן צוחקים עליה ולא אוהבים אותה.

בבית ס' היא אחרת. אמה מספרת שהיא רוצה כל הזמן להיות לידה, דבוקה אליה, בוכה על דברים קטנים, שום דבר לא מוצא חן בעיניה וכל דבר היא צריכה לקבל. אמה מדגישה כמה היא מעצבנת אותה. כשהוצע לאם בכיתה להתחבר לעצמה ולהיזכר

בילדותה שלה סיפרה ש'ס' שונה ממנה מאוד ודומה לבעלה. גם בעלה היה ילד מנדנד, סיפרה אמו. היא רוצה שלביתה תהיה אישיות חזקה כפי שיש לה. חולשתה של 'ס' לא עודדה את האם לחוש קרבה אליה, אלא להפך, היא חשה שבתה משתלטת עליה בחולשתה.

בכיתה העלו את האפשרות ש'ס' מקנאת באחותה הקטנה, ונטען כלפי האם שאולי בתה רוצה שהיא תשהה במחיצתה יותר. האם סירבה להכיר באפשרות הזאת. אחרים ביקשו מן האם לומר גם משהו טוב או חם על בתה. היא לא יכלה. הכיתה ניסתה לעודד את האם לחוש אמפתיה לבתה, אבל היא ברור שהאם כל הזמן מבקרת את 'ס', מתקשה לראות את העולם מבעד לעיני בתה ומתקשה להיות אמפתית אליה. לבסוף סיפר סטודנט מבוגר שבנו בן עשרים וחמש איך פעם אחת כשכעס עליו מאוד תפסה אותו אמו שלו ואמרה לו שהוא לא היה שונה מבנו ולאמתו של דבר היה דומה לו מאוד. הסטודנט סיפר שזה מה שגרם לו לשנות את עמדתו כלפי בנו. הפעם היה נדמה שהסיפור נוגע באם ומשהו בפניה התרכך.

הסברתי לאם ש'ס' לא מתקשרת בגן בגלל מה שקורה בבית. היא לא בשלה ליצור קשר עם הילדים, לא מוכנה להשיב לגננת ומתנהגת כילדה קטנה מגילה עקב תחושתה שהיא עדיין צריכה לבסס את הקשר עם אמה. האם דוחה אותה ואת דרישותיה והילדה נלחמת בה כדי לקבל יחס ותשומת לב, ובכך היא מעצבנת מאוד את אמה. האם חווה את 'ס' כשתלטנית, אולם 'ס' חשה בתוכה ההפך מכך – היא חשה חסרת-אונים ומנסה באמצעות בכייה לקבל את תשומת לב של האם.

ההמלצה לאם הייתה שתנסה להתקרב אל בתה, למצוא את הצדדים היפים שבה, להבין שהיא ילדה קטנה ושקשה לה, להיזכר איך הייתה היא בילדותה וכמה גם לה היה חשוב הקשר עם האם. שוחחנו על כך שהפתרון היחיד לבעייתה של 'ס' הוא בדרך הקבלה והאמפתיה ולא בדרך הקשיחות משום שחסרה לה אהבת אמה. ללא תחושה זו וללא חוויה מתקנת יקשה עליה גם בעתיד ליצור קשר עם חברים ולפתח קשר בונה עם הגננת או המורה. ייתכן גם שהאם משחזרת ומחיה עם בתה את ילדותה שלה ואת הדחייה שחשה מאמה אף שהיא הכחישה זאת. בעניין הזה לא הספקנו להעמיק למעט סיפורו של הסטודנט. כמו כן לא דנו בנושא הקנאה – ייתכן ש'ס' מקנאת מאוד באחותה הקטנה משום שלהרגשתה היא מקבלת יותר. על כן היא מתנהגת כילדה צעירה יותר בת גילה של אחותה. כשסיכמה האם את הדיון היא הודתה שהיא מביטה בבתה בהתנשאות ואינה יכולה להיות אמפתית אליה. נראה היה שמהו בכל זאת נקלט.

כשהתיישבתי לכתוב את המקרה שמתי לב שאינני זוכר את שם האם, דבר שבדרך כלל לא קורה לי. גם אני לא יצרתי קשר אישי אֶתה ולא הייתי אמפתי אליה, גם לי היה קשה להבין את מצוקתה וייתכן שנשמעתי ביקורתי מדי. הרי מה שהיה דרוש לה הוא שאהיה הרבה יותר חם וקרוב כדי שתוכל לנהוג באופן דומה עם בתה. חשבתי שדווקא אנשים שכל כך זקוקים לרגש זה הם אלו שדוחים אותו ולבסוף לא זוכים בו. החלטתי לפתוח את השיעור הבא בכך שאשתף את הסטודנטים בכשל שלי כדי לעזור לאם להבין את הכשל שלה.

3. אם את מרגישה אשמה את באמת אשמה

יש לי שלושה בנים ובת, מספרת ק'. הבעיה שלי קשורה לבני הקטן, ב' בן השש, שלומד בכיתה א'. כל הזמן הוא רוצה להיות כמו הגדולים, בלבוש, בקניות, בכול. לזה מתלווים כל הזמן בכי ונדנודים. למשל, אם ג' בן הארבע־עשרה עובד במחשב גם ב' רוצה את המחשב דווקא באותו הרגע. ג' לא רוצה לפנות את המחשב ואז ב' מתחיל לבכות ופונה אלי. אבל אני מכינה שיעורים באותו הזמן. וכך מתנהלת השיחה:

ב': אמא, תגידי לאחי שאני רוצה לשחק במחשב.

אמא: תגיד לאבא, אני עושה עכשיו שיעורים.

ב': אבא לא בבית. הוא ירד למטה לסבתא. אמא, תגידי לו את.

אמא: ג', תן לאח שלך לשחק.

ג': אני לא יכול. אני מוריד עבודה מהאינטרנט.

אמא: אחיך עושה עבודה. כשיגמור ייתן לך לשחק.

ב': (מתחיל לבכות בכי של זעם) אמא, תגידי לו. למה את נותנת לו לשחק במחשב ולא לי?! למה את נותנת רק לו לצאת בלילה מהבית (הולך לחברים) ורק לי את אומרת להכין שיעורים ולהישאר בבית?! רק הם עושים ... רק הם הולכים...

אמא: מספיק, אני רוצה לגמור את העבודה שלי. אם תשתוק אתן לך משהו מתוק.

ב': (שותק רבע שעה ואחר כך שוב מבקש את המחשב. מסתכל עלי בעיניים פקוחות ואני מרגישה שהוא כועס עלי משום שאני עובדת ולא שמה לב אליו) את עוד כותבת?! מה, הכתיבה יותר חשובה ממני?! מתי את גומרת?! מתי תפתרי לי את הבעיה!?

כאמא, אני מבולבלת מאוד. מצד אחד, הוא צודק ומגיעה לו אמא שכל הזמן תשים לב אליו ואל הבעיות שלו. אבל מצד אחר, אני חשה זעם וכעס ואני נקרעת מבפנים. מאחר שאני לא יכולה להשתיק אותו ולהפסיק את הנדנודים אני אומרת לגדולים לוותר לו משום שהוא הקטן והוא לא מבין. כך אני נכנעת והוא מנצח ומקבל בדרך כלל בסוף את מה שהוא רוצה. אני מרגישה שאני אשמה בכך שאני הולכת ללמוד ועוזבת אותו והוא זקוק לי משום שהוא רק בכיתה א'. אחר כך אני מנסה לפצות אותו בדברים אחרים אבל זה לא עוזר. אני בבעיה.

לפני כשנה הוא סירב להיכנס לגן במשך שלושה חודשים שלמים משום שטען שזה כמו בית־ספר והוא לא רוצה בית־ספר תובעני. היום, בכיתה א', יש לו קשיים ברכישת השפה. כשהוא יושב לקרוא אני יושבת לידו ורואה כמה קשה לו ובוכה. בכיתה יש לו חברים שאוהבים אותו אבל אין לו מוטיבציה ללימודים, ובבית הוא ממשיך לקבל הכול. לא כך היה עם שאר הילדים. ק' מספרת שבעלה חוזר הביתה מאוחר בערב אבל כעיקרון הם חולקים את אותה בעיה עם ב'.

היו תלמידים שאמרו שאם ק' מרגישה אשמה היא כנראה באמת אשמה וכדאי

פרק ראשון: הגיל הרך

שתקשיב ותיתן לו יותר, תשב אתו יותר, משום שבאמת אין לו אמא. אחרים הציעו לה שיטות להסיח את תשומת לבו של ב'. היו שחשדו שיש לו ליקוי למידה ויש לשלוח אותו לאבחון.

ההתרשמות שלי הייתה שהקושי העיקרי של האם, שנובע מהזדהות יתר שלה עם בנה, הוא להציב לו גבולות ברורים. כשקשה לו בקריאה במקום לעודד אותו ולהאמין ביכולתו להתמודד היא בוכה מתוך הזדהות עם הקושי שלו. היא לא יכולה לומר לו "לא" בשום עניין מבלי לחוש אשמה כבדה. ב' לא לומד להתאפק, לשאת תסכול ולהתמודד עם קושי – תנאים הכרחיים לכל הצלחה בלימודים. אמא טובה יודעת לומר "לא" ולהציב גבולות השומרים ומגנים על הילד. כך הילד נרגע, מטריד פחות ויודע מה אפשרי ומתאים ומה לא. ב' מתנפח מעבר לגילו ורוצה להיות כמו אחיו הגדולים, אבל לא עומד במטלות ההתפתחותיות של גילו, בעבר להיכנס לגן וכעת ללמוד לקרוא. להלכה הוא מנסה להתנהג כגדול מגילו אבל למעשה הוא חש קטן מגילו ולא מסוגל לשאת במטלות שמצופות מבני גילו. לאמא מותר ללמוד ולממש את עצמה ולטווח הרחוק ודאי ייטיב גם עם ב' עצם הדבר שאמו מרוצה ומסופקת יותר מעבודתה. שורש הבעיה של ק' הוא תחושות האשמה שיש לה ועליה לעבוד עליהן כדי להיות אמא טובה יותר. בסיום אמרה ק' שעכשיו היא מבינה שהבעיה טמונה בה ולא בבנה.

בחברה המסורתית שכיחה התופעה שהילד הצעיר מקבל כמעט הכול, דבר שפוגע בו בסופו של דבר משום שהוא לא לומד לשאת תסכול. יחס זה פוגע גם בשאר האחים, שלומדים לוותר לו לעתים קרובות ללא צורך וללא סיבה. הדבר קשור בהזדהות עמוקה של הוריו אתו, בהיותו קטן וחלש יותר, והם אינם מקיימים נפרדות ממנו ואינם מציבים לו גבולות ברורים החיוניים להתפתחות תקינה.

4. הוא משגע אותי

ר' סיפרה היום לכיתה על משהו שממש מכניס אותה לדיכאון. בבן הבכור השקענו הכול, היא אומרת, והתוצאות מדהימות, הוא ילד חכם ובולט ואנו ממש גאים בו. לאחר שלוש שנים נולד בננו השני, ה'. גידלנו אותו באותו האופן עד שמלאו לו שלוש והוא נכנס לגן הילדים. בהתחלה זכה גם הוא למחמאות רבות על כך שהוא ילד חכם, משתתף בפעילויות ועוזר לחבריו. לאחר כמה חודשים הוא החל לשאול אם מחר יש גן. כשאמרנו לו שיש הוא בכה ואמר שאינו רוצה ללכת לגן. ניסינו להבין מדוע. הוא רק אמר שהוא לא אוהב את הגן ורוצה להישאר עם אחותו בת השנתיים וחצי בבית. בזמן האחרון כל בוקר הוא בוכה ואומר שאינו רוצה ללכת לגן. אנו מסבירים לו שבגן יש הרבה דברים יפים וחברים ואנו ההורים הולכים לעבודה ואין לו היכן להישאר. הוא משיב שיישאר עם אחותו אצל המטפלת. אנו לוקחים אותו אל הגן בכוח ושם הוא יושב ובוכה זמן רב ולא משתף פעולה. לא אחת שאלנו אותו אם קרה משהו בגן ואם מישהו התנהג אליו לא יפה. הוא אומר שלא אבל מוסיף שאינו רוצה ללכת לגן. דיברנו עם הגננת והסייעת לגננת והן אמרו שלא קרה שום אירוע חריג. אני מתרשמת ששתייהן

מתייחסות אליו יפה מאוד ומפנקות אותו לא מעט. כל ערב אביו ואני יושבים ומשוחחים אתו והוא מבטיח שמחר ילך לגן ברצון, ובבוקר הוא ילד אחר. מסרב להיכנס לגן, בוכה ולעתים בורח בריצה מן הגן. ה' פשוט הפך להיות ילד אחר.

בכיתה החלו התלמידים לחקור את ר' וניסו לברר אם בכל זאת קרה היכן שהוא משהו. איך הוא מתנהג עם החברים בשכונה? איך הוא מתנהג עם שאר בני המשפחה? ור' אומרת שהכול כרגיל למעט העובדה שבתקופה האחרונה הוא ממש נדבק אליה. הולך אחריה לכל מקום ולא עוזב אותה. לעתים היא כבר לא יכולה עוד, ואז היא ממש צועקת עליו שיעזוב אותה ושהוא משגע אותה ושהיא כבר לא יכולה לסבול אותו.

למען האמת, נחרדתי מעוצמת הדחייה. ניסיתי להיות לרגע ה' הקטן, שנולדה לו אחות כשהיה בסך הכול בן שנה ובקושי הספיק ליהנות מקצת יחס אישי. כמה טבעי לקנא בה כשהיא נשארת בבית ומקבלת יחס מהמטפלת וממנו כבר דורשים להיות גדול. והוא, כל מבוקשו להיות קטן, כמו אחותו, ולקבל תשומת לב. אבל כשהוא רץ אחרי אמו ורוצה אותה היא מגרשת אותו ואין לה פנאי בשבילו. כשהוא חוזר מהכיתה, הוסיפה ר', אני שואלת אותו כל יום מה למד ומה עשה ומתקנת לו שגיאות בנושאים שונים...

אבל אני שומע את האם חוקרת את בנה ועוד מתייחסת – בפליטת פה – אל הגן כאילו היה כיתת לימוד ושוב ה' מרגיש שמתייחסים אליו כמו אל גדול אבל הוא עדיין לא חש כך ועדיין רוצה וצריך את קרבת אמו.

התרשמתי כמה קשה לר' שלא לאמץ נקודת מבט של אם שאפתנית שרוצה שבנה השני יצטיין גם הוא וילך בדרכיו של בנה הבכור, אלא להיכנס לנעלי הילד ולראות את העולם מבעד לעיניו. אבל כאשר הצעתי לה אפשרות זו קיבלתי את הרושם שהיא מסוגלת להחליף בקלות את נקודת הראות. המלצתי לה לעשות אתו את "הזמן שלנו" – כל יום כרבע שעה רק שלהם, זמן איכות שה' יוכל לחכות לו בידעו שאז אמא היא שלו ורק שלו. כמו כן הצעתי לה להפחית את החקירות בשובו מן הגן ולומר לו שהמטרה היא שיהנה בגן. ובעיקר להיות יותר חמה ותומכת, ואם לתחושתה הוא נדבק אליה, לומר לו שעוד מעט תתפנה להיות אתו מתוך הבנה לצרכים האמתיים שלו.

כמה שבועות אחר כך סיפרה ר' שהשינוי בה' היה מהיר. מיד כשהחלה לנהוג בו בחמימות ובקרבה, להתפעל ממעשיו ולא לחקור, הוא נרגע ופחות נצמד אליה. פחתה הקנאה באחותו וגברה הנכונות ללכת לגן. ר' הודתה לקבוצה והוסיפה שעכשיו היא מקווה שיחזור להיות ילד חרוץ וחכם כפי שהיה. שוב ושוב אני מתרשם כמה במקרים רבים קשה לסטודנטים שלי לאמץ את נקודת הראות של הילד – להבין איך הוא רואה את העולם ומה הוא מרגיש. אבל כשזו מוצעת להם הם יכולים בקלות יחסית להזדהות עם הילד ולהבין אותו.

5. דיבור משובש

ג' בן הארבע וחצי, מספרת ע' על בנה. הוא מבטא את כל המילים יפה ויש לו יכולת הבעה טובה במיוחד כשהוא מדבר עם מבוגרים. אבל הבעיה היא שהוא מבלה שעות רבות עם בן דודו בן השלוש וחצי, שגר באותו בניין. לבן הדוד ליקוי בדיבור והוא משבש מילים רבות ובני מחקה אותו. ג' חוזר הביתה וממשיך לדבר כמו בן דודו אף שברור שהוא יודע שהוא אינו מדבר נכון, נראה אפילו שהוא נהנה מזה. בתחילה כעסתי עליו על שהוא מדבר כך אבל זה לא עזר, לאמתו של דבר אפילו הזיק, משום שהוא החל לדבר גרוע יותר. הצעתי לו שיהיה המורה של בן דודו ויתקן אותו משום שהוא הגדול שיודע. בתחילה מצא חן בעיניו הרעיון להיות מורה אך לאחר זמן קצר התייאש מהתפקיד וחזר לדבר כמו בן דודו. ניסיתי לתת לו חיזוקים חיוביים כל פעם שדיבר נכון אבל גם זה לא עזר. הדבר הזה חשוב לי מאוד, אומרת ע', ולכן אני משתפת את הכיתה בו בתקווה שתעזרו לי.

סטודנטית א': יש לו חברים חוץ מהבן דוד?

ע': כן, יש לו חברים אבל רוב הזמן הוא מבלה עם בן דודו.

סטודנטית ב': איך את יודעת שהוא יודע לדבר נכון?

ע': רואים שלפעמים הוא עושה את זה בצחוק או כדי להרגיז אותי. למשל, אצל ההורים שלי הוא מדבר נכון וגם בכיתה הוא מדבר נכון. אבל בבית, אחרי שהוא שיחק עם הבן דוד, הוא מדבר כמוהו.

סטודנטית ג': מי מביניהם החזק והאחראי?

ע': הבן שלי חושב שהוא אחראי על בן דודו והוא מגן עליו ומתרגם אותו כשלא מבינים. ג' אומר שהוא מדבר ככה בגלל שכך הם מבינים אחד את השני וגם מוסיף שהוא מרחם עליו.

סטודנטית ד': למה בן הדוד לא מחקה את ג'?

ע': בן הדוד לא יכול לחקות אותו משום שיש לו בעיה בדיבור.

סטודנטית ה': איך הבן שלך מדבר?

ע': ממש טוב. אני מקריאה לו סיפורים בלילה והוא יודע לומר מילים קשות שנמצאות בסיפור.

סטודנטית ו': למה בנך מרחם על בן הדוד?

ע': משום שהוא חושב שאף אחד לא מבין אותו.

סטודנט ז': הם יושבים יחד בגן?

ע': הם ישבו יחד ואני ביקשתי מהגננת שתפריד ביניהם. הבעיה היא שלבן הדוד אין חברים והוא רוצה כל הזמן לשחק עם ג'.

סטודנטית ח': איך הם מתנהגים בזמן המשחק?

ע': רגיל. אין בעיות מיוחדות.

סטודנטית ט': את מעירה לו הרבה?

ע': כן, אני מעירה לו הרבה על כל מיני דברים ואיך יש לעשותם.

סטודנטית י': מתי בדרך כלל הוא מדבר כך?

ע': כשאני רוצה שיפסיק לשחק ויעלה הבייתה או כשאני רוצה שהוא יבוא לאכול או כשאני אומרת לו ללכת לישון ללא סיפור.

סטודנט י"א: אם הוא יראה שאת מתעצבנת הוא ינצל את זה יותר ויותר.

סטודנטית י"ב: כדאי לדבר עם אמו של הבן דוד ולבקש ממנה שתמצא לו עוד חברים.

סטודנטית י"ג: בן דודו מטופל?

ע': כן, יש לו מרפאה בדיבור.

בחברה המסורתית שכיח שהמשפחה המורחבת מתגוררת יחד. בני דודים לעתים קרובות גדלים יחד, נמצאים זה עם זה זמן רב ומזדהים זה עם זה. נראה שג' אכן מזדהה עם בן דודו ומרחם עליו, גם בשל ליקוי הדיבור שלו וגם בשל היותו מבודד יותר חברתית, והוא מנסה לעזור לו. כשהוא מדבר כמוהו בן דודו כבר לא לבד. ואז מתרגזת ע' בעלת השאיפות, שמודעת לכך שהיא מעירה לו בנושאים רבים. הערותיה או דרישותיה מרגיזות אותו והוא משתמש נגדה בנשק הדיבור הלא־תקין.

תשובותיה של ע' הצביעו על מאבק כוח שקיים בינה ובין ג', ועל כן הצעתי לה שתניח לג' לדבר כרצונו. הוא יודע לדבר נכון ואין שום מקום לדאגה. כשירצה ידבר נכון כפי שהוא עושה בגן ועם הסבא והסבתא. כשיפחת המאבק עם האם סביר להניח שישתפר גם הדיבור. בכל מקרה, הדגשתי, אין מקום לדאגה ולהתערבות מיוחדת. לבסוף הודתה לנו ע' ואמרה שהוקל לה מאוד משום שכעת היא מבינה שלבנה אין בעיה רצינית של דיבור. ע' החליטה לקבל את ההצעה ולהניח קצת לבנה.

6. מעשן נרגילה מגיל שלוש

ט', אמו של ת', פנתה אל ז', אמו של ח', ואמרה לה שבנה, ח', גנב מת' עשרה שקלים. ז' פנתה ישירות אל ת' כדי לברר את העניין. ת' אמר לה שלא ח' גנב ממנו, אלא בן דודו של ח', ס' שמו, הוא שגנב ממנו עשרה שקלים. כשפנתה ז' שוב אל ט' ושאלה אותה מדוע היא מאשימה את בנה, השיבה ט' שגיסתה של ז', אמו של ס', היא שאמרה לה שח' גנב מת'. ז' אמרה לט' שהיא מכירה את בנה והוא לא עושה דברים כאלו, והוסיפה שהיה עליה לשאול את בנה לפני שפנתה אליה בהאשמה ועוד אמרה שהיא מכירה את גיסתה והיא שקרנית. אחר כך סיפר ח' לאמו את אשר אירע. הם שיחקו שלושתם, ת', ס' והוא עצמו. מכיסו של ת' נפלו עשרה שקלים. ס' אמר לח' לקחת את הכסף אבל ח' סירב. ואז לקח ס' את הכסף וברח. אמו של ח' האמינה לו וביקשה ממנו להתרחק ככל האפשר מס', בן דודו. כיוון שהם גרים באותו בניין הם אינם יכולים להתנתק לחלוטין זה מזה. היא הוסיפה ואמרה לבנה שאילו היה ס' חבר טוב הוא לא היה מאשים אותו בכל דבר רע שעשה הוא עצמו. ואז חיבק ח' את אמו וסיפר לה שרק פעם אחת הוא גנב מסטיק מחנות משום שס' אמר לו לעשות כן, אבל עכשיו הוא מספר זאת לאמו וגם נשבע שלא יחזור על מעשהו. כעת פנתה אמו של ח' אל הכיתה ואמרה

פרק ראשון: הגיל הרך

שלעתים קרובות ס' גונב מילדים ומאשים את בנה והיא לא יודעת מה לעשות בעניין זה.

סטודנטית א': איך היחסים בין המשפחה שלך למשפחה של גיסתך?
האם: המשפחות מסוכסכות משום ששני האחים מסוכסכים. אבא של ס' מאשים את אשתו בכך שהיא לא כמוני, לא משקיעה בילדים. ההורים של ס' נותנים לילדיהם לעשן נרגילות מגיל שלוש. הם גם לובשים כובעים כאלו של שוודים, ילדים רעים שמסתובבים הרבה ברחוב והוריהם נותנים להם לעשות מה שהם רוצים.

סטודנטית ב': תנסי לא להפוך את ס' לילד רע. תזמיני אותו ותקרבי אותו וככה הוא יראה שאת טובה מאמו.

סטודנטית ג': בנך נמשך לקרבתו של ס'?

האם: כן, הוא נמשך אליו כי הוא המנהיג בעיניו. והוא גם מקנא בחופש שיש לו.

סטודנטית ד': ניסית לדבר עם ח' ולבקש ממנו שלא ישחק עם ס' או לדבר עם גיסתך?

האם: כבר אמרתי שהם בני דודים שגרים באותו בניין ואין סיכוי שבני לא ישחק אתו בכלל. אבל אמרתי לו שאני מרשה להם לשחק יחד רק כשאני בסביבה, אחרת הוא ייענש. עם גיסתי אין סיכוי לדבר, זה סכסוך של שנים.

מרצה: ראשית, הרשו לי להביע את דעתי שזה לא כל כך נורא שילדים גונבים ומשקרים ולא צריך להתייחס לזה יותר מדי בחומרה. ילדים נוטים לעשות כן לעתים קרובות. כמובן, אין זה אומר שעלינו להסכים עם ההתנהגות הזאת. אך לעתים קרובות אני פוגש הורים ששוכחים שגם הם היו פעם ילדים שגנבו ושיקרו להוריהם והם נוטים להתייחס לילד כאילו הוא מבוגר שגונב ומשקר. אבל חשוב מזה, המגמה של ההצעות שעלו כאן הייתה לנסות ולעצב לח' את סביבתו – "תנסי לא להפוך את ס' לילד רע..." "אל תרשי לבנך לשחק עם ס'", "דברי עם הגיסה" וכו'. אלו הצעות שאופייניות בדרך כלל לחברה המסורתית-הקולקטיבית, המנסה לעצב לילד את סביבתו באופן שיקל עליו. החברה האינדיבידואלית-המערבית תיטה לדבר עם ח' באופן שיעניק לו כלים להתמודד עם בעיות דומות בעתיד. ח' צריך להכיר את בן דודו ס' ואת חסרונותיו, להבין מדוע הוא נמשך אליו וכיצד היה רוצה לכלכל את מעשיו. בעתיד ייפגש ח' עם עוד הרבה ילדים דומים לס' וכדאי שידע להתמודד אתם.

האם: זה בדיוק מה שאמר לי דודו של ח'.

מרצה: שוב גיליתי שצריך להיזהר מהכללות אף על פי שבדרך כלל הן נכונות.

האם: אני באמת רוצה להשקיע יותר בילד שלי ולהסביר לו יותר על החיים ואיך להתנהג כדי שלא יצטרך את ההשגחה שלי כל הזמן ושיוכל להתמודד עם בן דודו בכוחות עצמו.

מרצה: האמת היא ששתי הגישות אינן מתחרות זו בזו אלא משלימות זו את זו בצורה יפה. רצוי לעבוד עם הילד וגם עם סביבתו, הכול לפי המקרה. בנוגע לעבודה עם סביבתו של ח', אני מקבל את הגישה שכדאי להשתדל שלא להפוך את ס' לילד רע, אבל לא כדי שהוא יראה שאת טובה מאמו, אלא משום שהוא עדיין ילד קטן ותמיד עדיף לאמץ עמדה מבינה מאשר עמדה שופטת. העמדה האמפתית חשובה שתהיה אמיתית ולא מניפולטיבית. אני גם לא יודע כמה מעשי לאפשר להם לשחק רק כשאת בסביבה כשהם גרים באותו בניין. הייתי מעדיף שתאמצי עמדה שמעבירה את השליטה והכוח לח'. מצא חן בעיני שהוא אמר לך את האמת, שפעם גנב בעידודו של ס'. הוא ראוי למחמאה על כך. כמו כן מצאה חן בעיני היכרותך את בנך. את חשה שהוא מעריך את ס' ומקנא בחופש שלו. האם את חושבת שאת יכולה לשוחח אתו על הנושאים האלה? לעזור לו להבין יותר לעומק שייתכן שהוא נמשך, כרבים אחרים, לאלו שנראה שמותר להם הכול והם לא מפחדים מכלום? אם ייטיב ח' להבין מה מושך אותו בס' יהיה בידיו גם המפתח להתמודד עם משיכה זו.

האם: אני מרגישה שח' משתף אותי בעניינים רבים ואני חושבת שאוכל לשוחח אתו שיחה עמוקה יותר על יחסיו עם ס'. זה יהיה כמו חיסון מבחינתו למה שלא יבוא. הרעיון לנסות לקרב את ס' אלי לא נראה לי. אני מעדיפה לקרב את ח' אלי. תודה לכולם על העזרה!

7. מרוב דיבורים מתחילים להאמין

היום סיפרה נ' לכיתה על ל', בנה הבכור בן החמש. הוא ילד נבון שרוצה שיקנו לו אקדח מסוכן והיא ובעלה עומדים בסירובם. להלן תיאור השיחה בין נ' ל':

- ל': אמא, אני רוצה לקנות אקדח חרוזים.
 נ': לא, אני לא רוצה לקנות לך אקדח חרוזים.
 ל': אבל לכל החברים שלי קנו ואני רוצה לקנות בכסף שלי.
 נ': תקנה משהו אחר בכסף שלך, ולא מעניין אותנו מה אחרים עושים.
 ל': אבל אני רוצה לקנות אקדח חרוזים.
 נ': אמרתי לך לא וזהו.
 ל': אמא, למה לא?! את רואה, את לא אוהבת אותי!

נ': אקדח חרוזים הוא מאוד מסוכן.
ל': אמא, אני יודע לשחק באקדח טוב מאוד.
נ': ל', אתה עדיין קטן, אתה לא יודע לכוון את האקדח והוא עלול לפגוע בילדים אחרים, בי, באבא או באחותך. זה מאוד מסוכן, מאמי.
ל': אני רק רוצה לקנות את האקדח ולא לפגוע באחרים. אני אוהב את כולם, לא כמוך וכמו אבא שלא אוהבים אותי (עכשיו הוא מתחיל לבכות. אמו מנסה לחבק אותו אבל הוא מסרב).

נ' סיפרה לכיתה איך בנה ל' חוזר ואומר לה "את לא אוהבת אותי!", והיא מפחדת שמרוב דיבורים על כך שהוא לא אוהב אותה, בסוף יתחיל להאמין בזה. שאלתי את הסטודנטים אם גם הם חושבים שמרוב דיבורים על משהו הילד יכול להתחיל להאמין בו וגיליתי שרבים שותפים לדעתה של נ' ועל כן, לדעתם אסור להרשות לילד לומר משפטים כאלו. הופתעתי והרגשתי שהם אומרים שלל' אין אמת פנימית שאפשר לסמוך עליה ואין לו קשר עם אמו שאפשר לסמוך עליו, ומשחקי מילים יכולים לשנות את הרגשתו כלפי אמו. אמרתי להם שהבהלה של נ' ממילותיו של בנה ל' מעבירה לו את המסר שאין לו בתוכו אמת שאפשר לסמוך עליה ושלמילותיו יש כוח מאגי לשנות את הרגשתו האמתית. הוספתי שזה לדעתי אחד ההבדלים המהותיים בין חברה אינדיבידואלית-מערבית לחברה קולקטיבית-מסורתית – בחברה המערבית מאמינים שהאמת היא בפנים בתוך הפרט ואילו בחברה המסורתית מאמינים שהאמת היא בחוץ, בידי המילים שנאמרות והקבוצה.

רוב הסטודנטים גרסו שנ' צריכה לקנות לבנה את האקדח כדי לשים קץ לפרשה. הם גם לא חשבו שהאקדח הזה כל כך מסוכן. הבטתי בנ', בתווי פניה הקשים, נזכרתי בהתנהגותה במהלך השנה ובתגובותיה לשאר הסטודנטים, ונראה לי שהיא עלולה להחמיר עם בנה בנקל. על כן, אף שאינני מכיר את אקדח החרוזים, דיברו אלי דברי תלמידי. גם בשיחה עם בנה שהציגה לפנינו, נ' לא פותחת בהסבר, אלא באיסור "לא". רק אחר כך, לאחר שהילד עומד על דעתו, מגיע ההסבר. מישהי הציעה שתיתן לו דברים אחרים שהוא אוהב. ואחרת אמרה של' פשוט מנצל את אהבת אמו ורגישותה ואומר לה שהוא לא אוהב אותה כדי לסחוט ממנה אקדח. את צריכה לשכנע אותו "בצורה טובה ואובייקטיבית" שהאקדח מסוכן, אמר מישהו אחר. ואני שאלתי איך אפשר לשכנע בצורה טובה ואובייקטיבית, הרי בעצם המילה שכנוע ישנה כפיייה. "את צריכה להסביר לו", הוספתי כשאני ער לשימוש הרב של תלמידי במילה "לשכנע" וכן במניפולציות למיניהן.

נ' הוסיפה וסיפרה שלל' אחות קטנה בת שנתיים ושהוא אומר לא אחת שאת אחותו אוהבים יותר. וכעת מגלה לנו נ' שהיא בחודש החמישי להריונה ול' שואל אותה אם יש לה בן או בת ומתעניין בהיריון. אבל השימוש באמירה "את לא אוהבת אותי" התחיל לפני ההיריון ואחרי לידת האחות. נ' המשיכה לספר איך בנה ל', בהיותו הבכור, דואג לכולם. הוא דואג לאמו שלא תקשה עליה ההוראה בבית-הספר, דואג לסבתא שהיא

לבד ואולי זקוקה לכסף, ודואג לדוד שאין לו מכונית. כשנ' נותנת לו עונש שהוא קשה לגיל חמש – לא לקנות ממתקים ולא ללכת לחברים כל אחר הצהריים משום שלא סידר את חדרו, הוא יודע לומר היכן טעה וברור לה שהוא חש אשם. בניגוד לחבריו, מספרת האם, כשהוא מקבל עונש הוא אינו כועס, אלא מקבל עליו את הדין. הסברתי לכיתה של' בן החמש דואג לכולם. הוא מתנהג כגדול ומקבל על עצמו יותר מדי אחריות לגילו. הוא חש שהוא צריך לאהוב את כולם ולדאוג להם ואין פלא שהוא לא חש שאחרים דואגים לו ואוהבים אותו באותה מידה. איך הוא התבטא בשיחתו עם אמו, "אני אוהב את כולם, לא כמוך וכמו אבא, שלא אוהבים אותי". הצעתי לנ' לשוחח אתו על ההיריון ועל הקנאה הטבעית והנורמלית כל כך באחותו, אבל בעיקר לומר לו שהוא רק בן חמש ואף שהוא הבכור הוא אינו צריך לקבל על עצמו דאגות של גדולים ולהרגיש אחריות על שאר בני המשפחה. ל' צריך לשוב ולהיות ילד בן חמש, ואז יקל עליו לקבל את סמכות הוריו מבלי לחוש שלא אוהבים אותו. החוויתי את דעתי שהעונשים שנ' נותנת לבנה כבדים מדי לגילו והוא משתף פעולה עם אשליה זו בכך שאינו כועס על העונש, אלא מקבל עליו את הדין. כמו כן עליה לתת לו תגובות ולא עונשים. מטרת התגובה הוא עידוד הגדילה ועל כן היא מתונה ומאפשרת לילד לערוך שינוי. עונש, לעומת זה, עלול להיות בו אלמנט של הפחדה ונקמה. למשל, תגובה הולמת המאפשרת שינוי היא: "אם תסדר את החדר תוכל לצאת לשחק עם חבריך".

נ' הוסיפה וסיפרה כמה היא דומה לבנה. גם היא דואגת תמיד לכל בני המשפחה המורחבת והקשרים בתוך המשפחה טובים. אבל הפעם הוסיפה שהיא מבינה שהם לא בני אותו הגיל ועליה לנהוג בו ביתר רכות ולא לדרוש ממנו יותר מדי אחריות אף שהוא בנה הבכור.

8. אולי תעשו החלפות?

היום הגיע תורה של ס'. זמן רב היא רוצה להציג את המקרה שלה, שמדאיג אותה ומציק לה, אבל התור ארוך משום שרבים מעוניינים להעלות את סיפוריהם. בדרך כלל אנו מספיקים להעלות בשיעור (שעה וחצי) מקרה אחד שניים או לכל היותר. לעתים אחד הסטודנטים מוותר לאחר שמספר שהמקרה שלו דחוף, ונדמה לי שס' כבר ויתרה כמה פעמים על תורה.

והיא מספרת: בתי ע' היא בת שש. יש לה שני אחים גדולים, בן שמונה ובן תשע, ולפני כחודשיים נולד לנו תינוק. מאז נולד ח' הפכה ע' להיות שתלטנית וקנאית. היא מרביצה לאחים הגדולים שלה, מרעיפה אהבה מוגזמת על התינוק, לא נותנת לאחרים לגעת בו ומגלה סימנים רבים של אי-שקט ועצבנות. ע' אומרת שאוהבים את התינוק יותר משאוהבים אותה ושבעצם היא חיכתה לבת כדי שתהיה לה אחות והנה נולד בן. האב שב הביתה בערב ומתייחס בעיקר לתינוק, ואני לא יודעת מה לעשות בקשר לקנאה של ע'.

פרק ראשון: הגיל הרך

סטודנטית א': איך מתייחסת המשפחה המורחבת (סבים, סבות, דודות וכו') לתינוק ולע'?

ס': ח' הוא התינוק היחיד עכשיו במשפחה המורחבת וכולם מתייחסים אליו. זה רק מחמיר את המצב.

סטודנטית ב': איך ע' בתור תלמידה?

ס': היא תלמידה טובה אבל אחיה הם תלמידים פחות טובים ממנה. לכן היא מקבלת פחות תשומת לב מהם.

סטודנטית ג': אני דווקא חושבת שקנאה היא דבר טבעי וזה שע' יכולה להודות בחופשיות שהיא מקנאת, אני חושבת שזה סימן שיש קשר טוב בינה לבין ההורים.

מרצה: אני מאוד מסכים.

סטודנט ד': תדברי עם בני המשפחה המורחבת ותבקשי שייתנו יותר תשומת לב לע'.

סטודנטית ה': אני יכולה להבין אותה. גם אני הייתי בת יחידה בין בנים ותמיד רציתי שתהיה לי אחות. זה לא כמו בחברה המערבית שאחים ואחיות יכולים להיות חברים. אצלנו יש הפרדה אז ע' נשארת לבד.

סטודנטית ו': את יכולה להגיד לע' שזה מאלוהים שאין לה אחות ויש עוד משפחות במצב הזה.

סטודנטית ז': אולי תעשו החלפות עם משפחה שיש לה רק בנות ורוצה בן אחד (צחוק בכיתה).

ס': אני מעודדת את ע' להשתתף בטיפול בתינוק ונותנת לה אחריות למרות שאני מפחדת. האם אני עושה נכון?

מרצה: אני חושב שאת עושה נכון מאוד. ככה ע' מרגישה גדולה ואחראית כמו אמא וזה עוזר לה להתגבר על הקנאה. הכלל הוא שעם רגשות אי-אפשר להתווכח. אי-אפשר לומר לילד שמה שהוא מרגיש זה לא נכון משום שזה מה שהוא מרגיש. התפקיד שלנו כהורים הוא לעזור לו קודם כולל להכיר ברגשותיו ולאחר מכן להתגבר עליהם. במקרה של ע' אם היא תחוש שאמה אֵתה ושלה ואוהבת אותה ומעמדה לא התערער, למרות המאורע הלא-פשוט מבחינתה – לידת בן שמקבל את כל תשומת הלב – מצבה ישתפר. לשם כך חשוב שתהיי קשובה גם לצרכיה. אחת הדרכים היא לפנות כל יום פרק זמן מסוים, נניח רבע שעה או חצי שעה, וזה יהיה הזמן שלך ושל ע'. בזמן הזה תוכלו לעשות יחד מה שאתן רוצות – לשחק, לדבר, הזמן שלכן. ככה תרגיש ע' שאף על פי שנולד לה אח אמא היא גם שלה. נוסף על כך ישנה הדרך היפה שאת הצעת – לשתף אותה בטיפול בבן. הועלו כאן עוד הצעות יפות. לדבר עם בני המשפחה המורחבת ולבקש שייתנו תשומת לב גם לע', לשבח

את הישגיה בלימודים באופן שלא תצטרך להידרדר בלימודים ולהשתוות לאחיה כדי לזכות ביחס, וכמובן, כפי שהוצע, לומר לה שאתם מבינים כמה היא הייתה רוצה שתהיה לה אחות חברה. כדאי גם לשתף את בעלך בקשיים של ע' ובפתרונות שהוצעו. אמירה זו נכונה לרוב המקרים. טובים השניים מן האחד. ולסיום, לומר לה שזה רצון אלוהים שאין לה אחות, יש בכך משום אי-התמודדות עם עצם הבעיה. ייתכן שע' כועסת ומאוכזבת ובשיחה כנה ופתוחה יעלו הדברים. למשל, אולי היא חושבת שההורים מעדיפים בן ועל כן קבעו את מין הילוד מבלי להתחשב בה. ואז אפשר להסביר לה שההורים לא קובעים את מין הילוד. קשה לדעת מה עובר בראשה ורצוי לפתח אתה שיחה כנה בנידון. ואולם הסתמכות על אלוהים במקרה זה וכן במקרים אחרים עלולה להיות תחליף לבירור רגשי אמתי.

ס': תודה, תודה רבה לכולכם על העזרה.

9. תגידי לה שאחיה הקטן קנה לה

ה' מספרת לנו על בתה י' בת השלוש, שיש לה אתה קשיים רבים. הקשיים החלו לפני כחצי שנה, כאשר נולד לי' אח, ובאותה תקופה נולדו עוד שני בנים במשפחה – לדוד ולדודה. קודם לכן הייתה י' הבת היחידה, המפונקת, במשפחה המורחבת. כולם אהבו אותה וקנו לה הכול. ה' החליטה להתחיל את הגמילה מטיטולים כשי' הייתה בת שנתיים, לפני שיוולד האח. "כך יהיה לי ראש שקט", חשבה. ואולם היום חזרה י' להרטיב והחלה לעשות פיפי היכן שמתחשק לה, ולה' נראה שהיא עושה זאת בכוונה משום שבגן היא יודעת להתאפק וללכת לשירותים. כשהיא רוצה משהו, אומרת ה', היא מתעקשת ובוכה באופן מוגזם ולא נותנת לי ולבעלי להשלים את המשפט. למשל, אם היא רוצה לשתות היא בוכה. תמיד היא כועסת עלי ונוהגת באלימות באחיה ובשני בני הדודים שנולדו. אני ובעלי עושים כל מאמץ כדי שי' תהיה שמחה ומרוצה, אנחנו לא מזכירים לידה את התינוק אבל זה לא עוזר. היא גרמה לי לחשוב שאני לא אמא טובה, הפכה אותי לעצבנית. כבר הרבצתי לה כמה פעמים. נכון להיום אנו ממש לא יודעים איך לנהוג בה.

סטודנטית א': תעשי לה "הפוך". תרחיקי אותה מהבית ותשלחי אותה לסבתא כעונש.

סטודנטית ב': אני חושבת דווקא שאת צריכה להיות יותר נחמדה אל הילדה, ככה ייפתרו הבעיות.

סטודנטית ג': זה לוקח זמן, גם לי היו קשיים עם הילדים שלי. את פשוט צריכה להיות סבלנית ורגועה.

סטודנטית ד': תשתפי את י' בטיפול בתינוק. ככה היא תרגיש גדולה ואחראית ופחות תקנא.

פרק ראשון: הגיל הרך

סטודנטית ה': תני לה דברים שהיא אוהבת ותגידי לה שאחיה הקטן קנה לה. כך היא לא תקנא בו.

סטודנטית ו': תגידי לבני המשפחה המורחבת שיתייחסו גם אליה ולא רק אל הבנים שנולדו.

מרצה: החוכמה היא להציב גבולות היכן שצריך וגם לתת חום ואהבה היכן שמתבקש. ראשית את יכולה להסביר לה שהיא לא ילדה רעה, פשוט קשה לה ומותר לה לחוש קנאה כשנולד לה אח ושאת תעזרי לה לעבור את התקופה הקשה. את יכולה להקדיש לה כל יום קצת זמן, תקראו לזה "הזמן שלנו", כפי שכבר הצענו בעבר, שבו תהי רק אֵתה ורק שלה, זה יעזור לה להתגבר על הקנאה. היא הייתה המלכה וזה השתנה ולא קל לילדה בת שלוש לרדת מכס המלכות. מובן שמה שנאמר בנוגע לצורך בסבלנות ולצורך לשתף אותה בטיפול בתינוק ולבקש מן הדודים והסבים שיתייחסו גם אליה אלו רעיונות טובים. עם זאת, את לא צריכה להיכנע לה ואם את חשה שהיא שולטת בכך או שאת כבר לא אמא טובה מספיק, משהו לא בסדר. אין שום סיבה שתחששו להזכיר את האח לידה, שתפחדו ממנה, שתאפשרו לה לנהוג באלימות, ואין שום סיבה שתרגישי אשמה משום שנולד לה אח. דומה שלעתים אתם נוהגים הפוך. מוותרים לה היכן שלא צריך ומכים אותה גם שלא לצורך מתוך הלחץ שאתם מצויים בו. ככלל, במכות אנו שולטים על הילד באמצעות הפחד וזה לא מתכון להתפתחות טובה. אני גם ממליץ להשתמש פחות במניפולציות ויותר לאמץ את דרך האמת. למשל, אין צורך להתחיל בחינוך לניקיון בגיל שנתיים, גיל מוקדם למדי, מתוך מחשבה שיהיה לך ראש שקט כשייוולד הבן. אי-אפשר להאיץ את קצב הגדילה וההתפתחות. כל אחד צריך את הקצב שלו והזמן שלו, וכפי שאת רואה הילדה לא באמת הפנימה את הרגלי הניקיון ובקושי הראשון עם הולדת האח היא חוותה רגרסיה (נסוגה) והחלה שוב להרטיב. יש ביניכן מאבק כוח. י' לא מרטיבה בגן אלא רק בבית. כלומר, היא יכולה להתאפק כשהיא רוצה. אבל אני ודאי שלא הייתי עושה לה "הפוך" ושולח אותה כעונש לסבתא משום שזו עוד מניפולציה שתחמיר את המצב. אני גם לא הייתי מאמץ רק עמדה נחמדה כלפיה וגם לא הייתי מספר לה, כפי שהוצע, שאחיה קנה לה מתנה. בגדילה אין קיצורי דרך ופטנטים. חשוב להיות אמתיים, חשוב שי' תוכל באמת לבטא את התסכול שלה במילים ולא במעשים כגון בכי, הרטבה או אלימות. כשיכולים לבטא קושי בצורה מילולית לעתים קרובות אין כבר צורך במעשים. חשוב שאתם תהיו אמפתים אליה, כלומר אתם יכולים להבין את הקושי שלה ולא להסכים עם המעשים

שלה. ככלל, הדרישה מן הילד לשלוט על סוגרי גופו והפרשותיו על פי רצונה של החברה אינה פשוטה ומובנת מאליה בעבורו. הילד זקוק לתהליך הדרגתי ואמפתי מצד הוריו, שיקבלו את כישלונותיו החוזרים ונשנים כדי להשלים תהליך זה לא רק בהצלחה, אלא בעיקר בחוויה של יכולת והצלחה שתשמש אותו להתמודדויות עתידיות.

ה': האמת היא שאני חשה קצת מבולבלת. נאמרו הרבה דברים ואני מרגישה שאני צריכה זמן לעכל אותם.

מרצה: אני מרגיש שאת צודקת. תעדכני אותנו בהתפתחויות.

10. הוא כזה גבר שלי

היום סיפרה לנו פ' על הקשיים שיש לה עם בנה ס' בן השלוש בחינוך לניקיון. ס' הוא הצעיר ולו שתי אחיות, בת שבע ובת שמונה. הנקתי אותו עד גיל שנתיים וחצי, היא מספרת, משום שלא רציתי לאכזב אותו ואני גם לא יכולה לסבול שהוא כועס. כשאני לוקחת אותו לשירותים הוא צועק שאפסיק אז הפסקתי. כשאני משוחחת אתו על הנושא הוא אומר, "אני לא רוצה", אבל לפעמים הוא מסכים. וכשאני מבטיחה לו מתנה אם יעשה בשירותים הוא אומר, "אני לא רוצה מתנה". גם אביו נותן לו הכול משום שהוא בן ואומר שלא נורא, צריך סבלנות ובסוף זה יסתדר.

אנו גרים עם הסבא והסבתא באותו בניין. הם אומרים לו: "אתה גבר, לך לשירותים ותפסיק להסתובב עם טיטול". בעיני ס' לא מוצאים חן הדברים האלה והוא אומר לי: "אמא, אני ס' הקטן, אני לא גבר גדול". כל המשפחה מלחיצה אותי ושואלת: "למה הוא לא הפסיק עד היום? הוא כבר גדול ומבין". אני עונה להם שאני לא רוצה להלחיץ אותו משום שאני מבינה אותו.

סטודנטית א': באיזה גיל התחלת לגמול אותו?

פ': בגיל שנה וארבעה חודשים.

סטודנטית א': ובאיזה גיל התחלת לגמול את הבנות?

פ': אחת בגיל שנה וחצי והשנייה בגיל שנה ועשרה חודשים.

מרצה: אלו גילים צעירים למדי לגמילה, במיוחד לס'. מה בוער?

פ': הוא הבן אז רציתי שיתחיל קודם. אבל עם הבנות לא הייתה לי בעיה כמו שיש לי אתו.

סטודנטית ב': האם הוא נקי?

פ': כן, הוא מודע למה שהוא עושה. הוא הולך הצדה, עושה במכנסים ומבקש ממני לנקות אותו מיד אחר כך.

סטודנטית ג': מה את עושה בזמן שהוא עושה בטיטול?

פ': אני מתעלמת, כי אם אני מתערבת הוא מתרגז.

סטודנטית ד': יכול להיות שהוא מפחד מהאסלה?

פ': לא, הוא לא מפחד. לעתים הוא יושב על האסלה אבל לא עושה.

סטודנטית ה': האם הוא ילד עצמאי?

פ': כן, הוא עצמאי מאוד. הוא התחיל לאכול לבד בגיל צעיר, והוא גם סומך על עצמו בהרבה דברים. אבל במה שהוא רוצה.

מרצה: נדמה לי שברור שאת חוששת להתעמת עם ס' ולהציב לו גבולות. עם הבנות לא הייתה לך הבעיה הזאת, אבל ס' הוא בנך היחיד ולכן את נוהגת בו באופן שונה. לעתים ממש נדמה שאתם בני אותו גיל ואת מקבלת את סמכותו או חוששת לפגוע בגבריותו.

פ': (בחיוך של מבוכה) כן, הוא כזה גבר שלי, אז איך אני יכולה להגיד לו מה לעשות.

מרצה: אבל זאת בדיוק הבעיה משום שס' זקוק שתהיי לו אם סמכותית, חזקה, ולא מישהי שהוא יכול להגיד לה מה לעשות. לכן גם הנקת אותו זמן ארוך כל כך. אתם לא צריכים, את ובעלך, לפחד מכעסו. יש לומר לו בבירור למה אתם מצפים ממנו ומה עליו לעשות אבל אין צורך להעליב אותו כפי שעושים הסבא והסבתא. אפשר להסביר להם זאת. המתנה של ס' תהיה שאמו מרוצה ממנו. זאת מתנה אמתית.

פ': אבל הוא לא רוצה לעבור חינוך לניקיון.

מרצה: אני שומע כמה קשה לך לחשוב שאת מיטיבה לדעת ממנו מה טוב בשבילו וכל זאת משום שהוא בן. נדמה לי שס' משלם מחיר יקר על כך שהוא בן. ואם הדפוס הזה של יחסים יימשך הוא ישלם מחירים עוד יותר גבוהים בעתיד.

פ': אני מבינה שלי ולבעלי יש את אותה בעיה.

מרצה: כן. את גם הדגשת את העובדה שלפעמים ס' מסכים להיגמל – יפה מצדו. אבל כל ילד עובר חינוך לניקיון מבלי שההורים שואלים אותו אם הוא מסכים לעבור חינוך כזה. לא כל דבר יש לשאול את הילד וכשאת נדרשת להפעיל את סמכותך זה מאוד קשה לך. חוץ מזה, לתת לילד הכול, כפי שסיפרת, אינו מתכון טוב לגדילה. ולפתות אותו במתנות גם זה אינו מומלץ. עליו לעבור חינוך לניקיון משום שזה מה שהוריו מצפים ממנו שיעשה והורים מרוצים ומחמיאים זהו תגמול יפה מכל מתנה חומרית. בנוגע ללחץ של המשפחה המורחבת, אני באמת רבות שבה הורי הילד הם הסמכות מבחינתו, ומשקלה של המשפחה המורחבת מצומצם. הפעם נדמה לי שהמשפחה המורחבת קולטת משהו נכון והוא שהקושי מתחיל בכך ולא בס'. את השבת שאת לא רוצה ללחוץ עליו משום שאת מבינה אותו. אבל הרושם שלי הוא שאת חוששת ממנו יותר מאשר מבינה אותו. אני מצטער שאני נשמע קצת סמכותי כלפיך אבל נדמה לי שעלי לנהוג כך כדי שאת תוכלי להיות סמכותית כלפי ס'.

פ': (מהנהנת בראשה) כן, תודה.

11. בעניינים כאלו לא הייתי מתייעצת עם הבעל

נ' סיפרה לנו היום על אחותה, שגרה עם משפחתה אצל הורי בעלה. יש לה בת, ר', בת שנה, ובן שנולד זה עתה. עלתה השאלה אם לשלוח את הבת למשפחתון או להשאירה בבית בזמן שהאם נמצאת בחופשת לידה. הורי הבעל חושבים שכדאי לשלוח את הבת למשפחתון. האחיות של האם ובהן נ' סבורות שאין לשלוח את הילדה למשפחתון ויש להשאירה עם האם עד תום חופשת הלידה.

להלן השיחה שהתפתחה בין האחיות:

אחות א': היי, נו, מה קורה? את רוצה לספר לי משהו?

אם: אה ... כן. היום היה יומה הראשון של ר' במשפחתון.

אחות א': אל תעשי את עצמך תמימה. איך זה קורה שאחייניתי הראשונה הולכת למשפחתון ולא אומרים לי?!

אמה של האם: גם אני לא ידעתי והפעם לא אתערב.

אחות ב': אה, כן אחותי, איך זה קרה? למה לא התייעצת אתנו? היי, אני ממש לא מרוצה.

אחות ג': אני דווקא הלכתי למשפחתון וביקרתי את ר'. המקום והגננת לא מצאו חן בעיני. אני רוצה משהו מיוחד בשבילה, משהו טוב יותר. אל תשמעי בקול אם בעלך.

אחות ד': אחותי, אני מעדיפה שבתך תישאר אתך. אמא היא הבייבי סיטר הכי טובה, לפחות בתקופה הזאת שאת בחופשת לידה. תמצי כל רגע אתה.

אם: אלוהים, אתם מציקים לי מצד אחד ומשפחת בעלי מצד שני. ואני נשארת באמצע.

אמה של האם: את רואה, הפעם לא התערבתי אבל אחיותייך אכן צודקות.

אם: אוקיי. נחשוב על זה אני ובעלי עוד פעם.

נ' מספרת שלבסוף שמעה האם לעצת אחיותיה.

סטודנטית א': אני הייתי שומעת קודם כול בקול אמי ולא סומכת בעניינים כאלו על עצמי.

מרצה: מי מהסטודנטיות חושבת כסטודנטית א'?

רוב הסטודנטיות הרימו את ידן.

מרצה: ומה אתכן? עם דעתכן?

נ': נכון שאחותי התייעצה עם כולן חוץ מאשר עם עצמה אבל בסוף היא אמרה שמה שאני ואחיותי הצענו לה התאים לה יותר.

מרצה: אבל מה יש לעשות קודם, להתייעץ עם עצמך ולגבש את דעתך או לשאול אחרים?

סטודנטית ב': ברגע שאתה מתייעץ עם האחר אתה כבר מחויב לו ולא יכול לעשות מה שאתה רוצה.

פרק ראשון: הגיל הרך

סטודנטית ג': אם אתה מתייעץ עם כולם ויש דעות סותרות אתה יכול לצאת מבלבל.

סטודנטית ד': מה עם הבעל?

סטודנטית ה': אני לא הייתי מתייעצת איתו בעניינים כאלו.

מרצה: מי הייתה מתייעצת בנושא זה עם בעלה?

מעט סטודנטיות הרימו את ידן.

סטודנטית ו': כשאתה גר עם המשפחה המורחבת ותלוי בה אתה חייב להתייעץ עם בני המשפחה.

סטודנטית ז': אנחנו פשוט מפחדים לחשוב ולהחליט לבד.

סטודנטית ח': אני דווקא אוהבת להתייעץ עם אחרים.

סטודנטית ט': אני שונאת.

סטודנטית י': אבל להורים שלנו יש ניסיון ולכן כדאי לשאול אותם. (פונה אל המרצה) מה אתה היית עושה אילו היית האם?

מרצה: ראשית, אני רוצה להדגיש שאנו דנים בדרכי התמודדות שמשנות בין החברה המסורתית לחברה המודרנית וכדאי לנסות להבין אותן יותר מאשר לנסות לענות על השאלה מה על האם לעשות, משום שבאמת אין תשובה חד-משמעית לשאלה אם יש לשלוח את ר' למשפחתו או לא. זה תלוי בהרבה דברים וזאת לא השאלה כרגע. השאלה שאנו מתמודדים איתה היא עקרונית יותר: איך מקבלים החלטות? מישהי שאלה איך אני הייתי מגיב. אילו הייתי האם הייתי מתייעץ בעיקר עם עצמי וסביר להניח שגם עם בעלי. אבל אל תשכחו שאני בא מחברה אינדיבידואלית-מערבית, שבה מצופה מהאדם שקודם כול יסמוך על עצמו ויקבל אחריות בעצמו ועל עצמו. בחברה שבה אני חי הילד שנשאר בבית נמצא עם האם או עם מטפלת ואילו בחברה מסורתית-קולקטיבית הילד נשאר בבית עם המשפחה המורחבת כך שהסיטואציה שונה. טבעי הדבר שלמשפחה המורחבת, שבה גדל הילד, יהיה יותר מה לומר בעניין.

בבדיקה נוספת התברר שרוב הסטודנטיות חושבות שעל האם להתייעץ עם שני הצדדים. מעט חשבו שעליה להתייעץ רק עם בעלה ובודדות אמרו שהיא צריכה להחליט בעצמה מבלי להתייעץ עם אחרים.

שוחחנו גם על ההתפתחות השונה של ילד שגדל במשפחה מורחבת. יש לו "הורים" רבים לעומת ילד הגדל במשפחה גרעינית, שיש לו זוג הורים ביולוגיים. במסגרת המשפחה המורחבת המשימה ההתפתחותית של הילד בסופו של דבר היא להשתלב באופן הרמוני ואינטגרטיבי בקבוצה. ואילו במסגרת המשפחה האינדיבידואלית המערבית המשימה ההתפתחותית של הילד היא להשיג עצמאות ולהיפרד מן המשפחה. הילד הגדל בחברה המסורתית חווה את עצמו כחלק מקבוצה ועליו לפתח כישורים חברתיים

מתאימים, כגון רגישות וערנות לאֶחָר ויכולת מניפולטיבית. הוא מכוון החוצה, למסרים מן הקבוצה שהוא מזדהה אֶתָהּ. הילד המערבי לומד לסמוך על עצמו ולקבל אחריות אישית, ועובר תהליך של פיתוח עצמי שבו ההערכה העצמית באה מבפנים בעזרת מימוש עצמי ולא בעיקר מבחוץ על ידי קבלת כבוד. הילד הגדל בקבוצה לומד לתמרן בין כמה אמהות, וכך תשובה שלילית של אמא אחת יכולה להפוך לתשובה חיובית אם יפנה אל הכתובת הנכונה (דודה, סבתא וכו'). כמו בדוגמה שכבר הבאנו, אם האם לא רוצה לתת לו סוכרייה לפני האוכל הוא יכול לפנות אל הדודה, וייתכן שזו תרצה למצוא חן בעיניו ותיענה למבוקשו. באופן זה איסורים מופנמים פחות והופכים להיות יחסיים יותר, והילד לומד להתאים את עצמו לסיטואציה יותר מאשר לעקרונות מוחלטים. על כן הקשר עם האחר והמבט החוצה מתפתחים על חשבון הקשר עם העצמי והמבט פנימה. ביסוס עצמאותו של הפרט ונפרדותו מן הקבוצה דורשים ממנו יכולת להכיל את עצמו ויכולת להתבוננות פנימית. נדמה לי שבחברה שמצויה במעבר מדפוסים מסורתיים לדפוסים מודרניים, מקום שרבים מכם נמצאים היום, כדאי ללמוד את שני אופני החשיבה, המערבי והמסורתי, להקשיב לשניהם ולנסות ולמצוא את האיזון ביניהם. לזה דרושה חוכמה, משום שאימוץ דפוסים מערביים כשאתם חיים במשפחות מסורתיות עלול לגרור בעיות. עם זאת, רבים מכם רוצים לגדל את ילדיהם באופן שונה משהו מן האופן שבו אתם גדלתם. על כן כל אחד מכם מתבקש להכיר את שתי התרבויות ולמצוא את האיזון האישי המתאים לו.

12. אני לא יכולה להגיד לו כלום

היום סיפרה לנו ה' על הקשיים שיש לה עם בנה הבכור, ר' בן השלוש, בחינוך לניקיון. הוא עושה מה שהוא רוצה, היא מספרת בחיוך, ואני לא יכולה להגיד לו כלום. כבר שנה שאני מנסה לגמול אותו ולא מצליחה. לפני כחצי שנה נולדה לו אחות, אבל זה לא שינה הרבה. כשאני מכה אותו מפני שהוא מרטיב הוא בוכה, אומר לי שהוא לא אוהב אותי ואוהב רק את אחותו. לעתים הוא אומר שיגיד אותי לאבא כדי שירביץ לי. אחר כך הוא רץ אחרי בבית, רוצה לנשק אותי ומבקש סליחה. בעלי לא מכה אותי אבל ככה ר' מסדר את כולם. כשאני ובעלי כועסים עליו יחד הוא מאיים שיגיד אותנו לדוד.

סטודנטית א': איך הקשר שלו עם אחותו?

ה': בהתחלה כשנולדה הוא קינא בה כשינקה, אבל היום הוא אוהב אותה ושומר עליה. כולנו מפנקים אותו מאוד, במיוחד הסבא. כשהוא הולך עם אביו בעלי מציע לו לעשות פיפי כל חצי שעה כדי שלא ירטיב. ר' לא מבקש. פעם ישבתי אתו שעה בשירותים וכשיצא הרטיב. ילד חכם, כשאני אומרת לו שלא ירטיב משום שאין בגדים להחלפה הוא מרטיב והולך ומוצא את הבגדים בארון. ואז אני יוצאת שקרנית. גם בגן הוא עושה מה שהוא רוצה ומרטיב. כל הילדים בני גילו בשכונה כבר לא

פרק ראשון: הגיל הרך

מרטיבים וזה מלחיץ אותי. הורדתי לו את הטיטול בגיל שנתיים, כבר שנה זה ככה.

סטודנטית ב': עשית את זה בהדרגה? למשל, קודם רק ביום?

ה': לא. הורדתי לו בבת אחת.

סטודנטית ב': זה מלחיץ, אולי בגלל זה הבעיות.

ה': היום זה נראה כך עם ר'. אני רואה שהוא הולך הצדה ואז אני יודעת

שהוא הולך להרטיב. ואז אני שואלת אותו אם הוא צריך פיפי. הוא אומר שלא ואחר כך מרטיב. אני נותנת לו בגדים חדשים יפים ומבקשת שוב שלא ירטיב אבל הוא עושה מה שהוא רוצה (עכשיו ה' צוחקת בפה מלא).

מרצה: למה את צוחקת?

ה': משום שהוא עושה מה שהוא רוצה.

מרצה: (בהתחלה חשבתי שהיא צוחקת במקום לבכות אבל אחר כך קלטתי מה שקורה) נראה שאת נהנית מזה שהוא עושה מה שהוא רוצה.

ה': הוא כמו גבר קטן, עושה מה שבא לו. אני לא יכולה להגיד לו כלום.

מרצה: זאת בדיוק הבעיה, הוא לא ילד בן שלוש שמרטיב. הוא גבר, שלא לומר מלך, שאי-אפשר לומר לו כלום וודאי שאי-אפשר לכעוס עליו או להציב לו גבולות. לאחרונה דנו במקרה דומה.

ה': אני אגיד לכם את האמת, אתם לא ממש עוזרים לי.

מרצה: אני מרגיש שאני צריך להיות סמכותי אתך כדי שאת תוכלי להיות סמכותית עם ר'. אם לא אהיה סמכותי אתך באמת לא אעזור לך. את חייבת להבין שההתייחסות שלך אליו לא מעודדת אותו לחינוך לניקיון. את רק מתפעלת ממנו ומעריצה אותו ואת לא בעמדה של אמא שיכולה להגיד מה נכון ומה לא. ר' צריך שתהיי סמכותית יותר. לא אתפלא אם יהיו לו בעיות נוספות בגלל עמדתך כלפיו או שאולי כבר יש לו.

ה': אבל אני נהנית מהתשובות שלו, כמו של גבר, אז איך אוכל לומר לו משהו?

מרצה: זאת הבעיה.

סטודנטית ג': אבל את לא רואה שהוא עושה לך דווקא?

ה': אני רואה.

סטודנטית ד': אולי תקריאי לו סיפורים על חינוך לניקיון.

ה': אני מקריאה לו וזה לא עוזר. הוא ילד נבון ומבקש ממני כל דבר שהוא רוצה חוץ מללכת לשירותים. כשהוא רוצה לצייר, לשחק או שאקנה לו משהו הוא יודע לבקש. אני יודעת שהוא עושה דווקא.

סטודנטית ו': מה אומר בעלך?

ה': הוא רק אומר שצריך סבלנות ויהיה בסדר. יותר הוא לא מתערב. אבל

אני מבינה מה שאתם אומרים לי, שאני צריכה להיות יותר קשוחה אתו. אני אנסה אבל אני לא מבטיחה שזה ילך.

מרצה: התחושה היא שר' משחק אתך בכל מיני אופנים ומראה לך שהוא חכם ממך. כשאת מכה אותו הוא מאיים עלייך שיספר לבעלך ואחר כך הוא רץ אחרייך עם נשיקות. כשאת מושיבה אותו בשירותים הוא יוצא ומרטיב. כשאת אומרת לו שאין בגדים להחלפה הוא מוצא אותם וכיוצא בזה. אני חושב שההרגשה של ר' שהוא יכול לסדר אתכם כל הזמן אינה לטובתו. את גם לא צריכה לשקר ולומר לו שאין בגדים להחלפה. את פשוט צריכה להיות אמא חזקה. השאלה היא אם יש לך יכולת להעביר מסר תקיף וברור. פחות חשובים העניינים הטכניים, כגון אם להוריד לו את הטיטול בבת אחת או לא, להקריא לו סיפור על חינוך לניקיון וכו'. אני חושב שזה כלל חשוב בגידול ילדים: הטכניקה או מה בדיוק עושים פחות חשובים מהמסר המועבר. כן, עכשיו נדמה לי שאני מבינה טוב יותר את מה שקורה. ה':

13. אני לא רוצה שכולם יקנאו בו

הבן הבכור שלי, ע', מספרת לנו מ', הוא היום בן חמש ולומד בגן חובה. מאז נולד השקענו בו הרבה והקדשנו לו את רוב זמננו. כבר מגיל שלוש הוא בלט בגן והגננת נהגה לתת לו מטלות מיוחדות. קיבלנו מחמאות שהוא יודע הרבה, קולט מהר, שהוא חכם. גם בגן אחר, שהלך אליו כשהיה בן ארבע, אבחנו את הייחוד שלו וסידרו לו ולעוד כמה ילדים מצטיינים תוכנית מיוחדת. בתחילת השנה הזאת הוא הגיע לגן חובה בשמחה ובמרץ כתימדי. אחר כך התחלנו להרגיש בבית שמשוהו אצלו השתנה. שאלנו אותו מה הסיבה והוא השיב לנו שפשוט משעמם לו בגן. בבירור עלה שהגננת מתייחסת אל ילדים שאינם יודעים לענות תשובות, ואם היא שואלת שאלה שאף אחד לא יודע את התשובה עליה ורק ע' יודע, הגננת לא נותנת לו לענות ואומרת: "מה, רק ע' רוצה? אין אף אחד אחר שרוצה לענות?" ואז היא עונה בעצמה. פנינו אל הגננת, והיא השיבה שהיא עושה כמיטב יכולתה, יש עוד הרבה ילדים בגן והיא לא יכולה לתת רק לע' לענות. ואם אף אחד אינו יודע את התשובה, למה אז את לא נותנת לו לענות? שאלנו. משום זה קורה הרבה ואני לא רוצה שכולם יקנאו בו שרק הוא יודע. אני עושה מאמץ גדול שלא לפגוע בע' ולא בילדים אחרים בגן, היא אמרה. ההורים של ע' טענו שכך היא פוגעת בבנם משום שהוא כבר לא אוהב לבוא לגן, אך ללא הועיל. הגננת הייתה משוכנעת שהיא עושה את הדבר הנכון.

בכיתה החל להתפתח דיון על ההבדל בין החברה המערבית-האינדיבידואלית לחברה המסורתית-הקולקטיבית. בחברה המערבית יש יותר נטייה להתפעל מן הילד ולתת לו להתחרות ולהראות את יכולתו מתוך רצון לעזור לו לממש את עצמו. ההנחה היא שהאחרים יתגברו על קנאתם בו וודאי שלא באחריותו לדאוג לכך. בחברה הקולקטיבית

לעומת זאת בנות רבות עלולות להסס להתבלט בכיתה משום שתפקידן הוא לא להיות טובות יותר מהבנים. כך גם ע'. הגננת חושבת שאין זה נכון לאפשר לו להתבלט משום שהוא עלול לעורר את קנאת האחרים ולגרום להם להוציא אותו מהקבוצה. בחברה קולקטיבית הפרט נותן יתר משקל לשאלה מה אחרים יגידו ויחשבו עליו, משום שהמימוש שלו הוא במסגרת הקבוצה וביחס אליה ולא באופן אישי. הילד לומד לחשוב במונחי "אנחנו" ולא במונחי "אני". היה ברור שמ' ובעלה אמנם חיים בחברה מסורתית-קולקטיבית אבל מגדלים את ילדם להצטיינות כפי שמקובל בחברה המערבית-האינדיבידואלית והדבר ודאי יכול ליצור קשיים.

הצעתי שההורים יסבירו לע' את עמדתה של הגננת, שרוצה למנוע קנאה בין הילדים ועל כן אינה מעודדת אותו להתבלט, משום שהסבר נותן כוח, ושהם מקווים שבבית-הספר יהיו לו מורות שייטיבו לעודד את מימושו העצמי וייתנו לו להתבלט בכיתה ולהפגין את כישוריו. מישהי הציעה לערוך שיחה משולשת בין האם, הגננת וע' שבה הן יקשיבו לילד ויראו ממה הוא נפגע ואיך אפשר לעזור לו. מישהו אחר הציע לשוב לשיטת המשימות האישיות שנותן המורה לתלמידים המצטיינים כדי להעריכם ולהעסיקם באופן שאינו מעורר קנאה. והיו גם כאלו שאמרו שעל הילד להיאבק על מקומו אם הגננת תרצה ואם לאו.

שבועיים לאחר מכן סיפרה מ' שעוד שיחה אישית עם הגננת בנוכחות ע' עזרה. הגננת נותנת לו היום יותר משימות אישיות והוא מבצע אותן לבדו באופן שאינו מעורר את קנאת האחרים והוא אוהב יותר לבוא לגן.

שמחתי שהפתרון במקרה זה, כמו במקרים אחרים, בא מהתלמידים, שערים מטבע הדברים להיבטים מחברתם שאני אינני ער להם. לעתים אני חושש שאני מציע לתלמידי גישה בעלת נטייה מערביית מדי שאינה מתאימה להם. אבל העובדה שהם תמיד מעודדים אותי לומר את דעתי ביתר שאת מבהירה לי שהם מעוניינים לקבל את מה שיש לי להציע וסומכים על עצמם שימצאו בסופו של דבר את דרכם.

14. הם כמו אחים, לכן הם לא יכולים להתחתן

היום סיפרה לנו ס' על בתה ח' בת השלוש, שהיא ובן דודה ג' נולדו באותו היום. הם כל הזמן נמצאים יחד ומשחקים יחד. בבוקר הם הולכים לאותו הגן, ואחר הצהריים הם נפגשים משום שהמשפחות גרות באותו בניין. ס' נשואה לבן דודה, ח', בתה נקראת על שם סבתה שנפטרה, וג' על שם הסב שנפטר. בכיתה מיד אמרו כולם שגם ח' בוודאי תתחתן עם ג' בן דודה. לא, זה לא יקרה, השיבה ס' בחרדה. כולם יודעים שהם כמו אחים, ממש תאומים, ועל כן הם לא יכולים להתחתן. הבעיה שלי היא שאני משקיעה בילדתי את הכול והיא אכן ילדה יפה ומפותחת, אבל כל הזמן כולם משווים אותה לבן דודה. ההורים של ג' וגם חמי וחמותי, שגרים לידנו, כולם משווים ביניהם כל הזמן כאילו הם צריכים להיות זהים. גרוע מזה, הבת שלי מאמצת את דברי ג' כאילו הם הדברים שלה והיא אמרה אותם. למשל, אם הבת שלי לא רוצה לעשות משהו הבן דוד

אומר שהיא לא רוצה לעשות אותו משום שהיא מפחדת ואז הבת שלי חוזרת על דבריו כאילו הם נכונים. זה מאוד כואב לי, מספרת ס', משום שאני רוצה שהיא תגדל כאדם עצמאי, אינדיבידואל, שתדע מה היא רוצה. אבל המשפחה המורחבת לא מאפשרת זאת. שם רוצים רק ביחד ועורכים כל הזמן השוואות. בתי היא ביישנית, ואני חוששת שזה יפגע באישיות שלה ושהיא תיגרר ותחשוב שמה שאומרים עליה זו היא באמת. במקור אני מהעיר ולאחר שהתחתנתי עם בעלי עברנו לגור בכפר שלו עם משפחתו. עכשיו אילו הייתי יכולה הייתי עוברת דירה. אבל אין לנו כסף לזה. אני רוצה להתייעץ אתכם מה לעשות עם ח' בשנה הבאה. הם עולים לגן חובה ואני יכולה לתת להם להמשיך יחד ולהמשיך גם לסבול את עינויי ההשוואות שעושים כל הזמן. לחלופין, אני יכולה להפריד ביניהם ושכל אחד ילך לגן אחר אבל זה לא מקובל בסביבתנו, בני המשפחה יתחילו להגיד כל מיני דברים ולהיעלב.

סטודנטית א': מה דעתו של בעלך?

ס': הוא חושב כמוני. גם הוא רוצה שח' תגדל ותפתח אישיות משלה. אבל הוא נקרע בין משפחתו לבינינו, מה הוא יכול לעשות!?

סטודנטית ב': אבל זה טבעי להשוות בין ילדים.

ס': כל הזמן אני צריכה לקנות לח' מה שקונים לג' ואני לא רוצה.

סטודנטית ג': מה חושבים הרוב בסביבה שלכם?

ס': אצלנו נהוג שכולם עושים הכול ביחד. בני דודים הולכים לאותו גן ולומדים באותה כיתה.

מרצה: אני שומע שאת רוצה להפריד את בתך מהבן דוד אבל חוששת. אני חושב שאת צריכה ללכת עם מה שאת מרגישה. אילו הייתי את לא הייתי מסתיר את דעתי.

סטודנטית ד': תגידי שהגננת ביקשה או שהמפקח ממליץ על כך, ואז זה יתקבל יותר טוב.

מרצה: אני חושב שאת צודקת. הדרך שלי שתאמרי את דעתך מתאימה יותר לחברה אינדיבידואלית ועלולה לפגוע במשפחה. מוטב לבוא בשם הסמכות, זה יתקבל טוב יותר.

ס': אני יכולה לדבר עם הגננת וגם עם המפקח בעניין הזה.

מרצה: וכדאי גם לשוחח עם ח' ולהסביר לה את העניין כפי שדנו בו בכיתה, אבל במילים פשוטות יותר כמובן. היא תרוויח מזה שתהיה מודעת לכך שהיא לעתים מחקה את בן הדוד בלי להקשיב לעצמה ולמה שהיא רוצה וחושבת. אני חושב שגם אם לא תעברו דירה והילדים לא ילכו לגנים שונים את יכולה לעשות הרבה עבודה עם ח'. לעבוד אתה על מה שהיא רוצה באמת ומה היא חושבת באמת והדגש על באמת, על משהו שלה ולא משהו שהעתיקה מהקבוצה בשלמותו. למשל, כשהיא חוזרת על דברי ג' שהיא מפחדת הייתי שואל אותה אם היא באמת

פרק ראשון: הגיל הרך

מרגישה שהיא מפחדת. כך תלמדי אותה, לאט-לאט, להפריד בין עצמה לאחרים ולגלות את האמת שלה. אני מניח שזה דורש גם עבודה עצמית שלך על עצמך. משום שגם את ודאי מושפעת מתחושת הביחוד החזקה המקובלת אצלכם.

ס': אני מאוד מושפעת ואני גם ביישנית אף על פי שהתגברתי על זה עם השנים.

מרצה: אני רואה כמה חשוב לך לגדל את בתך לעולם אינדיבידואלי מודרני יותר וכמה שאת משקיעה בה.

ס': ההתקדמות שלה בחיים זה הדבר הכי חשוב לי. אני רוצה שהיא תצליח.

מרצה: נדמה לי שאת בדרך הנכונה.

15. גם פיקסו צייר על קירות

בתי הקטנה ב' היא בת שלוש, מספרת ס', והיא מקשקשת כל הזמן ובכל מקום: על המחשב, על הקיר, על הארון, על כל דבר. כל הדיבורים וההסברים לא עוזרים. "כשאני כועסת עליה היא כועסת עלי בחזרה", היא מספרת בחיוך. "מה אני יכולה לעשות, ככה זה תמיד עם הילד הקטן, לא?" היא מקשקשת גם אצל הורי בבית. הם לא נוזפים בה, אלא אומרים לה שהיא פיקסו. אבל בגן ובמקומות זרים היא מתנהגת יפה ולא מקשקשת. שם היא אפילו מסודרת. לבעלי לא היה אבא ולכן אולי הוא מפנק אותה מאוד. גם אחותה הגדולה של ב', ע' בת השש, מפנקת אותה מאוד. אני חונכתי אותה להתייחס אליה כאילו היא הבת שלה ולכן היא תמיד מוותרת לה. עכשיו פונה ס' אל הכיתה ומבקשת את עזרתנו כדי לגרום לב' להפסיק לקשקש בכל מקום.

סטודנטית א': תקני לה לוח גדול שתקשקש עליו כמה שהיא רוצה.

ס': יש לה שני לוחות.

סטודנטית ב': שימי לה בריסטול על הקיר.

ס': היא מציירת עליו וממשיכה על הקיר.

סטודנטית ג': תני לה לקשקש על כל הקירות עד שלא יהיה מקום יותר ואז תעבור לדפים.

סטודנטית ד': תחפשי מישהו שהיא קשורה אליו ומקשיבה לו. אולי הוא יוכל לדבר אֵתה.

סטודנטית ה': האם הציור על הקיר הוא יפה?

מרצה: אבל מהי הסיבה הרגשית שבעטייה לא מצייתת ב' להוריה? לי ברור שב' נפגעת מעודף פינוק וחופש. האב, מסיבותיו שלו, לא מציב לה גבולות. האם מבקשת מהבת הבכורה לוותר לה תמיד, דבר שפוגע בשתי הבנות. הבכורה עלולה לחוש מקופחת, וב' חושבת שהכול מגיע לה ואין גבול למה שמותר לה. העובדה שבמקומות זרים ובגן היא לא

מקשקשת בכל מקום מראה שאין לה בעיה להתאפק. המחמאות של הסבא והסבתא גם הן פוגעות בה, גורמות לה לחשוב שפיקסו לא צייר על דפים, אלא רק על קירות. ולסיום, האם חשה שהיא בת גילה של ב', כשהיא כועסת על הבת משיבה לה הבת כעס. כאילו לאם אין כל סמכות על בתה בת השלוש. מאחר שב' נמצאת הרבה אצל הסבא והסבתא יש צורך לתאם אתם את הצבת הגבולות. ס' צריכה להסביר להם את הנזק שנגרם לב' עקב החופש הזה. היא לא לומדת להתאפק ובוודאי מכעיסה את סביבתה. בעתיד ייתכן למשל שיהיה לה קשה ללמוד משום שלימודים גם הם דורשים יכולת איפוק ודחיית סיפוקים. גם אם הסבא והסבתא לא ייענו לאתגר ולא יציבו גבולות לב', על ס' לעשות כן. אז תלמד ב' לכבד גבולות, לפחות בבית. גבולות כידוע לא מציבים באמצעות כעס או מכות. אפשר למשל לקחת לב' את הצבעים לזמן קצר כדי שתלמד שכך לא נוהגים. נראה שבהחלט יש מאבק כוח בין האם לבתה שבו בינתיים הבת מנצחת. ניצחון זה אינו לטובתה כמובן. יחס מיוחד זה לילד הצעיר במשפחה, שאינו לטובתו, כבר פגשנו כמה פעמים.

סטודנטית ו': ואם הסבא והסבתא גרים עם ההורים כפי שקורה אצלנו ובהרבה בתים, מה עושים אז?

מרצה: במקרה הזה, כשיש ריבוי הורים לילד, כדאי לערוך תיאום בין כולם ולגבש ההתייחסות אחידה לילד. אחרת אנו מעודדים את המצב שיש הורה טוב והורה רע והילד לומד לאן ללכת וממי לבקש מה במקום להפנים את האיסורים והגבולות. אני רציתי להתייחס גם לחיך של ס' ולאמירתה: "מה אני יכולה לעשות, ככה זה תמיד עם הילד הקטן, לא?" נראה שזה נעים לך שהיא מנצחת, לא?

ס': כן (מחייכת).

מרצה: וזאת הבעיה משום שאת מתבקשת לוותר על הנעימות הזאת, על הדמיון הנעים שאת מעניקה לבתך הקטנה את הכול כפי שלא אחת מקובל בסביבתך. רציתי גם להתייחס לפתרונות הטכניים הרבים שהוצעו: לקנות לה לוחות, לשים על הקיר בריסטול ולתת לה לקשקש על הקירות עד שלא יהיה מקום יותר וכו'. קשיים רגשיים בדרך כלל לא נפתרים ברמה הטכנית, אלא בשינוי איכות הקשר עם ההורה. במקרה הזה למשל האם צריכה להיות סמכותית יותר. כך גם ההצעה לחפש מישור שב' קשורה אליו ומקשיבה לו אינו פתרון משום שהדמות הזאת צריכה להיות אמה. ולא חשוב אם הציור על הקיר יפה או לא, משום שהבעיה היא עצם הציור על הקיר.

ס': עכשיו אני צריכה להסביר גם לע' את השינוי משום שעד עכשיו היא ויתרה לה בכול.

מרצה: אז נתפוס שתי ציפורים במכה אחת.
ס': תודה לכולם.

גננות מספרות

16. גנבת הליטופים

א' היא בת ארבע, הבת הרביעית במשפחה. יש לה עוד אחות בת שנה, ולאחרונה נולד הבן הראשון. ו' הגננת מספרת שא' בכלל לא מדברת בגן ולא משתתפת בשום פעילות. כשמנסים לדבר אֶתה היא מתחילה לבכות. צמודה לכיסא שלה ולא זזה ממנו. היא עושה פיפי במכנסיים משום שהיא לא רוצה לעזוב את הכיסא שלה. לא' כינים בשיער, נעליים קרועות, והאוכל שהיא מביאה לגן עטוף בנייר עבודה של הגן. היא מלטפת את ו' רק מאחור כשו' לא רואה אותה. אם ו' מביטה בה היא מיד מפסיקה. כאילו לוקחת את הליטוף בגנבה, אמרו בכיתה. וו' מחזירה לה ליטוף וחיבוק לאחור ללא מבט.

מצבה של א' הידרדר עם לידת האח והיא החלה ללטף בובות. בכיתה אמרו שייתכן שעכשיו האם לא מעניקה לה שום תשומת לב והיא מלטפת את הבובות כפי שהיא רואה שאמה עושה לאחיה שנולד. הילדים בגן צוחקים עליה, אומרים שהיא מסריחה ויש לה כינים ולא רוצים לשחק אֶתה. בכל פעם שמתקלקל משהו בגן הילדים מאשימים אותה. "בגלל שהיא לא מדברת ולא מנסה להגן על עצמה שולטים בה", אומרת ו'. האב סיפר לו' הגננת שגם בבית היא לא מדברת והוסיף, "אם תצליחי להוציא ממנה מילה אתן לך מאה שקל". כשהוא מביא אותה בבוקר אל הגן הוא אומר לה, "תבכי, אין לי זמן בשבילך, תיכנסי לגן" והולך. כשו' הכריחה אותה לקחת גוש פלסטלינה היא החזיקה אותו בידה בלי לזוז.

במקרה נדיר באה א' אל ו' ואמרה, "אמא מניקה את אחותי" וגם, "אמא רוצה לעשות ברית מילה לאחותי". ו' העירה לה שהאח הוא בן ולא בת כי חשבה שהיא לא מבדילה, אבל לאחר כמה ימים, כשהילדה חזרה ואמרה, "אמא עשתה לאחותי ברית מילה" הרגישה ו' שהילדה לא רוצה להפנים שאחיה הוא בן ולא בת.

לאחרונה, מאז דיברתי עם ילדי הגן וביקשתי שלא ידחו אותה, מספרת ו', יש שיפור קל. א' החלה להתקרב אל הילדים. היא לא מדברת אֶתם ולא משחקת אֶתם אבל יושבת מסתכלת ולפעמים מלטפת את ידו של מישהו. כשמנסים לשתף פעולה אֶתה היא מסרבת ומתחילה לבכות.

סטודנטית א': צריך לפנות אל פקידת סעד. זאת הזנחה פושעת.

סטודנטית ב': הרי היא הייתה ברחם של אמה אז איך היא מסוגלת לזרוק אותה כך?!

סטודנטית ג': תקני לה בובה שתהיה רק שלה ושהיא תיקח אותה אֶתה הביתה.

מרצה: רעיון יפה. כך תרגיש א' שו' אֶתה כל הזמן.

סטודנטית ד': תזמיני את ההורים לשיחה.

ו': הזמנתי אותם הרבה פעמים. הם לא באים.

סטודנטית ה': אז תעשי ביקור בית. כך תוכלי להכיר את המשפחה.
סטודנטית ו': תזמיני את האם לאירועים חגיגיים בגן. כך תקרבי אותה אל הילדה.

סטודנטית ז': א' צריכה לקבל ממך כל יום פרס.
ו': ניסיתי לעודד אותה עם חיזוקים, מדבקות, ממתקים, וזה לא ממש עוזר. ניסיתי לצייר אֶתה ביחד ולתלות את הציור שלה. גם זה לא עזר. אבל אני אמשיך עם הפרסים.

סטודנטית ח': לא צריך להעניש אותה כשהיא מרטיבה?
מרצה: זה כמו להעניש תינוק בן שלושה חודשים. זהו מצבה ההתפתחותי והרגשי. היא צריכה אותך ו' כתחליף לאמה, ואני מתרשם שאת עובדת אֶתה באופן מאוד רגיש ויפה.

סטודנטית ט': האם מאשימה את הבת בכך שהיא בת ולא בן.
סטודנטית י': הבת האחרונה תקבל יותר משום שהיא קרובה לבן.
מרצה: העלייתם הרבה רעיונות יפים לעבודה עם א', שפשוט גדלה בלי קשר אנושי של הורים שממלא את חייה של ילדה בת גילה. לפנות אל פקידת סעד, לקנות לא' בובה, להזמין שוב את ההורים לשיחה, לערוך ביקור בית, להזמין את ההורים לאירועים בגן ולתת פרסים, כל אלו הצעות טובות. מדוע לדעתכם היא מסרבת להכיר בכך שנולד לה אח ולא אחות?

סטודנט י"א: היא מקנאת באח יותר מאשר באחות.
מרצה: מתקבל על הדעת. מדוע לדעתכם היא מלטפת מאחור, רק כשלא רואים אותה, ומדוע היא מתחילה לבכות כשפונים אליה?

סטודנטית י"ב: אני חושבת שהיא נבהלת מקשר, מפחדת ממבטים.
מרצה: אני חושב שאת צודקת. חשבו על הבכי של ילד, שהוא סימן למצוקה שבא מבפנים ומזמין את הסביבה לעזור לילד. האבא פוקד עליה לבכות, ובכך הוא נוטל ממנה את היכולת לביטוי כלשהו. ובכל זאת, מאז שו' דיברה עם ילדי הגן וביקשה מהם שלא לדחות את א' יש שיפור והיא מתקרבת אל ילדים אחרים. אצל ילדה כזאת כל שיפור קטן הוא גדול, ולו' יש תפקיד חשוב מאוד בחייה של א'.

17. טראומה – עבודה קבוצתית

היום סיפרה לנו ח' על תאונת דרכים שבה נפגעו שני ילדים בני חמש מן הגן שלה. בסמוך לגן עובר כביש ראשי, אין מעבר חצייה מתאים ואין גשר שהיה מאפשר לילדים לעבור את הכביש בבטחה, היא מספרת. בוקר אחד ליוותה האחות הגדולה את שני הילדים בדרכם אל הגן. היא הניחה להם לעבור את הכביש לבדם. הילדים חצו את הכביש מבלי להביט ומבלי להיזהר ומכונית פגעה בהם. אמהות של ילדים אחרים מהגן

שלי צפו במחזה. הן נכנסו לפאניקה ולקחו את ילדיהן חזרה הביתה במקום להביאם אל הגן. בינתיים נודע הדבר לשאר ההורים וילדים שכבר היו בגן וכולנו נכנסנו למתח ולחרדה רבה משום שלא ידענו מה קרה לילדים שנפגעו.

כינסתי את כל הילדים לשיחת בוקר והנחתי להם לדבר ולספר מה הם יודעים ומה הם חושבים על מה שקרה. מיד התברר שכמעט כולם יודעים. היו שראו את התאונה, היו שחשבו שראו והיו כאלו שהחרדה ממה ששמעו הציפה אותם. הם היו עסוקים בפרטים כמו מה קרה לילדים, מאיפה ירד להם דם ומאיפה בא האוטו שפגע בהם. איזה סוג אוטו זה היה, איך נראה הנהג וכיוצא בזה. לאחר פרק זמן ארוך יחסית (כחצי שעה) של עיסוק בפרטי האירוע ולאחר שחזרתי על העובדות כפי שידעתי אותן החלו הילדים להירגע במקצת. הסברתי להם על תפקיד בית-החולים והרופאים והבהרתי שמטפלים בילדים יפה ושאלנו מקווים שיחזרו אלינו מהר בריאים ושלמים (לא יכולתי לומר יותר מזה משום שלא ידעתי את מצבם). ואז החלו הילדים לדבר על חוקי הזהירות שאנו מלמדים בגן. איך חוצים כביש, להיכן מסתכלים ומה עושים בכל מיני מצבים. הרושם היה ששינון הכללים והיאחזות בהם מעניקים להם תחושה של ביטחון ושליטה במצב. כעת הם יודעים מה לעשות. היו שהאשימו עכשיו את הילדים שנפגעו בכך שלא צייתו לכללים. היו שאמרו, "לי זה לא יקרה", והיו שאמרו שהאוטו אשם ולא הילדים וגם אם נזהרים יכולה לקרות תאונה. הם סיפרו על תאונות למיניהן שבהן היו מעורבים קרובי משפחתם אבל התחושה הייתה שככל שהשיחה מתקדמת הילדים נרגעים לאט-לאט והחרדות פוחתות. הם כבר שחזרו את הפרטים, הם כבר חזרו ושינונו מה הם יכולים לעשות בכל מצב, ונוסף על כך הם היו בגן ולא לבד בביתם.

בשלב זה סיפרתי לכיתה אני, המרצה, את הידוע מן הספרות על התערבות במקרים של טראומה, וכמה חשוב להמשיך ככל האפשר בפעילויות הרגילות. למשל, הילדים שהוריהם החזירו אותם הביתה הפסידו את תמיכת הקבוצה שכל כך חשובה במקרים אלו. הם לא השתתפו בדיון בגן. ברגעים של טראומה הביחד נותן כוח רב ויש לנסות ולשמרו. כשהם יחד הילדים יכולים להתחלק בחרדות ולקבל כוח זה מזה. גם במקרים של פורענויות אחרות, כגון פיגועים, אסונות טבע, מלחמות וכיוצא באלה הוצאת הילד מסביבתו הטבעית מחלישה את כושר ההתגוננות שלו, ואילו סביבתו הטבעית מעניקה לו ביטחון. על כן מוטב היה אילו התקשרה ח' לאותם הורים שנמנעו מלהביא את ילדיהם אל הגן וביקשה מהם להביא אותם. הסברתי להם גם כמה חשוב להמשיך בשגרה במצבי לחץ ומשבר משום שהשגרה מעניקה כוח רב לאדם. למשל, טייס שמטוסו הופל נהוג לשלוח אותו מיד לטיסה נוספת כדי שהטראומה לא תיחרת בתודעתו. כך גם באשר לנהג שהיה מעורב בתאונת דרכים. יש יתרון בכך שינהג שוב בהקדם האפשרי כדי שיוכל להתגבר על החרדה בטרם התקבעה. חזרתי על שני השלבים שתיארה ח': שלב הוונטילציה של רגשות החרדה ושלב פיתוח השליטה במצב אצל הילדים. אלו שני שלבים שחוזרים בסדר זה בעבודה עם קורבנות טראומה. ח' סיפרה לנו על עוד פעילויות הנוגעות לבטיחות בדרכים שעשתה בגן עם הילדים

ובהן ביקור של הילדים הפצועים. היא דיווחה כמובן לרשויות המתאימות, ואלה שלחו אחר כך פסיכולוג שישוחח עם הילדים וגם שוטר שידבר אתם על כללי הבטיחות. האמת היא שהופתעתי מהאינטואיציה הכול כך נכונה ובריאה של ח' בהתערבותה, בהתחשב בכך שלא קיבלה הכשרה קודמת בהתמודדות עם מצבי טראומה. במקרה הבא, לא עלינו, הסברתי להם שיש מקום גם להורות להורים בסמכותיות להחזיר את ילדיהם למסגרת ולהסביר להם את ההיגיון שבדבר.

בעודי עורך שורות אלו אני נזכר בקיץ של תום השנה האקדמית 2006, כאשר נפלו טילים רבים בצפון ישראל שנורו בידי החיזבאללה. מקצת הטילים האלה נפלו בכפרים ובערים של תלמידי הערבים וגרמו פגיעות קשות – הרוגים, פצועים, נזק לרכוש וחרדות רבות. על כן, הכלים שקיבלו בשיעור היו נחוצים להם. לאחר נפילת קטיישה רבים לוקים בחרדה ויש צורך לאפשר להם לדבר על פרטי האירוע בקבוצה באופן אינטנסיבי כדי לשחרר את רגשותיהם. כמו כן יש לאפשר ניסיון קבוצתי למצוא דרכים שיעניקו לנפגעים תחושה של שליטה, לפחות חלקית, במצב ויציאה מתחושת חוסר-האונים שהם חשים. לדוגמה, הקבוצה עשויה לדון בדרכים שונות שבהן הפרט יכול להגן על עצמו ועל בני משפחתו: מתי יש לרוץ למקלט, היכן החדרים הבטוחים יותר בבית, מתי אפשר ללכת למכולת וכו'.

18. קשה להיות סמכותית כלפי גבר – בייחוד אם הוא לא מהכפר שלך

היום סיפרה לנו א', גננת בגן טיפולי, על ח' בן החמש, שיש לו ארבע אחיות ואח אחד, כולם בוגרים ממנו. לח' יש בעיות במוטוריקה גסה ובמוטוריקה עדינה. הוא החל ללכת מאוחר מבלי שזחל והחל לדבר מאוחר, ועד היום יש לו ליקויים בהליכה ובדיבור. לדבריה, מאכלים וריחות רבים מזיקים לו. בעת לידתו הייתה האם מבוגרת והומלץ להורים לעשות בדיקת מי שפיר אך הם סירבו. כשהיה בן חודשיים גילו שיש לו אלרגיות והוא הוצמד למכשיר הנשמה, אבל מאחר שלא היה חשמל בכפר הוא נלקח אל כפר שכן או אל בית-החולים ושם נשאר עד שמצבו הוטב.

בגן ח' זורק חפצים, מקלל ומכה ילדים. ילד היפראקטיבי שכל הזמן יש להשגיח עליו ונראה שהוא חי בעולם אחר שלא שייך לגן. יש לו חרדת זרים והוא חושש מכל אדם זר שאינו מכיר, אבל עם ילדים הוא מיטיב לתקשר מאשר עם מבוגרים. ילד נחמד, אומרת א' ומציינת שהילדים מצדם לא מתרחקים ממנו. בגן הוא הולך לשירותים כשהוא צריך אבל בבית הוא מרטיב. האם היא כלום והאב הוא הקובע בבית, מספרת א'. הוא נותן לח' הכול ומנסה לפצות אותו על נכותו. כשח' מבקש שאחותו תלווה אותו אל הגן האב מורה לה ללכת אתו אף שהיא מאחרת לבית-הספר בשל כך. כמו כן האב נוהג לאיים על הגננת שיפנה אל המשטרה בכל דבר שלדעתו לא תקין בגן.

בדיון הכיתתי עלה בבירור הצורך לעודד את ההורים להציב לילד גבולות בבית והצורך של א' להציב לו גבולות בגן כדי שיירגע. הצענו לא' להסביר לאב כמה הבן שהוא אוהב ורוצה בהתפתחותו חייב לחוש שיש לו גבולות ברורים ויציבים ולעתים

לשמוע "לא", שאם לא כן האב אינו עוזר לבנו אלא מזיק לו. ושוחחנו על כך שנכות או היותו של הילד הצעיר במשפחה אינן סיבה לרחם עליו באופן שפוגע בו. למשל, העובדה שהילד לא מרטיב בגן יכולה להיזקף לזכות הגנת, שמציבה יותר גבולות מאשר ההורים בבית. נראה שגננת תקיפה יותר הייתה מצליחה להרגיע אותו גם בגן ולהחזיר אותו אל עולם הגן והמציאות. הוספתי שא' צריכה להיות סמכותית כלפי האב כדי שהוא יוכל להיות סמכותי כלפי בנו. א' אמרה שקשה לה להיות סמכותית כלפי גבר, בייחוד אם הוא לא מהכפר שלה. היא גם סיפרה שהאב נותן לאם הוראות מדויקות איך להתנהג עם ח', וח' עצמו תוקף את אמו לעתים קרובות. היה ברור שהתנהגותו של האב כלפי א' דומה להתנהגותו כלפי אשתו והוא מנסה לכפות עליה את אופן הטיפול בח' באמצעות איומים למיניהם. שוב עלה הקושי הגדול של א', הקשור במישרין גם לתרבות, לעמוד בתקיפות מול האב. התלמידים עודדו אותה לעשות כן. לכמה מן הסטודנטים היה קל יותר לעסוק בכושרו הטכני של ח' ולהציע כיצד לשפר אותו – להשחיל חרוזים, להחזיק עיפרון ועוד, מאשר לדון בבעיותיו הרגשיות. היו שהציעו לעבוד אתו בשיטת הנקודות והחזיקים החיוביים. כלומר, על כל הצלחה של ח' הוא יקבל מספר מתאים של נקודות, ובסופו של שבוע למשל הוא יזכה בפרס בהתאם למספר הנקודות שצבר. א' סיפרה שהשנה צריך להחליט אם ח' יעלה לכיתה א'. הוא לא מצייר, לא מסוגל למתוח קו ולא אווז את העיפרון בצורה נכונה. כמו כן הוא אינו יודע לספור ואינו יודע את שמות הצבעים, אבל האב מכחיש את העובדה שבנו אינו מתאים לבית־הספר. היה ברור שגם בתחום הזה האב זקוק לעימות ברור עם המציאות, ואותו צריכה לעשות הגננת.

א' סיפרה לנו שגם לה יש אח נכה והוא אינו מקבל הכול. הצענו שתספר זאת להורים. הסברתי שחרדת הזרים של ח', שמקובלת בגיל הרבה יותר צעיר משלו, נובעת מהתנפחותו, הוא כאילו מבוגר העושה ככל העולה על רוחו אבל לאמתו של דבר הוא חש חוסר־ביטחון רב. ייתכן שזאת גם הסיבה שהוא מתקשה להסתדר עם מבוגרים, שמייצגים מבחינתו את הסמכות, וקל לו יותר עם ילדים.

במקרה זה היה בעיקר ברור שיש להעצים את האם במשפחה משום שהילד מפסיד מאוד מכך שבעצם אין לו אמא בעלת ערך ומשקל שיכולה להציב לו גבולות. א' אמרה שתנסה להסביר זאת גם לאם וגם לאב אבל הכינה אותנו לכך שלא קל לשנות דפוסי תרבות עתיקים. דיברנו על התוקפנות ועל רגשי האשמה הבאים בעקבותיה, היבטים שמאפיינים התייחסות של ילד לאם חלשה, וכמה ח' מפסיד מכך שיש לו רק הורה משמעותי אחד ולא שניים. למשל, אם אנו מבינים שהאב מזדהה מאוד עם בנו הצעיר הנכה והוא מרחם עליו ומתקשה להציב לו גבולות, הייתה האם יכולה לעזור להתפתחותו של ח' אילו בנתה אתו קשר מסוג אחר. מחיקת תפקידה ההתפתחותי של האם בעיצוב אישיותו של ח' משאירה אותו חשוף לקשר הבעייתי עם האב ללא האיזונים הקיימים כששני הורים מתפקדים. כמו כן, ח' פשוט מזדהה עם אביו ביחסו אל אמו ומחקה את זלולו בה. לי היה קשה לצאת אופטימי מהדיון הזה, אבל א' אמרה שהוא נתן לה הבנה וכוחות.

פרק שני

גיל החביון (שבע-שתיים-עשרה)

בני משפחה מספרים

19. החיים, העיניים והנשמה שלי

ס' היא אם לשלושה ילדים. ד' בן התשע הוא הבכור, ויש לו אח בן שבע וחצי ואחות בת שנתיים. ד' הוא ילד עדין ומופנם ויש לו מחשבות על כך שהוא לא רוצה להיות והיה רוצה לפגוע בעצמו. הוא חושב שהוא ילד רע, טיפש ולא שווה, וכשילד אומר לו שהוא אפס הוא חושב שזה נכון. האם ס' נראית יפה ועדינה ומספרת כמה היא קרובה אל בנה ד'. היא אומרת לו שהיא מוכנה לעשות הכול בשבילו, שהוא החיים, העיניים והנשמה שלה, ומבטיחה לו שתשתנה בשבילו כדי שיהיה לו טוב יותר. ד' עונה שהוא לא יכול להבטיח לה דבר משום שהוא מפחד שלא יוכל לקיים את מה שהבטיח. כשמלאה לו שנה כבר נגמל מטיטול ולא זכור לה שהוא קינא, ככל ילד, באחיו שנולד כשהיה רק בן שנה וארבעה חודשים. ד' רוצה להיות מושלם, וכל דבר שהוא לא הכי טוב או לא בדיוק כפי שהיה רוצה מפריע לו. למשל, קצת לכלוך על הבגד מפריע לו. לאחרונה הוא לא רוצה ללכת אל בית-הספר, לדבריו משום שלמד מספיק והוא לא צריך ללמוד עוד. כשאהיה גדול, הוא אומר, אעבוד בזבל. שיחות אלו וגם מכות לא עוזרות.

כדי לסכך את חיי המשפחה עוד יותר, האב עבר בשנה האחרונה ניתוח מסובך והאם גם לה היו סיבוכים רפואיים. האם מספרת שהיא נהגה "לשכב על המיטה כמו מתה" בזמן שהאב נעדר מן הבית שעות ארוכות במשך היום לרגל עבודתו. אף אחד מן ההורים לא דיבר על כך עם הילדים אך האחות הקטנה ביטאה את מצוקתה ועברה תקופה קשה של רגרסיה עקב אירועים אלה. ס' שאלה איך עליה לנהוג בבנה ואיך היא יכולה לעזור לו בכל הקשיים.

התגובות בכיתה היו מגוונות: היו שסברו שלד' ליקוי למידה שיש לאבחן ועל כן קשה לו ואינו רוצה ללכת לבית-הספר. אחרים פנו אל ס' בנעימת נזיפה על שחינכה את בנה לניקיון בגיל כה צעיר, לדעתם זה מקור הבעיות. תלמידה אחרת סיפרה שגם לה בעיה דומה בביתה וניסתה להקיש מן הסיפור האישי שלה לסיפורה של ס'. מאחר שנתקלתי לא אחת בכך שתלמידי מתקשים לערוך אינטגרציה של האישיות מתוך אוסף הנתונים ובמקום זאת הם נוטים להסתמך על פרט כלשהו שאמור להסביר את כל התמונה, ניסיתי להראות להם איך אני בונה את הבנת אישיותו של ד' על סמך פרטים שונים המחזקים זה את זה ומובילים להשערה מסוימת.

ס' מתייחסת אל בנה הבכור ד' לא כאל ילד בן תשע, אלא כאל מבוגר, ויחסייהם מזכירים יותר יחסים של בני זוג מאשר יחסי אם וילד. מגיל צעיר דרשה ממנו להיות מבוגר מגילו והחלה את החינוך לניקיון מוקדם מאוד והיום היא אומרת לו שהיא מבטיחה לו שתשתנה בשבילו – אמירה שמתאימה יותר ליחסים בין בני זוג מאשר ליחסים בין הורים לילדים. אין פלא שד' לא גילה סימני קנאה טבעיים באחותו שנולדה, כבר בגיל צעיר הוטל עליו להתנהג באופן בוגר יותר. הוא רוצה להיות מושלם בכל מיני תחומים כפי שהוא חש שמצפים ממנו אבל מאחר שאין הוא מסוגל לעמוד בציפיות הסביבה ממנו ובציפיותיו מעצמו הוא חש שאינו שווה, שהוא אפס, שהוא מאכזב את הסובבים אותו ועל כן אינו רוצה להיות. ניקיון חשוב לו מאוד אבל הדימוי העצמי הנמוך שלו מוביל אותו לרצות לעבוד בזבל. בבית־הספר, מטבע הדברים, אף שהוא ילד מוכשר, הוא מקבל ציונים שלא כולם מושלמים ושוב הוא כנראה מתאכזב מעצמו. סביר להניח שגם כדי ללמוד על הילד לחוש את עצמו כילד ולא כמבוגר שמצפים ממנו לדעת הכול, ועל כן קשה לד' להסתגל אל בית־הספר. אין פלא שהוא מתקשה להבטיח לאמו דבר מה כפי שעושים ילדים רבים גם אם הם לא תמיד מקיימים, משום שהוא מחמיר עם עצמו במידה החורגת מכפי גילו. נוסף על כל הקשיים, המחלות של הוריו מעמתות אותו עם הסכנה שהוא יישאר בלי אחד ההורים ואולי אף בלי שניהם. עתה הצורך שלו להגן על ההורים ולשמור עליהם גובר עשרת מונים והוא רק ילד בן תשע. בהיותו הבכור הוא חש אחריות למשפחה. מאחר שאביו לא נמצא בבית רוב שעות היום ייתכן מאוד שחוייתו של ד' היא שעליו לדאוג לאמו, וכך הוא שוב יותר בן זוגה מאשר בנה. בתמצית, לא קל לד' בן התשע להיות מבוגר מכפי גילו.

כשהבעתי את דעתי שד' הוא כעין בן זוגה של ס' חייכה ס' חיוך רחב שהעיד שהדברים מדברים אליה. אכן, לבן הבכור בחברה הערבית יש לעתים קרובות תפקיד הורה מגיל צעיר ביחס לאחיו ויש ציפייה שיעזור להוריו. במשפחה של ס' התעצמו נטיות אלו, גם בשל אופייה של ס' וגם בשל מחלת ההורים, וס' יצרה עם בנה ד' קשר קרוב ונעדר גבולות שמאפיינים יחסי הורה וילד בן תשע. המלצתי לס' להתייחס אל ד' כאל ילד בן תשע ולא יותר. הוא חייב ללכת אל בית־הספר וללמוד כשאר הילדים בני גילו. עם זאת, לא צריך לצפות ממנו למושלמות ומותר לו, ככל ילד בן גילו, לעתים להבטיח ולא לקיים. כמו כן, מתאים ונכון לדבר אתו על חששותיו הטבעיים הנוגעים למחלות הוריו כדי שלא יהיה עליו להתמודד עם תחושות קשות אלו לבדו ולהסביר לו שבשום זמן לא מצפים ממנו שיתנהג כמבוגר. רק כשתנהג בו אמו בהתאם לגילו יוכל הוא להתייחס לעצמו באופן תואם, רק כשתוכל אמו לבטא תקיפות ביחס אליו ולא רק קרבה ורחמים, יוכל הוא להוציא כעס עליו ולא לכוון את כעסיו אל עצמו ולחוש שהוא לא שווה והיה רוצה לפגוע בעצמו. חשוב שתוכלי להיות אמא "רעה", אמרתי, שהיא בעצם אמא טובה, כדי שגם הוא יוכל שלא להיות ילד מושלם ויוכל להוציא כעסים.

הסברתי שדיכאון מוגדר כהפניית התוקפנות כלפי העצמי. הדיכאון שד' שרוי בו הכולל מחשבות אובדניות – מחשבות נדירות מאוד בגילו הצעיר – נגרם גם מתוך חווייתו שאמו כל כך טובה והוא כל כך רע ולא שווה. ס' לא צריכה להצהיר שהיא תשתנה בשביל ד' כדי שיהיה לו טוב יותר משום שהצהרות אלו מעוררות בד' רגשי אשמה. אם אמו היא כזה מלאך הרי הוא ודאי חש לידה פחות ממנה. לכן אם תנקוט ס' עמדה תקיפה יותר ביחסה אל בנה יפתחו תחושות האשמה שהוא חש.

מאחר שהאב מעורב פחות והקשר בין האם לבנה הוא יותר חברי מאשר הורי וד' צריך אם ולא חברה, כדאי שהאם תעשה צעד קטן אחורה והאב יעשה צעד קטן קדימה, וביתר שאת משום שד' ייכנס בקרוב לגיל ההתבגרות, שבו דמות האב והקשר אִתו חשובים לו ביותר.

20. המלך

י' הוא בן עשר ויש לו שלוש אחיות צעירות ושתיים מבוגרות. הוא בן יחיד להוריו, שמרגישים שהוא הזכייה שלהם בלוטו ולכן הם מתייחסים אליו כאל מלך. כיסוי מלאים תמיד ממתקים והוא מחלק אותם למי שהוא חפץ ותמיד יש לו כסף. הוריו מצפים ממנו, ככל ההורים, שיגלה אדיבות בבית-הספר וגם לאורחים שבאים הביתה, שיכבד את האחר ויעזור לו ושיהיו לו חברים טובים. בדרך כלל אין בעיות עם י' כל עוד אינו צריך ללמוד. כשהוריו מבקשים ממנו להיכנס לחדר וללמוד הוא מתחיל לבכות, משקר ואומר שאין לו שיעורים או אומר שכבר הכין את שיעורי הבית בכיתה. אם תעז אחת האחיות הגדולות לומר לו שעליו ללמוד הוא יצעק עליה ויכה אותה. כשהוא מסרב ללמוד הוריו מענישים אותו – אוסרים עליו לשחק במחשב, דורשים שאחותו הגדולה תסביר לו את החומר (זה עונש כבד בעבורו), ולעתים כשכולם יוצאים הוא חייב להישאר בבית לבד. הוא ילד טוב שעוזר להוריו, מספרת בת המשפחה, א', לכיתה, אבל הוא לא אוהב ללמוד. הקשיים של י' החלו רק השנה, בכיתה ה', היא מספרת, ומבקשת מן הכיתה עזרה בפתרון בעייתו של י'.

סטודנטית א': צריך לשאול את החברים שלו או את המורים אם היו שיעורים. ככה ההורים שלו ידעו.

א': זה מה שהם עושים.

מרצה: אבל כך הוריו של י' לעולם לא יסמכו עליו והוא לא ילמד לסמוך על עצמו.

סטודנט ב': צריך לתת לו פחות פריבילגיות ולהחזיר לו אותן רק אם ילמד.

א': ההורים מנסים אבל זה לא עוזר. הוא פשוט לא רוצה ללמוד אף על פי שנותנים לו עונשים כבדים.

סטודנטית ג': אולי הוא לא לומד כדי להיות מיוחד בכיתה כמו שהוא מיוחד בבית. משום שאחרת בכיתה הוא אחד מכולם.

סטודנטית ד': אבל הוא יכול היה להיות מיוחד בהצטיינות.

סטודנטית ה': למה זה התחיל השנה?

סטודנטית ו': אולי יש לו בעיות עם המחנכת.

א': לא ידוע לי. אבל בגילו רוצים לראות אותו כבר גבר אז דורשים ממנו יותר.

מרצה: אולי הלימודים יותר קשים בכיתה ה' וזה דורש ממנו קצת יותר מבעבר. אבל ילד שמקבל כל מה שהוא רוצה בבית, ילד שהוא המלך, לא לומד לשאת תסכול, להתאפק לעתים ולהתמודד עם קשיים. לימודים דורשים יכולות אלו. כדי לפתור תרגיל בחשבון, להתרכז בכתיבת חיבור או ללמוד שפה חדשה על הילד מוטלת משימה שאינה מובנת מאליה. עליו להתנתק לזמן מה מן הסביבה ולהיאבק עם עצמו ולהתמודד עם החומר החדש. עכשיו הוא לבד ולא מלך.

א': אבל בבית ובכיתה הוא מלא ביטחון.

מרצה: הוא מלא ביטחון כשהוא עם בני משפחתו וחבריו. אבל כשהוא צריך לשבת לבד ולפתור בעיות כפי שנדרש בלימודים הוא כנראה חסר-אונים וחסר-עצמאות.

א': כשאביו מבקש ממנו עזרה כלשהי הוא עוזר לו יפה מאוד.

מרצה: כן, משום שהוא ילד טוב שיוצר קשר יפה. אך הוא לא מסוגל להתגבר על קשיים שדורשים ממנו עבודה וחשיבה עצמאית כפי שנדרש בלימודים.

סטודנט ז': אז איך הוא אוהב לעבוד במחשב אם הוא לא מסוגל להיות לבד?

מרצה: אולי המחשב זה משחק ובילוי מבחינתו. נדמה לי שהסיבה לקושי היא העובדה שי' זוכה ליחס מועדף. הוא מפסיד מזה וכמובן גם הבנות, שחשות שהן שוות פחות, מפסידות. ועל כן, רק יחס שווה, שילמד אותו לשאת תסכול ולהתמודד עם קשיים, יאפשר לו להתמודד עם לימודים. בכיתה הוא צריך להתמודד בין שווים ולזה הוא לא רגיל. כשמבקשים ממנו ללמוד הוא לא כועס, הוא בוכה משום שהוא חש כל כך חלש.

סטודנטית ח': (פונה אל א') גם את נותנת לו יחס מועדף?

א': האמת, כן. אני מביאה לו מתנות יותר מאשר לאחיותיו. כשהוא מכה את אחיותיו הוא לא מקבל עונש. אני חושבת שמעכשיו כשאני אביא לו מתנה אביא גם לאחיותיו.

מרצה: העדפת הבנים על הבנות, שקיימת במשפחות רבות בחברה הערבית, עם כל הכבוד למסורת ולמנהגים, אינה עושה טוב להתפתחות של כולם, בנים ובנות כאחד. הבן, כפי שראינו, גדל באופן שאינו מכין אותו לחברה בוגרת ושוויונית. ככל שהחברה שהוא גדל בה היא בעלת נטייה מערבית גדולה יותר כך יקשה עליו להשתלב בה בעתיד. הביטוי של קשייו מתחיל כבר בבית-הספר, בתרבותו שלו, משום שכל בית-ספר

דורש מהילד יכולת לעבודה עצמאית. הבנות, מצדן, לומדות מגיל צעיר שלא כדאי להן להתאמץ משום שממילא הבנים יזכו בעדיפות. על כן הן נוטות להיות פסיביות יותר ומוותרות מראש על כישוריהן ויכולתן, שלעיתים עולה על היכולת של הבנים. ילדה זו תהיה בעתיד אמא חלשה. ואז ישלמו ילדיה את המחיר. הם היו עשויים להרוויח מאם חזקה בעלת כוחות, אבל היא תשדר חולשה וילדיה יזדהו אתה שוב. כך מועבר ההפסד מדור לדור.

21. אני לא יכולה להגיד לו "לא!"

היום סיפרה ק' לכיתה על בנה נ' בן העשר שעושה בבית מה שהוא רוצה. נ' הוא הצעיר במשפחה ולו שלושה אחים ואחות בני שתיים-עשרה עד עשרים. אני נותנת לו הכול, מתוודה ק', הוא הקטן והחמוד שלי ואני לא יכולה להגיד לו לא. אם הוא מבקש משחק שכבר יש לו אני קונה לו עוד אחד. הוא מכה את אחיו ואחותו אבל אני אומרת להם לא להחזיר לו משום שהוא הקטן. הבעיה שלי אתו קשורה בשיעורי הבית. הוא משקר ואומר שהכין שיעורים או שאין לו שיעורים. אני בודקת לו את המחברות כל הזמן. נ' הוא ילד "ממזר" וחכם, מספרת ק' בחיך שהיא מתאמצת להסתירו. הוא ילד טוב שיוצר קשר יפה עם המורים והחברים אבל לא רוצה ללמוד. ואני לא יכולה לכעוס עליו יותר מכמה דקות. כעת פונה ק' אל הכיתה ושואלת, "מה אתם מציעים לי לעשות?"

סטודנטית א': מה עם בעלך?

ק': הוא מגיע הביתה מאוחר שהילדים כבר ישנים.

סטודנטית ב': את מעריצה אותו ונותנת לו הכול. איך התנהגת עם אחיו?

ק': עם נ' אני מתנהגת אחרת מאשר עם הגדולים. קשה לי להעניש אותו. אם הוא מבקש עוגה אחרי שעשה משהו לא טוב, באותו רגע אני לא נותנת לו אבל חצי שעה אחר כך הוא מקבל.

סטודנטית ג': איך הוא בכיתה?

ק': הוא לא עושה בעיות כמו בבית. בכיתה הוא מתנהג יפה אבל לא מכין שיעורים.

סטודנטית ג': הוא מתנהג יפה משום שהוא מפחד מהמורים, אז הוא צריך לפחד קצת גם ממך.

מרצה: אני מסכים. ראשית, כפי שנאמר לאם, קשה מאוד להציב לילד גבולות ורצוי שהאב יהיה יותר מעורב ויעזור בעניין זה. ללא מעורבות האב זו חצי משפחה. חוץ מזה, ילד שמקבל הכול לא לומד לשאת תסכול. אין פלא שקשה לו ללמוד ולהכין שיעורים. למידה דורשת יכולת איפוק ועמידה בתסכול, כפי שכבר ראינו. למשל, כשנ' צריך לפתור תרגיל

בחשבון הוא לבד עם עצמו ולא משיג מיד את התוצאה שהוא רוצה. אבל הוא מעולם לא חונך להתמודד עם קושי.

סטודנטית ד': אז ק' צודקת כשהיא בודקת לו את המחברות. מרצה: אני לא חושב שכך צריך להיות הקשר בין ק' לנ'. כשלא מאמינים לילד הופכים אותו לשקרן. אם נ' משקר לעתים, כמו ילדים רבים, זה לא סוף העולם. אבל אם האם תבסס קשר של אמון אתו הוא לא יצטרך להיות "ממזר" ולשקר. תזכרו שהכול מתחיל בהורה ולא בילד. ההורה הוא שהיה שם ראשון והוא שעיצב את הקשר עם הילד. אני רוצה לעודד אתכם לבדוק את עצמכם לפני שאתם באים בטענות אל ילד. אם הילד לא לומד ההורה צריך לבדוק את עצמו, אם הילד לא מסתדר עם חבריו שוב על ההורה לבדוק תמיד גם את עצמו. הגדול והחזק הוא גם האחראי. בחברה המסורתית לעתים קרובות לא באים בטענות אל הורים של ילדים בעלי קשיים אלא רק אל הילדים עצמם משום הכבוד שרוכשים להורה. כך תמיד הילד יוצא אשם וההורה חף מכל אשמה. לאמתו של דבר ההורה הוא הגדול ויכול לשאת באחריות ולעזור בעיצוב אישיותו של הילד ולא להפך. במקרה שלפנינו לק' קשה לומר לנ' "לא" והיא עוד נהנית מזה שהוא "ממזר" ומחייכת על כך, אבל הבעיות התפתחו אצל נ' ולא אצל ק'. לכן כפי שאמרתם נכון, ברגע שהאם תציב גבולות לבנה ולא תקנה לו כל משחק שהוא רוצה, ולא תיתן לו להכות את אחיו ולא תאמר להם לא להחזיר וכשהיא נותנת לו עונש לא תשכח את העונש בתוך זמן קצר וכו', נ' ישתנה במהירות.

גם בנוגע לשקרים אני רוצה לומר לכם משהו. ילדים משקרים, כולנו שיקרנו כשהיינו ילדים ולעתים אנחנו משקרים גם כשאנו גדולים. כשהאם חושבת שנ' משקר היא בהחלט יכולה לומר לו את התרשמותה. הכלל היחיד שאני רוצה להציע לכם הוא להיות אמתיים. אם אתם חושדים בילד שהוא משקר אין מה להסתיר זאת. אם טעיתם וחשדכם היה חשד שווא אתם חייבים כמובן להתנצל לפני הילד. אם אתם תהיו אמתיים כלפי ילדיכם גם הם יהיו אמתיים כלפיכם. אולי לא מיד ויעבור זמן משום שלומר את האמת לא תמיד קל והעניין דורש בגרות מסוימת. אבל להתייחס אל הילד מראש כאל שקרן ולבדוק את מחברותיו, את זה לא הייתי מציע לכם. אני הייתי מנסה להרגיל את נ' שבמקום שאני אבדוק את תיקו אשאל אותו אם היו לו שיעורים והוא יתרגל לומר את האמת. אחר כך גם שאלה זו תהיה מיותרת משום שאני מקווה שהאחריות לשיעורי הבית שלו תעבור אליו.

22. הילד שלא הרשו לו לנקום

' בן השבע וחצי גר בכפר שבו כאשר מכים אותך ילדים אחרים ההורים שלך מכריחים אותך לנקום ולהחזיר מכות, אחרת אתה לא נכנס הביתה. אבל אמו של ' שונה משאר בני הכפר. בכל פעם שמישהו מכה את ' היא מכריחה את בנה להושיט יד לילד המכה ולבקש ממנו סליחה. במקרים ש' הכה ילד אחר הכתה אמו אותו באישור האב. לאחרונה נעשה ' ילד אלים ואפילו דקר את בן דודו בסכין, אמנם רק דקירה סמלית, סיפרה לנו פ', קרובת המשפחה.

' הוא ילד טוב, מחונן, הלומד בבית-ספר פרטי והוא בן להורים משכילים שמצבם הכלכלי טוב. אבל אני לא יודעת מה קרה לו לאחרונה, הוא נעשה כל כך עצבני ותוקפן, היא אומרת. הוא מכבד את מי שמכבד אותו אבל אם מישהו מרגיז אותו הוא מגיב באלימות בלי לחשוב פעמיים. בשכונה מציקים לו יותר מאשר בבית-הספר, ועל כן הוא אלים בשכונה. הוא גם נעשה אלים כלפי אחותו הצעירה, שמציקה לו לעתים. פ' מספרת שהיא איימה עליו שיאסרו אותו לאחר שדקר את בן דודו בסכין והבהירה לו שאילו קרה משהו לבן הדוד היה הוא האחראי לכך. ההתרשמות שלה היא שהילד עבר מקיצוניות אחת, שהתבטאה בפסיביות כלפי מי שמתקיף אותו, לקיצוניות השנייה – דקירה בסכין.

הסטודנטים העלו השערות שייתכן שיש לילד ליקוי כלשהו, אולי הוא היפראקטיבי ואולי בכלל היה אירוע הדקירה חד-פעמי. פעמים רבות, כפי שכבר ציינתי, אני מתרשם שהסטודנטים מנסים להסביר מאפייני אישיות קבועים באמתלה שזהו אירוע חד-פעמי או שיש לדבר סיבה ספציפית ומתקשים לחשוב בדרך ההכללה על הקשר המתמשך בין הורים לילד כמקור וכסיבה לקשיים. דרך חשיבתם של הסטודנטים לעתים קרובות אינה מזמינה את הילד או ההורים לקבל אחריות. אם הילד היפראקטיבי מה כבר אפשר לעשות, ואם היה זה אירוע יוצא דופן לא צריך לעשות מזה עניין.

שוחחנו על הבלבול שחש ' בגין המסרים הסותרים שהוא מקבל. המסרים של האם אינם עולים בקנה אחד עם מסרי הסביבה. האם מצווה עליו שלא להחזיר מכות, ואילו בסביבה מושרש הנוהג הזה. כמו כן האם מצווה עליו שלא להכות בזמן שהיא עצמה מכה אותו ובכך היא מחזקת את המודל שהילד לומד מסביבתו. פ' גם מספרת על האימפולסיביות של האם, שקודם מכה את בנה ורק אחר כך מבקשת שיספר לה מה שקרה. הבעתי את דעתי שייתכן שהילד מחקה גם התנהגות אימפולסיבית זו המתקשה לעכב תגובה.

היו סטודנטים שהציעו לשתף קרובי משפחה שהילד סומך עליהם ולבקש שהם ינחו אותו כיצד עליו להתנהג ויסבירו לו שלאמו יש בעיה. פ' תיארה את האם כאישה נחמדה מאוד, ואני הוספתי שייתכן שבנחמדות הזאת שאינה מתאימה לסביבה ולתרבות יש לא מעט הדחקת התוקפנות של האם שהופכת אותה לכה נחמדה אבל התוקפנות פורצת ביחסה אל בנה. אחרים גרסו שעל האם להסביר לבנה שהוא יכול להחזיר מכות ושלא תעניש אותו על כך אבל שלא יגזים. היו ששאלו היכן האב והביעו את דעתם

פרק שני: גיל החביון

שחבל שהוא לא מעורב יותר. עוד שאלה הייתה מה חולל את השינוי בהתנהגותו של י'. על כך התקשיתי להשיב אבל ציינתי שהמעברים מקיצוניות לקיצוניות מאפיינים את סביבתו ואת משפחתו של י'.

אם תום השיעור חשבתי על י', הילד הצייתן והפסיכי שפתאום האמת הפנימית שלו יוצאת החוצה. דווקא כל אותו איפוק שגזר הוא על עצמו וגזרה עליו אמו מתפרץ עכשיו החוצה בתוקפנות קשה. ואיך אמו מעבירה לו את הקשיים שלה. חשבתי על המקרים הרבים שבהם נתקלנו בנוכחות חסרה של האב וכמה היה האב יכול לעזור לבנו. וגם על הצעת הסטודנטים לערב דמויות שהילד סומך עליהן מתוך המשפחה המורחבת. כן, אולי גם זה פתרון טוב שאני לא הייתי חושב עליו ללא התלמידים שלי. דוד טוב בחברה המסורתית יכול לשמש לעתים דמות אב. ואולי די בכמה מילים שיזכירו לאב את חשיבותו כאב. מניסיוני למדתי שלעתים די בשיחה קצרה עם האב כדי לשנות את דפוסי התנהגותו במידה ניכרת, משום ההערכה הרבה שלעתים רוכשים ההורים בחברה המסורתית לאיש המקצוע. כמו כן, בחברה המערבית אין זו תופעה שכיחה שקרוב משפחה, כמו פ', מציג מצוקה של בן משפחה אחר, ואילו תלמידי מציגים לעתים קרובות קשיים שונים במשפחה המורחבת שלהם, שהם מעורבים בה. על כן עלי להדריך את פ' משום שגם היא יכולה לשמש דמות אם יציבה יותר לי'.

23. כאילו אין לו חיים משלו

היום סיפרה ש' על בנה האמצעי בן השמונה, כ', שלו אח גדול, ס' בן האחת-עשרה, ואח קטן, מ' בן השלוש. כ' הוא ילד טוב, רציני, אחראי בלימודים, רגיש ומוכשר, שאוהב לעזור לאחרים ואוהב לבצע מטלות שנותנים לו אבל לא יוזם שום דבר. בעלי הכריח אותו להשתתף בתחרות ריצה בין בני כיתתו, מספרת ש', משום שהוא לא רצה להשתתף בה. בסוף הוא הגיע ראשון. אני מרגישה שהוא מפחד להשתתף בתחרויות משום שהוא מפחד להפסיד או לא לזכות במקום הראשון. אמרנו לו פעמים רבות שאנו לא מצפים ממנו להיות ראשון אבל זה לא עוזר. במסיבת הסיום המורה הציעה לו לכתוב קטע קצר ולהקריא לפני הכיתה אבל הוא סירב. גם בריקוד הכיתתי הוא לא רצה להשתתף ונכנע כשהמורה לחצה עליו. בסוף הוא רקד כל כך יפה. כשאנחנו מציעים לו משהו הוא קודם כול שואל, "מה עם ס', מה הוא רוצה?" ואז הוא משיב אותה תשובה שנתן אחיו ומתנהג כאילו זו הייתה החלטה שלו. אבל גם בדברים קטנים הוא לא מסוגל להחליט. למשל, כשאנו הולכים לקנות לו בגדים.

ש': איזה בגד אתה רוצה?

כ': מה דעתך?

ש': זה שלך, אז תבחר אתה.

כ': אבל מה את חושבת?

ש': אני חושבת שזה יותר יפה.

כ': אבל למה זה?

ש': זו דעתי, ואם יש לך דעה אחרת ומה שבחרתי לא מוצא חן בעיניך אז תבחר אתה כי זה בשבילך.

כ': אני בוחר בזה (והוא בוחר במה שבחרה אמו ומתנהג שוב כאילו הייתה זו החלטה שלו).

אחיו הגדול של כ', ס', אוהב להתבלט, מספרת האם. מ' הקטן הוא מפונק ומקבל הכול. וכ' יש לו בעיה. בעלי משקיע בהם המון. מכין אתם שיעורים, משחק אתם, ועוזר להם בטיולים ובחוגים. הילדים מאוד אוהבים אותו, יותר מאשר אותי, אבל אני חושבת שהוא מלחיץ אותם יותר מדי. הוא יודע שכ' יהיה רופא כשיגדל, וגם אחיו ס', ודוחף אותם לחוגים של מוזיקה וספורט. כשאני מעירה לו על כך הוא משיב, "מה חסר להם? יש להם הכול. כל ילד היה רוצה להיות כמוהם". אני מרגישה שאני צריכה לעזור לכ', אבל אני לא יודעת איך, מסיימת ש' את סיפורה. אני לא יודעת אם אני צריכה להתערב בכלל או אולי לעזור לו בכך שלא אתערב.

סטודנט א': אתם מחייבים אותו להשתתף בהרבה חוגים?

ש': אולי מרוב שאנחנו מציעים לו חוגים הוא כבר לא יכול להציע בעצמו. סטודנטית ב': הוא לא רוצה לאכזב אתכם אז הוא מסכים למה שאתם מבקשים. הוא ילד טוב.

ש': לעתים הוא בא אלי ואומר לי, "משעמם לי", ואני צריכה למצוא לו תעסוקה.

מרצה: למה שלא תאמרי לו שזה עניין שלו ולא שלך?

סטודנטית ג': אם תשאירו אותו לבד, בסוף הוא ידע מה הוא רוצה. אבל אתם לא נותנים לו חיים משלו.

ש' מספרת שלאחר הדיון בכיתה שוחחו הם, ההורים, עם בנם. אמרנו לו שהוא יכול ללכת לאיזה חוג שהוא רוצה אם בכלל ושהוא לא חייב לרצות אותנו בשום דבר. הוא אמר שהוא רוצה לעזוב את חוג הקראטה והוא באמת עזב. הוא גם אמר שעכשיו הוא לא רוצה ללמוד לנגן באורגן. אמרנו לו שמצדנו זה בסדר גמור ובעתיד תמיד יוכל לחזור לכך אם ירצה. מאז עבר חודש וחצי והוא אינו מבקש להשתתף בחוגים. הוא ממשיך להצטיין בלימודיו וכולם אוהבים אותו. בבית אנחנו עכשיו מנסים לתת לו להחליט ולא להחליט בשבילו.

מרצה (בשיחת המשך): בעצם כ' מתקשה לבחור את דרכו ולממש את עצמו

בכל מיני תחומים. החל בבחירת חולצה וכלה בהשתתפות בתחרויות ספורט וחוגים ובעתיד ודאי גם בתחומים אחרים. כאילו אין לו חיים משלו והוא מזדהה עם האחר ונצמד לדעתו. בחברה קולקטיבית הפרט נוטה פחות לממש את עצמו באופן אינדיבידואלי ויותר להזדהות עם סביבתו ולאמץ את עמדתה. וכך בת עשויה להתחתן עם מי שאביה בחר לה וללמוד את המקצוע שהוריה חושבים שמתאים לה מתוך תחושה שאכן הוריה מיטיבים לדעת ממנה מה טוב לה. בחברה

אינדיבידואלית-מערבית נראה פחות דפוסי הזדהות שבהם הפרט נותן לאחר לבחור בשבילו בתחום כלשהו. משטר דמוקרטי למשל בנוי על יכולתו של הפרט קודם כול לדעת מה הוא רוצה או מעדיף ולאחר מכן לממש זאת. דומה שהמקרה של כ' קיצוני גם בחברה המסורתית והוא נמנע מבחירות אישיות רבות. נראה שלעמדה הכופה של האב יש חלק בכך שכ' ייתכן שאפילו אינו יודע מה הוא באמת מעדיף. כשהאיום מבחון חריף, וכך הוא כשמאלצים ילד להשתתף בתחרות שהוא לא רוצה בה, לא נותר לילד אלא להזדהות עם דמות הסמכות הכופה על חשבון רצונו שלו. כשהכפייה גדולה עוד יותר מושתק הקול הפנימי עד כדי כך שלעתים הילד פשוט לא יודע מה הוא רוצה ולא נותר לו אלא להתנהג כאילו בחירת האחר היא בחירתו. את אומרת שיתכן שילדייך אוהבים יותר את בעלך. בהחלט ייתכן שהם אוהבים אותו משום שהוא משקיע בהם הרבה, אולם בגלל הלחץ שהוא מפעיל עליהם ייתכן גם שהיו רוצים שיניח להם קצת. לי נדמה שהם זקוקים לכך שתהיי מעורבת יותר כדי לנטרל קצת את הלחץ של בעלך, שכבר יודע מה יהיה כל אחד מהם לכשיגדל. על כן, אני ממליץ לא רק לאפשר, כפי שהתחלתם לעשות, יתר חופש ובחירה לילדים ובמיוחד לכ', אלא גם שמעורבותך המאזנת תיכנס לפעולה. אם כן, לשאלתך אם את צריכה להתערב ואם כן איך, התשובה היא שעל בעלך לקחת צעד אחורה ועלייך לקחת צעד קדימה במעורבות בחיי הילדים כך שהילדים, ובמיוחד כ', יחוו נוכחות פחות כופה. אני גם חושב שחשוב שתשתפי את בעלך בדיון שהיה בכיתה ותסבירי לו את ההיגיון שעומד מאחורי ההצעות, משום שכשהוא אומר, "מה חסר להם? יש להם הכול. כל ילד היה רוצה להיות כמוהם", הוא לא ער להשפעת כפייתו עליהם.

24. הוא מתעצבן אם עושים לו בעיות

היום סיפרה לנו נ' על ת', קרוב משפחה בן עשר, שבכל פעם שהוא לא מקבל את מבוקשו הוא מתפרץ ומשתולל. ת' הוא הבן הבכור ולו שתי אחיות ואח צעירים שאין להם בעיה כזאת. הוא ילד מפונק שמקבל מהוריו הכול, היא מספרת. הוא אומר שאחרים מרגיזים אותו בכוונה, ואז הוא אינו יכול לעצור את עצמו וחייב להתפרץ כדי להירגע. הוא נעשה אלים, זורק חפצים ומקלל, ובשעת ההתקף אי-אפשר להרגיע אותו ומבוגרים וילדים מפחדים ממנו. לאחר שהוא נרגע הוא אומר שמגיע לו עונש. גם ההורים שלו לא מאמינים שהוא יכול לשלוט בעצמו. ככלל, ת' הוא ילד נבון, בעל הישגים גבוהים ומשתתף יפה בשיעורים.

סטודנטית א': איך היחסים בינו ובין אחיו?

נ': בדרך כלל רגילים אבל הוא מתעצבן אם עושים לו בעיות.

סטודנטית ב': למה עושים לו בעיות?

נ': כנראה בגלל שמקנאים בו משום שהוא ילד מצליח ובעל הישגים.

מרצה: נשמע שגם את מצדדת בו, "עושים לו בעיות", "מקנאים בו".

נ': (מחייכת) כן, אי-אפשר שלא לאהוב אותו. בכיתה המורים והחברים

אוהבים אותו אבל בבית אין לו חברים והוא כל הזמן משחק במחשב.

סטודנטית ג': אם אין לו חברים בכפר זה חמור.

מרצה: אולי בכיתה המורים מציבים לו יותר גבולות מאשר בבית ולכן הוא

מצליח לשאת תסכול ולהתאפק. בכיתה הוא לא הבן הבכור.

סטודנטית ד': האם לאחיו יש חברים בכפר?

נ': כן.

סטודנטית ד': ולהורים?

נ': גם. יש להם הרבה חברים מהעבודה אבל הם מעדיפים לבלות עם

קרובי משפחה.

סטודנט ה': גם האחים שלו מפונקים?

נ': כן, גם הם מפונקים, אבל ת' מפונק יותר משום שהוא הבכור.

סטודנטית ו': איך ההורים שלו מגיבים כשהוא מתפרץ?

נ': הם מנסים להבין את הבעיה שהרגיזה אותו וגרמה לו להתעצבן. מנסים

להרגיע אותו ולהסביר לו שצריך לפתור בעיות בלי להתעצבן. אבל זה

לא עוזר.

סטודנטית ז': באיזה גיל התחילה הבעיה?

נ': בגיל חמש.

סטודנטית ח': איך הקשר עם סבא וסבתא שלו?

נ': גם הם מפנקים אותו ונותנים לו כל מה שהוא מבקש.

סטודנטית ט': איך יסתדר כשיגדל – בעבודה או במקומות אחרים? אפשר

לטפל בזה גם בגיל מבוגר יותר?

מרצה: עדיף לטפל בזה עכשיו. הקושי נובע מכך שההורים מזדהים מאוד עם

בנם הבכור, נותנים לו הכול ולא מאמינים שהוא צריך ומסוגל לשאת

תסכול. היעדר הצבת גבולות פוגעת בו ותפריע לו בעתיד. כבר פגשנו

תופעות כאלה בתיאורי המקרים שהבאתם. לעתים הבן הצעיר נפגע

כשנותנים לו הכול ובמקרה הזה הבן הבכור נפגע מזה שכל כך

מפנקים אותו ולא דורשים ממנו לשאת תסכול, שהכרחי בתהליך

הגדילה ובחיים. מעניינת במקרה הזה העובדה שאנו יכולים להתבונן

באופן שבו מתארת נ' את המקרה ולהבין בדיוק מהיכן הקושי. נ' היא

קרובת משפחה של ת' והיא מתייחסת אליו כנראה כפי שמתייחסים

אליו כל בני המשפחה – בתחושה שהוא שונה מאחרים, שבאמת

מרגיזים אותו משום שמקנאים בו ובאמת הוא לא מסוגל וכנראה גם

פרק שני: גיל החביון

לא צריך להתאפק. מובן שכאשר הוא מקבל יחס כזה אין לו שום סיכוי ללמוד להתאפק. נ', האם מדברים אלייך הדברים שאני אומר?
נ': (בחיוך) כן, ככה אני מתייחסת אליו. כמו כולם.
מרצה: את חושבת שתוכלי לקבל על עצמך עמדה סמכותית יותר בקשר אתו ולהעביר מסר זה גם לבני המשפחה האחרים? את יכולה לספר להם על הדיון שנערך בכיתה ומה נאמר בו.
נ': כן, אני אסביר להם מהיכן נובע הקושי של ת' ואשתדל שלא לחייך בשעת התקף אלימות שלו. אבל יש לי שאלה: איך זה שהוא תלמיד טוב אם הוא לא יכול לשאת תסכול?
מרצה: אתם רואים? עולם הנפש הוא מורכב, והחוקים בו הם לא בדיוק ברורים כמו במתמטיקה. אני מניח שההתפרצויות שלו ואי-יכולתו להתאפק יפריעו לו בעתיד כשייתקל באתגרים שדורשים יתר ריכוז ואיפוק, וייתכן שהן מפריעות לו כבר עתה. ואולם גם בהחלט ייתכן שהקשיים שלו יישארו מוגבלים לתחום יחסי המשפחה. גם הבעיה הזאת בפני עצמה מצדיקה טיפול.

25. אז מה, נגיד לבנים שיתחילו לעזור!?

היום סיפרה לנו ע' על בתה ח' בת העשר שיש לה הרבה פחדים. ח' היא בת יחידה ולה שני אחים גדולים ושניים צעירים. בביתם שתי קומות והיא מפחדת לעלות לקומה העליונה ללא ליווי. היא צריכה שומר ראש, מספרת ע', שילך לפניה וידליק לה את האור. היא לא מוכנה להישאר בבית לבד. כשהיא רוצה להתרחץ או להחליף בגדים היא אומרת, "בואי אתי, אמא", וכשהיא שוכחת משהו בחדרה היא מבקשת מהאחים שיביאו לה אותו. היא מפחדת ביום ובלילה וקשה אֶתה מאוד. אבל חוץ מזה היא ילדה טובה מאוד שעוזרת בבית בכל דבר, ובמיוחד עם אחיה הקטן. היא היחידה שעוזרת לי משום שאחיה כולם בנים. היא גם מאוד ממושמת, מכבדת וביישנית בכיתה ועדינה עם החברות שלה.

סטודנטית א': אולי זה בגלל סרטים מפחידים שהיא רואה?
ע': אסרנו עליה לראות סרטים כאלו וזה לא עזר.
סטודנטית ב': תיתנו לה לצפות בסרטים שעושים מזה צחוק או כאלו שמסבירים איך עושים סרטים מפחידים.
סטודנטית ג': אולי האחים מפחידים אותה?
ע': לפעמים האח הבכור צועק לה כשהיא עולה במדרגות והיא מיד רצה למטה בוכה.
סטודנטית ד': אולי מישהו מאיים עליה?
ע': לא ידוע לי. אבל אני לא חושבת משום שהיא מספרת לי הכול.
סטודנטית ה': אולי יש לה צעצוע שמפחיד אותה בחדרה.

ע': לא חושבת.

סטודנטית ו': תראו לה שאין אף אחד בקומה העליונה. או שתעלו אתה עד שתתרגל.

ע': היא יודעת שאין אף אחד למעלה אבל זה לא עוזר. הפחד משתלט עליה.

סטודנטית ז': מתי הכול התחיל? אולי פעם מישהו הפחיד אותה?

ע': זה התחיל לפני כשנה. אולי הפחידו אותה אבל היא לא סיפרה לי.

מרצה: האם היא מבטאת כעס לפעמים או חוסר שביעות רצון?

ע': לא, לעתים רחוקות מאוד. זה לא האופי שלה. היא אומרת לפעמים שהיא מקנאת באחים שלה משום שעליה מוטלות כל עבודות הבית והם פטורים מכל עזרה.

מרצה: נדמה לי שח' כל כך טובה ונחמדה משום שהיא שומרת בפנים את כל הכעסים שלה. פחד הוא לעתים כעס שמופנה כלפי העצמי. במילים אחרות, כעס שאינו מבוטא כלפי חוץ עלול להפוך לפחדים וחרדות מסוגים שונים כפי שקורה לח'. לא קל לה להיות הבת היחידה בבית הנושאת בכל הנטל ללא עזרת אחיה. היא מקנאת בהם אבל לא מעזה לבטא את כעסה על הוריה, שאחראים לסדר הזה. כך היא משלמת את מחיר הכעס המודחק, והוא הופך לחרדות ופחדים. אני ממליץ לעודד אותה לספר על רגשותיה. לומר לה שלגיטימי לכעוס ולחוש תחושות של קיפוח במצבה.

ע': אז מה, נגיד לבנים שיתחילו לעזור?

מרצה: אני ממליץ לעזור לח' בשתי הדרכים גם יחד. האחת: חשוב לעזור לה לבטא את תסכולה. ונטילציה זו של רגשות, במיוחד הוצאת כעס, כבר תביא שיפור מהיר במצבה. השנייה: לשנות את הסדרים בבית באופן שח' תחוש פחות מקופחת. כאן אנו כבר מדברים על הרגלים תרבותיים שיש לשנות לטובת ח', אבל לעניות דעתי, השינוי יהיה גם לטובת אחיה. חשוב שגם הם יתרגלו במידת מה ליתר שוויון. כפי שראינו בדוגמאות קודמות בן שזוכה ליותר מדי פריבילגיות בסופו של דבר הוא זה שמשלם את המחיר. ח' נדרשת היום ליותר מדי אחריות ואיפוק ואילו הבנים לפחות מדי. אני מקווה שאני ער דיי לרגישות התרבותית שנדרשת כאן, משום שמדובר במנהגים עתיקי יומין של תפקידי גבר ואישה שלא החלו אתמול. אבל אפילו שינוי קל ייטיב עם ח' משום שעצם הנכונות לעזור לה היא בעלת משמעות ניכרת.

חשוב שתזכרו שפחדים רבים, בשפה המקצועית פוביות, מקורם בתוקפנות שלא היה לה אפשרות ביטוי. במקרה הזה ממש אפשר לחשוב במונחים פיזיקליים של כוחות שכשדרכתם החוצה נחסמת הם

פרק שני: גיל החביון

פונים פנימה ואז האדם חש את עצמו מותקף במקום תוקף. לעתים התוקפנות המודחקת הזאת הופכת לבעיות פסיכוסומטיות. אז חש האדם שיש לו בעיות גופניות למיניהן. למשל, במקום לכעוס על סביבתו הוא יחוש כאבים בלב או קוצר נשימה. תרבות שאוסרת על נשים גילויי תוקפנות מגדילה את הסיכויים שיתעוררו אצלן פחדים ותופעות פסיכוסומטיות, משום שהכעס הזה חייב ללכת לאן שהוא. כחוק שימור האנרגיה, הוא לא יכול סתם להיעלם. על כן, אני מניח שבחברה המסורתית נמצא יותר תופעות פוביות ופסיכוסומטיות אצל נשים מאשר אצל גברים. ככל שהבחורה עדינה ומתחשבת יותר אתם תגידו שהיא בחורה טובה, והפסיכולוג עשוי להגיד שהיא מדחיקה תוקפנות. עליכם לזכור שהיא עלולה לשלם מחיר אישי על נחמדותה כפי שקורה לח'.

26. כשמישהי נחמדה מדי...

ס' סיפרה לנו היום על בתה א' בת השתיים-עשרה שלא נרדמת בלילה בגלל פחדים. לא' אחות בת עשר ועוד שני אחים צעירים יותר. הכול החל לפני כחצי שנה כאשר פרצו לביתנו, מספרת ס'. הבת הצעירה נכנסה לחדרה ודיכאון עקב הפריצה ולאחר זמן התאוששה. ואילו א' לא הראתה שום סימן של מצוקה לאחר האירוע. היא ילדה מוצלחת, חכמה, יפה ועדינה, ממש מושלמת. לפני כשלושה חודשים החלה להתקשות להירדם בלילה. היא מספרת שיש לה פחדים. כששואלים אותה ממה היא מפחדת, היא אומרת שהיא לא יודעת אבל משהו מפריע לה. היא פשוט לא אותה ילדה שאנו מכירים. היא מסרבת להיכנס למיטה ללא ליווי שלנו וכשהיא במיטה היא לא מפסיקה לקרוא לנו ולבדוק אם אנו ערים. אסור לנו להירדם לפני שהיא נרדמת. כשמישהו יוצא מהבית היא שואלת כל הזמן מתי ישוב וגם הציונים שלה ירדו במידה ניכרת. כשהיא נעלבת או מפחדת ממהו היא פורצת בבכי ומדווחת שכואבת לה הבטן. ככלל, היא מרבה לבכות, מה שלא היה בעבר. איך אני יכולה לעזור לה? שואלת ס' את הכיתה.

סטודנטית א': איך א' עם האחים הקטנים שלה?

ס': נהדרת. משקיעה בהם הרבה יותר מאחותה. היא משחקת אתם הרבה.

מרצה: למה שאלת את השאלה הזאת?

סטודנטית ב': אולי היא מטילה עליה יותר מדי אחריות ולכן קשה לא'.

ס': היא זו שמתנדבת לעזור לי עם האחים ובבית. היא גם עוזרת לאחותה עם השיעורים.

מרצה: עושה רושם שהיא באמת מאוד משתדלת להיות בסדר. לאחר הפריצה היא הצליחה להעמיד פנים כאילו הכול בסדר בניגוד לאחותה, שהגיבה בטבעיות. הרי פריצה לבית עלולה להיות מאוד מפחידה, במיוחד לילדים. ועכשיו הכול יוצא החוצה ללא שליטה.

ס': גם אני כמוה. כשנפטר אחי לפני כמה שנים בהתחלה לא הרגשתי כלום

ואחר כך נכנסתי לדיכאון, והוא נמשך כמה חודשים. אני הבכורה והרגשתי אחראית עליו.

מרצה: (הבטתי בס', שנראתה לי כל כך עדינה ומאופקת, ויכולתי לדמיין כמה קשה לה להעמיס על אחרים את מצוקתה ולבטא כעס) אולי באמת א' למדה ממך את הדפוס הזה או שהיא מאמינה שאת מצפה ממנה להתנהגות מאופקת כזאת. ביום אולי קצת יותר קל לה לשמור על עצמה ובלילה הכול יוצא. אני מציע שתנסי לשבת ולדבר אֵתה על תחושותיה ותאפשרי לה להוציא אותן. במיוחד להוציא כעס, משום שכעס מודחק הוא מקור הפחדים, כפי שהזכרנו בעבר. אם קשה לה לדבר אפשר גם להיעזר בצירור.

סטודנטית ג': אבל אולי לדבר על הדברים זה יותר גרוע ויפחיד אותה עוד יותר.

מרצה: הכי גרוע הוא מה שמפחדים לדבר עליו.

ס': אולי כדאי לפנות אל פסיכולוג קליני משום שהיועצת החינוכית שפגשה את א' כמה פעמים לא עזרה לה.

מרצה: אפשר לפנות לטיפול. ייתכן שמספיקות כמה פגישות. הפסיכולוג יעזור לא' לבטא את תחושותיה. ברגע שתוכל לבטא אותן במילים כבר תחוש טוב יותר וחלק מהפחדים יחלפו. במיוחד כדאי לעודד אותה לבטא כעסים שהיא חשה, דוגמת המטלות בבית, כעס על הוריה, על כל דבר שיתכן שהוא מעורר בה כעס שהיא מדחיקה. ברגע שתוכל לכעוס ייעלמו הפחדים.

אם נעבור בפירוט על התיאור שתיארה ס' את בתה א' נוכל להתרשם ממבנה אישיות המכוון פנימה ומתקשה לבטא כעסים. פתחת ואמרת, "ילדה מוצלחת, חכמה, יפה ועדינה, ממש מושלמת". במילים אחרות, ילדה שלא מבטאת כעסים ותסכולים ועושה לכולם את החיים קלים וטובים, אבל על חשבונה. הפחדים יכולים להיות מסוגים שונים ולהתחיל סביב אירוע כלשהו – במקרה שלכם אולי הפריצה. זה לא מה שחשוב, חשוב הוא דפוס האישיות החוזר על עצמו – ילדה שכלפי חוץ נחמדה וכלפי פנים משלמת את המחיר. מאחר שלכולם זה נוח וכולם נהנים ממנה אף אחד לא ער לכך שיש לזה מחיר. כמו שקשה לחשוב שמישהו שהוא תוקפן פירוש הדבר שקשה לו, כך קשה לחשוב שמי שנחמד זה על חשבונה. במקרה של א' הכעס שלא מבוטא הופך גם לכאבי בטן. כלומר, לתופעה פסיכוסומטית. גם כאבי הבטן, כמו הפחד, הם סוג של התקפה של האדם על עצמו שבאה במקום לבטא כעס על האחר. כשא' מתנדבת לעזור בבית בתחומים הרבים שבהם היא עוזרת כדאי לומר לה שהיא לא חייבת. היא לא חייבת להיות נחמדה יותר

פרק שני: גיל החביון

מאחותה, לא חייבת לעזור לך באופן קבוע בבית ועם הבנים או לעזור לאחותה בשיעורים. כדאי להסביר לה שכל אחד לעתים לא מרוצה וכועס על אחרים ומותר לה לבטא זאת וכו'. אני הייתי מעודד אותה לצאת מהעמדה של הנחמדה והמושלמת. היא אמנם נוחה מאוד לכולם אך לא לה עצמה.

27. אולי זה פשוט האופי שלה

היום סיפרה פ' על קרובה שלה, ר' בת השבע, שיש לה אחים ואחיות גדולים ממנה בהרבה ולכן היא מקבלת בבית כל מה שהיא רוצה. רחמה של האם נכרת לאחר לידתה של ר' מחמת סיבוכים שהיו בלידה, והיא הקטנה המפונקת – הולכת לישון מתי שהיא רוצה, וכשהיא רוצה לשחק במחשב הגדולים מותרים לה. פ' למשל מביאה לה מתנות שאינה מביאה לשאר בני הדודים ומרשה לה לשחק בטלפון הנייד שלה, דבר שאינה מרשה לשאר הילדים במשפחה המורחבת. היא פשוט עושה מה שהיא רוצה בבית ולעולם לא שומעת "לא!", מספרת פ', אבל בכיתה היא מאוד ביישנית. יושבת בשקט ולא משתתפת בשיעורים.

ההורים הנם אקדמאים. הם משקיעים הרבה בילדים ומצבה הכלכלי של המשפחה טוב. גם במשפחה המורחבת של האם והאב מפנקים את ר' מאוד. היא ילדה חכמה ופעילה בבית ובבתים של אנשים המוכרים לה כקרובי משפחה וידידים, משחקת שם עם הילדים ומשתתפת בשיחות של מבוגרים. אז היא מראה שהיא חכמה ומפותחת לגבי גילה. יכולות השפה שלה ויכולותיה בחשבון גבוהות במיוחד והיא מכינה יפה שיעורים. אבל בכיתה כשהמורה שואלת אותה היא מסרבת לענות. היא גם אינה משתלבת חברתית בכיתה ויש לה שם מעט חברות. ההורים כבר שוחחו עם המחנכת כמה פעמים מתוך ניסיון לפתור את בעיית ההשתלבות שלה בכיתה אך ללא הועיל. היא ממשיכה להיות ילדה חכמה מאוד בבית ומופנמת וסגורה מאוד בבית-הספר.

סטודנטית א': האם היחסים בבית בין ההורים טובים?

פ': יש קשר הדוק וחם.

סטודנטית ב': אולי זה פשוט האופי שלה.

מרצה: אבל אולי אפשר לעזור לה להשתנות קצת. היא בטח לא נהנית מזה שהיא ביישנית בכיתה.

סטודנטית ג': אני חושבת שהניתוח שעשו לאמא שלה וזה שהיא לא יכולה להביא יותר ילדים לעולם גורם לה לתת לר' הכול.

מרצה: בהחלט ייתכן. ר' לא רגילה לשמוע "לא!" ולא רגילה להתמודד עם איסורים. אבל בכיתה יש איסורים הגורמים לה הסתגרות וביישנות. כך גם בנוגע לחברות. כשאין לה את התמיכה של המשפחה קשה לה לעמוד בזכות עצמה ולהילחם על שלה.

סטודנטית ד': אני מכירה ילדה אחת שבבית מקבלת המון פינוק ובחוף דווקא יש לה ביטחון מופרז.

מרצה: לעודף פינוק ולביטחון עצמי מופרז יש תמיד מחיר בדמות חוסר-ביטחון במקומות אחרים.

סטודנטית ד': כן, במקומות חדשים היא מאוד ביישנית.

מרצה: ההמלצה להורים היא להציב לה בבית גבולות המתאימים לגילה. היא לא צריכה ללכת לישון מתי שהיא רוצה ולא צריכה לקבל את המחשב מיד כשהיא מבקשת. יש עוד אנשים במשפחה. אני גם לא בטוח שהיא צריכה להשתתף בשיחות של גדולים ממנה. בבית היא מתנפחת מעבר לגילה ועל כן בכיתה היא מתנהגת בביישנות מתחת למצופה מגילה. כשר' תרגל לשמוע "לא!" בבית היא פחות תכנס בעצמה ותתבייש כשתפגוש את הסמכות בכיתה ופחות תחשוש מהתמודדות עם חברותיה. אני מזמין אתכם להיכנס לנעליים של ר' ולנסות ולהבין את החוויה הפנימית שלה. תמיד תנסו להיכנס לנעליים של האדם שאתם דנים בו כדי לחוש את מה שהוא חש. תארו לכם את עצמכם באים מבית שבו אתם מקבלים את כל מה שאתם מבקשים ולא שומעים "לא". עכשיו אתם נכנסים לכיתה שיש בה הרבה ילדים ושם אין לכם פריבילגיות. יהיה לכם קשה משום שלא הוכנתם כראוי. ר' אמנם ילדה מפותחת מכפי גילה בנושאים שונים אולם יכולתה להתגבר על ביישנותה, לקבל גבולות ולהשלים עם "לא" מועטת משל חברותיה ומכפי גילה. אנחנו שוב מתרשמים מהמחיר הגבוה שמשלמים ילדים כשאין שוויון בבית. דווקא המפונק ביותר הוא לעתים קרובות הניזוק.

פ': אני מבינה שאני צריכה להתייחס אליה כמו שאני מתייחסת לשאר הילדים במשפחה. לא להביא לה יותר מתנות מאשר לאחרים, ואם אני נותנת לה לשחק בטלפון הנייד שלי עלי לתת גם לאחרים.

מרצה: את צודקת. בחברות מערביות-דמוקרטיות בדרך כלל מובן מאליו להורים ולבני המשפחה שיש לשמור על שוויון בין הילדים בעניינים למיניהם. בחברות קולקטיביות-מסורתיות לעתים קרובות העניין הזה מובן פחות, וההורים מרבים יותר להגיב לצורכיהם הרגשיים (למשל, לפנק מאוד את הצעיר משום שכך חש ההורה, להעדיף את הבן וכו').

28. סערה בכוס מים

היום סיפרה לנו ס' על המחנכת של בנה, הלומד בכיתה ב', שמבקשת מן התלמידים שיעתיקו בדיוק את מה שהיא כותבת על הלוח. למשל, היא ביקשה שכל אחד מן התלמידים יכתוב במחברתו שם של פרי, מספרת ס'. לאחר מכן כתבה על הלוח את המילה "תפוז", ודרשה מכל התלמידים למחוק את שם הפרי שכתבו הם ולכתוב במקום

זאת "תפוז". במקרה אחר היא החליטה שאת האות א' בעברית כותבים כשהקו צמוד לחצי העיגול והכריחה את בני לתקן זאת במחברתו משום שכך כותבת היא. הלכתי לדבר עם המנהלת והסברתי לה שהמורה הורסת את חוש היצירתיות של התלמידים בכך שהיא רוצה שהם יחשבו כמוה, אבל שום דבר לא יצא מזה. ניסיתי לאחר מכן גם לשוחח עם המורה אך ללא הועיל. זה האופי של המורה, אומרת ס'. נדמה לי שהורים אחרים שמים לב פחות למחברות של הילדים וללימודיהם אבל אני כמורה שמה לב לדברים האלה. עכשיו שואלת אותנו ס' מה לדעתנו עליה לעשות. האם לומר לבנה לעשות כמו שהוא מבין או לעשות כמו שהמורה רוצה אף על פי שהוא ילד חכם שמייטיב ללמוד וסומך על עצמו. אני לא רוצה לריב עם המורה אבל גם לא רוצה לפגוע בהתפתחות של בני, היא אומרת. כשבני ניסה בעצתי לעמוד על שלו המורה התעקשה שיעשה כמו שהיא רוצה. מאז בני עושה את מה שהמורה מבקשת ממנו ומוחק את תשובותיו הנכונות ומעתיק את תשובות המורה.

סטודנטית א': לא היית צריכה לרוץ ישר למנהלת משום שעכשיו המורה יכולה להתנקם בבנך.

סטודנטית ב': יכולת לדבר עם המורה מבלי שהילד ידע ומבלי לערב אותו.

סטודנטית ג': יכולת לדבר עם המורה כדי ליצור אתה קשר טוב בלי לשאוף לפתור בעיה זו או אחרת.

סטודנטית ד': היית צריכה לעמוד על שלך. לומר לילד שהמורה טעתה ולדבר על כך עם המורה ולא לוותר.

סטודנטית ה': את עצמך מורה והיית צריכה לדעת לא לפנות למנהלת ולהבין שאת יוצרת סערה בכוס מים.

מרצה: סטודנטית א' חוששת מהמורה שתתנקם וסוברת שאסור לשתף את המנהלת בנושאים שונים. סטודנטית ב' חושבת שכדאי לדבר מעל הראש של התלמיד ושלא בידיעתו למרות שכל העניין נוגע בו. והרי אנו רוצים ללמד אותו לדוג ולא לתת לו דג. כלומר, ללמד אותו לפתור בעיות ולא לפתור את הבעיות בעבורו שאם לא כן הוא יישאר תלוי בנו לתמיד. סטודנטית ג' רומזת על פעולה שיש בה חנופה למורה, ליצור קשר טוב עם המורה בלי להזכיר את הבעיה. סטודנטית ד', ייתכן שמרוב חשש, מכריזה על מלחמת עולם, וסטודנטית ה' נוזפת בס' ומאשימה אותה בכול. ס' מצדה הציגה שתי אפשרויות: או שהמורה תיכנע או שבנה ייכנע. ומאחר שהמורה לא מוותרת לא נותר לבנה אלא להיכנע. אני רוצה להציע לס' דרך שבה איש לא נכנע. בנה לא ייכנע משום שהיא תדבר אתו ותסביר לו את מגבלות המורה. בכיתה הוא יעשה את מה שהמורה דורשת מתוך התחשבות במורה והבנה של מגבלותיה ולא משום שהוא חושב שהיא צודקת, מתוך תקווה שבשנה הבאה תהיה לו מורה מוצלחת יותר שתיתן לו אפשרות ליתר ביטוי אישי. וכך בנה של ס' לא רק שלא יאבד את יצירתיותו, אלא גם ילמד משהו על מגבלות האחר. לנוכח זה, אני הייתי מתחיל דווקא בשיחה עם הילד ולא עם סביבתו. מובן שמותר גם לשוחח עם המנהלת ועם המורה ללא פחד. אבל

אם תפתחי בשיחה עם בנך, תשמעי איך שהוא רואה ומבין את המצב ותסבירי לו את מגבלות המורה, את תלמדי אותו להתמודד עם בעיות דומות בעתיד. והרי אנו יודעים שבבתי-ספר רבים בחברה המסורתית לא מעודדים מחשבה עצמאית ויצירתיות. את יכולה לומר לו את האמת שלך ומה שאת כאם חושבת על סגנון ההוראה של המורה כדי לפתח אותו ואת חוש הביקורת שלו. עם זאת, אפשר להסביר לו שאי-אפשר לשנות את המורה ולא כדאי לריב אֶתה בגלל מגבלותיה. בנך יחיה בינתיים בשני עולמות, בכיתה יעשה מה שהמורה מבקשת ממנו אבל יבין שזו מגבלתה של המורה. דרך אגב, נדמה לי שזה מה שבנך עושה רק שאת, ס', עוד לא יודעת זאת.

29. חלב לא טוב

מ' הוא בן שמונה, סיפרה לנו ה' על קרוב משפחה. הוא הבן הבכור וכשנולד היה המתנה של כל המשפחה והאושר הגיע לבית. הוא הוקף באהבה רבה וכולם התרוצצו סביבו כדי לספק את צרכיו. כשבכה כולם רצו לבדוק למה מ' בוכה וכל אחד ניחש את סיבת הבכי ורצה לעזור. גם אביו של מ' היה המתנה של הסבא והסבתא. הילד המפונק והצעיר במשפחה שנשאר לגור עם הוריו יחד עם אשתו ובנו הבכור. הסבא והסבתא העניקו לאשתו של בנם יחס כמו שקיבל מהם בנם. למ' אחים ואחיות צעירים ממנו.

כשמ' היה בן חצי שנה החלו הבעיות. הוא החל לסבול מהקאות, שלשולים ופריחות על העור. בני המשפחה הגיעו למסקנה שהחלב של האם לא טוב ומכך נובעות התופעות, והיא חדלה אפוא להניק. המשפחה פנתה אל רופאים. הם לא מצאו את הסיבה לבעיה ואחר כך התברר שמ' לוקה באלרגיה כלשהי. הוא טופל בתרופות רבות, אך הן לא עזרו לו והוא סבל כאבים קשים לאורך שנות הגיל הרך. ה' מספרת שהרופאים מנעו ממנו את רוב סוגי המזון ובהם מוצרי חלב, והוא הפך להיות תינוק בכיין, עצבני וחלש גופנית. האווירה בבית נעשתה קשה. הסבא והסבתא האשימו את האם באדישות וברשלנות ביחס לילד, והיא מצדה חשה שהם מתערבים יתר על המידה. באותן שנים הכול ריחמו על מ' ונתנו לו את כל מה שרצה. בבית התרגל מ' שכל רצונותיו נענים במלואם ונהג להתפרץ בכעס בכל פעם שלא נענה רצונו. הוא ממש השתלט על הבית, מספרת ה', ונהג לשבור כלים ורהיטים בכל פעם שחש מתוסכל.

בינתיים השתפר מצבו והופחת מספר המאכלים האסורים עליו. אבל כשהחל ללכת לבית-הספר התגלה הדפוס של ילד ביישן מאוד בכיתה ובעל פה גדול בבית. הסבתא מנסה לאחרונה להציב לו גבולות והוא מתעמת אֶתה קשות, ואילו האם מניחה לו לעשות כרצונו כך שקיים פער ניכר בין דמויות הסמכות בנוגע להתייחסות כלפיו. עכשיו ה' שואלת אותנו איך היא יכולה לעזור למ'.

סטודנטית א': האם הניקה את מ' בזמן שהייתה בהיריון? זה הרי אסור. אולי

זהו מקור הבעיה.

מרצה: זה לא שאסור, החלב פשוט נפסק עם תחילת ההיריון.

פרק שני: גיל החביון

סטודנטית ב': אולי מורה או תלמיד בכיתה אמרו לו משהו שפגע בו ומאז הוא הפך לביישן בכיתה.

מרצה: אנו דנים בהתפתחותו של מ'. לא סביר שמשפט כלשהו, קשה ככל שיהיה, יעצב את אישיותו. הזכרנו זאת כבר כמה פעמים. אישיות גדלה ומתפתחת לאורך שנים של קשר עם הורים וסביבה. אני רוצה לעודד אתכם לחשוב לא במונחים של אירוע חד-פעמי שאמור להסביר הכול, כעין גורל שאי-אפשר לשנותו, אלא על קשרים משפחתיים שאפשר לשנותם ולעצבם לאורך השנים.

מרצה: למה האם הפסיקה להניק?

ה': משום שהמשפחה החליטה שהבעיות הן בגלל החלב.

מרצה: נשמע שהיא קיבלה את החלטת המשפחה כאילו לה אין מה לומר. בכלל, כל הסיפור הזה נשמע מוזר ולא ברור, יותר כאגדה מאשר עובדות ברורות. (פונה אל הכיתה) אתם שומעים את מה שאני שומע? אין זו הפעם הראשונה שאתם מציגים מקרים שאני חש שיש להם איכות של חלום שבו העובדות רחוקות מלהיות ברורות. אני מניח שלבני המשפחה יש אותה התחושה שיש לנו כאן בכיתה – יותר סיפורים מעובדות. ה' מעבירה לנו בדרכה שלה, דרך הסיפור, את התחושות של המשפחה. מצב זה מזמין חוסר-אינטגרציה כפי שקורה בחלום. בחלום איננו יכולים להכיל את רגשותינו, להציב גבולות ולערוך שיקולים הגיוניים. לכן חשוב מאוד להתעקש על עובדות. מה באמת קרה? מה באמת אמרו הרופאים? מה באמת היו הממצאים? האם באמת החלב של האם לא טוב? אולי הוא רק לא מספיק, שזה סיפור אחר לגמרי. לפני רגע אמרה סטודנטית א' דבר שאני במקרה יודע שהוא לא נכון, שאסור להניק בזמן ההיריון. אילו אימצנו אמירה זו כבר היינו מאשימים את האם בפגיעה בילד. רבותי, עובדות ושוב עובדות ושוב עובדות חייבות להיות ברורות ומדויקות כדי שלא לחיות בעולם של חלום אלא בעולם של מציאות. רק במציאות אפשר לעשות סדר ולעזור למשפחה.

ה': כן, יש הרבה דברים לא ברורים. אני רק מביאה את הסיפור כמו שאני יודעת אותו. כמו שהמשפחה מספרת אותו.

מרצה: ההרגשה של האם שהחלב שלה לא טוב לבנה יכולה להיות הרגשה קשה מאוד. כאילו לקחו ממנה את האמהות. אולי לכן היא נעשתה אדישה ביחס לבנה והיא מתקשה להציב לו גבולות.

ה': אני מכירה את האם. עד שמ' היה בן חצי שנה היא לא הייתה כך. אבל כל המחלות שלו גרמו לה להרים ידיים.

מרצה: אולי לא רק המחלות, אלא תחושתה שהיא לא אמא מספיק טובה

בהקשר למחלות. אילו חיזקו אותה ייתכן שהייתה חשה שהיא מתמודדת יפה עם מצב קשה מאוד. כמו כן, כדאי שהסבתא והאמא יגיעו להסכמה בקשר לדרך חינוכו של מ'. מאחר שמשפחות רבות בחברה המסורתית חיות במסגרת המשפחה המורחבת כדאי לנסות ולהבין את השפעת צורה זו של גידול ילדים על הילד. אם אין הסכמה בין דמויות הסמכות הילד לא מתרגל להפנים איסורים כמו שקורה כאשר יש הורה אחד או זוג הורים שמתואמים ביניהם. הילד לומד להיות מניפולטיבי משום שהוא רק צריך ללכת אל הדמות "הטובה" כדי לקבל את מבוקשו. מה שנפגע הוא יכולת ההפנמה של "לא" ומתפתחת על חשבון זה יכולת מניפולטיבית. מצב עניינים זה יכול להיווצר גם בחברה מערבית כאשר זוג ההורים לא מתואמים ביניהם, אבל יש סיכויים גדולים יותר שיווצר בחברה קולקטיבית, כשיש דודים, דודות, סבים וסבתות שכולם מעורבים בחינוך הילד. במקרה של מ' ברור שיש להחזיר לאם את תחושת היכולת שלה כאם וברור גם שמ' זקוק לגבולות. אני רוצה שתזכרו ששום נכות או כל קושי שהוא לא מצדיקים אימוץ של עמדת רחמים כלפי הילד שמתירה לו הכול. לגדל ילד בעולם של פנטזיה שבו מותר לו הכול כפיצוי על סבלו משמעותו גרימת נזק נוסף לילד. תמיד חייבים למצוא את האיזון בין הדרישות מן הילד ובין ההבנה והוויתור בהתאם למצבו. ה', האם להרגשתך תוכלי לשוחח עם בני המשפחה ולהסביר להם שהם חייבים להשיג תיאום ביניהם?

ה': אני אנסה, אני לא אופטימית ביחס למצב הנוכחי.

מרצה: אם לא יציבו לו גבולות בבית ימשיך מ' להיות חסר-ביטחון וביישן בכיתה, שבה הוא לא הבן הבכור שמקבל הכול. כבר ראינו זאת במקרים דומים.

מורים מספרים

30. כך ילדים בונים את עצמם

היום סיפרה לנו ל', מחנכת כיתה א' בבית-ספר בעל אוריינטציה מערבית-מודרנית, על צ', תלמיד כיתה. צ' הוא הבן הבכור במשפחה בת חמישה ילדים ממוצא מסורתי. הוא נוהג באלימות רבה בבית-הספר, מעורב בקטטות בלתי-פוסקות וחונק ילדים עד כדי סכנת חיים. בהפסקות נמצא תמיד אחד מאנשי הצוות בסביבתו כדי למנוע מצבים מסוכנים. הזמנו את ההורים כדי להעמיד אותם על חומרת המצב, מספרת ל'. דומה שהאם הבינה את הקשיים ורצתה לשתף פעולה אולם האב סירב לקבל את הקביעה שבנו נוהג באלימות. הוא טען שאי-אפשר לומר על ילד שלומד בכיתה א' שהוא אלים. אלימות יכולה להיות בגילאים בוגרים. לדבריו, עד אז "הם ילדים וכך הם בונים את עצמם".

זמן קצר אחר כך עזב אביו של צ' את הבית. בתקופה זו נפגשה ל' עם צ' לעתים קרובות וניסתה ליצור אתו קשר ולעבוד אתו על פיתוח מוקד שליטה פנימי. גם אנשי צוות אחרים עזרו בהכלה של צ', שוחחו אתו ועזרו לו למצוא שיטות לרסן את עצמו ולהתאפק. התקדמותו של צ' הייתה מרשימה. הוא שיתף פעולה ואף השתפר בלימודים. לאחר כמה חודשים חזר האב הביתה ומיד היה אפשר להתרשם מנסיגה הדרגתית אך קבועה בהתנהגותו של צ'. האם, שבאה אל בית-הספר מפעם לפעם, טענה שאביו של צ' חשוב לו ותורם רבות לחינוכו הטוב. היא סיפרה שהוא מדבר עמו רבות על כבוד כדי שיהיה גבר טוב. האם סירבה לקבל את הקשר בין החזרה של צ' להתנהגות אלימה ובין שיחותיו עם האב על ענייני כבוד.

בפגישה שערכתי עם האב הוא הסביר לי את עיקרי תורתו החינוכית בעניין הכבוד. "אם ילד מרים את עיניו אל בני בחוצפה, עזות מצח, עליונות, שלא לדבר על קללות, חוסר-כבוד, דחיפה, מכה וכו' עליו להגיב במכות קשות כדי שילמדו לכבדו. אם לא ייתנו לו כבוד עכשיו הוא לא יזכה לכבוד לעולם. פירושו של דבר שבני לא יוכל להיות גבר".

ל' ניסתה להתחבר לאופן שבו האב תופס את נושא הכבוד. היא אמרה לו שכבוד חשוב גם בחברה המערבית, אולי בשינויים קלים. באחת השיחות שנכח בהן גם צ' ביקש ממנו האב שיספר את סיפור המעשה של מקרה אחד שבו הואשם באלימות.

האב: מה הוא עשה לך?

צ': הוא קילל אותי.

האב: מה אמר?

צ': "מה אתה דוחף אותי, יא דפוק".

האב: מה עשית? (בקול מאיים)

צ': הרבצתי לו מכות.

האב: כל הכבוד.

ל' ניסתה לומר לאב כי התנהגות זו אינה מקובלת בבית-הספר אך האב התרגז ואמר שבנו חייב להתנהג כך. "ראיתי איך הילד 'קרוע' בין שתי תרבויות שונות", מספרת ל', "המשפחה מצד אחד ובית-הספר מצד שני. הרגשתי את חוסר-האונים שלו וריחמתי עליו". ואז החליטה לבקש מצ' לצאת כדי שתוכל לשוחח עם האב ביחידות.

האב היה עצבני וצעק ואמר שאינו מוכן להתפשר על דרך החינוך של בנו. ואז פנה ושאל את ל', "אם את תלכי ברחוב ומישהו יגיד לך 'בת זונה', לא תביאי את משפחתך לטפל בו ולא תפני למשטרה?" ל' השיבה כי במקרה כזה תמשיך בדרכה ולא תתייחס, אך תהיה ערנית למה שקורה סביבה. האב כעס ואמר כי לנו בבית-הספר אין כבוד והעובדה כי ל' אינה מגיבה קשה מיד מראה כי איננו יודעים מה זה כבוד.

השיחה הסתיימה בכך שהאב אמר שמוטב שילך לפני שיתפרץ ואז ל' תיאלץ לקרוא למשטרה. ל' כיבדה את רצונו והפסיקה את השיחה. כעבור שבוע יזמה ל' עוד שיחה אישית ובה שיבחה את יכולתו של האב לעצור בזמן ולרסן את עצמו. ל'

השתמשה בהתנהגותו כדי להמחיש לו מה בית־הספר והיא עושים כדי לאפשר לצ' את מה שהם מכנים "מוקד שליטה פנימי". זאת הייתה נקודת מפנה. מכאן החלה להשתפר העבודה עם האב, והשיחה הסתיימה בתחושה של שיתוף פעולה.

אחרי כשבועיים הגיע צ' לבית־הספר כשהוא נושא סכין. ההורים הוזמנו לשיחה ולא הבינו מה חמור בכך ואמרו שזה סתם משחק ומכל דבר אנו עושים סיפור. ציינו לפניהם כי פקידת סעד קיבלה דיווח בנושא וכי הם יזומנו אליה. האב כעס מאוד וכך גם האם. השיחה הסתיימה במידה של עוינות, אך גם בהבנה כי אנו מחויבים בדיווח מן הסוג הזה. הייתה לל' התחושה שלמרות הקושי האב מכבד את הסמכות ואת החוק ועל כן יעיל לדבר בשמם.

בחודש האחרון יש רגיעה בהתנהגותו של צ'. אנו מתרשמים שהאב ממתן את דבריו לצ' בנוגע לאלימות ולאחרונה גם מדקלם את משפטי המפתח שלנו לבנו.

רציתי להדגיש כמה נקודות שבלטו בהתערבותה היפה של ל':

1. המחנכת יכלה להראות לאב שהוא בעצם משמש מודל חיקוי טוב לבנו ביכולתו להתאפק. דומה שהמחמאה לאב שינתה את התייחסותו.
2. השיחות האישיות של המחנכת עם האב ללא נוכחות הבן היו חשובות ומקדמות. בתרבות המערבית אנו נוטים שלא לשוחח עם ההורה מאחורי גבו של הילד מתוך מחשבה שאנו רוצים לפתח את האוטונומיה של הילד. ואולם בתרבויות מסורתיות נהוג לעשות כן מתוך הבנה שאין ציפייה לעמדה שוויונית אלא לכבוד לסמכות. בנוכחות בנו חייב האב לשמור על מעמדו וכבודו ועל כן יקשה עליו לאמץ עמדה של מי שמקשיב, לומד ולא יודע. משום כך בעבודה עם בני התרבות המסורתית מומלץ לשוחח עם ההורים בנפרד מן הילד לעתים תכופות יותר.
3. דיבור בשם החוק והסמכות חשובים במפגש עם בן החברה המסורתית. לעתים ללא אמירות ברורות אלו לא יעבור המסר.
4. האב מדקלם באוזני בנו את משפטי המפתח שהוא שומע מהמחנכת בבית־הספר. דקלום ושינון הם דרכי למידה מקובלות בחברות מסורתיות. אלה מאפשרות הזדהות עם הסמכות ועל כן יש להבינן ולכבדן.

3.1. הילד שמצא את אמו מסוממת

אביו של ס' בן העשר נפטר לפני שלוש שנים, אבל ס' המשיך להיות התלמיד המצטיין בכיתה. הוא היה מחונן בחשבון, עוזר לשאר התלמידים ואף פעיל בארגון אירועים למיניהם בבית־הספר ובמועצת התלמידים. כשהייתה לילד כלשהו בעיה הוא היה פונה אל ס', סיפרה המחנכת, וס' היה מחבקו כאח גדול ומנסה לעזור לו. למשל, אם ילד רב עם חברו הוא היה עשוי לפנות אל ס' ולבקשו שישלים ביניהם, והיו מקרים שילדים ניגשו אליו וביקשו שידבר עם המורה בשבילם.

לאחר חופשת הסמסטר חזר ס' לכיתה והוא ילד אחר. הוא הפסיק להקשיב בשיעורים, ראשו היה שמוט בין ידיו על השולחן כאילו הוא מנמנם, ובהפסקות החלו המורים

לשמוע קולות חדשים: המורה, ס' עשה לי, ס' שבר לי, ס' הרביץ לי וכיוצא באלו הערות. הילדים החלו להתרחק ממנו ואף חלה ירידה ניכרת בציוניו. המחנכת התקשרה אל האם לברר מה קורה, היה ברור לה שמשוה לא טוב קורה לס'. האם השיבה שהכול בסדר, שהיא לא מבחינה בשום דבר מיוחד והוסיפה שלאחרונה הוא היה קצת חולה אז היא תשלח אתו פתק מחלה. אך ההידרדרות של ס' נמשכה, גם בלימודים וגם בהתנהגות. לבסוף, לאחר התייעצות עם המנהל, החליטה המחנכת לשוחח עם הדודה של ס' מצד אביו. ס' קשור מאוד למשפחת אביו אף שאמו ניתקה את הקשר עם בני המשפחה והם אוהבים אותו מאוד ודואגים לו. הדודה סיפרה לה שאמו של ס' התארסה עם מוכר סמים. יום אחד חזר ס' לביתו ומצא אותם מסוממים, ומאז החלה כנראה ההידרדרותו. מה לעשות עם ס'? שאלה המחנכת.

הכיתה סערה: איך אמא יכולה להתנהג כך?! לוותר על הילד, לחשוב רק על עצמה, שאלו אחדים. מה עם קרובי המשפחה, למה הם לא עוזרים?! חייבים לשתף גם אותם. אכן, הילד עבר לגור עם הורי האב שנפטר, סיפרה המחנכת. מה עוד עשית את בתור מחנכת? מה עשה המנהל? רצו לדעת הסטודנטים. כדאי לדבר עם תלמידי הכיתה ולבקש שיקבלו אותו שוב כפי שהיה פעם, כדאי לדבר עם המורים והיועצת.

מרצה: אני מתרשם שאתם לא רואים בס' ילד עצמאי ונפרד שיש לדבר אתו. אתם רואים אותו כחלק ממשפחה מורחבת שחייבת לדאוג לו ולטפל בו. אין זה מקרה שהמחנכת פנתה אל הדודה, וזו אכן סיפקה לה מידע חשוב. וגם אתם, מתוך ניסיונכם, מצפים שהסביבה תהיה מעורבת באופן משמעותי במתן עזרה לס'. בחברה המסורתית זוהי אכן ציפייה במקומה. בכל זאת אני רוצה להציע לכם את האפשרות האחת שתמיד אתם שוכחים להעלותה – לשוחח עם ס' עצמו. לשאול אותו מה עובר עליו ואם הוא יכול לומר לנו איך היה רוצה שנעזור לו. "אבל הוא בטח יתבייש ולא ידע מה לומר", הביעה סטודנטית אחת את דעתה. אחרת אמרה ש"מעולם לא שאלו אותו שאלה כזאת: מה הוא חושב". על כן היא חושבת שזה יבלבל אותו. ייתכן, אמרתי, ואז נוכל להשתמש בכל הדרכים היפות והטובות שהצעתם כדי לעזור לו אבל שאלה כזאת אין בה משום נזק והיא עשויה לתת לנו גם כיווני עזרה שלא חשבנו עליהם קודם לכן.

ענה פניתי אל הכיתה: "אילו אתם הייתם ס' בן העשר מי מכם היה רוצה שיסדרו לו את העניינים בלי לדבר אתו ומי מכם היה רוצה שישאלו אותו לדעתו?" כחצי מן הסטודנטים רצו שיסדרו להם את העניינים בלי לשוחח אתם. הם אמרו שהמצב היה מביך מדי מבחינתם. אבל כך אנו מגדלים ילד פסיבי שאינו שותף לעיצוב חייו וגורלו, מחיתי. גם אילו רצה הילד שלי דבר כזה לא הייתי מאפשר לו. הפעם היה נראה

שיותר סטודנטים הסכימו אתי שאם לא ידברו אתו על כך לא יהיה בזה משום מתכון טוב לגדילתו ועתידו של ס'. הצעתי לשאול אותו שאלות פשוטות ולא מאיימות. קודם כול לבקש שיספר קצת מה הוא עושה אחר הצהריים בבית ועם מי הוא משחק. אחר כך לשאול אם יש משהו שבו אפשר לעזור לו. להציע אפשרויות למיניהן לעזרה מוחשית שייתכן שיהיה מוכן להסכים להן וכך ליצור אתו קשר. אין דבר מפחיד לילד כמו התחושה שאפילו המבוגרים מפחדים לדבר אתו על מה שקרה בביתו, שכן מתקבל אצלו הרושם שזה נורא ואיום. עובדה, כל הגדולים נמנעים מלהזכיר את מה שקרה לו. אני חושב שזה כלל חשוב, חזרתו על דברי, "אין דבר מפחיד כמו מה שמפחדים לדבר עליו".

32. מה עונים לברכת "חג שמח"?

היום סיפרה מ' על א', תלמיד כיתה א', שמתקשה מאוד בלימודיו. היא מסייעת לו בשעות אחר הצהריים כמורת עזר ומתרשמת שמאוד קשה לו לכתוב, לקרוא, לזכור, לאחוז את העיפרון ועוד מטלות בסיסיות. א' הוא בן למשפחה מורכבת. האב התגרש מאשתו הראשונה ונישא לאמו של א', ונולדו הוא ואחותו ח', שהיא בת שלוש. אשתו הראשונה של האב נפטרה לפני כשנתיים והשאירה שני ילדים, בן שלוש-עשרה ובן אחת-עשרה. הבכור נמצא בפנימיות ואינו מסתגל אליהן בגלל התנהגותו, והצעיר מסרב ללכת לבית-הספר. ח' היא ילדה מוצלחת, ערנית, חייכנית וקולטת יפה בגלל אחיותיו של האב שאימצו אותה. היא מבלה בביתן שעות רבות ומקבלת מהן תשומת לב ואהבה רבה. יום אחד חטפתי שוק, מספרת מ'. זה היה לאחר שעבדנו יחד שעות רבות וכשסיימנו וא' פנה לשוב אל ביתו אמרתי לו, "חג שמח, א'", הוא הביט בי ואמר במין צחוק של מבוכה שהוא לא יודע מה עונים על דבר כזה. אז הבינה מ' כמה ההזנחה בביתו חמורה, עד כדי כך שלא לימדו אותו כללי התנהגות בסיסית בקבוצה. הכיתה הסכימה אתה מיד שאידיעה איך להשיב על ברכה כזאת בחברתם מצביעה על הזנחה עמוקה וחמורה בבית. ואכן, סיפרה מ', האם עזבה לאחרונה את הבית לחודשיים וחזרה לגור עם הוריה משום שרבה עם בעלה. כשפנתה אליה מ' וסיפרה לה שמצבו של בנה א' בכי רע השיבה לה האם שהיא לא דואגת ושהכול בסדר. מ' התרשמה שההורים שניהם פרימיטיביים מאוד. כסף אמנם לא חסר להם, אבל בחינוך אינם מבינים דבר. על רקע זה בולטת התנהגותו של א' – ילד טוב שעוזר תמיד לאמו ומביא מצרכים מן המכולת וגם עם מ' יצר קשר יפה וקרוב שמעורר בה רצון חזק לעזור לו. אמרתי שאם הוא יכול ליצור קשר טוב עם דמות סמכות כמורה ולעורר אצלה רגשות חיובים ביחס אליו פירוש הדבר שהוא לא כל כך פגוע. הסטודנטים הציעו לשוחח עם האחיות של האב ולבקש שייקחו את א' תחת חסותן כמו שעשו בנוגע לאחותו וכך ירוויח גם הוא מקשר קרוב של אהבה. עוד הוצע שהמחנכת או היועצת יזמנו את האב, שנראה נגיש

יותר, ויסבירו לו את הקשיים הרגשיים והלימודיים של א', וייתכן מאוד שהוא יקשיב להן וישתף אִתן פעולה.

סיפּרתי לסטודנטים שלהורים בני החברה המערבית יש ציפייה שונה מן המורים מאשר להורים בני החברה המסורתית. בחברה המסורתית לא רק המשפחה המורחבת משתתפת בגידול הילד ומקובל גם שקרובים ושכנים יספקו עצות ויעזרו, אלא ההורים מצפים גם מן המורה שיקבל על עצמו הרבה יותר אחריות וייעץ להם מה לעשות. הורה מערבי עלול להיפגע מהתערבות כזאת של מורה בביתו ובגידול ילדו, ואילו הורה מסורתי עשוי לצפות להתערבות כזאת. הוא לא בא מחברה של נפרדות ועצמאות שבה הבית ובית־הספר הם שני עולמות נפרדים. לעתים קרובות הוא בא מן הכפר, שבו המורה היה כמעט חלק מן המשפחה. כמו כן, מורה מבחינתו הוא מי שיודע בעוד הוא חש את עצמו לעתים קרובות כלא יודע. על כן הסכמתי עם הסטודנטים שכדאי להזמין את האב, ואפשר לנסות ולהזמין גם את האם, ולהדריך אותם באשר לא'. עצם הדבר שהמורה מתייחס אליו ונותן לו חשיבות עושה אותו לחשוב גם בעיני ההורים. כך משמש להם המורה מודל להתנהגות ומתן תשומת לב לילד. על כן, מורים מערביים העובדים עם משפחות מסורתיות צריכים להיות מודעים להבדל הזה, שהמשפחה המסורתית מצפה ליתר קשר מצד המורה ויתר שיתוף באשר לילדם. לעומת זאת, מורים בני החברה המסורתית צריכים לזכור שהורים מערביים מצפים פחות לקשר הדוק ולהדרכה מצד המורה ובית־הספר. הם באים מחברה שבה הפרטים הם נפרדים ועצמאיים ועל כן הם מצפים שהמורה יתרכז בעיקר בתפקידו הלימודי ותו לא. לקראת הסוף נזכרתי שהפעם גם אני שכחתי להציע לשאול את פי א' עצמו. אולי הוא יאמר שחשוב לו מאוד שנזמין את אמו ונדבר אִתה, אולי הוא יאמר שהוא נורא רוצה לבקר אצל אחיותיו של אביו כאחותו. ואולי ירצה רק שנלמד אותו מה עונים על הברכה "חג שמח", ידע שחשוב בחברתו הרבה יותר ממה שהוא באמת רוצה.

33. צריך להסביר לו שאמו עשתה טעות

היום סיפרה ס' לכיתה על ו', ילד בכיתה ה', שבתקופה האחרונה הידרדר מצבו בלימודים והוא גם נעדר רבות מבית־הספר. בתחילה ניסתה ס' לדבר עם ו' ולברר את פשר השינוי שחל בו אך לא קיבלה ממנו שום מידע שיכול להסביר את ההידרדרות בלימודים ואת החיסורים הרבים. היא ניסתה להתקשר אל ההורים ואיש לא ענה. לבסוף, כשפנתה אל קרובי המשפחה והשכנים של ו', התברר לה שאמו ברחתה עם אהובה והאב התחתן עם אישה אחרת ועזב את הבית. ו' ואחותו הקטנה עברו לגור אצל הסבתא, אמו של האב.

עכשיו ס' שותקת ומחכה. מחכה שאפתור לה את הבעיה של ו', אולי מקווה שהכיתה תעזור. השתיקה מתארכת, ולי לא נותר אלא לחוש את חוסר־האונים שלי עצמי ואת חוסר־האונים של הכיתה. אפילו שאלות לא מתעוררות. תשאלו את ס' על הילד, אני מבקש. אנחנו עדיין לא יודעים עליו כלום, אנחנו רוצים להכיר אותו.

שיעמוד כאן במרכז הכיתה חי ונושם. רק כך נוכל לעזור לו, מתוך היכרות שמעוררת אמפתיה. אט־אט עולות שאלות.

סטודנטית א': הוא ילד מוזנח?

ס': כן.

סטודנטית ב': איך הוא עם חבריו?

ס': בכיתה מצבו קשה. הילדים לא רוצים לשבת לידו. הוא מפריע בשיעור, רב עם ילדים והחל גם לזרוק כיסאות.

סטודנטית ג': מי מטפל בו?

ס': הסבתא נותנת לו אוכל אבל לא יכולה לתת יותר מזה.

מרצה: האם הילד מעורר סימפטיה?

ס': כן, אני בכיתי כששמעתי מה קורה לו.

מרצה: זה טוב משום שילד שמעורר רגשות חיוביים יותר קל לעזור לו.

סטודנטית ד': איך מתייחסים הילדים למצבו?

ס': הילדים מתרחקים ממנו, כפי שאמרתי. הם אומרים לו "אין לך אמא" והוא מתחיל לריב אִתָּם. אבא שלו אומר על אמו שהיא זונה.

סטודנטית ה': צריך להסביר לו' שאמו עשתה טעות.

ס': אני לא מסכימה לומר לו משהו על אמו. אמא שלו חייבת להישאר טובה בעיניו ויותר טוב שלא ידע.

סטודנטית ו': מה עם אחותו?

ס': אני לא מכירה אותה.

מרצה: אז איך אתם חושבים לעזור לו'?

סטודנטית ז': (היא גם המורה של ו' לאמנות) אני מכירה אותו, אין מה לעשות ושום דבר לא יעזור.

מרצה: דווקא באמנות אפשר אולי לעודד אותו.

סטודנטית ח': הוא דווקא מצייר יפה. אתלה ציורים שלו על הדלת.

ס': צריך לשבת ולדבר אתו על מה שקורה לו ולומר לו שהוא לא צריך להתבייש משום שהוא לא אשם. אני משתדלת לעשות עבודה בקבוצות ואז אני משלבת אותו גם אם הילדים מתנגדים. אני רוצה שיהיו לו חברים. אני מרגישה שאני מרחמת עליו ומתייחסת אליו אחרת מילדים אחרים. כבר דיברתי עם המחנכת ועם המורות האחרות וביקשתי שיעזרו לו. לפעמים אני קונה לו אוכל. המורות בבית־הספר אספו לו בגדים וקצת כסף ושלחו לסבתא שלו.

מרצה: עובדת סוציאלית מעורבת במקרה?

ס': לא, אין עובדת סוציאלית ואין שום עזרה מבחוץ. אני מנסה לתת לו חיזוקים חיוביים כדי שגם הילדים יעריכו אותו ויתקרבו אליו. אני אומרת לו, "אתה ילד טוב, לא חסר לך שום דבר. תתנהג יפה אל

הילדים כדי שלא יתרחקו ממך". אני תמיד שמה לב אליו ולא שוכחת אותו.

השיעור התקרב לסימומו, ואני נחרדתי מעצם הדבר שלא הצלחנו לגייס אמפתיה לו' ולא הפחנו תקווה כלשהי בדיון. בעיקר הדאיגה אותי העובדה שגם אחרי כשעה של דיון עדיין לא הייתה לו' דמות מוגדרת וברורה שאפשר להתחבר אליה ולחוש אליה אמפתיה. והרי היכרות אינטימית עם הילד היא תנאי הכרחי לפיתוח תחושות אמפתיה וליכולת לעזור לילד. אבל ו' לא נכח בחדר. עוד פרט ועוד פרט אבל דמות לא התגבשה. בשיעור הבא מחכה לנו מקרה אחר, וו' זקוק לעוד זמן שדמותו תהדהד בין כותלי הכיתה כדי שנוכל לחוש תקווה כלשהי. לא הייתה קרן אור, משהו טוב לומר עליו, וגם האמפתיה שחשה אליו ס' לא הצליחה להדביק אותנו, כך שהתקשיתי לסמוך עליה לאורך זמן. עצם הדיון הקטן אם לומר לו שאמו טעתה או שלא לומר לו נשאר תמוה בעיני. מה זה חשוב לו'? כאילו כל קיומו תלוי בשמה הטוב של אמו. כאילו אין לו חיים משלו. ואולי מה שנותר ממנו הם רק זיכרונות של אמא שעליהם יש להגן כשאין אמא. ועוד לא אמרנו דבר על מה שחש ילד שהוריו נוטשים אותו. רציתי לומר לס' שחשוב לדבר אתו הרבה, פשוט לדבר אתו, משום שיייתכן שאפילו בחברה המסורתית אין שום מבוגר שמדבר אתו, אבל לא אמרתי.

34. בשביל לגדל כבשים לא צריך לדעת לקרוא ולכתוב

ע' בן השתיים-עשרה, תלמיד כיתה ו', הוא הילד התשיעי במשפחה ובה ארבעה אחים ושש אחיות. אביו אלכוהוליסט בעל עסק עצמאי, ואמו עקרת בית פשוטה חסרת-השכלה, ואיש מהם אינו יכול להקדיש לו זמן רב. הוא ילד חזק ואלים שלא רוצה ללמוד אבל אוהב חיות, בייחוד סוסים וכלבים. הוא אומר שהכלב הוא הדבר הטוב ביותר במשפחתו. פעם השליך מן הגג חתול של ילד שהרגיז אותו. כששאל אותו ח' המורה למה עשה כן הוא הביע צער על מעשהו והוסיף שמאז לא הזיק לשום חיה.

בבוקר אחיו שופך עליו מים כדי שיקום וילך לבית-הספר. גם הסבתא מכריחה אותו ללכת לבית-הספר ולכן הוא שונא אותה. היא מגרשת אותו כשהוא מתקרב אל ביתה. רק צרות הוא מביא, היא אומרת. ע' נעדר מבית-הספר לעתים קרובות, אין לו מחברות והוא בקושי יודע קרוא וכתוב. בשיעורים הראשונים הוא ישן משום שהוא הולך לישון מאוחר. הוא ילד חכם ומבין כשמסבירים לו, מספר ח' המורה. אבל ע' אומר שהוא רוצה לגדל כבשים ולשם כך אין לו צורך בקריאה וכתובה.

המשפחה מבוססת כלכלית וע' מביא לבית-הספר כסף, ממתקים ומקלות וברזלים בתיק. את הכסף והמתקים הוא מחלק לילדים ברוחב לב, וגם מכות הוא מחלק בנדיבות לא פחותה. לחבריו הוא מספר שהוא חוסך כסף אצל אחותו שגרה רחוק כדי שלא יבזבז. בכיתה הוא יושב לבד ויש לו רק חבר אחד. הילדים לא אוהבים לשבת לידו משום שהוא מציק להם ואולי גם משום שהחמולה שלו דחוייה בכפר. הוא

ספורטאי טוב ועוסק בג'ודו, קראטה וכדורגל אך כשהוא מפסיד במשחק הוא מתחיל להפריע.

ביום שני אני לא מלמד, מספר המורה ח', ואז גם ע' לא רוצה לבוא. הוא מאוד קשור אלי ומשתיק ילדים שמפריעים בשיעורים שלי. מורה אחת אמרה עליו שהוא "ילד חלום", וע' לא האמין שהיא אמרה זאת. אבל מיד לאחר מכן גם הוא אמר עליה משהו טוב. ואולם שאר המורים לא מתייחסים אליו.

ח' שואל את הכיתה איך אפשר להפחית את רמת האלימות של ע' ואיך אפשר לגרום לו לאהוב יותר את בית-הספר.

סטודנטית א': אני לא מתפלאה שהוא אלים, זה חלק מהחיים שלו.

סטודנטית ב': הוא נורא צמא לקשר אתך. הוא מתבגר ואתה דמות אב בשבילו. מרצה: אולי תנהיגו פגישות קבועות ביניכם, אפילו קצרות, כדי שתהיה לו תחושת רציפות בקשר אתך ושהוא ידע שיש לו למה לחכות.

סטודנטית ג': תן לו לספר בכיתה על החיות ועל הקשר שלו אֶתן. זה יעניק לו חשיבות.

סטודנטית ד': הוא יכול לנהל פינת חי בבית-הספר.

מרצה: היום טיפול בילדים בעלי קשיים בעזרת בעלי חיים הוא תחום שמתפתח. הקשר הקרוב והחם שנוצר בין הילד לבעל החיים והנאמנות שיש בקשר מעניקים לילד חוויה שחסרה לו ושהוא מתגעגע אליה מאוד.

סטודנטית ה': הכלב שהוא אומר עליו שהוא הכי טוב במשפחתו לא פוגע בו ולא מעליב אותו כפי שנוהגים אחיו הגדולים, לכן הוא נקשר אליו.

ח': אני גם אזמין את הוריו ואסביר להם כמה ע' זקוק לקשר. אבל אני לא בטוח שיש עם מי לדבר.

מרצה: בדרך כלל, כשאחד מכם בוחר להציג מקרה של ילד כלשהו זה אומר שהוא חש איזו אמפתיה לילד, אחרת לא היה מציג אותו. פירוש הדבר שעצם הבחירה במישהו כבר נותנת קצת תקווה. המעניין בע' הוא שיש יותר מניצוץ של תקווה. הוא יוצר אתך קשר יפה, ח'. הוא אומר דברים טובים על המורה שאמרה עליו דברים טובים, יש לו חבר אחד. הוא הביע צער על השלכת החתול, מעשה שאין להקל בו ראש כשמדובר בילד בן גילו והוא מעיד על יכולת מסוימת של קבלת אחריות. ולסיום, הוא אוהב חיות ורוצה גם לעסוק בגידולן בעתיד. כך שהתמונה אינה כה גרועה. נכון שהוא אלים ונכון שהוא אינו לומד, אבל אי-אפשר לטעות בכך שע' מחפש קשר אנושי. ואם זה מה שהוא מחפש אז ח', אני חושב שאתה במקום הנכון. אנחנו גם מבינים כמה קשה ללמוד כשהתנאי הבסיסי לכל לימוד לא קיים: קשר יציב שלא זקוק לאישור תכוף ומחודש. כך נכון שמטרתו של בית-הספר היא ללמד, אולם כשמדובר בילדים דוגמת ע' אנו זקוקים למידה של גמישות כדי להעניק

לילד את מה שהוא זקוק לו – כלומר קשר אנושי חם ויציב. אז ורק אז יוכל להירגע מאלימותו ולהתפנות ללימודיו. קחו שתי התנהגויות הפוכות של ע'. בקשר עם הסבתא הוא לא מקבל את הגבולות שהיא מציבה משום שלדידה הוא "מביא רק צרות". ואילו בכיתה הוא זה שמשתיק את כולם כדי שח' יוכל ללמד. כלומר, מוכן לעשות מעל ומעבר. כך שהרושם הוא שהבעיה של ע' אינה במוכנותו לקבל על עצמו אחריות ולהישמע לסמכות, אלא בצורך שלו לחוש שיש סמכות מיטיבה.

35. למות או לסבול

היום סיפרה ר' על מ', תלמיד כיתה ה', שמפריע למורים בשיעורי חשבון, מדעים, ערבית ועברית אבל מסתדר יפה מאוד עם ר', מורתו לאמנות, וגם עם המורה שלו למוזיקה. הוא ילד מחונן, אומרת ר', רק צריך לדעת איך לעבוד אתו. והמורה למוזיקה, שהוא גם סטודנט בכיתה, מאשר את התרשמותה ומוסיף שהוא יכול להתרכז במוזיקה זמן רב. מ' כתב מכתב למורה לחשבון ושם אותו מתחת לתיק שלה. במכתב הוא נותן לה לבחור בין שתי אפשרויות, למות או לסבול, והוא מציע לה לבחור במוות, משום שהוא מתכוון לעשות לה את המוות. ר' מחייכת כשהיא מוסיפה שהיא מצדיקה את מ' משום שהמורה לחשבון ודאי הציקה לו. ר' נראית בכיתה המורים כסטודנטית שקטה, מופנמת ועדינה. יכולתי לדמיין איך היא מסוגלת ליצור קשר יפה עם תלמיד שמורים אחרים יתעמתו אתו ואילו היא תעניק לו מקום וכבוד. אבל החיוך שלה נתן ממש רושם שיש ברית בינה לבינו ושהיא חשה שמחה לאידה של המורה לחשבון. ר' לא הוסיפה פרטים ורקע על מ' אבל הציגה לנו במדויק שיחה שהתנהלה בינה ובין המנהל על מ'.

מנהל: ר', לא לתת למ' לצאת מהכיתה, אפילו לא להפסקה.

ר': למה, מה קרה?

מנהל: הוא מפריע מאוד ושום מורה לא סובל אותו.

ר': מי אמר את זה? אני דווקא מתרשמת ממנו להפך.

מנהל: המורים שמלמדים אותו אומרים שהוא מסתובב בכיתה ומפריע מאוד.

ר': סליחה, אני לא מאמינה בדיבורים כאלו משום שבשיעור האמנות הוא עובד ומשתלב טוב ואני יכולה לסמוך עליו בדברים רבים. הוא מאוד מתרכז ולא זז ממקומו.

מנהל: המורה לחשבון מאוד כועסת ואומרת שהוא תמיד מפריע. בשבילי אמנות זה לא מקצוע לימוד עיקרי. העיקר הוא שפות, חשבון ומדעים.

ר': אולי המורה טועה והיא אינה יודעת כיצד להתייחס אליו.

מנהל: את מגנה עליו בדיבורים אלו ולכן אני מאשים אותך ומתנגד לדעתך. אני יכול להגיד שאת מפנקת אותו יותר מדי ואת אשמה.

ר': תודה לך, המנהל. אבל לפני שאתה מאשים אותי אני שואלת אותך: מה

דעתך על המכתב שכתב הילד על רגשותיו כנגד המורה לחשבון?
 מנהל: הוא ילד לא ממושמע ואני רוצה להפנותו לאבחון פסיכולוגי.
 ר': אני מפסיקה לדבר אתך אבל נראה אחר כך למי עושים אבחון פסיכולוגי.
 עכשיו שואלת ר' את הכיתה כיצד אפשר לעזור למ'.
 סטודנטית א': צריך להחליף לו את המסגרת הלימודית. הוא טוב במוזיקה
 ואמנות אז אולי כדאי לשלוח אותו לבית-ספר שנותן יותר משקל
 למקצועות אלו.
 ר': לא נעביר אותו לבית-ספר אחר.
 סטודנטית ב': צריך לחזק את הצד החיובי של הילד ולתקשר אתו באמצעות
 מוזיקה ואמנות. הוא יכול לבטא את עצמו באמצעים אלו ולא צריך
 לתת למנהל לבטל את הערך של שיעורים אלו.
 ר': הוא משתעמם בשיעורי חשבון ושפות משום שהוא מחונן וקולט מהר.
 סטודנטית ג': צריך לתת לו מטלות מיוחדות כדי שלא ישתעמם. למשל, להיות
 אחראי על הסדר בכיתה או לעזור לתלמידים אחרים בזמן השיעור.
 ר': אני בעד הפתרון הזה אבל קודם לכן על המנהל והמורים להבין אותו.
 מרצה: מעניין שיש מורים שאוהבים אותו ואחרים שונאים אותו. וגם את, ר',
 נוקטת עמדה הפוכה מעמדת המנהל, שדורש ממך להיות קשוחה אתו.
 השאלה היא אם את יכולה להבין גם את תלונות המורים נגדו מבלי
 לוותר על הקשר הטוב והיפה שיש לך אתו. המכתב שהוא כתב למורה
 הוא מכתב איום, ומ' יכול להיות ילד לא קל. במקרים אלו אמנם יש
 צורך להציב לו גבולות. במקרים אחרים אנו רואים שאפשר ליצור
 אתו קשר יפה. השאלה היא אם אפשר לראות במ' ילד שהוא לא רע
 לגמרי או טוב לגמרי, אלא ילד מורכב שלעתים יש לעצור אותו
 ובמקרים אחרים אפשר להתפעל ממנו ולשבח אותו. המנהל מנסה
 לכפות עלייך את דעתו ולא מנסה להיעזר בגישה השונה שלך אל מ'.
 נראה שלמנהל קשה לסבול את העובדה שהמורים נבדלים זה מזה
 בעמדותיהם כלפי הילד והוא כופה אחידות. אבל מה לעשות וילדים הם
 יצורים מורכבים שמעוררים בכל מורה ומורה תחושה אחרת. מ' צריך,
 ככל ילד, גם גבולות ברורים וגם קשר קרוב וחם אבל זאת בדיוק
 המורכבות שקשה למנהל לקבל. מאותה הסיבה למנהל גם קשה לקבל
 שאין מקצועות עליונים ומקצועות נחותים ושאבחון פסיכולוגי נועד
 לעזור לילד ולא להעניש אותו. אני מניח שהוא לא המנהל היחיד
 בחברה המסורתית שכופה אחידות בחשיבה. כנראה כל סטייה מהאחידות
 מאיימת עליו.
 מה שרציתי להציע לך, ר', על פי השיחה שהצגת עם המנהל, הוא
 שמול הקיצוניות של המנהל אל תאמצי את הקיצוניות השנייה. ייתכן

פרק שני: גיל החביון

שאילו הראית למנהל שאת מבינה שמ' יכול להיות לעתים ילד מאוד קשה אולם יש דרכים להגיע אליו, היה לו קל יותר לקבל את עמדתך. לא קל להציג מול עמדה קיצונית עמדה מתונה ומורכבת יותר הרואה צדדים אחרים בילד. אבל זאת המטרה שלנו כמחנכים, להיות אמפתיים כלפי כולם, גם כלפי המנהל.

36. האמת תלויה במה שנחליט

ת' מספרת על א', הלומד בכיתה ג', שהיה תמיד תלמיד חרוץ, חכם ומלא מרץ עד שהחל פתאום להירדם בשיעורים. בפעם הראשונה שהערתי אותו הוא בכה וביקש סליחה, היא מספרת. למחרת המקרה חזר על עצמו. הפעם כעסתי עליו ושאלתי אותו למה הוא נראה כל כך עייף. א' השיב שהוא הולך לישון מאוחר וקם מוקדם. במהרה התברר לי שאמו של א' חולת סרטן והיא אינה יכולה לקום מהמיטה. האב עובד במשמרות לילה במפעל כדי להיות לצד האם במשך היום, וכל עבודת הבית רובצת על א'. הוא עוזר לאמו בלילה, מטפל באחיו בן השנה ובאחותו בת החמש, מכין להם אוכל, מקלח אותם, מלביש אותם, מחליף טיטולים, מכין ארוחת בוקר ושולח את אחותו לגן. ההורים של האב והאם נפטרו כולם ושאר המשפחה גרה בכפר רחוק כך שאין להם כל עזרה. האם מקבלת קצת כסף מביטוח לאומי כדי לשכור מטפלת אבל הכסף מופנה לטיפולים באם והאב ממלא את מקום המטפלת.

עכשיו מספרת ת' לכיתה שהיא מתביישת להסתכל לא' בעיניים משום שהיא מרגישה שהיא לא יכולה לעזור לו.

סטודנטית א': צריך לשתף את שאר המורים במצבו כדי שלא ידרשו ממנו דרישות לא מתאימות ויהיו אמפתיים כלפיו.

סטודנטית ב': אבל לא צריך לאפשר לו חופש בלתי-מוגבל. צריך למצוא איזון בין הדרישות שיש לדרוש ממנו ובין העזרה שלה הוא זקוק.

סטודנטית ג': צריך לפנות אל לשכת הרווחה. שם גם יכולים לסדר לילד עזרה בלימודים.

סטודנט ד': כדאי לפנות אל פסיכולוג בית-הספר ולבקש שיעניק לילד תמיכה נפשית.

מרצה: מעניין שהעליתם כרגיל הצעות רבות העוסקות בסביבתו של הילד אבל איש לא הציע לדבר עם הילד עצמו ולשמוע ממנו איך הוא היה רוצה שנעזור לו.

סטודנטית ה': אולי הילד לא רוצה שידעו מה עובר עליו?

מרצה: אבל כולם רואים שהוא נרדם. ובכלל, האם אפשר לשמור דבר כזה בסוד!?

סטודנט ו': אולי ההורים לא רוצים שיתעסקו בזה וכולם ידעו על המחלה. מרצה: אבל כולם כבר יודעים שיש בעיה וכמה זמן אפשר להסתירה? הייתי

משוחח עם א' ומציע לו לפתוח את הנושא בכיתה אם הוא מסכים לכך. אלו חבריו והם יכולים לעזור לו. בכל מקרה, מוכרחים לשוחח עם הילד על הנושא כדי לדעת מה הוא באמת רוצה ומה מתאים לו.

אחרית דבר: ת' סיפרה שהדיון בכיתה עזר לה. היא יזמה ביקור בבית הילד, סיפרה למורים ולילדי הכיתה על מצבו, קבעה לו שיחה עם הפסיכולוג והעיקר – היא מסתכלת לא' בעיניים בלי להתבייש ממנו. ואילו אני חשבתי כמה מקובל בחברה המסורתית לסדר לילד את הכול מסביב חוץ מאשר לדבר אתו. כמו כן חשבתי כמה מקובל בחברה המסורתית המצב שכל הצדדים יודעים את האמת ועדיין יש הסכמה להכחיש את המצב ולא לדבר עליו. אבל מאחר שהמורה הוא דמות סמכות הוא יכול להציע לילד מודל חדש – לדבר על הדברים ללא חשש. גם רשמתי לפני שלא הגענו לדון בחרדות העצומות העוברות על א', החושש ממות אמו וממה שיהיה עליו ועל משפחתו.

אחר כך חשבתי שאותו מפגש אינטימי בין שני אנשים שמביטים זה בעיני זה הוא שפחות מקובל בחברה המסורתית ואותו קשה לסטודנטים שלי לערוך עם תלמידיהם. הקושי להיפגש עם הילד באופן אישי ולשוחח אתו באופן אינטימי שב וחוזר פעמים רבות ומכאן שנדרשת מחשבה חדשה בנוגע למקור הקושי. נדמה לי שהסטודנטים שלי בורחים מאינטימיות, מאותו מצב שבו החברה המערבית אָמון עליו מגיל ההתבגרות. לשוחח עם האחר ולהביט אל תוך עיניו, מצב הדורש גיבוש עצמאות ונפרדות. ואילו הסטודנטים שלי אמונים על חיי קבוצה שבהם המבט פונה החוצה יותר מאשר פנימה. איך יוכלו אפוא להתבונן לתוך עולמו הפנימי של התלמיד אם הם מתקשים להתבונן באינטימיות אל תוך עולמם שלהם?

חשבתי גם על השקרים המוסכמים שתלמידי מספרים עליהם לעתים קרובות. כאילו לאמת אין קיום עצמאי מחוץ להחלטות הקבוצה. לדידם של תלמידי האמת היא לא אחת ותלויה במה שמחליטה הקבוצה, כפי שקרה במקרה הזה, ואילו לדידי האמת היא אבסולוטית ואינה בשליטת דעתו של פלוני או אלמוני. נזכרתי בתיאורי המקרה הרבים שהביאו תלמידי שנטעו בי את תחושת החלום ושהחלק העובדתי בהם היה לוט בערפל וחשבתי שזה מה שקורה כשהאמת אינה קבועה ויציבה מעבר לזמן ולמקום, אלא ניתנת למניפולציות למיניהן. וכמובן המחיר שמשלמים הסטודנטים שלי על כך שהאמת שלהם היא לעתים קרובות בחוץ ולא בפנים...

37. הילדה שאיבדה את הוריה

מ' לומדת היום בכיתה ו', ואחיותיה לומדות האחת בכיתה ח' והשנייה בט'. כשהייתה מ' בת חמש נהרגו שני הוריה בתאונת דרכים והדוד אימץ אותה ואת אחיותיה. הן נשארו לגור בבית הוריהן ובתו הגדולה של הדוד פרשה עליהן את חסותה. היא גרה בביתן וטיפלה בהן. ח', שהציגה את המקרה, היא המורה לעברית של מ'. היא מספרת שמיד לאחר התאונה החלו שלוש הבנות לקרוא לדוד ולדודה אבא ואמא. הדוד הלביש

פרק שני: גיל החביון

את הילדות בבגדים יפים וחילק ממתקים בכיתותיהן כדי לחגוג את תחילתו של האימוץ אבל עד מהרה שכח אותן. היו עוד כמה פעמים שחגג להן ימי הולדת ותו לא. בינתיים התחתנה בת הדוד, עזבה את דירת הבנות, ילדה בן והתגרשה. ואז חזרה לדירת הבנות, הפעם כשהיא מטופלת בתינוק.

מ' הייתה תלמידה מצוינת וילדה מאוד נעימה וחברותית עד כיתה ד'. אף שבאה לבית-הספר כשהיא מוזנחת, שיערה לא מסורק, בגדיה מלוכלכים, נעליה קרועות ולא הביאה אוכל היא הייתה תלמידה טובה וקיבלה ציונים גבוהים מאוד וכולם אהבו אותה. אבל אז החלה להיות אלימה, לקלל את המורים, להכות תלמידים וכמובן הפסיקה ללמוד והחלה לאחר ולהיעדר מבית-הספר. תהליך דומה עברו אחיותיה הגדולות, שהיום הן בעייתיות מאוד ואלימות. בבית-הספר כל התלמידים מתרחקים ממ', משום שהיא אלימה ומוזנחת.

בכיתה מ' יושבת ליד בת דודה, בתו של הדוד, שמאז ומתמיד התנהגה באופן פרוע וגם היא באה אל בית-הספר כשהיא מוזנחת פיזית. היא החברה היחידה של מ' ונראה שמ' מנסה לחקות אותה. כשבת הדוד לא נמצאת מ' מתנהגת הרבה יותר יפה. הדוד והדודה אינם בקשר עם בית-הספר. רק פעם אחת באה הדודה אל בית-הספר כשהיא אוזנת בשערותיה של מ' כעונש על כך שנעדרה מן הלימודים. ח' ראתה את הדמעות בעיני מ', שעצרה אותן וניסתה להיות חזקה. עכשיו שואלת אותנו ח' אם יש לנו הצעות כיצד אפשר לעזור למ'.

סטודנטית א': אולי מ' מקנאת מאוד בתינוק של בת הדוד שמקבל חום ואהבה ולכן החלה להידרדר בלימודים ובהתנהגות.

ח': כל האחיות החלו להידרדר בסוף כיתה ד'. ומ' החלה להידרדר לפני שנולד התינוק.

סטודנטית ב': אני רואה אצל התלמידים שלי שכמה מהם עוברים שינוי משמעותי בין כיתה ד' לכיתה ה'.

סטודנטית ג': הדוד הלביש את הילדים בבגדים יפים וחילק ממתקים כדי ליצור בכפר שלו רושם שהוא מילא את חובתו והוא דואג לילדי אחיו אבל בעצם הוא זנח אותם.

מרצה: הילדים לא עברו תהליך של עיבוד אָבֵל, שכל כך חשוב במקרים כאלו. הם מיד החלו לקרוא לדוד ולדודה אבא ואמא. כמו כן, ודאי שהחגיגה של הדוד מבלבלת אותם משום שקרה להם דבר איום ונורא. עיבוד האבל חשוב כדי שיוכלו להיפרד מדמויות ההורים בהדרגה ולא להדחיק את כאבם ולחכות שזה יפרוץ בגיל מאוחר יותר, אם בכעסים ואלימות ואם בצורה אחרת.

סטודנטית ד': אולי כדאי להפריד אותה מבת הדוד שאותה היא מנסה לחקות. מרצה: אבל היא משמשת הקשר שלה לדוד ולדודה וכך היא מרגישה שייכת למשפחה. ובכלל, איזה עוד קשרים יש לה בעולם? אבל אם את

חושבת להפריד ביניהן רק לזמן השיעור, ייתכן שכדאי לבדוק את זה.
 סטודנטית ה': כדאי לעשות ביקור בית ולשוחח עם ההורים.
 ח': הם באים משכונה גרועה מאוד של עבריינים. אני אישית ממש מפחדת.
 סטודנטית ו': מה בנוגע לפנייה אל שירותי הרווחה, אל יועץ חינוכי או הפסיכולוג של בית-הספר?
 ח': אין יועצת חינוכית בבית-הספר והפסיכולוג לא עושה כלום.
 סטודנטית ז': אם הבנות גרות לבד יש חשש בשכונה כזאת לניצול מיני.
 ח': גם אני חוששת מזה. במיוחד משום שמ' היא ילדה מאוד יפה.
 סטודנטית ח': תדברי עם מ'. תסבירי לה איך היא צריכה לסדר את עצמה ותהיי את הכתובת שלה.
 ח': אגיד לכם את האמת. אני רק המורה שלה לעברית ואין לי זמן לכלל זה. המצב נראה כל כך גרוע שאני לא מאמינה שיש סיכוי לעשות אתה משהו.

מרצה: איך הקשר שלך עם מ'?

ח': היא מגיבה לקשר אתי. כשאני פונה אליה היא עונה לי יפה והיא גם אומרת שהיא אוהבת אותי ואת מקצוע העברית שאני מלמדת. לכן בחרתי להציג אותה.

סטודנט ט': את העוגן היחיד שיש לה. אולי תבקשי מהמנהל לקיים אספת מורים בקשר אליה כדי לדון כיצד אפשר לעזור לה. את יכולה גם לדבר עם תלמידי הכיתה ולבקש שלא ידחו אותה כל כך.

ח': אני חושבת שאתחיל בזה שאדבר אתה, כפי שאתם מציעים. וגם אציע למנהל לקיים ישיבה ולדון בה. תודה לכולכם על כל העצות הטובות.

זאת לא הפעם הראשונה שאני מתרשם שילדים שנמצאים במצב קשה מסיבות למיניהן ובחברה מערבית לא הייתה להם כתובת נהנים מתמיכת הקבוצה בחברה המסורתית. שוב ושוב מקבלים הסטודנטים שלי אחריות על תלמיד בעל קשיים מבלי שהם חייבים לעשות כן. נדמה לי שרגש הרחמים, שנשכח בקרב בני החברה המערבית והם גם נוטים להתבייש בו, בזכותו ישנה קבלת אחריות מרשימה זו על האחר. נזכרתי בסירוב המוחלט של רבים מן הסטודנטים שלי לשקול את האפשרות לשלוח את זקני המשפחה לבית-אבות. נזכרתי גם בטיפול המסור שמקבלים נכים למיניהם בחברה המסורתית במצוות הדת ושאלתי את עצמי אם תיתכן חברה שתהנה משתי העולמות: שתהיה מסוגלת לפנות אל היחיד ולתת מקום לו ולרצונותיו וגם תוכל לדאוג לו מתוך הזדהות ורחמים בעת הצורך.

38. משקרת בעיניים

היום סיפרה לנו ס' על תלמידתה מ' הלומדת בכיתה ד'. למ' אחות בכיתה ו' ואח בכיתה ג'. המצב הכלכלי של משפחתה טוב, האב פועל שעובד במשמרות והאם עקרת בית.

פרק שני: גיל החביון

הישגיה הלימודיים של מ' נמוכים בניגוד להישגי אחותה, שהיא תלמידה מצטיינת. מ' מעתיקה יפה מהלוח, היא מסודרת ומגיעה בזמן לשיעורים אבל היא כל הזמן מציקה לילדים. נוגעת בהם או בחפצים שלהם בכוונה, סוגרת להם את הספר או לוקחת להם דברים אבל מיד מחזירה. לפעמים היא מוחקת מהלוח לפני שסיימו הילדים להעתיק. לעתים היא מבקשת מס' רשות לצאת לשירותים וכשהיא מקבלת את מבוקשה היא שמחה כאילו סידרה אותה. במקרים אחרים היא שואלת את ס' מה כתוב על הלוח וס' מרגישה שהיא יודעת את התשובה אבל רוצה תשומת לב. בכיתה היא יושבת לבד משום שהיא מציקה לחבריה, וס' מספרת שהיא דחוייה.

סטודנטית א': האם את יכולה לספר לנו קצת על הבית וההורים?

ס': אני לא יודעת הרבה. ההורים לא בקשר אתי.

מרצה: גם זה אומר משהו בכיוון של הזנחה.

סטודנטית ב': איך יכול להיות שאחותה מוצלחת כל כך והיא לא?

סטודנטית ג': בטח האחות הגדולה נחשבת ומ' מקנאת באחיה, שמקבל את כל תשומת הלב.

ס': אבל מה שמשגע אותי, ואת זה עוד לא סיפרתי לכם, הוא שכשאני רואה אותה עושה משהו ואני מעירה לה היא אומרת לי, "זה לא אני". ככה, משקרת לי בעיניים.

סטודנטית ד': זה מעליב אותך?

ס': איך היא מעזה?!

מרצה: היא לא משקרת משום שהיא רוצה לפגוע בך. היא פשוט לא מסוגלת לקבל אחריות על מה שעשתה והיא מתגוננת.

ס': אבל אני לא נוהגת להעניש אותה בעונשים קשים.

סטודנטית ה': אולי בבית מענישים אותה והיא מפחדת.

מרצה: אולי היא משחזרת ומחיה בכיתה את תחושת הדחייה שהיא חשה בבית. כדאי שתשוחחי אֶתה ותבקשי ממנה שתספר לך על עצמה. היא לא ילדה רעה, היא ילדה שקשה לה.

ס': לפני שנה היא אפילו נשכה ילדים, ואיך יכלה להגיד לי "זה לא אני" כשאני רואה אותה?

מרצה: אני רואה כמה קשה לך להיות אמפתית אליה. אני מניח שלהרבה אנשים סביבה זה קשה.

סטודנטית ו': תשאלני אותה ליד מי היא רוצה לשבת ותיתני לה הזדמנות בתנאי שלא תציק.

ס': בכיתה נתתי לה כמה פעמים תפקידים חשובים אבל זה לא עזר. אני מרגישה שהיא מנסה להיות בסדר עם המורים ומשתדלת בלימודים אבל לא ביחס שלה עם התלמידים.

מרצה: היא מנסה להיות בסדר עם המורים – ההורים רבה עם התלמידים –

אחיה. היא מסודרת, מעתיקה יפה מהלוח ובאה בזמן לשיעורים – כל אלו קשורים ליחסים עם המורים. היא שואלת לעתים שאלות שהיא יודעת את התשובה עליהן כדי לזכות בהתייחסות שחסרה לה מהמורים. היא מבקשת לצאת לשירותים כדי לבדוק אם באמת המורה נותן לה. אם היא תרגיש שאת נותנת לה ושמה לב אליה לאורך זמן היא לא תזדקק למניפולציות האלה. ואז גם פחות תקנא בחבריה ופחות תציק להם. דומה שהיא נאבקת על מקומה בכיתה או במשפחה ועל כן היא מציקה לילדים בכל מיני דרכים. הקשר אתך הוא המפתח משום שיש לה חוויה של ילדה מקופחת.

אני חושב שכדאי לומר כמה מילים על ההשוואה בין כיתה למשפחה. הילד שמגיע אל בית-הספר התנסה קודם בחיים בקבוצה הנקראת משפחה. אין ספק שהוא יעביר את ניסיונו בקבוצה זו ל"משפחתו" החדשה, כלומר לכיתה, וייתחם אליה באופן דומה לאופן התייחסותו למשפחתו. וכך הילד עשוי להתייחס אל המורה כפי שהוא מתייחס אל ההורה ("העברה"). קשיים שיש לו בקשר עם הוריו יכולים בהחלט לעלות בקשר עם המורה. ילד שחש בטוח בקשר עם הוריו ייטה לחוש ביטחון גם עם המורה, וילד שחש נרדף על ידי הוריו יתקשה לפתח קשר של אמון עם המורה. כך גם בנוגע לקשרי הילד בקבוצת השווים. אם הוא חש תחושת ביטחון בקרב אחיו הוא עשוי להעתיק תחושה זו לקשריו עם חבריו מהכיתה ולהפך, אם הוא חש תחושות קנאה וקיפוח. כך יכול כל מורה לקבל מידע על קשרי הילד עם הוריו, מתוך הקשר שלו עם הילד, לפני שנאמרה מילה כלשהי. מובן שרוב הילדים יותר מתנהגים ופחות מודעים למצבם ולא ערים לאופן שבו הם מעבירים חוויות והתנסויות מהמשפחה לכיתה. ואולם ערנות של המורה לאיכות הקשר שמתפתח עם התלמיד יכולה לא רק לספר לו את סיפורו של התלמיד, אלא גם לתת לו כלים להבין אותו ולעזור לו בהיותו ער לעברו של הילד ולמצבו הנוכחי. מ' מצליחה להרגיז את ס' בכך שהיא משקרת לה בעיניים כפי שהיא כנראה מרגיזה את הוריה. אבל לס' יש אפשרות להעניק למ' חוויה מתקנת בכך שתגיב באופן שונה מהוריה של מ'.

39. אנדרטת כבוד לילדה

א' היא נערה מיוחדת, חכמה וגם מקסימה בעיני, סיפרה המחנכת. היא נולדה במזרח אסיה וגדלה שם. לפני כשנה עלתה עם אמה ועם סביה ארצה, והאב נשאר לסגור עניינים בארץ המוצא. א' דוברת כמה שפות וגם שליטתה בעברית מעוררת התפעלות. ילדה אהובה, הבוחרת לעתים קרובות להיות לבד. הרבה דמויות משמעותיות בבית-הספר יצרו קשר טוב עם א', השובה את לב כל מכריה. היא השתלבה לימודית באופן יוצא מן הכלל, תלמידה מצוינת, והישגיה מרשימים בכל המקצועות. ליוויתי את א', מספרת המחנכת, במשך ציפייתה הארוכה לבואו של האב. לאחרונה הגיע האב לארץ, והאיחוד המיוחל התרחש. כמה שבועות לאחר שהגיע פגשתי את א',

ולהפתעתי ראיתי שמצב רוחה ירוד מעט. היא סיפרה כי לאחר שציפתה לאב ושגתה בפנטזיות "איזה כיף יהיה כשאבא יגיע אלי", היא קצת מאוכזבת מכך שבמציאות האם והאב עסוקים פחות בחגיגות האיחוד ובמקום לחגוג התאחדו בדרישה מא' למאמץ לימודי רב יותר. ההורים מוטרדים מכך שהיא לא ממצה את יכולותיה.

מובן שהתפלאתי. איך יכול להיות שהוריה של א' מוטרדים כרגע מההישגים שלה, שהם מרשימים בכל קנה מידה? למה הם מתעסקים בזה עכשיו במקום לשמוח באיחוד המשפחתי? חשבתי שיהיה טוב להיפגש. אני חייבת לציין שהייתה בי סקרנות גדולה לפגוש את האב – מושא החלומות של א' במשך זמן רב, וגם היה בי דחף לספר להורים על אהבתי ואהבת הצוות לא'.

נקבעה פגישה. בשעה היעודה רצתי אל מקום המפגש ומיד, על הספסל, ראיתי מראה לא צפוי. אב צעיר חמור סבר והאם, שאותה כבר הכרתי, קטנת קומה, נאה ורצינית. ההורים קמו לעברי בנימוס שאותו הביאו ממקומות אחרים, לחצו את ידי ונכנסנו למשרד.

ישבנו כמה מורים של א' ואנוכי, המחנכת, ומה שאיחד את כל היושבים בחדר הוא האהבה הגדולה לא'. לאחר שהצגתי את הנוכחים הפלגתי בשבחיה של א', והמורים הצטרפו אלי. א' תרגמה להוריה את הנאמר. היה ברור שהיא נבוכה מאוד מהמחמאות. היא השפילה את מבטה ונענעה בראשה על כל מחמאה שהומטרה עליה ותרגמה אותה להוריה. האב הפטיר משהו בשפתם, אחר כך התברר שזו אמירה צינית, "עוד מעט נבנה אנדרטת כבוד לילדה". הבת הנהגה לראשונה בצחוק וגם האם צחקה.

לפני שביקשתי מא' שתתרגם את אמירת האב הפניתי את תשומת לב הנוכחים לעובדה כי לא' היה קשה לשמוע שבחים והיא הגיבה עליהם בנענוע ראש והגניבה מבטים אל הוריה הקפואים, ולעומת זאת לאמירת האב, שבאותו הזמן לא ידעתי מהי, הגיבה בהסכמה. אמרתי שאני מניחה שהאב אמר משהו ציני או משהו שמאזן את השבחים לנוכח העובדה שא' הסכימה אתו בקלות. הפעם צחקו ההורים, וא' תרגמה לי את האמירה הצינית של האב.

ההורים אמרו שא' יכולה להשיג הישגים גבוהים הרבה יותר ולכך הם מצפים. חיוויתי את דעתי כי לנוכח העובדה שא' הגיעה ארצה לפני כשנה ועמדה בתנאים לא פשוטים של חיים בארץ חדשה ללא אב, אפשר להירגע ולשמוח במה שיש משום שהתוצאות מרשימות. הוצאתי את רשימת הציונים של כל כיתתה ופרשתי אותה לפנייהם. הראיתי להורים כי ממוצע הציונים של א' מדרג אותה במקום השני בכיתה. האם שאלה משהו בשפתה, וא' אמרה בצחוק שהעיד על תובנה: "אמא שואלת מה זה הציון 65 ברשימת הציונים שלי". צחקנו כולנו יחד והחלטתי להניח לעניין לפי שעה. האם ביקשה להגיד לנו שהיא מודה לנו ושיש להם על מה לחשוב.

שוב ושוב אפשר להתרשם שבחברות מסורתיות הורים רוצים לעתים קרובות "רק ציון 100" מילדיהם. מאחר ששום ילד לא יכול להביא תמיד ציון 100 נוצרת אכזבה קבועה של ההורים מילדיהם, והילדים מצדם לומדים שככל שישקיעו ויתאמצו הם לא

יִרְצוּ את הוריהם. זהו השלב שבו עלול הילד לוותר על כל מאמץ משום שברור לו שלא חשוב כמה יתאמץ, תגובת ההורה תהיה אחת – אכזבה.

האם מקור הרצון הזה של ההורים הוא הגשמת פנטזיה של שלמות? האם מקור הרצון הוא לשמר את המצב שעל הילד לרצותם ואילו הם יישארו לא־מסופקים כדי להמחיש את שליטתם? האם מדובר כאן בחשש של ההורה המסורתי להעניק לילד מחמאות ולהתפעל מהישגיו שמא התפעלות זאת תעשה את הילד ייחודי, תוציא אותו מן הקבוצה ותעורר קנאה? ואולי מחשבה כלשהי שזו הדרך לגרום לילד למצות את יכולתו? התשובה היא שכנראה כל הגורמים הללו חוברים יחדיו ויוצרים את אותה התנהגות הורית שכיחה.

גם במקרה של א' אנו מתרשמים כמה קשה להורים שלה להיות מרוצים מהישגיה ולהחמיא לה. ראוייה לציון ההתערבות של המחנכת, שהצליחה להעביר את המסר שרצתה להעביר באמצעות רגישות והומור כך שכולם יכלו לצחוק יחד על הפער התרבותי שהתגלה. הורים בני התרבות המסורתית נוטים לחוש ביתר עוצמה מבני התרבות המערבית שילדם עשוי לבייש אותם או להעניק כבוד למשפחה בהתאם להתנהגותו בבית הספר. על כן על המורה או היועץ להביא בחשבון שאין זו חברה מערבית, שבה יכול ההורה לומר לילדו שהתנהגותו בבית־הספר היא עניינו שלו או להסתפק באמירה שהוא עלול לגרום נזק לעצמו. הורה מסורתי חווה את ילדו כחלק ממנו ומכאן שהיחס שמקבל ילדו בבית־הספר עשוי להיחווה כהיחס שמקבל ההורה עצמו. במקרה זה זכתה א' במחמאות אולם במקרה ההפוך, כאשר ישנה ביקורת כלפי התלמיד, יש להפעיל רגישות תרבותית כדי להעביר את המסר באופן בונה ומתאים.

40. כשאני מתקרב אליה היא נרגעת

ז' סיפר היום על ח', תלמידה בכיתה ג' שהוא מחנך, שנראית אפתית, מבודדת ומוזנחת פיזית. הילדים נוהגים להציק לה ואז היא מתפרצת באופן קיצוני. נוסף על הכול היא גם מגמגמת. ז' הזמין את הוריה. האב שלל קיומה של בעיה כלשהי והרושם של ז' היה שהאם מיד הצטרפה אליו. לח' אחים ואחיות בוגרים ממנה, כולם תלמידים בעייתיים כמורה אך ללא התפרצויות והתקפי זעם.

ההתפרצויות שלה נראות פתאומיות, ולא תמיד ברור שמישהו הרגיש אותה קודם לכן. היא מתחילה להשתולל, לזרוק חפצים על תלמידים ולבכות. כשאני מתקרב אליה, מספר ז', היא משתפת אתי פעולה ונרגעת, אבל נדמה שהיא מפחדת ומתגוננת כילדה מוכה. הבעיה היא שאני לא יכול להיות לידה כל השיעור וכשאני מתעלם ממנה היא מגבירה את צעקותיה ואת אלימותה. התלמידים הפכו את זה למשחק. הם מציקים לה, והיא נעשתה עם הזמן עצבנית מאוד וגם הגמגום גבר. פניתי אל היועצת החינוכית, והיא פנתה אל ההורים וסיפרה להם על המצב, אבל הם לא מוכנים לשתף פעולה ולא אפשרו לנו לשלב אותה במסגרת מתאימה. השאלה שלי היא אם לתת לה יתר תשומת לב על חשבון הכיתה.

סטודנטית א': איך היא הייתה לפני שנה?
ז': אני לא ממש יודע.

סטודנטית ב': ניסית להזמין אותה לשיחה?
ז': עדיין לא.

סטודנטית ג': ניסית לשוחח עליה עם תלמידי הכיתה?
ז': לא, לא רציתי לעשות מזה עניין.

מרצה: אבל כבר יש עניין וכולם רואים ויודעים שיש בעיה, שלא לדבר על כך שמציקים לה.

ז': רציתי לדעת אם זו בעיה חברתית ואם היא ילדה מוכה.

מרצה: אם התלמידים מציקים לה ודאי שזו גם בעיה חברתית. קשה לדעת אם היא ילדה מוכה.

ז': והגמגום?

מרצה: הגמגום יכול להיות בהחלט ביטוי של בעיה רגשית. קשה לה להוציא את המילים מהפה ולהתבטא, אולי מתוך חרדה ופחד. בעיקר אני רוצה לומר שאנו יודעים עליה מעט מכדי להסיק מסקנות אחראיות. גם בעבר הצגתם מקרים אחדים שהמידע עליהם מועט. היכולת שלנו לעזור לילד קשורה קשר הדוק להיכרות שלנו אתו. ההתנהגות של הילדה יכולה לנבוע מכל מיני סיבות. למשל, אנו לא יודעים מה עובר עליה בבית. אני מציע שאולי תנסה לברר, בשיתוף סמכות המנהל או פקידת סעד, מה קורה בבית עם הילדה. כמו כן כדאי לשוחח עם התלמידים בכיתה, לשמוע מהם איך הם מתרשמים ממנה (לעתים ילדים רואים מה שאנו המבוגרים לא רואים) ולעודד אותם לא להרגיז אותה, לקבל אותה וליצור אתה קשר. כדאי גם לערוך ישיבת צוות של המורים בנוגע אליה כדי שכולם יהיו מודעים לבעיה וינסו לעזור לה. וודאי כדאי שאתה, ז', תזמין אותה לשיחה אישית. מהתיאור הקצר שלך הדבר הבולט הוא שהיא צמאה לקשר אתך. בנוכחותך היא נרגעת. נסה לתת לה מטלות כיתתיות שהיא יכולה לעמוד בהן. כל הפעולות האלה, לעניות דעתי, לא יהיו על חשבון הכיתה אלא לטובת הכיתה. מורים שוכחים לעתים שיש למידה עקיפה. שאר התלמידים בכיתה בוחנים איך המורה מתייחס לילד בעל קשיים ולומדים מכך הרבה. אם ההתייחסות שלך תהיה רכה ואוהדת גם הם עשויים לאמץ עמדה זו כלפיה. אם אתה יוצא מנקודת הנחה שהיא גוזלת את זמן הכיתה גם התלמידים עשויים לאמץ עמדה זו, שנוכחותה בכיתה היא על חשבונם. לכן חשוב לשתף את ילדי הכיתה במה שמתרחש בכיתה. ילד שקשה לו, כדאי למצוא את הדרך ולדבר על כך. לא רק שאין מה להסתיר כי כולם שותפים, עצם ההתייחסות למקרה מלמדת את הילדים

שלא צריך לחשוש מלדבר ולחשוב ולפתור בעיות. וכך לא רק אתה, ז', הוא שפותר את הבעיה אלא כל הכיתה שותפה לפתרון. זוהי בעיה של כולכם ולא רק שלך כמורה. זוהי ודאי עמדה שהתלמידים ירוויחו ממנה הרבה ובוודאי גם תביא אותם להציק לה פחות.

אני רוצה להתייחס אל הבקשה שלכם שחוזרת לעתים קרובות: לקבל מרשם כיצד לפעול גם כשאנו כמעט לא מכירים את הילד. כאילו שיש איזה ספר חוקים פשוט, ואם תגידו לי כמה מילים על הבעיה של הילד אוכל לתת לכם את הפתרון. חינוך ופסיכולוגיה אינם עובדים באותו האופן. עלינו להכיר את הילד טוב לפני שנוכל להיות בטוחים בכיוון שיש לאמץ. למעשה עצם תהליך ההיכרות עם הילד הוא לעתים קרובות כבר מחצית הפתרון. משום שכך נוצר הקשר. אני רוצה לעודד אתכם שלא לראות בילד מחשב שבו קלט מסוים נותן פלט ודאי, אלא כיצור הרבה יותר מורכב שההיכרות הארוכה אתו והקשר שמתפתח הם יותר מכול המפתח להתקדמות.

4.1. הילדה המכושפת

היום סיפר לנו פ' על נ' בת התשע, תלמידה טובה וחברותית שלומדת בכיתתו. לפני כחודש וחצי, בתחילת הסמסטר השני, החלה נ' לסרב לבוא אל בית־הספר. כל החזות שלה השתנתה, והיא פשוט איבדה את שמחת החיים שהייתה לה. הוריה מלווים אותה אל בית־הספר ויושבים לצדה, אבל היא מתקשה להישאר בכיתה. כשהם הולכים היא חשה לחץ בחזה ומתחילה לבכות. פ' אמר לה שכולם אוהבים אותה – התלמידים והמורים, והמנהל וניסה לעודד אותה אבל זה לא הועיל. היא אמרה לו שמשוהו חונק אותה ושהיא מרגישה חולשה בכל הגוף כשמדברים על בית־הספר. היא רוצה לבוא אל בית־הספר אך לא יודעת מה קורה לה. גם כשהיא הולכת לבקר אצל הדודים או הסבא והסבתא, לאחר עשר או חמש־עשרה דקות היא לא יכולה להישאר עוד וחוזרת הביתה. פ' ביקר בביתה ושוחח עם הוריה, ולא הצליח להבין את הסיבה. ההורים סיפרו שבכל פעם שהם מזכירים את בית־הספר נ' רועדת ובוכה, חום גופה עולה, ולעתים היא מקיאה. פ' גם ניסה לברר אם תלמידי הכיתה יודעים משהו אך לא העלה דבר. נ' נשלחה אל פסיכולוג, והוא הורה להחזיר אותה ללימודים. הוא הסביר לה את חוקי משרד החינוך ואמר לה שהיא חייבת ללכת לבית־הספר. הוא אמר שאין כל בעיה ושהילדה רק רוצה את תשומת לבם של ההורים ובית־הספר. הוא גם ייעץ להורים להביא אותה אל בית־הספר בכוח.

אני מתרשם שהיא קשורה במיוחד לאביה, אומר פ'. הוא זה שבא אֶתה בדרך כלל אל בית־הספר והיא נותנת לו יד ולא עוזבת אותו. הוא מן טיפוס כזה שמפלט הרבה עם בנות בטלפון. בני משפחתו יודעים את זה. בביקורו האחרון של פ' בבית תלמידתו נ', סיפר לו האב שלקח אותה אל שייח' אחד שמגרש שדים, והוא אמר לו שהילדה

פרק שני: גיל החביון

מכושפת. נכנס לה כישוף לראש שאסור לה ללכת לבית־הספר, הסביר השייח', וצריך להוציא ממנה את הכישוף. עכשיו פונה פ' אל הכיתה ומבקש שנעזור לו לפתור את התעלומה.

סטודנטית א': כמה זמן זה נמשך?

פ': כחודש וחצי היא נעדרת מבית־הספר. יש נזק מצטבר שאחר כך יהיה קשה לתקן.

סטודנטית ב': מה עם האמא? היא צריכה להיות יותר מעורבת.

פ': האם היא אישה פרימיטיבית, חסרת־אישיות וחסרת־אונים וחסרת־ביטחון עצמי. היא לא מבינה מה קורה.

סטודנטית ג': מה עם האחים והאחיות?

פ': יש לה שני אחים ואחות גדולים ממנה. אבל האחות מרוחקת ממנה כך שהיא לא יכולה למלא את תפקיד האם.

סטודנטית ד': מה עושים ההורים?

פ': האם עקרת בית והאב עובד במשמרות.

סטודנטית ה': אולי קרה משהו בבית־הספר או בדרך לבית־הספר, ניצול מיני?

סטודנטית ו': אולי קרה משהו בחופש, אפילו בבית?

מרצה: אולי כדאי שמורה־אישה תשוחח אִתָּה על כך. במקרים של ניצול מיני ילדים נוטים לחוש אשמים אף שלא עשו דבר שמצדיק הרגשה זו. ואז יש צורך לומר להם בפירוש שמה שאירע אינו באשמתם ואינו באחריותם, ושתפקיד המבוגרים לשמור עליהם ולא לנצל אותם. אם היא מסרבת לדבר הייתי אפילו רומז לה שאם קרה משהו היא לא אשמה. לעתים באמצעות ציור יוצאים דברים שקשה לילדה לבטא במילים. אני מתרשם, פ', שעשית הרבה מאמצים להבין מה קורה לנ', וזה יפה. הייתי מפנה אותה בשירות הפסיכולוגי אל פסיכולוג אחר. אני לא מקבל את הגישה של הפסיכולוג הזה. אם נזניח את המקרה נ' עלולה להמשיך ולהידרדר. סטודנטית ז': אבל אולי הפסיכולוג צודק ואלה באמת סתם הצגות? אולי לא בא לה לחזור אל בית־הספר אחרי החופשה?

סטודנטית ח': איך הייתה החזרה שלה ללימודים אחרי החופשה הקודמת?

פ': אז לא היו בעיות כאלו.

סטודנט ט': איך מגיבים אליה התלמידים?

פ': יחסם אליה לא השתנה. בהתחלה התעניינו בסיבת הבכי ואחר כך הפסיקו להתעניין.

מרצה: אנחנו צריכים לסיים והתעלומה לא נפתרה. אנחנו באמת לא יודעים מה מציק לנ' וזה תנאי הכרחי כדי שנוכל לעזור לה. פ', אולי תנסה להמשיך לברר...

לאחר כחודש סיפר לנו פ' שנודע לו שהאב הכניס להיריון בחורה

צעירה בת תשע-עשרה (בת גילם של ילדיו הגדולים) ועזב את הבית, וחזר רק לאחר שהיא עשתה הפלה. התברר שנ' נצמדת אל אביה החוזר ומסרבת לעזוב את הבית מתוך פחד לאבד אותו שוב. האם מקבלת את כל מעשי האב וממשיכה לחיות אתו. היא אישה פסיבית ללא כוח רצון, מתאר אותה פ'. ההורים הם בני דודים וגם בני משפחה האם לא אומרים על כך דבר.

מרצה: אולי כדאי שנגיד כמה מילים על נושא האמון בילד. הפסיכולוג וכמה מכם חשבו שהיא סתם עושה הצגות כדי לזכות בתשומת לב. מדוע שילדה בת גילה תשתנה בוקר בהיר אחד ותתחיל לעשות הצגות שלא עשתה בעבר?! זה לא נשמע הגיוני. מהיכן נובע אפוא חוסר-האמון הזה בילדה? פעמים רבות אני מתרשם שאתם כהורים לא מאמינים לילדים. במקרה זה מי שידע את האמת ולא אמר אותה הוא האב. הוא היה יכול לנחש מדוע בתו חרדה כל כך ולהבין שזה קשור להיעדרו מהבית. תחת זאת הוא לקח אותה לשייח', וזה רצה להוציא ממנה את הכישוף. גם האם ידעה את האמת ולא אמרה דבר. והילדה שילמה את המחיר בסימפטומים של חרדה שסיפרו את סיפור המשפחה. היא באמת לא ידעה למה היא מגיבה כך, שאם לא כן לא היו סימפטומים. האם ייתכן שאנו משליכים על הילדים לא אחת את המניפולציות שלנו? כלומר, מוצאים את נטיותינו והתנהגותנו בילדים שלנו או בתלמידים שלנו? אני מציע שנהיה תמיד ערים לאפשרות של שגיאה אנושית מן הסוג הזה שקרה כאן עכשיו. הסיכויים שתקרה שגיאה כזאת המייחסת לילד כוונות לא טובות רבים יותר בחברה מסורתית, שבה הכבוד להורה הוא מרכזי בחשיבותו ועל כן אי-אפשר להאשים אותו. בחברה מסורתית כשיש לילד קשיים, בדרך כלל נתפס הוא כאשם ולא הסמכות, ואילו בחברה מודרנית-מערבית האחזקות נופלת בדרך כלל על ההורה מתוך המחשבה שהגדול והחזק הוא גם האחראי. בהכללה אפשר לומר שבחברה מסורתית יש נטייה לראות בחזק את הצודק ואילו בחברה מודרנית קיימת הנטייה ההפוכה, לראות בחלש את הצודק.

42. היא באה אלי ומבקשת תשומת לב

היום סיפרה לנו ה' על תלמידת כיתה נ' בת השמונה. נ' מוגדרת כלקויה למידה ומקבלת ריטלין וכותבת לאט ובשגיאות רבות. היא ילדה דחוייה שלועגים לה, היא מציקה לילדים, אין לה חברים ובהפסקות היא די בודדה. היא ממעטת לצאת מביתה ולשחק עם ילדי השכונה אבל זה אולי קשור לכך שגם הוריה לא נמצאים בקשר טוב עם השכנים, מספרת ה'. האם היא אישה פשוטה שלמדה בבית-ספר כעשר שנים,

התחתנה בגיל שמונה־עשרה והיום היא עקרת בית. האב עובד מדינה, ומצבם הכלכלי טוב. נ' בילתה את שנת חייה הראשונה בבית־החולים בגלל בעיות בכליות, ולדברי ה' האם הצעירה לא הייתה בשלה להתמודדות כזאת. פעם הרימה האם את בתה בשערות ומספרים שגם קשרה אותה כדי שלא תרבה להתנועע. לאם אופי שתלטני וגם על האב היא משתלטת ומשתיקה אותו. היא מאשימה את בית־הספר בבעיות של בתה ובעבר לא שיתפה פעולה עם הפסיכולוג. לזכותן של הילדה והאם אפשר לומר שהילדה באה אל בית־הספר מטופחת באופן המזכיר את טיפוחה של אמה. כשלוקחים לילדה משהו היא רבה ומתווכחת. משדרת כוח? שאלתי, וה' אישרה. נ' גם גאה באחותה הקטנה בת השנתיים ולוקחת אותה לסיבוב במסדרון של בית־הספר.

בשלב זה שאלתי את ה' אם היא יכולה לנסח שאלה לכיתה. מניסיוני למדתי שכאשר מנסח הסטודנט המציג שאלה אפשר למקד את הבעיה ולהימנע מלתעות בסבך הפרטים. לסטודנט המציג יש בדרך כלל איזו שאלה, לעתים סמויה, שבניסוחה כבר טמונה לעתים קרובות מחצית מפתרון הבעיה. אבל הפעם התקשתה ה' למקד את שאלתה והשיבה שרצונה הוא פשוט שנעזור לנ'.

הסטודנטים החלו לשאול את ה' שאלות רבות כדי לנסות ולהכיר את נ' ולהבין את בעייתיה. ה' נשאלה אם יש הפרש גדול בין ההורים מבחינת גילם. היו שאמרו שאין מה לעשות עם אבחנה כזאת. מישהי אמרה שמוטב להניח לה מאשר ליצור התערבות ניסיונית שעלולה להזיק. אחר אמר שיייתכן שמצבה הידרדר בגלל מאורע מסוים שאיננו יודעים עליו. ומישהי אמרה שאולי אסור לה לרוץ ולשחק עם הילדים בגלל בעיית הכליות שלה ולכן היא דחוייה. חיויתי את דעתי שגם אם יכולתה של נ' לרוץ מוגבלת, היא יכולה להשתתף עם ילדים בהרבה משחקים אחרים שאינם כרוכים בריצה. הייתה תחושה שעדיין לא ממש ברור מה הבעיה על אף השאלות הרבות. לא נותר לי אלא ללמד את הסטודנטים את הכלי החזק והמשמעותי שנקרא "העברה" ו"העברה נגדית" בין מורה לתלמיד המאפשר למורה להבין איזה סוג יחסים יש לתלמיד שלו עם הוריו ואיזה קשר הוא בונה עם העולם. שאלתי את ה' על הקשר שלה עם נ'.

היא באה אלי ומבקשת תשומת לב, סיפרה ה'. אומרת לי שהכינה שיעורים ומזמינה אותי למסיבת יום־ההולדת שלה. שואלת אותי אם הבגדים שלה יפים. היא גם משקיעה הרבה בערבית, המקצוע שאני מלמדת. היא פשוט רוצה לרצות אותי ואני מרגישה שכשהיא מבקשת משהו ואני נותנת לה היא רוצה עוד ועוד כאילו שום דבר לא מספיק לה. הסברתי לכיתה כמה נ' מחפשת קשר, קרבה ואהבה אצל הוריה אבל גם אצל סביבתה. היא לא המציאה שום קשר חדש בשביל המורה אבל משחזרת בקשר עם ה' את ההזדקקות שהיא נושאת כל חייה. פירוש המונח "העברה" הוא שהאדם נוטה להעביר את איכות הקשר שהיה לו עם הוריו לעוד דמויות משמעותיות במהלך חייו. "העברה נגדית" היא התחושה המתעוררת באדם האחר בעקבות מה שמעבירים עליו. זוהי כבר תחושה שהערנות והמודעות לה עוזרת לנו לעזור לאותו אדם. למשל,

במקרה זה נ' מעוררת בה' רגשות מסוימים, נדמה לי שרגשות הוריים ורצון לעזור לה. רגשות אלו מאפשרים לאבחן את בעייתה של נ' ולהציע פתרון.

עכשיו היה קל יותר להציע הצעות שיעזרו לנ' לחוש מקובלת יותר.

סטודנטית א': אפשר להזמין אותה לשיחה עם עוד כמה בנות ולעודד את הקשר ביניהן.

סטודנטית ב': להזמין את ההורים ולפתוח בדברים טובים על הבת. לזכור שגם האם זקוקה לאמפתיה שלנו. לאחר מכן לשתף בעדינות את האם בקשיים של בתה.

סטודנטית ג': לשתף מורים אחרים. כשהיא מקבלת תשומת לב ממורה כפי שקורה עם ה' היא מגיבה בחיוב לא רק ביחס להיענותה לקשר אלא גם ברצונה להשקיע במקצוע שמלמדת המורה.

מרצה: אכן הצעות יפות. אפשר למשל, כפי שהצעתם, להזמין את המשפחה ולהתרשם מהקשר בין נ' להוריה ולנסות לעודד אותם לגלות יותר אמפתיה לילדה. אפשר גם לשוחח עם נ' שיחה אישית ולעזור לה לבטא את תחושותיה ואת קשייה. גישה אמפתית כזאת מצד מורה יכולה להיות משמעותית בעבורה. התחושה היא שיש לה כוחות: בהופעתה המסודרת, בגאווה שלה באחותה ובכך שכאשר משהו לא מוצא חן בעיניה היא נלחמת ולא מוותרת. כוחות אלו חשובים לשם יצירת שינוי. אילו למשל שידרה נ' רק חולשה ומסכנות הייתה יכולתה להשתנות קטנה יותר והיא הייתה זקוקה ליתר עזרה כדי להתקדם.

4.3 אפילו המנהל אמר...

היום סיפרה ס' על מקרה שקרה לה בעת ששימשה מורה בכיתה ג'. נתתי לילדים תרגיל בעברית, סיפרה, וכל תלמיד שסיים את העבודה בא אלי ובדקתי את עבודתו. פתאום שמעתי צעקה מאחד הילדים. הסתכלתי עליו וראיתי שהראש שלו מלא דם. קפאתי במקומי ולא ידעתי מה לעשות. ירד לילד הרבה דם ואני מאוד מפחדת מדם. לא הייתה לי בררה, ושמתי את ידי על ראשו. היד שלי התמלאה דם, והרגשתי שאני עומדת להתעלף. לא ידעתי מה לעשות. האם ללכת עם הילד אל המנהל? אבל אני לא יכולה לעזוב את הכיתה. אני גם לא יודעת לטפל בילד. הריח של הדם עשה לי סחרחורת. למזלי, ילד אחד הציע לי שייקח את הילד אל המנהל. הסכמתי ונשארתי בכיתה. שוב, למזלי, האירוע התרחש חמש דקות לפני תום השיעור ויכולתי ללכת ולרחוץ ידיים. אחר כך פניתי אל המנהל ושאלתי אותו מה קרה לילד. הוא אמר לי ששום דבר והכול בסדר, קצת ירד לו דם מפצע בראש. אבל הוא העיר שעלי להיות יותר זהירה בכיתה. אחר כך התברר לי שאחד הילדים הכה אותו בראש במשאו. עכשיו שואלת אותנו ס' מה הייתה צריכה לעשות במקרה זה משום שהיא מפחדת שאירוע כזה עשוי להישנות.

פרק שני: גיל החביון

סטודנטית א': אחריותך כמורה לדאוג שדבר כזה לא יקרה.
סטודנטית ב': היית צריכה ללכת עם הילד אל המנהל.
סטודנטית ג': היית צריכה לשלוח ילד לחדר המורים לקרוא למישהו שיעזור לך.

סטודנט ד': דברים כאלה קורים לפעמים וזה לא אסון.
מרצה: ס' מרגישה מאוד אשמה. האם לדעתכם היא חשה אשמה בצדק? האם מה שקרה היה תלוי בה בכלל?
סטודנטית ה': אפילו המנהל אמר שהיא אשמה.
מרצה: ואם ילד נופל ונפצע בהפסקה, האם זה אומר שהמנהל אשם ויכול היה למנוע זאת?

סטודנטיות רבות המשיכו לטעון בתוקף שזו אחריותה של ס'. התקשיתי להבין מדוע. לדידי, אני אשם במה שתלוי בי וגם בזה לא תמיד. אבל אם תלמיד הכה תלמיד אחר באופן לא-צפוי, למה ס' אחראית לכך? הבנות המשיכו בשלהן. דיברתי על הנטייה של הבנות לחוש אשמה גם כשהן לא אשמות, כחלק מתפקידן המשפחתי והחברתי לשאת באשמה. כשלא נולד בן הן עלולות להיות מואשמות, כך גם במקרי אונס, שבהם לעתים קרובות האישה נתפסת כאחראית. במקומות מסורתיים יותר עליהן לכסות את פניהן ברעלה, שאם לא כן הן נחשבות למפתות, ועוד. חשבתי כמה היה קל למנהל לעזור לס' להיחלץ מרגש האשמה ובכל זאת בחר גם הוא להטיל את האשמה עליה. אותן תחושות אשמה מפותחות מאוד אצל הבנות אבל גם אצל הבנים בחברה המסורתית. האשמה מתחילה בשנות הילדות עקב מפגש עם דמות סמכות שאותה, כפי שכבר ציינו, אי-אפשר להאשים. דמות האב היא מכובדת, ומצפים מהילד שיציית לה באופן מוחלט. מצפים מן הילד שיזדהה עם האב ויצדיקו בכל מעשיו. על כן כשיש קושי הילד הוא שנושא באחריות. כך הטיל המנהל את האחריות על המורה בלי לחשוב פעמיים. ביחסי מורה-תלמיד רצוי שהמורה יהיה ער לכך שבמקרים רבים התלמידים באים ממשפחות שבהן האב תמיד צודק וייתכן שייטו להתייחס אל המורה באופן דומה ולקבל על עצמם עודף אשמה.

מאוחר יותר כתבה לי ס': עכשיו אני חושבת שזה באמת לא היה בשליטה שלי ושלא יכולתי למנוע את זה. אולי זה נובע מהתרבות שלנו כבנות או אולי מתוך זה שאני כאמא הרגשתי אחראית על הילד הקטן. אבל עכשיו אני בטוחה שזה היה משהו בלתי-נמנע ויכול היה לקרות לכל אחד מאתנו. אני מודה לאלוהים שזה הסתיים במכה קטנה ולא במשהו יותר גרוע.

44. זה מאלוהים

עד שמלאו לו שש שנים היה פ' ילד רגיל. יום אחד לקח אותו דודו במכונית ונסע כמטורף. אירעה תאונה, ופ' איבד בה את רגלו. פ' הוא הבן הצעיר ולו שלוש אחיות ושלושה אחים גדולים ממנו. המשפחה דתית, האווירה בבית חמה והמצב הכלכלי טוב.

הילד אינטליגנטי ואנרגטי ועד לתאונה אהב לעשות דברים שונים, השתלב מצוין בגן ומעולם לא סבל מהפרעות התנהגות, סיפרה לנו המחנכת שלו, ע'.

בתאונה נהרג חברו של פ', בן גילו, שהיה אתו במכונית, ופ' אושפז בבית-חולים לתקופה ארוכה ועבר טיפולים רבים וקשים. כולם פינקו את פ' ונתנו לו בתקופה זו הכול ללא גבולות. באותו הזמן ניכר שינוי בהתנהגותו. הוא גילה אלימות ביחס לצוות הרופאים והאחיות, האשים אותם בכריתת רגלו ולא נתן להם להתקרב אליו. אמו, אישה מאמינה, אמרה לו שהם זכו בו מחדש משום שלולא נכרתה הרגל הם היו מאבדים אותו, ומה שקרה הוא רצון אלוהים.

לאחר השיקום חזר פ' לבית-הספר. הוא המשיך בדפוס ההתנהגות התוקפני כלפי התלמידים, המורים ובני המשפחה ואף קילל כמה מורות וניסה להכות אותן. הוא מגיב לכל תחושת עלבון קלה, שלעתים נובעת אך ורק מדמיונו, מספרת ע'. אז הוא מאבד שליטה ואי-אפשר לעוצרו והוא נרגע רק לאחר שהוא מתנקם. עכשיו שואלת אותנו ע' מה יש לעשות לדעתנו כדי לעזור לפ'.

סטודנטית א': הילד במצוקה. הוא שואל, למה זה קורה לי? למה דווקא אני? הוא לא מקבל את אובדן הרגל ומלא כעס כלפי כולם.

סטודנטית ב': הילד מרגיש את המסר של ההורים שאסור לגעת בו ותמיד בסוף יסלחו לו כי הוא מסכן.

סטודנטית ג': פ' חושב שהרופאים אשמים ולא הדוד.

ע': כן. ההורים לא אמרו לפ' שום דבר על אחריות הדוד. הם אמרו לו שזה מאלוהים.

מרצה: פ' לא עבר תהליך של עיבוד אָבֵל על אובדן הרגל. במקום עצבות ואבל הוא מלא כעס. לאחר כל אובדן רצוי שתהיה תקופת צער, בכי וכאב על מה שהיה ולא ישוב עוד לפני שאפשר לשוב לחיים רגילים. טוב יעשו ההורים וצוות בית-הספר אם יספרו לפ' את האמת שאותה הוא יודע באיזה שהוא מקום, שהדוד אחראי, ויאפשרו לו לבטא את הכעס המתבקש ביחס לדוד. תהליך זה ימנע את התקת הכעס אל המורים והחברים שלו.

ע': זאת לא התאונה הראשונה שהדוד, אחי האב, היה מעורב בה. אבל ההורים מגנים על הדוד. הם אף פעם לא אמרו לפ' שלא הרופאים אשמים אלא הדוד.

סטודנטית ד': בפנינו ובפיצוי שנותנים לו הם מעודדים אותו לאלימות.

מרצה: אכן, לא צריך לתת לפ' זכויות יתר בשום מקום. צריך לעזור לו בדברים האמתיים שבהם קשה לו. למשל, להתחשב בו בטיול או בשיעור התעמלות וכו'. אבל רחמים רק נותנים לו הרגשה שבאמת קרה לו דבר איום ונורא שאי-אפשר לחיות אתו ושאחריים אולי מרגישים אשמים.

ע': דווקא בשיעור התעמלות הוא מאוד מתאמץ להשתתף עם הרגל התותבת שלו כמו כולם ולא מוכן לקבל שום הנחות.

מרצה: זה נשמע מאוד מעודד, ומגיעות לו על זה הרבה מחמאות. עושה רושם שעל אף הקשיים יש לו כוחות התמודדות. וכדאי גם לזכור שהוא היה ילד מוצלח לפני התאונה. אבל רק אם יעצרו אותו בשעה שהוא משתולל הוא יוכל בהמשך לעצור את עצמו ולהתחיל להתבונן פנימה בכל הכאב והצער שיש בתוכו. אז ורק אז, לאחר שיראה שלא הכול מותר לו, יתחיל תהליך עיבוד האבל. בתהליך זה ייתכן שירצה לדבר על פרטי התאונה ולספר אותם שוב ושוב. יש לאפשר לו זאת. קוראים לפעולה זו ונטילציה של רגשות, והיא אופיינית למצב של אחרי טראומה. אפשר גם לספר לו על אנשים שהשיגו הישגים ניכרים על אף הנכות שלהם. בתורה למשל משה נעשה מנהיג גדול אף שהיה מגמגם. כל נכות, ותהיה קשה ככל שתהיה, אינה סיבה לחוש רחמים כלפי האדם, משום שרחמים אינם מתכוון לגדילה. רחמים הם הזדהות חסרת-גבולות עם הסבל של האחר שאינה דורשת ממנו דבר ומספקת בהבנה מלאה של כאבו. מכל אדם, יהיה מצבו אשר יהיה, ישנן דרישות שמתאים לדרוש. למשל, במקרה של פ' העובדה שאין לו רגל לא מצדיקה את אופן הדיבור שלו או את אופן התנהגותו כלפי הסביבה. אם נאפשר לו להתנהג כך רק נפגע בו ונוסיף לנכות הפיזית גם נכות נפשית. הוא יגדל ויהיה ילד חסר-גבולות שמרחם על עצמו ומתקשה להשתלב בחברה.

האם השתמשה בדת כדי למחוק את אחריות הדוד. לדידה, זה רצון אלוהים ולא אשמת הדוד. ועל אלוהים כידוע אי-אפשר לכעוס. הבעיה בפתרון מן הסוג הדתי היא שהילד יודע באיזה מקום שהדוד אחראי וכן שקיים כעס שמתועל לסביבה ללא שום הצדקה. היעדר דיון אמתי במה שקרה ובסיבה לכך – שמזמין השימוש באלוהים – משאיר את המצב שהכעס הטבעי העולה במצבים אלו מופנה לאנשים שאין להם קשר עם המקרה. כך שגם לאנשים דתיים מאוד הייתי ממליץ להימנע מפתרון כל בעיה בעזרת אלה.

45. משחק אותה

היום סיפרה לנו ע' על כ' בן התשע, הלוקה בפגיעה מוחית ושיתוק חלקי ביד וברגל לאחר שעבר ניתוח ראש. כ' מפריע מאוד בשיעורים, והמורים מוציאים אותו החוצה לעתים קרובות ונוזפים בו, דבר שמגביר את התנהגותו השלילית. הוריו מסרבים להעבירו לבית-ספר לחינוך מיוחד. בתחילת השנה הוא נהג להפריע גם בשיעורים שלי, מספרת ע'. היה מסתובב בכיתה באופן חופשי בזמן השיעור ולא מתאמץ לבצע

את המטלות. אבל לעניות דעתי, מאחר שלא נזפתי בו החל להתפתח בינינו קשר של אמון והערכה. היום כ' אמנם קם בשיעורים שלי ומסתובב, אבל פחות מאשר בהתחלה, ואני לא מעירה לו. הוא הסביר לי שאחרי שהוא מתרכז בדף זמן מה כשראשו מושפל, הוא מתחיל לחוש כאב ראש. אז אני מרשה לו לצאת ולשתות מים, לחלק דפים לתלמידים, לנקות את הלוח או להסתובב קצת בכיתה.

כ' מסתדר בדרך כלל יפה עם חבריו לכיתה למרות נכותו ולא לועגים לו. נראה שהיחס של הוריו ואחיו אליו אוהד וטוב. הוא יודע לקרוא את כל האותיות ומתקשה לכתוב כתוצאה מבעיותיו המוטוריות. אני שמחה שיש בינינו קשר טוב ושאני מצליחה להחזיק אותו בכיתה באופן שאינו מפריע למהלך השיעור. אני מתרשמת שהוא מתאמץ. אולי היה יכול להתאמץ יותר, אבל עדיין הוא משתף פעולה. אני גם מרגישה שהוא מתרגש מעצם העובדה שאני לא דוחה אותו כמורים אחרים. אני מציגה מקרה זה לפניכם, אומרת ע', בהמשך לשיחתנו שאין לרחם על תלמידים נכים ולתת להם זכויות עודפות משום שזה מזיק להם. אני רוצה לשאול אתכם אם התנהגותי עם כ' נכונה. אני גם שואלת אם תלמידים אחרים בכיתה חשים שהוא מקבל יותר תשומת לב אף על פי שאינם מתלוננים והרושם שלי הוא שהם מבינים את מצבו.

סטודנט א': את נותנת לתלמיד יותר מדי תשומת לב וזה לא בסדר כי כך את מזיקה לו ונותנת לתלמידים האחרים הרגשה של אי-שוויון. הרבה תלמידים רוצים להסתובב ככה בכיתה בזמן השיעור.

סטודנטית ב': התלמיד הזה מנצל אותך ו"משחק אותה" כשהוא אומר שכואב לו הראש. אז שירים את הראש לרגע וזהו.

סטודנטית ג': גם אני חושבת שצריך לשים גבולות וכללים לתלמיד הזה.

סטודנטית ד': צריך להתייחס לתלמיד הזה כאל שאר התלמידים, אחרת זה עלול לפגוע בו בעתיד.

סטודנטית ה': אני דווקא מתרשמת שאת מתאימה את רמת המשימות לרמתו של התלמיד וזה טוב.

ע': לא ממש. אני לא יכולה לתת לו ציון ביחס לעצמו. אני נותנת לו ציון ביחס לאחרים ואז הוא תמיד נכשל.

סטודנטית ו': את צריכה לתת לו ציונים גבוהים אפילו שלא מגיע לו. זה יעודד אותו.

סטודנטית ז': אני דווקא חושבת שאת צריכה להקפיד ולתת לו ציונים לפי הקריטריונים של התלמידים האחרים.

ע': אז אמרתי לכם, כך הוא תמיד נכשל.

סטודנט ח': אז תיתני לו ציונים ביחס למשימות שהטלת עליו.

מרצה: ניסית לשוחח אתו ולברר מה הוא חושב על שאלת הציונים ובכלל על ההתייחסות שלך אליו?

ע': לא, אבל אני מרגישה שאני יודעת שהוא מרוצה מהתייחסותי.

פרק שני: גיל החביון

מרצה: יכול להיות שאת מרגישה נכון ובכל זאת חשוב לתת לו לומר זאת. כשהאמירה הזאת באה ממנו זה עושה את כל ההבדל. לא רק שאנו מלמדים אותו בדרך זו לבטא את רצונו ולפתח דיאלוג על צרכיו, ולא רק שיש בכך ביטוי של כבוד שרוחשים לו ולתחושותיו, ההנחה שאנו יודעים מה כ' רוצה לומר ולכן לא צריך לשאול אותו משאירה את היחסים אתו ילדותיים וחסרי מילים.

בנוגע לקשר שלך עם כ', אני מתרשם שיש ביניכם קשר טוב ואת יכולה לסמוך על תחושותייך. התגובות של ילדי הכיתה גם הן מעודדות ומראות שהם לא מקנאים כי אם מבינים שלכ' יש צרכים מיוחדים. אני מניח שאילו הענקת לו הנחות שלא לצורך, חבריו היו מגיבים לכך באופן כלשהו. בנוגע לציונים אני חושב שלא נכון לשפוט אותו לפי אותם קריטריונים ששופטים את שאר התלמידים. בכך פשוט ננציח את כישלוננו ולא ניתן לו סיבה להתאמץ ולהתקדם. המטלות שהוא מקבל צריכות להיות מותאמות ליכולתו וכך גם הציונים שהוא מקבל. גם בני כיתתו צריכים להבין שלא משווים ציונים של ילדים שנבדלים זה מזה ברמתם! אנו מדברים אפוא על שני סוגים אפשריים של שגיאות: דרישות נמוכות מדי לילד החריג מתוך רחמים או דרישות גבוהות מדי מתוך חשש לעשות לו הנחות או לעורר את קנאת התלמידים בכיתה. מה שצריך לעשות הוא להתאים את המטלות ליכולתו.

אני גם רוצה לעודד אתכם להשתמש בתגובת תלמידי הכיתה כאבן בוחן להתנהגותכם. בדרך כלל, אם אתם לא פועלים נכון, התלמידים, שרואים ויודעים לא מעט, מגיבים על כך בכל מיני אופנים. אני גם רוצה לעודד אותך ע' לסמוך על עצמך. אני בהחלט חושב שאת עובדת עם כ' יפה!

46. ילד יהודי בבית־ספר ערבי

היום סיפרה לנו מ' על ילד יהודי שלומד בכיתה א' בבית־הספר הערבי שהיא מלמדת בו. הוא הגיע אל בית־הספר בתחילת השנה, ילד יהודי יחיד בבית־ספר שבו כל התלמידים ערבים. ההנהלה וההורים של התלמיד הצדיקו זאת בחשיבות הדו־קיום, אבל המורים בבית־הספר נבהלו, והחלו דיונים באיזו שפה יש ללמד בכיתה. בתחילה סירב הילד ללמוד ערבית והיה צורך לתרגם לו את כל החומר לעברית. עניין זה העסיק את המורה ואת הסייעת ובא על חשבון תלמידי הכיתה. נוסף על כך, התלמידים החלו לחקות את התנהגותו החופשית וזה חולל בלגן בכיתה. מבחינה חברתית הוא לא השתלב ותקופה ארוכה לא היו לו חברים. הוא סירב ללבוש תלבושת אחידה, ישב בכיתה היכן שבחר, המורה התייחסה אליו אחרת וההורים שלו פנו בכל בעיה היישר אל המנהלת ולא התייחסו אל מחנכת הכיתה. הילד ישב ושתק רוב הזמן. לאחרונה יש

שיפור משמעותי. לאחר שנה שלמה הוא יודע כמה מילים בערבית, ויש לו כמה חברים בכיתה. הוא גם החל להשתתף ברוב הפעילויות בכיתה והתגלה שהוא מחונן בספורט ובאמנות.

סטודנטית א': יש משהו לא הגיוני בכך שהילד בא אל בית-הספר בגלל הדו־קיום אבל מסרב ללמוד ערבית. בכלל, אני לא מבינה למה הוריו עשו זאת.

סטודנטית ב': איך בני חברה או אוכלוסייה מסוימת מוכנים לוותר ולרצות אחרים אף על פי שהם הרוב ומי שהם מרצים אותו הוא אחד? סטודנטית ג': אני מכירה את המנהלת הזאת. היא קיבלה את התלמיד משום שהיא מחפשת פרסום ואוהבת לעשות רושם שהיא בעד דו־קיום. סטודנטית ד': אולי הילד הוא בעייתי ולא הצליח בגן שלמד בו והוריו רצו לתת לו מזל, חיים חדשים והתחלה חדשה במקום חדש ובחברה חדשה. סטודנט ה': אני חושב שהשב"כ הכניס אותו לאוכלוסייה ערבית כדי שיגדל ויכיר אותה.

סטודנט ו': החברה הערבית ידועה כמי שמכבדת את אורחיה, שומרת עליהם ומרצה אותם בכל השיטות והדרכים וזה נזכר בהיסטוריה ובכל הספרים הקדושים. אני מכיר איש אחד שערך חתונה ושינה את כל האוכל בגלל אורח יהודי אחד. וכשהאורח הזמין אותו הוא לא שינה שום דבר בשבילו. האיש אמר שלא ציפה לכלום משום שככה זה אצל יהודים. ככה זה, הערבים מחנכים את ילדיהם לאכפתיות וכבוד לסביבה. סטודנטית ז': אנחנו הערבים רגילים מהתרבות שלנו לוותר. הערבים במדינה תמיד מנסים לרצות את היהודים.

סטודנטית ח': כשילד ערבי מגיע אל בית-ספר יהודי הוא משתדל ללמוד מיד את השפה ולהשתלב, וכאן זה להפך. ילד אחד משנה את כל בית-הספר. גם כאן במדינה אנחנו יודעים עברית אבל היהודים לא יודעים ערבית. יש לנו רגשי נחיתות, ולכן כיתה שלמה מתאימה את עצמה לילד אחד, גם המורה והמנהלת.

מרצה: אנו דנים היום במפגש הבין-תרבותי, ואתם אומרים בעצם שמה שקורה במפגש הוא שהצד הערבי חש צורך לרצות את הצד המערבי ולהתאים את עצמו אליו. אני חושב שאתם צודקים. ילד ערבי בבית-ספר יהודי – אני מסתכן בניבוי – לא היה זוכה ליחס כל כך מקבל. אני גם מבין שהאי-סימטריה הזאת מקוממת. נדמה לי שצריכה להיעשות הרבה עבודה בנושא המפגש הבין-תרבותי כדי לעזור לשני הצדדים להבין זה את זה. חוסר-ההבנה הזה הוא סיבה לקשיים רבים. הצד הערבי, הקולקטיבי מטבעו, נוטה להתחשב יותר באחר ולהתאים את עצמו אליו. שמירת ההרמוניה הקבוצתית חשובה לו. לעומתו הצד המערבי

האינדיבידואלי גדל באופן שמכוון לעצמאות ולמימוש עצמי. ה"אני" במרכז לעומת ה"אנחנו", כך שנוצרת אי-סימטריה ברורה בין צד שמרוכז בעצמו לצד השני, שמרוכז בראשון. התוצאה היא שהצד הערבי חש פגיעה ועלבון משום שהוא מצפה מבן המערב שיעניק לו יחס דומה ליחס שהוא מקבל ממנו, ואילו בן המערב טוען שהוא לא ביקש מן הצד הערבי לוותר על עצמו בשבילו. הדרך היחידה לפתור בעיה זו היא פשוט לימוד והיכרות של האחר שיתאימו יותר את הציפיות למציאות. על בן ערב לזכור שבן המערב מרוכז בעצמו ולא חש צורך להתאים את עצמו לסביבתו באותה המידה כבן ערב. כך לא יתאכזב שוב ושוב. מנגד, על בן המערב לזכור שהאינדיבידואליות הטבועה בו יכולה להיות פוגעת ומעליבה לבן ערב ועל כן עליו למתן אותה במידה מסוימת ולהתחשב באחר. אני נאלץ לתמצת בכמה מילים חומר של קורס שלם הנוגע למפגש הבין-תרבותי. אני מקווה שבעתיד נוכל לקיים קורס כזה, משום שההשלכות של הבנת המפגש הבין-תרבותי הן עצומות. קשה מאוד להסביר לאנשים מהי דרך חשיבה אחרת, משום שכל אחד מכיר רק את דרך חשיבתו שלו ואת דרך חשיבתם של הסובבים אותו, שהם בדרך כלל בני תרבותו. דג חושב שמה שיש זה רק מים ועוד דגים. לך תסביר לו שאין זה כך. לך תסביר לבן המערב את משמעותם של כבוד ובושה בחברה הערבית. ולך תסביר לבן ערב את המשמעות של עצמאות ומימוש עצמי בחברה המערבית כשעיקר מעייניו נתונים למימוש מטרות הקבוצה. כשהאחד מרוכז בעניין הבין-אישי וחברו בעניין התוך-אישי אני חושש שללא למידה רצינית המפגש נדון לכישלון.

אספר לכם על מחקר שערכתי. ביקשתי משנים-עשר זוגות של סטודנטיות, יהודיות וערביות, היהודיות מאוניברסיטת חיפה והערביות מהמכללה שלנו, להיפגש אחת לשבוע במשך שישה שבועות. במהלך המפגש הן יכלו לעשות מה שרצו. המטלה הייתה לכתוב יומן מסע בין-תרבותי המתאר את המפגש ומה היה בו. כל אחת קיבלה את מספר הטלפון של בת זוגה. היהודיות בדרך כלל היו היוזמות והתקשרו לערביות. כמעט כל הזוגות נפגשו בפעם הראשונה במקום שהיה נוח ליהודיות – באוניברסיטה, משום שבמהלך השיחה שאלה הבחורה הערבייה את היהודייה היכן היא רוצה להיפגש ולבחורה היהודייה לא היה בעיה להיות אסרטיבית ולהגיד היכן נוח לה להיפגש. וכך היה גם בפגישה השנייה. רוב הזוגות שוב נפגשו במקום שנוח ליהודיות. בהמשך הקשר התחלתי לקבל דיווחים מהסטודנטיות היהודיות שהסטודנטיות הערביות לא עונות לשיחות הטלפון שלהן והן אינן יכולות לקבוע

פגישה. בבירור עלה שהערביות כועסות על היהודיות. הן ציפו מהן ליתר התחשבות ושלא כל הפגישות ייערכו במקום שנוח ליהודיות. היהודיות מצדן טענו שהערביות לא ביטאו את רצונן ברור. הערביות השיבו שהן ציפו שהיהודיות יבינו אותן ושלדידן הבקשה להדדיות היא ברורה. בתמצית, הרי לפניכן חוסר־הבנה בין־תרבותי שאפשר ליישבו באמצעות לימוד אופני התקשורת השונים של התרבויות. אם ניישם מחקר זה על המקרה שלנו נוכל ליעץ למנהלת, למורים ולתלמידים בבית־הספר הערבי שלא לצאת מגדרם כדי לרצות את התלמיד היהודי ולא לשנות סדרי בראשית כדי שיהיה לו נוח. ומהתלמיד היהודי נדרוש שילמד ערבית ויתנהג באורח התואם את כללי בית־הספר ויוותר בכך על חלק מייחודיותו.

4.7. סגול הוא צבע האהבה

היום סיפרה לנו נ' על א', תלמיד כיתה א', שאינו רוצה לבוא אל בית־הספר ורוב הזמן גם אינו נוכח בכיתה. הוא חסר־ביטחון, הססני ומחפש תשומת לב מן המורים. האב חירש־אילם ומכור לסמים ונהג להכות את האם. לילה אחד רדף אחרי האם ובידו סכין בזמן שהילדים בכו, צעקו ורעדו מפחד. האם התלוננה, והאב הושם בבית־הסוהר. משפחת האב, במיוחד הסבתא והדודות, החלו לאיים על האם. "נעשה לך חיי גיהנום", אמרו לה, עד שנאלצה לעזוב את ביתה ולעבור ולהתגורר עם הוריה, אף על פי שבית־המשפט פסק שהיא רשאית לשוב לביתה. אחיו ואחיותיו של א' סבלו באותם ימים מסייטי לילה. המשפחה ענייה וחיה מקצבת ביטוח לאומי וגרה עם סב שהוא עצמו אלכוהוליסט.

סטודנטית א': אז למה האם התחתנה עם חירש־אילם?

נ': אחותה של האם נכנסה להיריון בעודה מאורסת. לאחר מכן התחתנה עם ארוסה ונולדו להם שלושה ילדים, אבל את הכתם לא היה אפשר להסיר. כולם דיברו על זה והפכו את חיי אחותה, אמו של א', לגיהנום. הזכירו לה את העניין בכל הזדמנות ואמרו לה שבטח מה שהיא תעשה יהיה גרוע עוד יותר ממה שעשתה אחותה. לכן היא לא יצרה שום קשר רומנטי ועד גיל שלושים שום בחור לא ביקש את ידה. אז לא הייתה לה בררה אלא להתחתן עם חירש־אילם. האם עצמה אישה עצובה, חסרת־ביטחון וסמכות, המתקשה לקבל החלטות ותקועה בכאבי ילדותה, ובנה מחפש קשר. שאלתי אותו, מספרת נ', אם הוא אוהב אותי כמורה והוא אמר שכן. אמרתי לו שיבוא לבית־הספר בשבילי, ולמחרת הילד בא שמח לבית־הספר והביא לי פרח. זאת הייתה הפעם הראשונה שהוא לא אחז במכנסי אמו בכניסה לכיתה ונתן לה ללכת.

סטודנטית ב': מה היה צבע הפרח?

- נ': סגול.
מרצה: למה שאלת לגבי הצבע?
סטודנטית ב': לכל צבע יש משמעות אחרת. סגול זה צבע של אהבה.
מרצה: את אומרת שיש כאן ביטוי רגשי משמעותי של הילד כלפי נ' שלא כדאי להתעלם ממנו.
נ': הוא שואל אותי בכל פעם מתי יהיה השיעור הבא משום שאני באה לכיתה הזאת רק פעמיים בשבוע.
מרצה: את כמו אמא שלו. תגידי לו תמיד מתי הפעם הבאה כדי שיהיה לו למה לחכות ותהיה תחושה של רצף בקשר.
סטודנטית ג': אולי האב נעשה אליהם בעקבות הקשר עם האם?
מרצה: את רוצה להגיד שאולי לאם יש חלק באלומות שלו כלפיה?
סטודנטית ג': כן. כל אחד אפשר לשגע, במיוחד אם הוא חירש-אילם.
מרצה: נכון שכל אחד אפשר לשגע אולם האם על פי תיאורה של נ' לא מצטיירת כך. וחוז' מזה, אין שום הצדקה בעולם לאלומות פיזית ולא חשוב מה עשתה האם.
סטודנטית ד': אולי הוא לא רוצה לבוא לכיתה משום שרוב עם תלמידים? סטודנטית ה': צריך לדבר עם אמא שלו, הוא קטן ולא מבין.
מרצה: תמיד צריך לדבר גם עם הילד. בכל גיל אפשר להסביר לילד דברים בהתאם לגילו. יש לחשוב איך להציג לו את הדברים בהתאם ליכולתו לקלוט ולהבין. צריך לחשוב איזו משמעות יש בחייו של א' לעובדה שאביו אלים. מה זה אומר בנוגע ליכולת שלו להזדהות אתו. לא קל להזדהות עם מישהו אלים ולרצות להידמות לו. וכמו כן, איך משפיעה עליו המחשבה שאמו עלולה להירצח והוא יישאר לבד? הייתי רוצה לשמוע ממנו את הסיפור שלו.
סטודנטית ו': האב נולד חירש-אילם?
נ': בכפר מספרים שהאב נעשה חירש-אילם משום שנפל מסוס כשהיה קטן.
מרצה: יש חשיבות לעניין, אם נולד חירש-אילם או נפגע בתאונה?
סטודנטית ז': אם הוא נפל מסוס זה אסון, אז אני מרחמת עליו יותר ואולי סולחת לו יותר.
מרצה: אולי זאת הסיבה לסיפור הלא-הגיוני הזה.
סטודנט ח': אולי דווקא צריך להיות סמכותי עם הילד הזה משום שחסרה לו סמכות.
מרצה: כן, חסרה לו סמכות אבל סמכות מיטיבה. איש לא זקוק לסמכות פוגעת.
נ': היום כל דבר שהוא עושה בכיתה הוא קורא לי ורוצה להראות לי אותו. הוא מגיב טוב לעידוד.

מרצה: כנראה יש לו התנסות חיובית עם אמו והוא מעביר אותה לקשר אתך. הוא מצליח לבנות אתך קשר של אמון. מעבר לכך, הוא מביא לך פרח. ואת מגיבה לכך יפה. מובן שכדאי גם לשוחח קצת עם האם, בעיקר להקשיב לה ולראות אם אפשר לעזור לה במשהו. תשומת לב של מורה לילד מעוררת לעתים קרובות גם תשומת לב של ההורה לילד. כדי ללמוד צריך להיות פנוי רגשית. אין פלא שא' מתקשה להשקיע ולהתרכז בלימודיו. אני גם הייתי משוחח אתו קצת על ההבדל בין הבית שלו לבתים של ילדים אחרים כדי שיבין שקשייו אינם באחריותו ומה שהוא כן מצליח לעשות יש בו משום הישג של ממש. אני מתרשם שהילד צמא מאוד לקשר, והוא מגיב אליו ואפשר לעבוד אתו. ואני גם מתרשם שאת נ' מצליחה לעשות זאת באופן מרשים.

48. הזדהות עם התוקפן

היום סיפר לנו ק', מחנך כיתה ג', על ש', תלמידה בכיתה, שמורה אחד הטיח את ראשה בקיר. היא אושפזה ללילה אחד בבית־החולים ושבה לכיתה. המורה אמנם הורחק מבית־הספר, אבל מאז חזרה ש' לבית־הספר המורים והתלמידים מפחדים לדבר אֶתה. בעצם לא ברור מי מפחד ממי משום שלעתים כשמורה מתקרב אליה היא מתחילה לבכות. איש לא שוחח אֶתה על האירוע. היא תמיד הייתה תלמידה חלשה ובכיינית, מספר ק', ואולי אין ממש שינוי בהתנהגותה. ההורים שניהם פרימיטיביים, בקושי יודעים קרוא וכתוב, וגם אותם לא שיתפו באירוע. המצב לא ברור לנו משום שאולי היא מנצלת את מה שקרה כדי לקבל תשומת לב. למשל, כשהיא מפריעה ומורה מבקש ממנה יפה שתפסיק היא מפסיקה. חוץ מזה, היא התחברה עם הבת של המורה שהטיח את ראשה בקיר, שגם היא תלמידה באותה כיתה, כך שאולי היא לא עברה טראומה. עם זאת, היא מרבה לבכות ומפחדת מהמורים וכולם מתרחקים ממנה.

עכשיו שואל אותנו ק' אם יש לנו פתרון למצבה של ש'.

סטודנט א': היה באמת צריך לקחת אותה לבית־החולים?

ק': לאחר המכה בראש היא לא התעלפה והמשיכה כרגיל. רק אחר כך האחות הציעה להזמין אמבולנס ולשלוח אותה לבית־החולים.

סטודנט ב': אולי היו מורים שניצלו את האירוע כדי לנקום במורה ולכן שלחו אותה לבית־החולים.

סטודנטית ג': אני דווקא חושבת שהתלמידה באמת עברה טראומה וזו לא הצגה.

בשלב זה כמה מהסטודנטים חשבו שהייתה כאן קונספירציה כנגד המורה, ואילו רוב הסטודנטיות חשבו שאכן ש' עברה טראומה.

מרצה: זה באמת מבלבל, לא ברור מי מתרחק ממי ולמה. התלמידים והמורים מש' או להפך. היא כאילו נעשתה מצורעת, הפכה מקורבן של אלימות

פרק שני: גיל החביון

לזאת שאשמה במה שקרה לה ואחראית לכך וכולם מתרחקים ממנה ומענישים אותה. נדמה לי שברור שהיא מגיבה לקשר כשפונים אליה. וקשה לדעת למה היא מתחברת עם בת המורה שפגעה בה. אין ספק שרק באמצעות שיחה אֶתה אפשר להבהיר את מצבה המעורפל מאוד. אבל העובדות הברורות הן שמילדה שהכזו אותה היא הפכה להיות ילדה שמתרחקים ממנה. זה בעצם סיפור הילד המוכה או הבחורה הנאנסת שבסופו של דבר חשים אשמים במה שקרה להם. אנו קוראים לזה "הזדהות עם התוקפן". במקרה זה הסביבה, בכך שהיא מתרחקת מש' ובכך שאין מדברים אֶתה על מה שקרה, אומרת לה שהיא אשמה ומענישה אותה. וייתכן שהיא מצדה מנסה להתקרב אל התוקפן באמצעות בתו ובכך היא מזדהה עם מעשיו בה. בשיחה עם הילדה כדאי מאוד לומר לה שלא חשוב מה עשתה, אם בכלל, שום דבר לא מצדיק אלימות של מורה כלפי תלמיד ועוד אלימות כזאת ... חייבים לעזור לילדה להיחלץ מרגש האשמה שייתכן מאוד שמקנן בה.

גם המחשבה שיש כאן קונספירציה כנגד המורה הפוגע ותו לא מוחקת את הילדה לגמרי. ק' הציג את ש', ואילו אנו מטפלים בתוקפן ולא בקורבן. המורה שהטיח את ראש הילד בקיר הופך פתאום למסכן. אני חושב שחשוב מאוד שנהיה ערים להיפוכים אלו. כמו כן ילד לא "מנצל את מצבו כדי לזכות בתשומת לב". אני מציע שנביט על זה אחרת. ילד זכאי לתשומת לב. וכשזו חסרה לו הוא עשוי לנסות לקבלה בדרכים אחרות. הילדה אינה רעה, היא ילדה שקשה לה. היכולת שלנו להיות אמפתיים לכל ילד חשובה מאין כמוה. זוהי היכולת ההופכת "ילד רע" ל"ילד שקשה לו".

ק': כולם צריכים לתת לה הרבה חום ואהבה.

הרושם היה שכולם הסכימו.

49. אני אוהב אותך

שתי בנות כיתה ו' אותה אני מחנך פנו אלי והן נרגשות, לחוצות ואדומות פנים, מספר מ'. חשבתי שקרה משהו רציני.

מ': במה אתן רוצות לשתף אותי?
פ': בן כיתתי רשם על שולחני I Love You. (שתיקה...) אני לא ראינו אותו אבל חברות שלי אמרו לי. רק הוא מסוגל לעשות את זה (שתיקה...).

מ': אתן נראות לי מאוד לחוצות ונרגשות.
פ': זה בצדק. מה שהוא עשה מרגיז ולא מקובל.
מ': האם מישהו ראה אותו כותב את הדברים האלה?
פ': לא.

- מ': בוא נניח שהילד הזה אכן כתב את המילים הללו. מה לדעתך הוא רצה לומר לך?
- פ': (שתיקה ממושכת...) כנראה שיש לו מחשבות וכוונות לא טובות.
- מ': מה היית רוצה להגיד לו?
- פ': שאנו כולנו בני כיתה ולא משהו אחר. אני לא מדברת על אהבות ודברים אסורים, זה לא מקובל אצלנו בבית.
- מ': האם את מוכנה להגיד לו את זה לפני?
- פ': כן.
- מ': ספרי לי בבקשה על משפחתך.
- פ': המשפחה שלנו היא מרובת ילדים. יש לנו במשפחה אבא, אמא, שני בנים ושלוש בנות. האח הבכור התחתן בקיץ. הייתה לו חתונה גדולה. אבא הזמין את כולם, יש לו הרבה חברים וכולם באו והשתתפו בשמחה. אבא הוא אדם דתי מאוד ומתפלל בדרך כלל במסגד. אם ידע מה עשה הילד הזה, מה כתב לי על השולחן, אני חושבת שיתלה אותו (הילדה שוב נראתה עצבנית).
- מ': את נראית כועסת מאוד.
- פ': כן, אני כועסת עליו.
- מ': ספרי לי בבקשה על שאר בני המשפחה.
- פ': אמא שלי עקרת בית. היא עובדת קשה, אני מרחמת עליה. אנחנו משפחה גדולה ואני עוזרת לה בעבודות הבית. יש לי גם אחות קטנה בגן. למרות שהיא לא בגילי אני משחקת איתה. היא יפה כמוני. בקיצור, אנחנו משפחה טובה מאוד. אנחנו לא עושים בעיות ולא רוצים שהילד הזה יעשה לנו בעיות.
- מ': חזרו בבקשה לכיתה ואני אטפל בעניין (חברתה של פ' ליוותה אותה ולא דיברה).
- מ' מזמין את ב', הילד שחשוד בכתיבה על השולחן, לשיחה.
- מ': מה שלומך, ב'?
- ב': הכול בסדר.
- מ': ספר לי בבקשה על היחסים שלך עם בני כיתתך.
- ב': היחסים בסדר. אני יודע, אני יודע למה הבאת אותי ולמה אתה שואל אותי. שתי הבנות שהיו אצלך סיפרו לי שהתלוננו עלי על כך שכתבתי דברים לא חינוכיים על השולחן שלה... (שתיקה).
- מ': ומה אתה אומר?
- ב': (שתיקה...) תשמע, אני אגיד לך את האמת, אני כן כתבתי, אבל אין לי שום כוונות רעות... (שתיקה).
- מ': איך אתה מבין כוונות רעות?

- ב': (שתיקה...)
מ': מה זה כוונות רעות בשבילך?
ב': (שתיקה...)
מ': הבת לא מקבלת את מה שעשית.
ב': אני יודע, אני אפסיק עם זה, טעיתי, פשוט טעיתי (הילד השפיל את ראשו). ההורים שלנו הם חברים ואם ידעו על המקרה זה לא טוב, לא טוב. אבא יעניש אותי.
מ': מה היית רוצה להגיד לבת הזאת?
ב': אני אפסיק עם זה, אני נשבע לך... (שתיקה). טעיתי.
מ': האם אתה מוכן לומר לה את זה בפנים?
ב': כן.
מ' קורא לפ'. היא מגיעה עצבנית וב' פניו לרצפה.
מ': מי רוצה לומר משהו לשני?
פ': (לאחר שתיקה של שניהם) אני לא רוצה שיכתוב לי את זה. אם הוא יעשה את זה שוב אספר להורי והם יודעים טוב-טוב ללמד ולחנך אותו. שתיקה ... פ' מסתכלת על היועץ מ', וב' מביט לרצפה ופניו סמוקות.
מ': ב', אתה רוצה להגיד משהו?
ב': כן, טעיתי. אני לא אחזור על זה.
מ': תשמעו ילדים יקרים, אולי עכשיו אתם לא מבינים אותי, אבל כשתגדלו תדעו שמותר לו להגיד או לרמוז לך שהוא אוהב אותך, וזכותך להגיד או לרמוז לו שאת לא מעוניינת. ואז הוא צריך לרדת מזה.
פ': (מחייכת)
עכשיו ביקש מ' מפ' לשוב לכיתה ונשאר עם ב'.
מ': כדאי לך לעמוד בהסכם אבל לא קרה שום אסון וגם אתה נהגת בסדר.
בדיון שהתפתח בכיתה סיפר מ' שמאוד חשש מהאירוע ומתגובתו שלו. המסר שהעברתי מנוגד לדעתם של רוב המורים וההורים, אמר, והיה יכול לעורר מהומה בבית-הספר ובכפר ולפגוע בשם בית-הספר.
לא חשתי שיש לי מה להוסיף על עבודתו היפה והאמיצה של מ'. מחנכים, לעתים קרובות, נטייתם מודרנית יותר מהחברה שהם עובדים בה, אם משום ההכשרה שקיבלו ואם מעצם הדבר שבחרו את מקצוע החינוך ועל כן צפויות להם התלבטויות מסוג זה. מ' בחר לאפשר לב' לכבד את רצונה ואת חינוכה של פ' ועם זאת העביר מסר כללי מתקדם באשר לזכות הפרט לבטא את עצמו וזכות האחר לסרב. הוא היה יכול לבחור לשוחח עם כל אחד מהם בנפרד וכך לא היה מציב את עצמו כשופט בין התרבויות. אבל חיוכה של פ' מעיד יותר מכול שבחירתו של מ' הייתה טובה ונכונה. הוא הצליח לערוך אינטגרציה בין הכבוד לרצונה של פ' ובין זכויותיו של ב' ולימד כל צד משהו

על הצד האחר. מובן שבעיני הרבה הורים מסורתיים לא ימצא חן הרעיון שבנים בכיתה יוכלו לומר לבנותיהם "אני אוהב אותך". לכן במקרים קיצוניים יותר לא הייתי ממליץ על העברת מסר משותף באשר למה מותר ומה אסור כפי שעשה מ' בניסיון למצוא מכנה משותף בין שתי התרבויות, אלא הייתי מסתפק בהתנצלות על הפגיעה הרגשית שנגרמה.

המפגש בין תרבות שמציבה במרכז את זכות הפרט לומר כמעט כל אשר על לבו לתרבות הרואה את עצמה רשאית לפקח על זכות הדיבור של הפרט יש בו מעין משימה בלתי־אפשרית, משום שההגדרה האחת שוללת את רעותה. לדידה של התרבות המערבית מותר לילד לומר לילדה "אני אוהב אותך" מבלי להיענש על כך. לדידה של התרבות המסורתית (הדתית יותר) אמירה זו אינה מקובלת כלל וכלל. כך שאם כל צד דבק בעמדתו, העימות הוא בלתי־נמנע בעצם ההגדרה. הדרך היחידה שלא ליפול למלכודת היא להפגין רגישות בין־תרבותית ולהיות חכם יותר מאשר צודק.

פרק שלישי

גיל ההתבגרות (שלוש-עשרה-שמונה-עשרה)

בני משפחה מספרים

50. אמפתייה

היום סיפרה לנו י' על בתה מ' בת השש-עשרה. יש לה עוד שני ילדים, ר' בת עשרים ואחת וה' בן עשר. עם ר' אף פעם לא היו בעיות. היא ילדה ממושמעת וציינית, תלמידה טובה, פיקחית וכל מה שאם יכולה לבקש. אבל מ' זה סיפור אחר. עוד כשהייתה בבטן, מספרת י', קפצה מ' מצד לצד והזיזה את כל הבטן וכשהייתה בת חודשיים התעקשה להחזיק את הבקבוק בעצמה. כזה הטמפרמנט שלה, היא מסבירה. היא ילדה פגיעה, נעלבת בקלות ובוכה, אבל עקשנית גדולה. כל הזמן יש עימותים בבית בנושא המחשב, והיא לא רוצה לתת לאחיה ולאחותה להשתמש בו. לי היא אומרת שאני כמו שוטר. בשש השנים לפני שנולד אחיה היא קיבלה את כל הפינוק בעולם אז אני יכולה להבין שעכשיו קשה לה. כשאני מלטפת אותה על הלחי היא ממש נרגעת. מ' מתגעגעת מאוד לסבתא שלה שנפטרה, שאהבה ופינקה אותה מאוד. לאחרונה ביקשה ממני לקחת אותה לדודה שמזכירה את הסבתא ובאמת ביקרנו אצלה. אני לא אשכח איך כשהייתי בהיריון עם ה', הבת הבכורה ר' ישבה לידי ושרה לו שירים מהכנסייה, אמרה שהיא רוצה שיכיר את אלוהים ויאמין בו, ואילו מ' שמה את הפה שלה על הבטן שלי וצרחתה – היא אמרה שהיא רוצה לשגע אותנו. אבל מחוץ לבית, בבית-הספר, היא מתנהגת ממש יפה ומנסה להיות ילדה למופת. השאלה שאני שואלת אתכם, אמרה י', היא איך לנהוג במ' כשהיא לא מצייתת לי.

בכיתה אמרו כמה תלמידים שהיא בעצם ילדה מפונקת שקיבלה הכול ועכשיו דברים השתנו והיא צריכה לקבל את השינוי ולהבין שהיא כבר לא הבת הקטנה שמקבלת הכול. במיוחד כשנולד בן במשפחה אחרי שתי בנות מובן שהוא יקבל יותר תשומת לב ממנה.

אני מכיר את תלמידתי י', ויש לי תחושה טובה מאוד בנוגע לאמהות שלה. אבל אני גם ער לכך שבחברה המסורתית קיימים בדרך כלל שני מצבים: או שההורה מזדהה עם הילד, ואז הוא בדרך כלל מצדיק אותו וממלא את כל משאלותיו, או שקיים ריחוק וניתוק, ואז הילד חווה דחייה חזקה מן ההורה. ניסיתי לדבר על אותו מצב ביניים הנקרא אמפתייה, שבו ההורה מבין את הילד אך לא בהכרח מסכים אתו. ההורה יכול אז לראות ולהבין את טענותיו של הילד אך מסוגל גם להראות לו עוד כיוון של הסתכלות. מ', אמרתי להם, באמת נעלבת, באמת כואב לה והיא באמת מתגעגעת לילדותה, שאז

הייתה הנסיכה הקטנה. היא לא ילדה רעה ומפונקת, היא ילדה טובה וכשאמה מלטפת אותה היא מיד מתרככת. תלמידים אחרים אמרו שלא יכול להיות שהיא נעלבת, מה, היא לא מבינה שגם לאחיה ולאחותה מגיע לקבל קצת את המחשב?! אמרתי להם שעם רגש קשה להתווכח כי אין כאן עניין של צודק או לא צודק, כך היא מרגישה. מובן שלא צריך לוותר לה על דברים שלא מגיעים לה אבל כדאי לדבר אליה ביתר חום והבנה. למשל את יכולה לומר לה, "אני מבינה שאת רוצה להמשיך לשחק במחשב אבל גם לאחותך מגיע" או "את לפעמים מרגישה שאני כמו שוטרית ויכול להיות שאני טועה לפעמים אבל אני לא מסכימה ל..." או אם היא מתעקשת אפשר לשאול אותה, "מה את מציעה שנעשה?" ועוד. אם תדבר האם כך עם מ' היא תירגע משום שהיא תרגיש שמבינים אותה גם אם לא מוותרים לה.

נושא האמפתיה קשה לעיכול בחברה המסורתית משום שכדי להפנים מושג זה יש להיפרד תחילה מהאחר לכדי עצמאות. כל עוד אין מרחק רגשי מן האחר הפרט יכול להזדהות אתו או לדחות אותו אבל לא יכול להיות באותו מצב ביניים המאפשר לראות את העולם מבעד לעיניו של האחר ועדיין לא בהכרח להסכים אתו. אם מישהו טובע בביצה ואתה רוצה לעזור לו, מוטב שלא תקפוץ בשתי הרגליים לתוך הביצה. כך תשקעו שניכם. מוטב שתשאיר רגל אחת בחוץ כדי שתוכל להושיט לו יד ולחלץ אותו. זוהי אמפתיה. אתה אתו אבל אתה גם יכול לעזור לו משום שאתה נמצא במקום אחר ורואה גם דברים אחרים. בחברה המסורתית, לעתים קרובות, הורים דורשים מילדיהם שיזדהו אתם ויצייתו להם באופן מוחלט. אין כאן אמפתיה לילד משום שאין לו החופש לבטא את עמדתו. הדמוקרטיה מבוססת על אמפתיה – אני יכול להבין את עמדתו של האחר אבל אני חייב להסכים לה ואינני מוכרח להצביע בבחירות כמוהו. אם נחזור ל'י, אני רוצה לעזור לה לפתח את כלי ההבנה העומד בפני עצמו. מ' תחוש טוב והעימותים בבית יתמתנו אם י' תבין אותה גם כאשר לא תסכים אתה.

5.1 שתלטנית חסרת־תקנה

היום סיפרה ע' על הקשיים שלה. יש לה שלושה ילדים, הבכור בן שבע־עשרה ושתי אחיותיו, האחת בת ארבע־עשרה והשנייה בת שלוש־עשרה. ר', האמצעית, היא שתלטנית חסרת־תקנה, מספרת ע'. עד כיתה ו' היא הייתה ילדה למופת. תלמידה מצטיינת שציוניה לא ירדו מ־90, אדיבה, וכל המורות אהבו אותה. לא דאגתי לה בכלל וחשבתי שעתיד ורוד מחכה לה. כשעלתה לחטיבת הביניים החלו הצרות. היא התחברה עם חברה תוקפנית וצעקנית שנוהגת לעשות תנועות גוף לא יפות. לא הרשיתי לר' לבקר אצל החברה הזאת, אלא להיפגש רק אצלנו בבית. אבל היא צעקה ואמרה שאני יכולה לחלום להפריד בינה ובין החברה שלה. היא הפסיקה ללמוד, וציוניה החלו לרדת. היא גם החלה להסתכסך עם כמה מורות ובבית ניסתה להשתלט על אחיה, אחותה ועלי. אביה כמעט אינו בבית אבל כשהוא בבית הוא מצטרף לדעתי. בכיתה ח' ציוניה המשיכו להידרדר. היא אמרה לי שהיא לא אוהבת אותי ושאני לא אוהבת אותה ולא

פרק שלישי: גיל ההתבגרות

רוצה שהיא תהיה מאושרת. אני אוהבת אותה מאוד ואפילו מונעת מעצמי דברים כדי לתת לה. רוב בנות הכיתה אוהבות אותה, מספרת ע', וחושבת שזה משום שהיא משתלטת עליהן. במשך השנים לא התייאשתי והמשכתי להדריך אותה בדרך הנכונה אבל היא המשיכה לאטום את אוזניה. השנה, בכיתה ט', יש שיפור קל בציוניה ובהתנהגותה, ואני ממשיכה לבקש מאלוהים כל יום שיעזור לי להיות אמא טובה ושיחזיר לי את ר' שלי כפי שהייתה פעם, טובה, אדיבה ומושלמת. להלן השיחה שהתפתחה בכיתה:

סטודנטית א': איך היא מתייחסת לאחיה ואחותה?

ע': היא שתלטנית ומנסה להשתלט על כולם אבל אחיה לא נותן לה להשתלט עליו.

סטודנטית ב': איזה אופי יש לאח?

ע': יש לו אישיות שונה לגמרי משלה. הוא ילד טוב, מנומס, אדיב ושקט.

סטודנטית ג': איך הקשר של ר' עם אחותה?

ע': האחות היא גם שקטה ואדיבה, ורוב הזמן היא נכנעת לר'. אבל כשהיא מתנגדת לה הן מתחילות לריב.

סטודנטית ד': איך היחס שלך לאח ולאחות?

ע': אני מתייחסת לכל ילדי באופן שווה אבל להם יש אישיות אחרת, הם יותר שקטים.

סטודנטית ה': מה אופי החברה שמשפיעה עליה לרעה?

ע': היא מתנהגת בצורה לא־מקובלת, תמיד צוחקת וצועקת. כשהיא באה לבקר אצלנו כל השכנים שומעים את צעקותיה ואני מתביישת.

סטודנט ו': מדוע היא נמשכת אל החברה הזאת? אולי מפני שאת באה למכללה ללמוד ואינך נמצאת בבית?

ע': לא, הקשר עם החברה הזאת התחיל עוד לפני שהתחלתי ללמוד במכללה. סטודנטית ז': האם ייתכן שכשהייתה תלמידה טובה היא לא קיבלה מספיק תשומת לב?

ע': להפך, כולם ידעו שהיא מקסימה וחרוצה וכולם העריכו אותה וקראו לה "ע' הקטנה" משום שהיא כל כך דומה לי.

מרצה: ("ע' הקטנה" – הבנתי שע' מאוד מזדהה עם בתה ר', רוצה שתהיה מושלמת ועל כן לוחצת עליה מאוד) נסי להיות ר' לרגע ולומר מה ר' הייתה אומרת עלייך.

ע': אם הייתי ר' הייתי אומרת שאני ילדה חברותית, מסודרת, אוהבת את אמא ואבא ואת אחי ואחותי מאוד. אני מאוד עצמאית ואוהבת להיות בלי שאף אחד יתערב לי בחיים אבל אמא שלי מאוד קפדנית (עכשיו ע' מתחילה לצחוק).

מרצה: למה את צוחקת?

ע': אולי אני צוחקת על עצמי. אני יודעת שאני קפדנית ורוצה לדעת כל דבר על הבת שלי.

סטודנטית ח': זאת זכותך משום שאת אמה.

סטודנטית ט': ע' היא מאוד קפדנית, אני מכירה אותה. אני שומעת אותה כל יום חמישי כשאנחנו ביחד באוטובוס מתקשרת לבת שלה עשר פעמים כדי שתעורר.

ע': אני חייבת להתקשר משום שהרבה פעמים כשלא התקשרתי היא אחרה לבית-הספר. אני מתקשרת אפילו שבגלל זה אני בעצמי מאחרת לעבודה. סטודנטית י': ע' חייבת להתקשר הרבה פעמים ולא להשאיר את ר' לבד. כשהיא עזבה אותה המצב לא השתנה. כל אם צריכה לדאוג לבת שלה. הבעיה היא לא אצל ע', אלא אצל ר'.

ע': אני אף פעם לא אמרתי שר' היא הבעיה. אני תמיד מחפשת דרך להיות רגועה ולהתייחס אליה יפה. כולם בסביבה שלנו אומרים איך הבנות שלי מתנהגות יפה.

סטודנט י"א: את מרגישה שהשכנים יותר חשובים מהבת שלך?

ע': בעלי והילדים שלי הם הכי חשובים לי בעולם. אבל אנו חיים בחברה מסורתית ותמיד צריך לשים לב מה אומרים אחרים.

מרצה: אני רואה שע' היא הבעיה ולא ר'.

ע': צוחקת.

מרצה: למה את צוחקת?

ע': אני צוחקת על עצמי. אני מרגישה את הבעיה, זה כואב לי כי אני אוהבת אותה יותר משאני אוהבת את עצמי ואני אשתדל לעשות הכול כדי שהמצב ישתפר. בעבר התייעצתי עם יועצת בית-הספר, והיא ביקשה ממני להניח לר' לזמן מה, ואני הנחתי לה לכמה חודשים אבל התוצאה הייתה שהמצב הידרדר.

תלמידה י"ב: האם ר' הרגישה שהנחת לה?

ע': לא יודעת.

תלמידה י"ב: גם אני לא יודעת.

בסיכום השיחה הומלץ לע' להציב גבולות ברורים לבתה היכן שהדבר באמת נחוץ – למשל, לדאוג שלא תאחר ללכת לישון בגלל משחק במחשב. אבל מעבר לכך לא לחזור לפרטיות שלה ולא להיכנס לה לנשמה משום שזה מעורר את התנגדותה וכעסה. ע' אוהבת מאוד את ר' ומזדהה איתה עמוקות אך מתערבת בענייניה יותר מדי. לר' קשה ללמוד משום שהיא במלחמה עם האם והיא יודעת שהלימודים חשובים לאם. החברות בכיתה הוסיפו שע' לא יכולה לחיות כל הזמן לפי מה שיגידו בסביבה. הן, שחיות באותה חברה כמו ע', אמרו לה שהיא מגזימה בעניין זה ועודדו אותה לתת יותר חופש לבת שלה. ואני הוספתי שתקנה לה שיעון מעורר כדי שתוכל להתעורר בבוקר בעצמה.

כמו כל המקרים המתוארים, מקרה כזה היה יכול להתרחש בכל חברה. ואולם בחברה המסורתית, בגלל הנטייה להיעדר נפרדות בין הורים לילדים, יש סיכוי גבוה יותר שהורה יזדהה עמוקות עם ילדו באופן שהילד יחוש שהוא חייב למרוד כדי להרחיק את ההורה ממנו. ע' מרגישה שהיא ור' הן אחת, ור' לא יכולה לסבול את זה. וכפי שקורה לעתים קרובות, תחושות אלו פורצות בגיל ההתבגרות. המשקל הרב שיש בחברה המסורתית למה שתגיד הסביבה מוסיף עוד ללחץ של ההורה על ילדו כדי שיתנהג בקונפורמיות והתוצאה במקרה זה היא קשה.

מאחר שהשיעור עמד להסתיים רשמתי על הלוח כמה השגות שעלו מן הדיון:

1. לא החברה שינתה את אישיותה של ר', אלא הקשר עם אמה עיצב את אישיותה.
2. האם אומרת שחברותיה של ר' אוהבות אותה משום שהיא משתלטת עליהן. דומה שאמירה זו מעידה יותר על האמביוולנטיות (כפילות) בתחושותיה של ע' לר' מאשר על כל דבר אחר.
3. אין צורך לשאוף שהבת תהיה ילדה למופת כמו שגם האם לא צריכה להיות אם למופת. אף אחד אינו מושלם.
4. לאם מותר ללמוד במכללה בלי להרגיש אשמה. לימודי האם הנם גם לטובת הבת.

52. אתם "בני זונה"

י' סיפרה על ה', בן שלוש-עשרה, שהתאבד בתלייה. הוא היה הילד החמישי במשפחה ובה שתי בנות וחמישה בנים. שלוש שנים קודם לכן התגרשו ההורים. האם בגדה בבעלה עם בן דודו ולאחר מכן עזבה אותו ואת ילדיה ועברה לגור עם המאהב בכפר שכן. האב נישא בשנית ונולדו לו עוד שלושה ילדים. האישה החדשה, שבאה מכפר אחר, סיפרה י', הייתה רעה מאוד אל ילדי האב. היא הסיתה את האב נגדם, סיפרה לו שקרים עליהם והכתה אותם בכל הזדמנות. האחות הבכורה, שתמכה בילדים וה' היה קרוב אליה מאוד, הוכתה בידי האב והאם החורגת אף על פי שכבר הייתה מאורסת. לאחר הבגידה של האם עזב אותה ארוסה, שהיה קרוב משפחה, אף שהיחסים ביניהם היו טובים, ואביה הכריח אותה להתחתן עם מישהו שלא רצתה בו מכפר שכן.

ה' היה ילד שקט, חרוץ, חברתי, כך זוכרת אותו י'. היו לו הרבה חברים וגם המורים אהבו אותו. ילד יפה עם עיניים יפות ושיער בלונדיני. החבר הטוב שלו, שהיה לו כאח, לא התאושש מההתאבדות עד היום ולעתים הוא מכה בגלל זה את הוריו. אני עוד זוכרת, מספרת י', איך ה' ואחיו נהגו לברוח אל הכביש כשהאבא רודף אחריהם, תופס ומכה אותם לפני כולם. שום קרוב משפחה לא התערב, והילדים קיבלו את המכות בהכנעה.

אני עוד זוכרת איך שאלתי פעם את אחותו למה היא קרובה יותר אל ה' ותומכת בו יותר מאשר בשאר האחים. היא אמרה לי שהוא כל כך שקט, ולכן היא מפחדת שהוא יעשה לעצמו משהו. השאלה שלי לכיתה, אומרת עכשיו י', היא אם הפתרון של ה' היה הפתרון הנכון למצב שהיה נתון בו.

מרצה: בואו ננסה להבין את ה', את תחושותיו ועולמו ופחות ננסה לחפש תשובות פילוסופיות או מוסריות של נכון או לא נכון, טוב או רע.

סטודנטית א': למה לדעתך ה' התאבד?

י': הוא קיבל מכות משני הוריו, אמו החורגת נהגה לקלל אותו והוא שמע שוב ושוב את השקרים שהיא מספרת לאביו עליו. הוא ודאי חש מושפל וחסרה לו אהבת אם ואב. האחות הגדולה ניסתה לתת לו אהבת אם אבל לא הצליחה משום שהיא לא הייתה אמה. האח הגדול עבד ונתן את הכסף שהרוויח לאמו החורגת והיא לא נתנה לה' כלום. בשכונה כינו אותו "בן זונה" ואמרו לו, "אמך עזבה את הבית ואת בעלה והיא לא רצתה אותך יותר. אולי אתה לא הבן שלה".

סטודנטית ב': הוא לא היה יכול לקבל את מה שעשתה אמו.

סטודנטית ג': טוב שלא בגדה בבעלה עם אחיו.

י': אני חושבת שהאב שנא את אשתו הראשונה, אמם של הילדים, ורצה לנקום על בגידתה באמצעות האלימות כלפי הילדים. לפני שה' התאבד אביו נתן לו ולאחותו הבכורה מכות. הוא צעק להם כשכולם שומעים, "אתם בני זונה". המצב הכלכלי של המשפחה היה טוב אבל הסבא, הסבתא, הדודים והדודות מצד האב לא תמכו בילדים. הם אמרו שהילדים חייבים לשאת באחריות על כך שאמם עזבה אותם. אפילו הסבא והסבתא (הורי האב) לא התערבו כאשר האב הכה את ילדיו.

סטודנטית ד': האם המכות נפסקו לאחר ההתאבדות?

י': לא. זה לא שינה כלום. אפילו שירותי הרווחה התערבו והרחיקו כמה מהילדים מהבית.

סטודנטית ה': היו ניסיונות התאבדות קודמים?

י': לא ידוע לי.

סטודנטית ו': אילו האם הייתה בקשר טוב עם ילדיה היא לא הייתה עוזבת אותם.

סטודנטית ז': מה היא חשבה כשהיא בגדה?! הרי התוצאות היו ידועות מראש. לפי האסלאם היא לא רשאית לקבל את הילדים לאחר שבגדה.

י': הבושה הרגה אותו. הוא חיפש עזרה כדי להיחלץ מהשנאה של אביו ואמו החורגת כאילו שהוא אשם במה שעשתה אמו. לבסוף הגיע למסקנה שרק המוות יציל אותו. אילו הייתה תמיכה מהמשפחה המורחבת אולי לא היה מתאבד. אבל הוא היה לבד.

מרצה: האמת היא שחסרים לנו הרבה פרטים על המקרה כדי לדעת מה באמת קרה ומה חש ה' שדחף אותו להתאבד. אבל מתקבל הרושם שהמשפחה המורחבת העבירה לו מסר שהוא אחראי למה שאמו עשתה ואשם בכך ועליו לשאת בעונש. האב, האם החורגת והקרובים ראו בה' ובאחיו

פרק שלישי: גיל ההתבגרות

נציגים של אמם וזיהו אותם אֶתה. הם לא ראו את הילדים כבני אדם שהם נפרדים מאמם ואינם אחראים למעשיה. ועל כן דחו אותם בצורה קשה. ה', נדמה, היה ילד עדין ומופנם והתקשה לבטא כעס על אחרים, ועל כן שמר הכול בפנים עד שלא יכול עוד.

התאבדות היא פגיעה עצמית ויש בה מרכיב של הענשה עצמית. ייתכן שהקשר הקרוב שהיה לה' עם אחותו הבכורה הוא המשך הקשר שהיה לו עם אמו, ונטישתה הייתה קשה לו במיוחד. כמו כן המופנמות שלו ואי־יכולתו לבטא כעסים – שהתבטאה בהיותו ילד עדין ואהוב – בסביבה שמאשימה אותו באופן קיצוני לא הותירה לו בררה אלא לקבל אחריות על מעשי האם. עכשיו לא נותר לו אלא לפגוע בעצמו.

53. הספר הוא אויבו

היום התלוננה ת' לפני הכיתה שבנה, ל', אינו קורא שעתים בכל יום. ל' הוא תלמיד כיתה ח', ילד חכם ושקט שמצליח בלימודים, מספרת אמו, אבל אינו אוהב לקרוא. לעומת זאת הוא מאוד אוהב לצפות בטלוויזיה, בעיקר בסרטים על בעלי חיים, וכן לשחק במחשב ולהיפגש עם חברים. הוא מכין שיעורי בית במהירות אבל מרגיש שהספר הוא האויב שלו. אני לא מניחה לו בעניין הקריאה. "ל', קום קרא. אתה לא קראת מספיק היום!" אני אומרת לו, וכשהוא רואה אותי מתקרבת הוא אומר בכעס, "את רוצה שאני אקרא..." לעומתו, אחיו הבכור ס', שלומד בכיתה י"ב, אוהב מאוד לקרוא.

לאחרונה הוא מסתיר ממני את מועדי הבחינות כדי שלא אלחץ עליו אבל מביא ציונים יפים. השאלה שלי לכיתה היא אם אני עושה נכון כשאני לוחצת עליו לקרוא.

סטודנטית א': לא כדאי ללחוץ עליו בעניין הקריאה.

סטודנטית ב': גם אני חושבת שלא כדאי ללחוץ עליו משום שהוא תלמיד טוב.

סטודנטית ג': טלוויזיה ואינטרנט זה גם קריאה שלא הייתה בעבר והיום היא הרבה יותר שכיחה על חשבון הספרים.

סטודנטית ד': אולי תיקחי אותו ל"סטימצקי", שיבחר ספר שהוא אוהב.

סטודנטית ה': אבל אם תאפשרי לו לקרוא לפי רצונו גם אחיו יפסיק לקרוא ויגיד למה לו מותר ולי אסור.

מרצה: אבל אולי האח הבכור קורא לא מתוך כפייה אלא מרצונו שלו.

סטודנטית ו': לדעתי, אסור להשוות בין אחים משום שהם שונים זה מזה וההשוואה מעוררת שנאה ביניהם.

מרצה: לעתים קרובות לחץ יכול לגרום יותר נזק מתועלת והילד יכול לפתח גם התנגדות ושנאה לקריאה. אפשר להציע, אפשר לעודד, אבל מעבר לכך זו כבר כפייה שפוגעת בעצמאות הילד. ושעתיים ביום זה באמת יותר מדי.

בחברה אינדיבידואלית מערבית קיימת הנחה שדברים צריכים לבוא מבפנים וקשה להכריח לאהוב משהו. למשל, אם ל' לא אוהב לקרוא אי-אפשר לעשות דבר בנידון מעבר לדברים הידועים (מפעם לפעם לגלות התעניינות ולשאול אותו אם קרא ומה קרא, לקנות לו ספר וכו'). בחברה המסורתית רווחת ההנחה שההורים יודעים יותר מהילד מה טוב בשבילו ודברים רבים חייבים לבוא בכפייה משום שאחרת הם לעולם לא יקרו. כלומר, הורה שמעניק לילדו יתר חופש פוגע קשות בהתפתחותו. וכך ילדים בחברה המסורתית לא יודעים לעתים מה הם רוצים באמת משום שהדבר שהם הכי רוצים לעתים קרובות הוא מה שהאחר רוצה, כלומר לרצות את ההורים. קריאת ספר, ככל לימוד משמעותי, ככל תהליך יצירה, חייב לבוא מבפנים, בניגוד לשינון או העתקה, שאינם דורשים חשיבה עצמאית. הכפייה היא כמוכח האויב של כל אלו והיא יכולה לגרום לילד, כפי שניכר במקרה של ל', לפתח התנגדות לשתף את ההורים בנושאים אחרים.

54. אף אחד לא שומע

היום סיפרה נ' על ו', בנה המתבגר בן השבע-עשרה. לו' עדיין אין רישיון נהיגה, ובכל זאת הוא לקח את המכונית בלי רשות. כשחזרתי הביתה, מספרת נ', ראיתי שהמכונית לא נמצאת במקום ששמתי אותה ובעלי לא היה בבית כך שלא היה יכול לקחת אותה. הייתה גם דפיקה קטנה מאחור שלא הייתה שם קודם לכן. זכרתי שהשארתי את מפתחות המכונית על השולחן משום שמהרתי והם אכן היו במקומם. לאחר כמה ימים ניגשתי אל בני ונתתי לו את מפתחות המכונית וביקשתי ממנו שיזיז אותה קצת כדי שתהיה בצל. ו' נבהל, נעשה אדום ואמר, "מה פתאום, אין לי רישיון". כמה ימים אחר כך קראתי לו ואמרתי לו, "אף אחד לא שומע, למה לקחת את האוטו?" הוא הודה שלקח את המכונית ודפק אותה קצת ותירץ זאת בכך שבבית-הספר הוא לומד "חינוך תעבורתי" ורצה ליישם בפועל את מה שהוא לומד. הסברתי לו שזה מסוכן אבל לא הענשתי אותו, מספרת נ', אבל מאז אני לא משאירה את המפתחות על השולחן. אני לא יודעת אם עשיתי נכון.

סטודנטית א': למה ביקשת ממנו שיזיז את האוטו?

נ': לראות איך הוא חושב.

סטודנטית ב': אבל זה מסר מבלבל. עכשיו הוא לא יודע אם מותר לו או אסור לנהוג בלי רישיון.

סטודנטית ג': את לא יכולה להחביא כל הזמן את המפתחות. מחר תחביאי גם את הסכינים בבית וכו'.

סטודנטית ד': אני הייתי משאירה את המפתחות בכוונה על השולחן, שיראה וילמד לא לגעת בהם.

פרק שלישי: גיל ההתבגרות

סטודנט ה': אני לא הייתי משאיר את המפתחות. אבל הייתי מוצא דרכים לבחון את הילד.

סטודנט ו': אני נתתי לבן שלי לנהוג לפני שהיה לו רישיון כדי שיתרגל לא לפחד ויהיה גבר.

סטודנט ז': אני נתתי לאשתי לנהוג לפני שהיה לה רישיון וזה חסך לה אחר כך שיעורי נהיגה.

סטודנטית ח': גיל ההתבגרות הוא מפחיד ומסוכן ואת צריכה לשתף את האב ולבקש שינהל שיחה פתוחה עם בנו על הסכנות השונות שיש.

סטודנטית ט': אני הייתי נותנת לו עונש משום שזלזל באמון שלי והייתי דורשת ממנו שיבטיח שלא יעשה זאת שוב.

מרצה: נראה לי שתמיד עדיף להיות ישירים עם הילד ולא ללכת סחור-סחור. יש לומר לו שאנו מבינים שהוא לקח את המכונית, שזה מאוד מסוכן ואנחנו בשום פנים ואופן לא מסכימים שיעשה זאת שוב. אני לא הייתי נותן לילד שלי לנהוג אֶתִּי בלי רישיון נהיגה בשום פנים ואופן. הרי החוק נועד להגן עלינו. וודאי שלא הייתי מחביא את המפתחות וגם לא משאיר אותם על השולחן ככוונה משום שאני רוצה להימנע מטריקים ולפתח יחסי אמון עם בני.

נטייה זו של נ' לבחון את בנה במקום לומר לו את מה שהיא יודעת ואת האמת שלה רווחת בחברה המסורתית ורווחת פחות בחברה המודרנית, משום שהחברה המסורתית בעלת מיקוד השליטה החיצוני משתדלת להכיר את האחר על חשבון הצבת האמת האינדיבידואלית של הפרט במרכז. התוצאה היא פיתוח כישורים חברתיים ומניפולטיביים ניכרים על חשבון יכולת אסרטיבית לומר את האמת.

55. אמא קטנה

ז' היא בת ארבע-עשרה, מספרת אמה ט', אבל היא מתנהגת כמו אמא. לז' שלוש אחיות בוגרות ואחים תאומים שצעירים ממנה בחמש שנים. אבל רק היא מתנהגת כאמא. ילדה חמודה, מסודרת ומטופחת, תלמידה מצוינת שאוהבת ללמוד וכותבת שירים. במיוחד היא אוהבת את עבודות הניקיון וסידור הבית. היא חברותית בבית-הספר אבל אחר הצהריים לא מעניינות אותה חברותיה. אז היא דורשת מההורים לצאת מהמטבח או מהבית כדי שתוכל לנקות אותו ולאחר שסיימה היא לא ממהרת להניח למשפחה ובמיוחד לאחיה הקטנים לשוב לחדרם כדי שלא ילכלכו. כשהאחים מבלגנים את מה שסידרה היא מכה אותם לפעמים. כשאני מסדרת את הארון, מספרת ט', היא משנה את הסדר שלי. אפילו ביום חג היא לא ישנה עד שעה מאוחרת כשאר בני המשפחה. היא קמה מוקדם ומתחילה לסדר. ט' מספרת שהיא מתייעצת עם ז' בכל מיני דברים משום שהיא אחראית. ז' עודדה למשל את אמה לקחת קורס נוסף מעבר לתוכנית הלימודים

שלה בנושא ליקויי למידה שעשוי לעזור לה בעתיד. היא אמרה לט' שתעזור לה בכל מה שצריך כדי שתוכל להתפנות ללימודיה. לאחרונה החלה ז' להתפלל הרבה, למשל כדי שאחיה יצליחו בבחינות שלהם.

הכול החל לפני כשנה, כשהייתה בת שלוש־עשרה. היום היא קמה בבוקר, מתפללת ומכינה את עצמה לבית־הספר. כשהיא שבה בצהריים היא שוב מתפללת, מכינה שיעורי בית ורואה קצת טלוויזיה בזמן שאני מכינה אוכל. עד כאן הכול בסדר. הבעיה מתחילה אחרי ארוחת הצהריים. אחרי שמסיימים לאכול ז' מבקשת מאתנו לצאת מהבית והיא מתחילה לנקות. היא לא רוצה שאף אחד מבני המשפחה יעזור לה. כשאני מתעקשת ושוטפת כלים היא תשטוף את הכלים אחרי שוב. אני לא יודעת מה לעשות אֶתה, מסיימת ט' את סיפורה בחיוך.

סטודנטית א': אז זה טוב לך או לא?

ט': נעים לי שהיא מסדרת הכול אבל בזמן האחרון היא החלה להשתלט על הבית וזה כבר יותר מדי.

סטודנטית ב': היא הייתה הרבה שנים הבת הקטנה והמפונקת עד שנולדו אחיה, ואולי כעת היא רוצה להתגבר על הקנאה שלה בהם – בנים שמקבלים הכול – ולכן היא הופכת לאמא.

מרצה: היא גם מתבגרת שצריכה להתמודד עם יצריה ולכן אולי פתאום היא חשה צורך בתפילה. בכל אופן, בדרך זו היא מאבדת את ילדותה.

סטודנטית ג': מה עם האב? מה הוא אומר על זה?

ט': הוא מגיע הביתה רק בסופי שבוע. אבל הוא מתרגז כשהיא לא נותנת לו להיכנס למטבח.

סטודנטית ד': מה אומרות אחיותיה?

ט': הקשר שלהן עם ז' לא טוב. הן מקנאות בה. הן שואלות אותי אם אני מרוצה מהתנהגותה. אבל אני מרחמת על ז' וכועסת על האחיות שהן לא מכבדות אותה.

סטודנטית ה': אני חושבת שלא טוב שאת מתייעצת עם ז' משום שאת נותנת לה הרגשה שהיא גדולה, מעבר לגילה.

סטודנטית ו': תעשי חלוקת תפקידים בבית. שכולם יעזרו.

ט': עשינו. אז היא חוזרת על העבודה של האחרים.

מרצה: נדמה לי, ט', שכולם אומרים לך שאת צריכה לעזור לז' לחזור לגילה האמתי. להיות ילדה בת ארבע־עשרה שלומדת ומשחקת עם חברותיה ועוזרת קצת בבית אבל לא יותר. המחיר שהיא משלמת באובדן ילדותה גבוה מדי, ואחר כך יהיה מאוחר לתקן. חשוב שתפעילי את סמכותך האמהית כדי לעצור אותה במקומות הנדרשים. אל תשכחי שאתן לא חברות, את אמא והיא בתך. השוויון בין הילדים בבית חשוב לא רק לז', אלא גם לאחיותיה. אני יכול להניח שהן לא אוהבות אותה כל כך,

פרק שלישי: גיל ההתבגרות

כפי שאת מספרת, משום שהיא גם מעוררת בהן רגשי אשמה וקנאה. כך שכולם ירוויחו מיתר שוויון בבית ובחלוקת הנטל.

56. סינדרלה

היום הציגה ג' משפחת קרובים שלהם שלוש בנות, בת שלוש, בת עשר ובת חמש־עשרה. כשהבת הקטנה נופלת האם צועקת על הבת הבכורה, ד', על שלא שמרה עליה. להורים בית־קפה והם נמצאים שם כל שעות אחר הצהריים והערב. על ד' מוטלת החובה לדאוג לאחיותיה בכל צורכיהן, לעזור להן בשיעורים ולטפל בבית. אמה דורשת ממנה להשיג ציון 100 בכל הבחינות ומאימת עליה שאחרת לא תיכנס הביתה. ד' ילדה טובה מאוד, תלמידה טובה, ויש לה גם חברות טובות, מספרת ג'. היא אחראית על כל מה שקורה בבית גם כשהאם בבית. להלן שיחה שג' הייתה עדה לה לאחר שהבת הקטנה נפלה.

אם: את הבת הבכורה בבית, את צריכה לשים לב לכל דבר שקורה ולהיות אחראית על הכול.

ד': (בוכה)

אם: הכנת שיעורי בית?

ד': כן, ומחר יש לי מבחן בפיזיקה.

אם: אז תלמדי טוב, אני רוצה 100.

ד': אני לא מבטיחה.

אם: מה זאת אומרת לא מבטיחה? את חייבת לקבל 100.

ד': חייבת?

אם: כן, חייבת, כי לא חסר לך שום דבר. יש לך הכול ואם לא תקבלי 100 אז לא תיכנסי הביתה.

ד' שאלה את ג': "למה זה קורה לי? ומה אני צריכה לעשות?" ועתה שואלת אותנו ג' את אותה שאלה: "מה אני צריכה לעשות?"

סטודנטית א': האם סתם מאיימת שהיא לא תכניס את הבת הביתה.

סטודנטית ב': שיתחלפו. שהאם תהיה בבית והבת בבית־הקפה. בבית העבודה יותר קשה ואחראית.

ג': האם לא רוצה. היא מעדיפה להיות בבית־הקפה.

סטודנטית ג': שתיקח מישהי שתחליף אותה בבית־הקפה, כך תוכל להיות גם קצת בבית.

סטודנטית ד': מה אומר האב?

ג': אומר שלא אכפת לו. הוא לא מתערב ומשאיר לאם את החינוך של הבנות.

מרצה: ד' מאבדת את ילדותה. במקום להיות ילדה או נערה הפכו אותה לאמא. ואני חושש שהיא תגדל ותהיה אישה כנועה וייתכן שגם בעלת רגשי אשמה רבים. איך הייתה ילדותה של האם?

ג': דווקא טובה. היא הייתה הבת הצעירה ולא נוצלה כך. סטודנטית ה': את יכולה להסביר לאם שבתה היא מתבגרת וצריכה שתהיה אֶתה בקשר חם וקרוב.

סטודנטית ו': תדברי גם עם ד'. אפילו סתם שיחה יכולה לעזור. מרצה: את אומרת שלאמפתיה עצמה יש ערך, וזה ודאי נכון. סטודנטית ז': הבת האמצעית גם היא יכולה להשתתף קצת במטלות הבית. סטודנטית ח': רק הבת יכולה לפתור לעצמה את הבעיה. שתדבר עם אמה ותאמר לה שהיא לא יכולה גם לטפל בבית וגם להביא 100. מרצה: הבקשה להביא רק ציון 100 היא המתכון הוודאי להכשיל את הילד, משום שאף אחד לא יכול להביא רק 100 ואם הילד חש שככל שיתאמץ הוא לא יזכה להערכת הוריו אז בשביל מה בכלל להשקיע. הדרישה הזאת משמעותה היא ההפך מלהתפעל מהילד – תחושה חשובה ביותר להתפתחות – משמעותה היא תמיד להתאכזב מהילד. וזאת נבואה שמגשימה את עצמה.

סטודנטית ט': הפכו את הילדה למשרתת של כולם, סינדרלה. סטודנטית י': כשההורים ייכנסו הביתה הבת יכולה להתחיל להתלונן ולומר, "אני לא יכולה לסבול עוד". אז אולי הם יתחשבו בה.

ג': הבטחתי לד' שאדבר עם אמה בשבילה. מרצה: לא פחות חשוב לדבר עם אביה ולהסביר לו שעליו להתחיל להיות שותף לחינוך הילדות. לא רק שהבנות צריכות אבא בעל השפעה בבית, הן גם צריכות אותו כמי שיכול לעצור את שתלטנות האם. משפחה ללא אב היא חצי משפחה והילדים מפסידים הרבה. אפשר לפנות אל הכבוד של האב ואל תחושות החשיבות שיש לו במשפחה. לספר לו כמה הבנות זקוקות לו וכמה הוא יכול לעזור להן.

בחברות קולקטיביות מסורתיות, בדרך כלל גיל ההתבגרות הוא לא גיל של סערות רגשיות ומרד כפי שמקובל במערב. בדרך כלל זהו גיל שקט יחסית שבו המתבגר או המתבגרת הם צייתנים, משום שלעתים קרובות המשפחה קובעת בשבילם מה ילמדו ועם מי יתחננו. כך שהחלטות הגדולות המחוללות סערות רגשיות אינן באחריותו של המתבגר. כמו כן הנער או הנערה בחברה המסורתית נשארים לגור לעתים קרובות בסביבת המשפחה המורחבת או נמצאים בקשר קרוב אֶתה ולא ממש נפרדים מן המשפחה כפי שמקובל בחברה המערבית-המודרנית. כך שכל התהליך של גדילה לעצמאות, המצריך הפרדות רגשית מן המשפחה, אינו קיים משום שהמטרה ההתפתחותית היא שמירת הקשר. במקרה שלנו ז' היא צייתנית ולא מתמרדת, ההפך מאיך שהייתה עשויה לנהוג בת מערבית במצב דומה. היא מקבלת את

פרק שלישי: גיל ההתבגרות

מרות אמה ללא עוררין. ז' למעשה גדלה לתוך תפקיד האם מגיל צעיר, ואישיותה תעוצב באופן המתאים לדרישות אמה.

מורים מספרים

57. גילוי עריות

היום סיפרה ר' על מ', תלמידתה בת השלוש-עשרה, ילדה שקטה ומנומסת שנהגה להכין תמיד שיעורים באופן מסודר. לאחרונה החלה להתנהג באלימות, לצעוק, לקלל ולהציק לתלמידים. ר' ניסתה לדבר אֶתה אך השיחה לא הועילה. היא שלחה מכתב הביתה המפרט את השינוי בהתנהגותה ולא זכתה למענה. יום אחד ראתה ר' את מ' בוכה, וניגשה אליה לשוחח אֶתה. מ' אמרה לה שהיא תלך להתלונן במשטרה עליה ועל המנהלת. היא תספר במשטרה שהן הכו אותה בראשה. היא גם מתכוונת לגזור את בגדיה ולומר לשוטרים שהן עשו לה את זה. ר' סיפרה את הדברים למנהלת, וזו ביקשה ממנה להעלות אותם על הכתב. אחר כך אמרה מ' לר' שהיא, מ', לא חמודה ושהיא מתכננת לנסוע לסכנין לבד. ר' הזדעזעה משום שבחברה המסורתית בוודאי לא מקובל שנערה בת שלוש-עשרה תעזוב את הבית ותיסע לבדה לעיר שכנה. להלן שיחה שהתרחשה בין מ' לר' והוצגה לפני הכיתה:

מ': כמה בנות יש לך?

ר': חמש בנות.

מ': האבא שלהן אוהב אותן?

ר': כן.

מ': מה הוא עושה להן?

ר': קונה להן דברים, בגדים, מחבק אותן ומספר להן סיפורים.

ר': ואת, אבא שלך לא אוהב אותך?

מ': (לא עונה). יש נחש בחדר שלי שאני מפחדת ממנו.

לא עבר זמן רב והתברר שהילדה נאנסה על ידי אביה. האב הושם בבית-הסוהר והילדה הושמה בפנימייה שאליה היא הולכת עם תום יום הלימודים בבית-הספר ושם היא ישנה. ר' שאלה איך היא יכולה לעזור למ'.

הסברתי לכיתה את חווייתה של מ' שהיא לא נחמדה ואיך היא מנסה להפוך את עצמה ללא מוסרית בנסיעתה לסכנין. למעשה, היא מתנהגת כאילו היא אשמה ומגיע לה עונש. במקרים רבים של אונס חשה הנאנסת שהיא אחראית ואשמה. היא יכולה להאשים את עצמה בכך שפיתתה את אביה בגלל איזו מחשבה שחלפה בראשה ואין היא מבינה שתפקיד הוריה הוא לשמור עליה ולדאוג לה ולא לנצל אותה מינית. כפי הנראה היה לה קשה להתלונן במשטרה על אביה והיא העתיקה את התלונה לר' ולמנהלת כאילו הן פגעו בה. סיפור הנחש גם הוא יכול להיקשר אסוציאטיבית עם איבר המין הגברי, שלא עוזב אותה בדמיונה. מ' שואלת את ר' אם בעלה אוהב את בנותיו, היא ודאי רוצה לדעת אם גם אבות אחרים מתנהגים כאביה. והיא מציקה

לילדים אחרים בכיתה ובכך משחזרת ומחיה את הסיטו שעברה. הסברתי להן שבמצבים אלו יש לומר לילדה באופן ברור שאין היא אשמה ואין היא אחראית למה שקרה ושתפקיד ההורים לשמור עליה ולא לנצל אותה.

בכיתה שאלו אם האונס היה חד־פעמי. התשובה הייתה שלא. שאלו אם היא סיפרה לאמה. מ' לא סיפרה לאף אחד. אז איך נודע למטרה? לא היה ברור. האם רק האב אנס אותה? ר' אמרה שלמיטב ידיעתה רק האב אנס אותה ולא האחים. האם יש לה חברות? מעט, אבל בפנימייה טוב לה.

בכיתה התפתח דיון אם היה נכון להוציאה מהבית. היו שאמרו שבשום מקרה לא עוזבים בית. אחרים אמרו שטוב שהוציאו אותה משום שהאב יכול לצאת מהכלא ולרצות להתנקם בה. התברר שיש לה אח נרקומן ואם על גבול הפיגור השכלי שלא יכולים להגן עליה. שאלו למה המשפחה המורחבת לא התערבה ואימצה אותה. מה, אין דודים וקרובים? התברר שלמ' אין משפחה מורחבת שיכולה לעזור לה. דיברנו על כך שתפקידה של ר' להיות חמה ותומכת ולתת לה את האהבה שכל כך חסרה לה. תלמידים אחרים שאלו היכן הייתה האם. איך ייתכן שלא ידעה. ואם ידעה למה לא התערבה. מ' לא סיפרה לר' על האונס ועל כן ר' לא יכלה לשוחח אִתָּה על כך אבל היא יכלה לתת לה תחושה של קרבה וחום. ניכר היה שהבנות בכיתה מזועזעות. אחדות אמרו שגם בסביבתן אירעו מקרים כאלו ונוצר הרושם שהשכיחות של מעשי גילוי עריות גבוהה בסביבתן של הסטודנטיות.

המשכנו ודנו במשמעות של החוויה שהאדם שאמור להגן עליך מנצל אותך ואיך עלולים להיראות חייה העתידיים של מ'. ייתכן שתימנע מלתת אמון באנשים ותתקשה לפתח קשרים אינטימיים בעתיד. במקרים רבים הטראומה נשארת לכל החיים.

58. מיהו המורה הטוב?

היום תיאר ק' את המקרה הזה: תלמיד כיתה ז', לא שקט, לא רגוע, קופץ כל הזמן ומפריע לאחרים. כשאני מסביר משהו הוא פתאום קופץ ואומר שהוא רוצה לשתות מים. אני מרשה לו לצאת, וליד הדלת הוא עוצר ואומר, "לא, החלטתי לא ללכת לשתות". אחרי דקה של ישיבה במקום שוב אותו סיפור, "המורה, אני רוצה לשתות מים". ניסיתי לדבר אתו בארבע עיניים, גם המחנך והמנהל ניסו, ושום דבר לא עוזר. כך הוא מתנהג עם כל המורים בבית־הספר. הזמנו את הוריו וגם זה לא עזר, הם הרימו ידיים. ניסיתי את כל הדרכים בעולם כדי שישב לפחות רבע שעה בלי להפריע. בזמן האחרון הוא לא נוכח בשיעורים וכל הזמן מסתובב בחוץ. יש מחשבות להפנות אותו למסגרת מיוחדת.

לאחרונה הוא הוצמד למורה למוזיקה ולמורה לספורט מתוך תקווה שכך ישתלב. עשינו לו תוכנית כדי להראות לו שאנחנו רוצים לעזור לו ולתת לו הרגשה שאנחנו מתחשבים בו. הצענו לו ללכת לספרייה במקום להשתתף בשיעורים האחרונים. נראה שקשר אישי מרגיע אותו במידה כלשהי אבל אנחנו לא מצליחים.

ק' שואל את הכיתה: מה לעשות עם הילד הזה?

התלמידים שואלים שאלות על הילד וק' לא יודע להשיב להם. איזו משפחה יש לו? כמה אחים וכמה אחיות? במה ההורים שלו עוסקים? האם יש לו חברים? ועוד. הוא רק חוזר במילים אלו או אחרות על התיאור שכבר נתן. לעתים, אמרתי לכיתה, אני משתומם כשניגש אלי תלמיד ואומר לי שני משפטים על ילד כלשהו ושואל אותי מה אני ממליץ לעשות אתו. נדמה לי שהוא חושב שיש לי איזה חוברת פתרונות בראש והוא רק צריך לומר לי משפט או שניים ומיד אשלוף פתרון. האמת היא, הסברתי לתלמידים, שככל שאנו מיטיבים להכיר את האדם כך אנו יכולים לעזור לו יותר. ראשית, היכרות מעוררת אמפתיה וקרבה לאדם, ושנית, כאשר אנו מכירים אותו השערותינו באשר למקור הבעיה מבוססות יותר.

בנוגע למקרה הנוכחי אמרתי להם שאני מתרשם שהילד לא מתנהג באופן דווקאי משום שהוא מעורר רצון אמתי וכן מצד הסובבים לעזור לו ולא כל כך מרגיז אותם. גם כשהוא רוצה שוב ושוב לשנות מים ומתחרט דומה שזה לא נעשה כדי לשעשע את הכיתה או לצחוק על המורים, אלא מתוך איזה קושי של הילד. ייתכן גם שהמורים קולטים נכון והילד זקוק לקשר קרוב שירגיע אותו. שיעורי מוזיקה ושיעורי התעמלות עשויים להרגיע ילדים חסרי-שקט. אבל מעבר לכך, שיקפתי להם שאנחנו לא יכולים לעזור, לא הם ולא אני, כי איננו מכירים את הילד דינו.

סיפרתי להם על הצורך שלי שהילד שדנים בו יעמוד נוכח באמצע החדר. שנוכל להסתכל ולהתבונן בו מכל הכיוונים, שהוא יחיה לפנינו באופן מוחשי ביותר. שנכיר אותו עד כי כך שנוכל לצפות את התנהגותו במצבים מסוימים. זו צריכה להיות מטרתו של כל מורה – להכיר היטב את תלמידיו. משום שרק כך אפשר לחוש קרבה ולעזור לתלמיד. בעודי כותב שורות אלה אני מוצא לנכון לשוב ולהדגיש שאחד הסימנים החשובים המאפיינים מורה טוב הוא היכרותו העמוקה עם תלמידיו, חייהם, מעשיהם ועולמם.

59. חוק הג'ונגל

במהלך שיעור בכיתה י"ב החלה תלמידה להפריע לי, מספרת ר', המורה למתמטיקה. היא נעמדה באמצע השיעור והחלה מדברת בטלפון הנייד. ביקשתי ממנה כמה פעמים להפסיק אך היא המשיכה במעשיה. ביקשתי ממנה לצאת מהכיתה והיא סירבה. לבסוף הוצאתי את התיק שלה אל מחוץ לכיתה. ואז היא רצה אחרי התיק ויצאה מהכיתה. בהפסקה התלמידה ניגשה אל המחנכת של הכיתה, צעקה שר' העליבה אותה לפני כל הכיתה ואיימה שאם המורה לא תתנצל "אז תראו מה יקרה לה ולבית-הספר...". המחנכת פנתה אל הכיתה ללא ידיעתה של ר' כדי לשמוע מה קרה. כמה מהתלמידים טענו שר' צדקה במעשיה, ואחרים אמרו שאין למורה ר' זכות לגעת ברכושה הפרטי של התלמידה והיה עליה לנהוג ביתר חוכמה. המחנכת הציעה לר' לשוחח עם הכיתה על המקרה. בשיחה חיוותה ר' את דעתה שאם האירוע יחזור על עצמו לא תהיה לה בררה אלא להתנהג באותו האופן ושהיא מקווה שמקרים כאלו לא יישנו. לשמע

הדברים האלה פרצה התלמידה הנידונה בבכי, יצאה מהכיתה, קראה למחנכת וביימה התעלפות. היא טענה שר' פגעה בה כשלא התחרטה על מעשיה וכינתה אותה שקרנית. בדיון שנמשך בכיתה, הפעם בנוכחות המחנכת, היו שגרסו שר' צודקת ולא הייתה עכשיו שום סיבה להתפרצות התלמידה. אחרים טענו שר' לא צריכה לאיים באומרה, "אם זה יקרה שוב לא תהיה לי בררה אלא להתנהג אותו דבר". המחנכת סיפרה לר' שהיא מכירה את התלמידה ממקרים קודמים ואכן היא שחקנית גדולה.

המחנכת התקשרה אל הורי התלמידה והזמינה אותם לבית־הספר. הם מצדם אמרו שבדיוק חשבו גם הם להתקשר והביעו כעס על ר' שנגעה בתיק של בתם. המנהל, שדיווחו לו על האירוע, ביקש מר' להיות רגועה בפגישה עם ההורים ולהגיד מילה טובה לתלמידה.

לשיחה הגיעו האם ואחותה הבכורה של התלמידה. ר' קיבלה אותן בלחיצת יד והן ישבו גם עם התלמידה והמחנכת. האם ביקשה שר' תפתח בתיאור המקרה משום שהיא כבר שמעה מבתה את הפרטים. ר' סיפרה שהתלמידה דיברה בטלפון הנייד בזמן השיעור...

אמא: אז מה אם דיברה בפלאפון, כמה זמן זה לוקח, מדובר בכמה שניות.

ר': אבל זה אסור במהלך השיעור.

אמא: אם זה אסור מדוע המורים לא אוסרים על התלמידים להביא פלאפון לבית־הספר!?

ר': זה לא התפקיד שלנו, תפקידכם בתור הורים לא לתת לילדיכם להביא פלאפון לבית־הספר או להסביר להם שאסור לדבר בפלאפון בזמן השיעור על פי הוראות בית־הספר וכדי שיוכלו להתרכז בשיעור.

אמא: אני לא יכולה למנוע ממנה. וחוז' מזה אני מתקשרת אליה לשאול לשלומה.

ר': אבל לא בזמן השיעורים.

אמא: אני לא יודעת מתי היא בשיעור ומתי היא בהפסקה.

ר': אז תבקשי ממנה את מערכת השעות או תשאלי אותה מתי יש לה הפסקה.

אמא: אבל למה זה מפריע לך לתת לה לדבר כמה דקות?

ר': בוודאי שזה מפריע. תתארי לעצמך עשרים וחמש תלמידות, כל אחת מדברת דקה, איך ייראה השיעור?

אמא: הגזמת ... מה את חושבת שכל שיעור אני מתקשרת? זה קורה פעם ב... אם זה דחוף תתקשרי לבית־הספר ולא לפלאפון של בתך בזמן השיעור.

ר': וחוז' מזה היא הפריעה לי גם בלי קשר לפלאפון, היא קמה והסתובבה.

אמא: אני מבקשת ממך, אל תגידי לי מה לעשות. אני אמא ואני יודעת מה טוב לבת שלי ושום דבר לא מצדיק שתזרקי את התיק שלה מחוץ לכיתה. היא ילדה רגישה. (בצעקה) בפעם הבאה אפנה למטרה.

פרק שלישי: גיל ההתבגרות

- ר': אז למה לא פנית למשטרה? תפני עכשיו. אני בטוחה שלא זרקתי לה את הילקוט אלא הנחתי אותו מחוץ לכיתה.
תלמידה: זרקת, ורדפתי אחרייך והחפצים שלי נפלו ממנו.
ר': שמתתי ולא זרקתי ואולי את היית עצבנית ולכן הדברים נפלו. הרי אחר כך גם שברת כיסא.
תלמידה: (בצעקות) את זרקת את התיק שלי. הפעם כיבדתי אותך ובפעם הבאה אני לא יודעת מה אעשה...
אמא: כן, הפעם לא נפנה למשטרה. אבל אם זה יקרה שוב אפנה למשטרה ואבקש שיוציאו אותך מהמערכת.
ר': על הפלאפון כבר ויתרתי אבל היא המשיכה להפריע.
אמא: שום דבר לא מצדיק שתיגעו בחפצים שלה. בפעם הבאה אפנה למשטרה ואתבע אותך ואת בית-הספר.
ר': בבקשה, תפני למשטרה. אני לא מפחדת ממך או מהמשטרה. אני בטוחה במה שעשיתי.
אמא: מה שעשית זה לא לגיטימי. את העלבת אותה לפני כל הכיתה.
ר': שוב לא הקשבת למה שהסברתי.
אמא: לא מעניין אותי מה קרה. הרבה תלמידות מפריעות ולא עושים להן כלום. את מתנכלת לבת שלי.
ר': ההפסקה נגמרה ואני חייבת ללכת לשיעור. את באת רק לאיים ואת לא רוצה לשמוע.
אמא: (יוצאת מהחדר בצעקות) אם זה יקרה שוב אפנה למשטרה ואתבע אותך ואת בית-הספר ואעשה הכול כדי שיעיפו אותך.
ר': (בכעס) אני מבטיחה לך שלא אחזור על זה, לא בגלל שאני מפחדת ממך אלא מפני שאני לא רוצה לראות את עצמי יורדת לרמה שלך.

הכיתה סערה לשמע הסיפור הלא-קל הזה. היו שאמרו שר' לא הייתה צריכה לשבת עם האם ובתה יחד. האם רצתה להפגין כוח לפני הבת ועל כן היה מוטב שתדבר עם האם ביחידות ולא היה צריך לאפשר לה להביא לתגבורת את בתה הבכורה. ובכל מקרה לא היה מקום להיגרר עם האם לשיחה כזאת. היו שגרסו שלא היה צורך לפתוח את כל הסיפור לפני הכיתה ולעשות את התלמידים שופטים של המורה ומעשיה. המורה הייתה צריכה לדבר עם התלמידה בפרטיות. אחרים אמרו שהיה על המנהל לתמוך במורה ולא להישאר מרוחק, לא מעורב ורק מנסה להרגיע את הרוחות. גם המחנכת שוחחה עם התלמידים מאחורי גבה של המורה ובכך לא הוסיפה לכבודה ולסמכותה. הרושם היה שהטעויות שנעשו כאן התמקדו בהפיכת מפגש שהיה צריך להיות אישי ואינטימי למפגש ציבורי, דבר שבאופן טבעי מלבה יצרים. בחברה שבה כבוד ההורה עומד במרכז יש לעתים יתרון בפגישה ביחידות עמו כדי שלא יצטרך לשמור על כבודו במצבים לא פשוטים אל מול בנו או בתו. גם בדיון כיתתי יש סיכוי שהמתדיינים

יתבצרו בעמדתם כדי לשמור על כבודם אל מול הכיתה. יש לזכור נטיות טבעיות אלו כשבאים לפתור בעיות מסוג זה. זאת ועוד, בכל שיחה כיתתית בחברה מסורתית יש לזכור שהתלמידים ייטו לדבר בשם הקונצנזוס ולא לבטא את דעתם האמתית, בייחוד אם היא מנוגדת לדעת הרוב (לפחות ביחס לכיתה שרוב תלמידיה הם בני החברה המודרנית-המערבית).

היה ברור שר' לא קיבלה תמיכה מתאימה מן המחנכת ומן המנהל ונאלצה להתגונן. תלמידים ומורים שנוכחים באירוע מסוג זה לומדים שיש לפחד מאלימות ושהיא משתלמת. במקום שהתלמידה תנצל היא ואמה הפכו למאשימות. על המנהל היה להבין שאם לא יציב גבולות ברורים יוסיפו התלמידים להתנהג כך, גם אותה תלמידה וגם תלמידים אחרים, כך שאם מוותרים, הנזק שנגרם הוא מרחיק לכת. אין ספק שאירועים כאלה שכיחים גם בבתי-ספר מערביים. גם שם מעדיפים הרבה מורים ומנהלים "להחליק" את העניינים במקום לריב ולהפעיל סמכות. אך ממקרה זה וממקרים אחרים עולה שבחברה המסורתית התנהגות אלימה מקבלת לעתים תכופות יתר חיוזק משום הנטייה של הסביבה לכבד כוח. המורה ר', המחנכת והמנהל – כולם חששו להפעיל את סמכותם ולהציב גבולות ברורים לתלמידה ולאמה.

60. טרף קל

מ' רצתה להיפגש ביחידות. בקפטריה היא סיפרה לי על א', בחור בן שש-עשרה שהיה תלמיד שלה והתאבד, וכולם מאשימים אותה שלא מנעה את ההתאבדות. הוא רצה לנסות ולראות מה זה התאבדות, היא מספרת. לא באמת רצה למות, רק רצה לנסות ולהפסיק מתי שירצה. הוא תלה את עצמו, וכנראה לא הצליח לחדול בזמן, ואמו מצאה אותו מת. הוא בא ממשפחה שלא חסר בה כלום. האב עובד קשה בבניין ומפרנס את המשפחה, והאם היא עקרת בית שנתנה הכול לילדיה, רצתה שיהיה להם עתיד טוב יותר משל האב. א' היה תלמיד מצטיין ואהוב על כולם. עוזר לכולם בכל דבר ודואג לכולם. לפני שערך את ניסיון ההתאבדות הוא ניגש אל מ' וסיפר לה. היא ייעצה לו שלא לנסות משום שזה יכול להיגמר במוות אבל לא חשבה שהוא מתכוון לזה ברצינות, ולכן לא סיפרה על כך לאיש. לאחר ההתאבדות היא באה לבקר אצל המשפחה וסיפרה שם את מה שאמר לה לפני ההתאבדות. בני המשפחה כעסו על מ' שלא סיפרה להם וגירשו אותה מביתם. הם האשימו אותה בהתאבדות וטענו שאילו סיפרה היה אפשר למנוע זאת. המשפחה של מ' ומשפחתו של א' הן שכנות והיו בקשר טוב. לאחר המקרה נותקו הקשרים ביניהן. הם אפילו לא באו לחתונה שלי, מספרת מ' בדמעות. כעת אני גרה עם בעלי בכפר אחר אבל בכל פעם שאני באה לבקר את הורי ורואה את משפחתו של א' אני מתמלאת אשמה. גם בני משפחתה אמרו לה שהיא אשמה ושהייתה צריכה לספר. כולם בעצם מאשימים אותה והיא לא סיפרה את הסיפור הזה לבעלה כדי שגם הוא לא יאשים אותה. אני מקשיב, ומספר לה מה שאני יודע על התאבדות, שהיא בדרך כלל לא מקרית כפי שהיא מתארת זאת. וגם מה שנראה כניסיון

תמים של מתבגר עומד מאחוריו בדרך כלל קשר בעייתי של שנים עם דמויות ההורים – דכדוך של המתאבד וגעגועים לקשר המלווים אותו מילדותו. מ' חושבת שמשפחתו הייתה משפחה טובה מאוד וחמה. אני שואל למה סיפר א' לה ולא להוריו על רצונו לנסות להתאבד. היא לא יודעת. אני מוסיף שמה שרואים מבחוץ בנוגע לאיכות ההורות ייתכן שהנער חווה אותו באופן אחר לגמרי. מ' שמחה שהיא התחנתה וגרה כעת בכפר אחר ולא צריכה לראות בכל יום את משפחתו של א'.

אני מבקש שתספר קצת על עצמה. היא ילדה שלישית מבין שבעה ילדים. אביה נפטר כשהייתה בת חמש. כשרצתה משהו ואמה סירבה נהגה לומר לה שאילו היה אבא חי הוא היה מסכים, ואז הייתה האם מתרצה. כשרצתה להתחתן לא הסכימו אחיה לקבל את בעלה. היא אמרה להם שאילו היה אבא חי הוא היה מרשה לה, ואז התרצו גם הם. היא מכירה את הרגשת הכאב של האובדן ולכן היא מבינה את המשפחה שמאשימה אותה, ואני חש שהיא מצדיקה במידה מסוימת אותם ואת האשמותיהם כלפיה. עכשיו היא אומרת שהיא גם מתגעגעת עליהם. ואני שוב משקף לה שהיא מתגעגעת עליהם ולא כועסת עליהם על כך שמאשימים אותה בדבר שאין היא אחראית לו. מ' אומרת שכל מי שסיפרה לו עד היום על המקרה הזה האשים אותה חוץ ממני ושגם היא חושבת הרבה פעמים שהיא אשמה משום שהייתה צריכה לספר למשפחתו. ואני חושב כמה קל להאשים במוות בחורה שאביה נפטר והיא מתגעגעת עליו, אבל מעבר לכך, אני אומר לה כמה קשה לה לשמור את האמת שלה – שלא חשבה שא' יוציא לפועל את מחשבותיו – לנוכח כולם שאומרים לה שהיא אשמה. וכמה קשה לעמוד בפני הלחץ הקבוצתי הזה. ובכל זאת רציתי לומר לה עוד משהו שלא אמרתי אך העניין כאב לי – הקלות הבלתי-נסבלת שבה מוצאים כולם את "האשם", כולל משפחתה שלה. אחר כך חשבתי שמעבר לנטייה הכללית של נשים לקבל עליהן אשמות, נטייה שייתכן שהיא חריפה יותר בחברות המסורתיות משום שתפקידה של האישה בחברות אלו הוא להיות פסיבית וכנועה יותר, מ' חשה אשמה על האופן שבו היא השתמשה בשם אביה. היא השתמשה בשמו כדי לקבל דברים קטנים וכן להינשא לבחיר לבה. כעת היא נותרה כטרף קל לכל מי שרוצה לנער מעליו את האשמה ולהשליכה עליה.

61. חכה שאבא יבוא הביתה

היום סיפר ב' על פ', ילד בן שתיים-עשרה, שלא מסתדר עם המורה לעברית. נכון, גם ילדים אחרים לא מסתדרים אִתָּה אבל הוא במיוחד עושה לה בלגן בשיעור. הוא קם, מסתובב, מסית ילדים אחרים ולאחרונה אפילו נתפס כשהוא מחטט בתיק שלה. הוא גם איים לשרוט את מכוניתה. פ' הוא ילד קטן וצנום שמסתדר לא רע עם המורים האחרים וגם עם חבריו אבל לא עם המורה הזאת. ב' הוא המחנך שלו והוא מספר שהוא חש קרוב לפ', שנוהג לספר לו על הסוס שלו, כמה הוא אוהב אותו ואיך הוא מטפל בו. בנוגע למורה, אומר ב', הוא לא מרגיש שהוא יכול לדבר אִתָּה משום שהיא לא מקשיבה לו.

ב' מספר שהבעיה נמשכת מזה חצי שנה. המורה לא משתלטת על הכיתה, ובכל רעש והפרעה היא מיד צועקת על פ', שיושב מולה בשורה הראשונה. פעם גם הכתה אותו על היד. לאחרונה היא אמרה, "או אני או פ', אבל לא שנינו יחד באותה כיתה". בעבר הזמינו כמה פעמים את האם לשיחה ולא יצא מזה כלום. לבסוף הסכים האב לבוא. הוא צעק על בנו שהוא לא מוכן לבזבז את זמנו על השטויות שהוא עושה ואיים עליו שאם לא יתנהג כראוי יקבל עונש. פ' הבטיח להיות ילד טוב ולא לאכזב את אביו. לבסוף ביקשה האם שבכל בעיה בעתיד יתקשרו אל האב ולא אליה. האב אישר בקשה זו והוסיף שהאם לא תדע מה לעשות במצבים אלו. פ', הבן הבכור במשפחה, גם מזלזל באמו ולא מתייחס אליה, כשהיא מדברת אליו הוא הולך. האם באה אל ב' כמה פעמים כשהיא בוכה, סיפרה לו איך פ' מזלזל בה וביקשה עזרה. לאחרונה הציע ב' לאב שהוא יבקר בביתם והאב שמח להצעה.

בכיתה שוחחנו על הביקור העתידי. התלמידים שאלו שאלות כדי להיטיב ולהכיר את פ': איזה תלמיד הוא בכיתה, כמה עובדים הוריו, ועוד. ואני חשבתי איך הם מקבלים כמובן מאליו את חולשת האם וכמה קשה להם לחשוב שפ' צריך אמא חזקה יותר ומשמעותית. שאלתי אותם: למה שיהיה לו רק הורה אחד במקום שניים? מעבר לכך, חשבתי שייטכן שפ', שהוא בדרך כלל ילד טוב, מציק למורה זו במיוחד משום שהיא חלשה ומזכירה לו בכך את אמו, שגם בה הוא מזלזל. נכון, פ' הוא מתבגר שמזדהה עם אביו, אבל הוא היה יכול להרוויח הרבה אילו הייתה לו אמא חזקה ותקיפה יותר. על כן הצעתי לב' שידבר עם ההורים ויסביר להם כמה חשוב שגם האם תהיה דמות סמכות בבית. שיבחתי את ב' על הקשר הקרוב והחם שיש לו עם פ' ועל כך שכנראה יצר גם קשר טוב עם ההורים והם מוכנים להיעזר בו. אבל בתוכי הרגשתי שב' מזדהה לא מעט עם פ' ומצדיק אותו במאבקו במורה. הרי גם הוא הצהיר שהוא לא יכול לדבר אֶתה. האם גם לתלמידי ב' היו אם חלשה ואב דומיננטי ועל כן הוא מיטיב כל כך להבין את פ'? האם זה מצבם של רוב תלמידי? אבל לא אמרתי על כך דבר. חשבתי שכל פירוש או הבהרה יכולים לקלקל. מצד אחד, אני רוצה שיבין את הילד והוא כל כך מיטיב לעשות זאת, ומצד אחר, "אאשים" אותו בכך שהוא ממש מרחם עליו, לא רואה את מעלליו, לא מציב לו גבולות ושוכח את המורה?! אבל אז אמרו כמה תלמידים שכדאי לדבר גם עם המורה ולעזור לה להיות סמכותית יותר ולהציב גבולות לפ' ולכיתה.

בהרבה משפחות מסורתיות נוהגות האמהות להשתמש בשם האב כדי לגרום לילד לציית. "חכה שאבא יבוא הביתה...", הן עשויות לומר או שהן נמנעות מלקבל החלטות יומיומיות למיניהן ואומרות שהן צריכות לשאול את אבא. למשל, אם מותר לילד או לילדה ללכת למקום כלשהו, ומתי עליהם לחזור, ועוד. האב הוא הפוסק האחרון. כך אין לילד הגדל מודל של אם חזקה והוא הראשון שמפסיד מכך. הדבר גורם לו מצד אחד, לזלזל באמו הסרת־הסמכויות, ומצד אחר, לחוש רגשות אשמה ביחס אליה. ובעיקר, מאחר שהאם היא שמטפלת בו רוב הזמן אין ספק שמהו מחולשה זו דבק גם

בו. הדבר נכון לבנים ועל אחת כמה וכמה לבנות, שמזדהות עם האם באופן מלא יותר. על כן, חיזוק סמכותה של האם במשפחה אינו אלא חיזוק אישיותם של הילד או הילדה הגדלים.

62. אחכה לה כל החיים

א' סיפרה על ח' בן הארבע־עשרה, תלמיד כיתה, ילד בכור שנולד לאחר עשר שנות נישואים שבהן עברו ההורים טיפולי פוריות רבים. לח' הייתה אחות תאומה שנפטרה בלידה. לאחר שבע שנים נולדה לו עוד אחות. זוהי משפחה מסורתית וחמה, במצב כלכלי טוב, שחיכתה שנים רבות לבוא הילד. ח' הוא ילד מפונק שמקבל מהוריו כמעט כל מה שהוא רוצה ובעיקר תשומת לב רבה. הוא יוצא לבלות לעתים קרובות עם הוריו וקשור אליהם מאוד. הוא ילד אינטליגנטי, תלמיד טוב, רגיש במיוחד, מנומס, שקט ואחראי המתנהג כמבוגר ומאוד נעים להיות בחברתו. האב מעורה בלימודי בנו, וא' גם מספרת שראתה פעם שאביו נותן לו לנהוג במכונית שלו.

לאחרונה התקרב ח' אל בת כיתתו. בשיעור הם יושבים ונשענים זה על ראשו של זה, וגם כשיצאו לטיול הם עשו כל מיני "תרגילים" כדי להיות יחד באותה קבוצה. א' סיפרה בחיך אך גם היא עשתה כל מיני תרגילים כדי שלא יהיו יחד. הוא אפילו ירד ברמת לימודיו כדי להיות עם חברתו באותה הקבוצה. אני מכירה את הילדה הזאת, היא אומרת, ילדה רעה שתנצל את ח', ולכן אני מפחדת עליו. האחות של הילדה הזאת מתפרפרות, והיא ודאי כמוהם. אני מכירה את החיים, היא מוסיפה, ואני יודעת איזה עתיד מחכה לח' עם ילדה כזאת. אצלי, היא אומרת, אין דבר חשוב כמו נאמנות.

יום אחד מצאה א' את ח' בוכה ונסער מאוד. היא שאלה אותו לפרש בכיו והוא סיפר לה שאהובתו, בת כיתתו, עזבה אותו. הוא אמר שהוא ימות, יתפוצץ, ילך לאיבוד אם היא תעזוב אותו. א' ניסתה קצת לצחוק אתו ואמרה לו שהיא תדבר עם ההורים כדי ללכת לבקש את ידה. ח' השיב לה ברצינות שהוריו אכן יודעים על הדבר ושהם גם יודעים שהוא לעולם לא יתחתן עם מישהי אחרת. "אני אוהב אותה ואחכה לה כל החיים", הוסיף. א' סיפרה איך היא בוכה אתו יחד וחשה את כאבו, עד כדי כך היא חשה קרובה אליו.

כשבוע לאחר מכן מצאה א' את ח' בוכה שוב. אחד המורים, שהוא ממשפחתה של הילדה, ראה אותם יושבים יחד והלשין. מורה דתייה מאוד עשתה מזה עניין. בשיחה נוספת אמר ח' לא' שהקשר עם הילדה הפריע לו בלימודיו ועכשיו, לאחר שנפרדו, הוא חש נוח יותר להשקיע בלימודים.

הפריעה לי ההזדהות החד־צדדית של א' עם ח', שהיא כה חזקה עד שאפילו לא חשבה לשוחח עם הילדה. לא פחות הפריעה לי ההנאה הגלויה שהפגינה כשסיפרה איך ניסתה להפריד ביניהם. הפריעו לי גם אמירתה שהיא מכירה את החיים וניסיונה לכפות את ניסיון חייה על ח'. הזכרתי לעצמי שא' מכירה את החיים בכפר שלה טוב ממני

לאין שיעור ושאפשר גם לסמוך על האינטואיציה שלה. ובכל זאת רציתי לעזור לה לנקוט עמדה מרוחקת ואובייקטיבית יותר.

בכיתה שוחחנו על ח', שמתנהג כילד מבוגר מכפי גילו, חש אחריות רבה, ונראה שיש לו גם רגשי אשמה בנוגע לקשר עם חברתו, רגשי אשמה שאינם תואמים את גילו, וציינו איזה עומס מוטל על נער בן ארבע-עשרה שמתנהג כך, כנראה כפי שמצפים ממנו הוריו. עלתה גם האפשרות שהוא חש אשמה בנוגע לאחותו התאומה שמתה; הקושי שלו להיפרד מן ההורים הקרובים אליו כל כך ורצונו לפצות אותם על השנים הרבות שחיכו לו מזמין גם קשר תלתי אֵתם ועם החברה. ח', כך נראה, רוצה שלמות ולא פחות מכך. וא' מצטרפת אליו בהזדהות מלאה, בוכה וצוחקת אתו. וכך כולם תלויים בכולם, והילדה "הרעה" נשארת בחוץ.

רק מעט ביקורת עלתה בכיתה על החד-צדדיות של א', על כך שהיא מחלקת את הילדים לטובים ורעים ועוד על פי רקע משפחתי. הרושם היה שעמדה זו שלה התקבלה בטבעיות, והסטודנטים חושבים שהמורה אכן יודעת מי טוב ומי רע. אמרתי להם שייתכן מאוד שא' צודקת באבחנתה, אבל עדיין מוטלת עלינו החובה לא להזדהות, אלא להפגין יחס אמפתי. יחס זה מאפשר לנו להבין את שני הצדדים לפני שנחליט מי צודק, אם בכלל יש צורך בצודק. עכשיו שמעתי את א' ממלמלת לעצמה, "ווי, ווי ... מה עשיתי?!" כזאת היא א', אני כבר מכיר אותה, מאוד רגשית, מאוד מזדהה. אחר כך היא סיפרה לי שקבעה פגישה עם הילדה.

בחברות מסורתיות העמדה האמפתית שבה האחד יכול להבין את האחר מבלי שיהיה חייב להסכים אתו היא מוכרת פחות. בדרך כלל אנו פוגשים דחייה של האחר או הזדהות אתו ולא את אותה עמדת ביניים הנקראת אמפתיה, שחשובה כל כך להתפתחות. היא חשובה משום שעמדה זו מאפשרת לפרט לראות יותר מנקודת מבט אחת האופיינית למצב של הזדהות. במקרה זה, כפי שנאמר, כולם הזדהו עם כולם, והילדה נשארה דחוייה. וכך לא יכלה א' לעזור לא לח' ולא לילדה משום שעם הראשון היא הזדהתה ואת האחרונה היא דחתה. אם תאמץ עמדה אמפתית היא תוכל לעזור לשניהם.

63. רחמים

ס' בן השתיים-עשרה הוא הצעיר במשפחתו ולו שתי אחיות ושתי אחים. הוא ילד בעל הפרעות קשות של קשב וריכוז הלומד בכיתה מיוחדת וצריך לקחת כל יום ריטלין, מספרת מחנכת הכיתה, ה'. יום אחד בשבוע יש מורה מחליפה. אז מנצל ס' את העובדה שאני לא נמצאת בכיתה. הוא לא לוקח ריטלין ומפריע מאוד בשיעורים. אני לא יודעת מה לעשות אתו.

סטודנטית א': למה כשאת נמצאת הוא לוקח את התרופה וכשנמצאת המורה המחליפה הוא לא לוקח?

ה': משום שאני סמכות מבחינתו ואני מציבה לו גבולות. המורה המחליפה היא טובה ועדינה אתו והוא מנצל את זה לרעה.

סטודנטית ב': איזה קשר יש בין האם לבנה?

ה': קשר טוב, אבל האם היא לא סמכות מבחינתו והיא מצפה שהאב יהיה תקיף יותר. אבל הוא מפנק אותו כל הזמן משום שהוא הילד הקטן וגם סובל מבעיות. הוא נותן לו הכול, גם לנהוג באוטו שלו. האם ביקשה ממני כבר כמה פעמים לדבר עם האב.

מרצה: ה', האם קשה לך לשוחח עם האב בנושא זה?

ה': כן. הוא הסמכות בבית ואני לא יכולה להגיד לו מה לעשות עם בנו. אני יכולה לשוחח עם המורה המחליפה ולבקש שתהיה יותר תקיפה אתו.

סטודנטית ג': אבל את יכולה לומר לאב שזה לטובת בנו.

ה': כן, אני אזמין את האב לשיחה ואשתף גם את היועצת החינוכית.

מרצה: את לא הראשונה מבין הסטודנטיות שמתקשה לשוחח עם אב ולייעץ לו בנוגע להתנהגות שלו כלפי בנו. אני מניח שזה קשור לכך שאת חוששת לפגוע בכבודו. אבל אולי אפשר דווקא להשתמש בכבוד שיש לאב ושגם את ודאי רוחשת לו כדי לעזור לבנו. הרי יש לכם מטרה משותפת, לעזור לילד. את יכולה להסביר לאב כמה בנו המתבגר זקוק לו כדמות הזדהות גברית, ולהציע לו איך לדעתך הוא יכול לעזור לו. לעניות דעתי, לוותר על המקצועיות שלכן מתוך חשש זה לא מקצועי ובסופו של דבר גם לא לזה המשפחה מצפה מכן.

לעצם העניין, כשמרחמים על מישהו קשה להציב לו גבולות. אם האב יאמר לבנו לקחת את הריטלין נראה שהוא יציית לו. אבל אפשר גם לצפות מהאם שתהיה תקיפה יותר.

ה': אני מכירה את האם, היא אישה טובה אבל לא יכולה בלי עזרת האב.

מרצה: את הדפוס הזה כבר פגשנו כמה פעמים. שהאם חלשה ללא סמכות והילד מפסיד מזה הרבה. ראשית, הוא לא לוקח את התרופות ושנית, הילד עלול לזלזל בכל אישה חלשה יותר שמזכירה לו את אמו. האב הוא הסמכות ועל פיו יישק דבר, והילד מאבד את האיזון הטבעי הקיים כשיש שני הורים שמתייעצים ומחליטים. במקרה הזה האב נוטה לצד הרחמים. במקרים אחרים שראינו האב יכול להיות תוקפן כלפי בנו ולהפחיד אותו. בכל מקרה תרומת האם לגידול הילד אובדת, וההפסד גדול מאוד.

בהקשר לנושא הרחמים גם ראינו שלעתים להורים יש נטייה לרחם על הילד הצעיר ולתת לו הכול. הוא הקטן והחלש והמסכן ועל כן יש לפנק אותו. ואם לילד יש קשיים למיניהם גדלים עוד יותר הרחמים והפינוק. כך מזדהים ההורים עם הילד ואינם מסוגלים להציב לו גבולות ולעזור לו לגדול ולקבל אחריות. רגש הרחמים הוא רגש שרווח בחברות מסורתיות קולקטיביות ויש לו היבטים יפים. כשהפרט

מרחם הוא מרגיש את סבל האחר כאילו היה סבלו שלו. ואולם כשמתעורר הצורך שלא להסכים עם מישהו או להציב לו גבולות, הרחמים יכולים להוות מכשול. במקרה זה כמו בהרבה מקרים אחרים עדיפה עמדה אמפתית, משום שהמחזיק בה יכול להבין את מצוקת הילד ואת קשייו ועם זאת לא להסכים אתו בעניינים שונים ולהציב לו גבולות.

64. במיטה עם השכן

היום סיפר המורה מ' על ה' בן השתיים-עשרה, שהיה תלמיד טוב ופתאום החל להידרדר בלימודיו. הוא היה קם בזמן השיעור וצועק שצריך לקבור את כל התינוקות הבנות כמו פעם, שצריך לחזור אחורה בזמן ושלנשים יהיה אסור לצאת מהבית בלי ליווי ושהן יהיו חייבות ללבוש רעלה. ה' גם החל לאכול במידה מוגזמת ודרש מחבריו ומבני משפחתו שיקנו לו מתנות ובגדים ללא גבול. היחסים שלו עם חבריו החלו להידרדר. המורים והתלמידים לא הבינו מה קרה לו. לבסוף ערכו המחנכת והיועצת ביקור בביתו. שם פגשו את הדודה, והיא סיפרה להם שיום אחד חזר ה' מבית-הספר מוקדם מהרגיל ותפס את אמו במיטה עם השכן. הוא קרא לאביו, וזה הכה קשות את האם וגירש אותה מהבית. לאחר הביקור הוחלט בבית-הספר שהילד יתלווה אל המחנך כשהוא עובר מכיתה לכיתה בבית-הספר משום שהוא נותן אמון במחנך. כמו כן הוא קיבל תפקיד אחראי במתנ"ס והופחתו המטלות הלימודיות שלו.

סטודנטית א': אולי כדאי להצמיד לו דודה מהמשפחה. הוא צריך דמות של אישה טובה, אחרת יישאר לו נזק והוא ישנא נשים.

סטודנטית ב': גם אני חושבת שצריך להסביר לו שיש שני צדדים. גם השכן שבגד היה נשוי, לא? אז לא כל הנשים רעות ולא כל הגברים טובים.

סטודנטית ג': אני חושבת שהאב צריך לדבר עם ה' כדי לאזן את התמונה. בטח הייתה סיבה להתנהגות אמו. לא שאני מצדיקה את המעשה חס וחלילה (צחוק בכיתה).

סטודנטית ד': אצלנו בכפר זה לא יכול לקרות. כולם מכירים את כולם ומדברים על כולם. אין סודות.

סטודנטית ה': בשום כפר זה לא יכול לקרות. אולי בעיר.

סטודנט ו': יש לו אחים?

מ': כן, הם לא נפגעו כמוהו. אולי הוא הרגיש אשם במה שקרה.

סטודנט ז': אני חושב שכדאי לשלוח אותו לפנימייה משום שבכיתה רק יצחקו עליו.

מרצה: אני לא הייתי מפריד אותו מבני כיתתו. לא מספיק שאיבד את אמו, עכשיו יאבד גם את חבריו ולא יישאר לו כלום?! במקרים אלו החברים דווקא יכולים לשמש עוגן.

סטודנטית ח': אני הייתי מצמידה לו חבר טוב ומבקשת מילדי הכיתה שיעזרו

פרק שלישי: גיל ההתבגרות

לו. גם המורים יכולים לעודד אותו ולעזור לו להשתלב בכיתה. הרי זה לא סוד וכולם בכפר יודעים מה שקרה.

סטודנטית ט': אפשר גם להיעזר במקרה כזה ביועצת ובפסיכולוג של בית-הספר. מרצה: עלו כאן הרבה רעיונות יפים איך לעזור לו. חוץ מרעיון אחד – לדבר עם ה' ולשאול אותו איך היה רוצה שנעזור לו.

סטודנטית י': אבל הוא בטח לא ישתף פעולה.

מרצה: אולי. אבל עצם השאלה חשובה. עצם השאלה מזמינה את ה' לחשוב על מצבו ולהפוך מיצור פסיבי שסובל ליצור אקטיבי שגורלו בידיו.

בואו ננסה להבין את ה', שהיה תלמיד טוב והחל לפתע להידרדר בלימודים. מה עובר עליו? ראשית, הוא מתבגר שבכל מקרה מוצף ביצרים. עתה הוא רואה את אמו בוגדת באביו. הוא מספר לאביו והופך בן רגע למי שאשם בכך שהוא איבד את אמו. הוא גם אשם בכך שאחיו איבדו את אמם ובכך שאביו איבד את אשתו. זה נטל לא קטן לילד בן שתיים-עשרה בלשון המעטה. הוא מוצא מחסה במסורת, בדת. לדידו, בעולם דתי יותר לא היה הדבר קורה. אבל התוקפנות המתעוררת בו כלפי נשים יכולה בנקל להיות מופנית כלפי עצמו ולהפוך לתחושות אשמה כבדות. במקרה זה הוא עלול לשקוע בדיכאון. זאת ועוד, האם הופכת מאם לאובייקט מיני. גם על כך עליו להתגבר ולהדחיק שוב את יצריו ולרסנם. הדת שוב משמשת לו לעזרה. שם החוקים ברורים. אנשים רבים פונים אל הדת כשהם מחפשים סדר, כשהם חשים שהעולם מבלבל אותם יותר מדי והם זקוקים לכללים ברורים. פנייה אל הדת וקבלת עולו של אלוהים, חוקיו ומצוותיו היא גם חיפוש אחר דמות סמכות יציבה ומיטיבה בעולם שיכול להיחוות כמסוכן. אנשים רבים פונים אל הדת בעתות מצוקה ומבקשים את עזרתו של ההורה הגדול, אלוהים, שיסדר להם את העניינים. גם ה' שואף לחזור למסגרת ברורה כזאת.

מבחינה התפתחותית, בשלב האדיפלי הילד נמשך כידוע אל ההורה בן המין השני. בגיל החביון, שהוא גיל בית-הספר היסודי, מודחקים היצרים והילד מתקשה לזכור שאי-פעם נמשך אל ההורה בן המין השני. הילדה תחייך במבוכה כשיוזכר לה שרצתה להתחתן עם אביה, וכך גם הבן באשר לאמו. הילד מתפנה ללימודים משום שהתפנה מעיסוק ביצרים. ההדחקה של היצרים מצליחה בעקבות הזדהות הבן עם האב והזדהות הבת עם האם. הבן כאילו אומר לעצמו, אם אני רוצה להשיג אישה כאמי עלי להיות גבר כאבי. וכך גם אומרת הבת. בגיל ההתבגרות היצרים שהודחקו שוב עולים. בחברה מסורתית בגיל הזה או קצת אחר כך יתחילו ההורים לחשוב על שידוך. אולם אצל ה'

פרצה החוויה המינית והכתה בו כטראומה. ודאי שהוא יתקשה ללמוד כשהוא מוצף יצרים ורוצה שיעזרו לו לשוב ולהדחיקם. הוא מרבה באכילה כדי לפצות את עצמו, ומאותה סיבה הוא דורש מחבריו מתנות. כמו שאמרנו, רחמים מעולם לא היו מתכון טוב להתפתחות. ועל כן אין להיענות לרצונות שבסופו של דבר לא יקדמו אותו. הוא לא מסכן, הוא ילד שקשה לו אבל יכול להתמודד. עלו כאן הרבה הצעות יפות. צודקות הבנות שאומרות שכדאי שתהיה לו דמות אישה מיטיבה כדי שלא תיווצר אצלו הכללה שתהפוך את כל הנשים ליצורים בוגדניים ומסוכנים. ובכלל, בימים כה קשים לה' אין כמו קשר קרוב וחם עם דמות בוגרת שיכולה לעזור לו לעשות קצת סדר בעולמו המבולבל. לא קל, אבל נראה שמ' ובית־ספרו עובדים יפה.

65. כשמורה נפגע מתלמיד...

היום סיפר לנו ח' על תלמידה שלו, ל' בת הארבע־עשרה, שאמה אף היא מורה בבית־הספר. ל' לומדת בכיתה המחוננים, ולח' יש קשיים אֵתה. היא כל הזמן נגדי, הוא מספר. פעם נתתי מבחן בשני טורים. היא החלה לצעוק שטור אחד יותר קשה וזה לא הוגן והסיתה את הכיתה. היא רצה אל המנהל וסיפרה שאני עושה אפליות. בא המנהל, בדק את שני הטורים, נזף בל' ובתלמידים ודרש שיתנצלו בפני. בסוף כל הכיתה הצליחה יפה במבחן. ל' תומכת בכל ילד שרוב אתי ולומר את האמת, אני מאוד נפגע ממנה. ח' הודה שעם מורים אחרים אין לל' בעיה מן הסוג הזה. הבטתי בח', בהבעת פניו הקשה שאותה אני מכיר זה זמן, ואמרתי לעצמי שאני יכול להבין את ל', שחשה מאוימת ממנו. היא לא יודעת את מה שאני יודע, שח' יכול להיות כל כך חם ורך.

בכיתה שאלו אותו אם הוא דיבר אֵתה לאחר המקרה. התברר שהוא כל כך נפגע ממנה, שאפילו לא חשב לשוחח אֵתה על מה שקרה. הבנות בכיתה הציעו לו לזמן אותה לשיחה, לומר לה שהיא עומדת בזכות עצמה ולא בזכות אמה המורה. לשבח אותה על הישגיה, שהם אכן מרשימים, ובעיקר לזכור שהיא רק ילדה והוא מבוגר. מישהי שאלה אותו אם הוא חושש ממנה משום שהיא אולי מאוד יפה. ח' הכחיש, אבל הודה שהעובדה שאמה מורה בבית־הספר מרתיעה אותו במידה מסוימת. בעבר פנה ח' אל אמה של ל', והיא אכן סיפרה לו שגם בבית ל' מרדנית. ואז ביקשה האם מהבת שתנצל לפני ח' אבל היא לא ממש התנצלה. עכשיו הציעו לו הסטודנטיות שלא להיפגע ממנה ולהפסיק את המאבק. סטודנט אחד הזכיר שכל הכיתה צופה בו אם הוא עושה לל' פרוטקציה בגלל אמא שלה ועל כן עליו להתייחס אליה כאל שאר תלמידי הכיתה. היו שהציעו לו ליזום שיחה שבה ישתתף גם האב כדי לצנן את חששותיו מן האם. אבל ח' חשב שפעולה כזו רק תעורר יותר שאלות בקרב התלמידים.

לאחר כמה שבועות סיפר לנו ח' שימים ספורים לאחר הדיון שלנו בכיתה הוא ראה את ל' יושבת עם חברתה בהפסקת האוכל בחצר. הוא ניגש אליה, אמר לה "בתיאבון!"

והיא השיבה "תודה!" ואז פתח אתה בשיחה על החומר הנלמד, שאל איך היא מסתדרת אתו ואם כבר החלה ללמוד למבחנים. ח' הציע לה את עזרתו בנושאים שונים. הוא חש של' זורמת אתו וגילה שהיא ילדה פשוטה ועדינת נפש, דבר שנעלם מעיניו קודם לכן. כשפרגן לה על חריצותה והישגיה היא ממש זרחה. מאז ח' מתרשם שאפילו שפת הגוף שלה כלפיו השתנתה מדחייה לקבלה ושהיא משתתפת יותר בשיעורים שלו.

יום אחד, כששאל ח' את תלמידי הכיתה מי רוצה להקריא את החיבור שלו, הצביעו הרבה תלמידים. הוא בחר באופן אקראי את ל', ואז החלו הרבה תלמידים להתרגז ולצעוק. התפתחה מריבה בין ל' לכמה תלמידים. הבטחתי שלכולם אתן הזדמנות אבל חשתי את הקנאה, הוא מספר. ההתפייסות בינינו העכירה את האווירה בכיתה וזה גורם לי לחשוב שמישהו הסית את התלמידים נגדי. אבל אני מקווה שהתופעה תחלוף.

מרצה: אם אתם זקוקים לדוגמה למה לא כדאי שאם מורה תשלח את ילדה

לבית־הספר שהיא מלמדת בו הרי היא לפניכם. מצב העניינים הזה

מסבך את כולם. ייתכן שהילדה שחשה שהיא חייבת להוכיח את עצמה

יותר מכולם. ולעומת זאת, המורים שמלמדים אותה מתקשים להתייחס

אליה כאל שאר התלמידים בכיתה. וגם התלמידים ייטו לחפש הוכחות

לכך שהיא אינה כמו כולם, לטוב או לרע. אז לשם מה זה טוב?

חשוב לי גם לעודד את ח' שלא לחשוב על התלמידים במונחים של

הסתה נגדו. רצוני לומר שלתלמידים מותר להסית אך לך, ח', אסור

להיפגע ולהיעלב. אני נזכר באם לילד קטן שבאה אלי ואמרה לי שבנה

כל הזמן פוגע בה. ניסיתי להסביר לה שהיא ובנה אינם בני אותו הגיל.

שמצופה ממנה לא להיפגע מבנה וודאי לא לעשות דברים לא מתאימים

כתוצאה מפגיעה זו. אבל היא המשיכה בשלה ואמרה שבנה מעליב

אותה בכל מיני אופנים. כך גם בנוגע למורה. מורה לא אמור להיפגע

מתלמידיו. אם הוא נעלב באופן אישי הוא מתקשה למלא היטב את

תפקידו כמורה. הוא מגיב לעלבון. אני יודע שקל להגיד וקשה לעשות.

גם אני עלול להיעלב מכם לעתים. ואז אני מזכיר לעצמי שלכם מותר

וליי אסור. כן, זו עבודת ההורה וזו גם עבודת המורה. אין לנו הזכות

להיפגע ולהגיב מתוך הפגיעה. ייתכן שח' הוא בחור רגיש במיוחד ויש

לכך יתרונות לא מעטים גם בתור מורה. למשל, היכולת להבין תלמידים

שקשה להם והרצון לעזור להם. אבל החיסרון הוא במפגש עם תלמידים

תוקפנים יותר. כשאתן הבנות הזכרתן לח' היא רק ילדה ומאחורי

ההצגה התוקפנית שלה אולי מסתתרת ילדה מפוחדת ח' כמעט סירב

להאמין. טוב שח' ניסה משום שבדרך זו הוא גילה אילו מגדלים

באוויר הוא בנה. כל מה שהיה צריך זה מילה אחת טובה, והילדה

הזאת, שכל כך זקוקה לו ולמילה טובה ממנו, נמסה והפכה לאוהדת

הכיתתית שלו. כן, מעבר להמלצה שלא מצופה ממורה מקצועי להיפגע

מתלמיד שלו ולהגיב מתוך פגיעה אני הייתי מציע לכם לזכור שלעתים קרובות מאחורי אקט תוקפני של תלמיד מסתתר ילד חרד ומאויים שבוחר בדרך זו כדי להסתיר תחושות אלו. אבל רק מורה בעל הרבה כוחות זוכר זאת ברגע שהוא מותקף.

66. השד בבקבוק

ג' היא מורה למתמטיקה בכיתה ח' של החינוך המיוחד. היום היא סיפרה לנו על אחת הכיתות שהיא מלמדת, שבה שום מורה לא מצליח להשתלט על התלמידים. גם לא מורים גברים. כשהיא כותבת כמה משפטים על הלוח תלמידים רבים לא מעתיקים, ואחרים נדרשות להם שעות להעתיק. יש רעש איום בכיתה ושום דבר לא עוזר. עכשיו מחייכת ג' חיוך אובד עצות, אומרת שהיא כבר ניסתה הכול וחוזרת על כך ששום דבר לא עוזר.

סטודנטית א': כדאי לשוחח עם הילדים שיחות אישיות, להסביר להם ולבקש מהם להתנהג יפה.

ג': ניסיתי אבל זה עזר רק לזמן קצר.

סטודנטית ב': חלקי אותם לקבוצות עבודה קטנות.

סטודנטית ג': עזבי את החומר הלימודי, הם ממילא לא לומדים, ונסי ליצור אתם קשר. דברי אתם על נושאים שמעניינים אותם: אופנה, כדורגל, זמרים ועוד.

סטודנטית ד': תנסי לדבר אתם בגובה העיניים ולא כסמכות.

ג': תאמינו לי שניסיתי הכול ושום דבר לא עוזר. אני לא מרגישה שקיבלתי משהו מהדיון בכיתה. פשוט אין מה לעשות עם הכיתה הזאת.

הלכתי הביתה וחשבתי שברוב ההצעות הסתמנה נטייה להזדהות עם התלמידים. כלומר, על המורה להתאים את עצמו לתלמידים ולנסות ליצור אתם קשר אישי וכו'. מעט הצעות נטו לשים להם גבולות עם שכר ועונש או לגייס את המורים וההנהלה משום שכיתה זו היא בעייתית לכולם. התחושה הייתה שמרגע שילדים אלו בכיתה החינוך המיוחד פרקו עול שוב אי-אפשר להחזיר את השד אל הבקבוק. כלומר, הייתה קבלה של המצב שמרגע שנפרצו הגבולות שוב אי-אפשר להציבם ורק דרך "הכניעה" תעזור. הסטודנטים בכיתתי, שהם מורים, ניסו באופן פסיבי ומקבל להתאים את עצמם למציאות בכיתה יותר מאשר לשנותה. "מיקוד שליטה חיצוני", נזכרתי, מאפיין את החברה המסורתית אבל אני רוצה להעניק להם "מיקוד שליטה פנימי" כדי שיחושו כוח ויכולת לשנות. גם אני כמנחה הלכתי אחר הקו המזדהה שלהם ופחות נתתי מקום למעטים שרמזו שיש צורך בשינוי תקיף, התאגדות של כל המורים, ההנהלה וכו'. גם אני נשאבתי אל תוך תחושת חוסר האונים של ג' והזדהיתי אתה. אבל תחושה זו אינה נכונה ולבית-הספר ולמורים יש כוח לשנות את המצב.

פרק שלישי: גיל ההתבגרות

בפגישתנו הבאה שיתפתי את הסטודנטים במחשבותי. סיפרתי איך גם אני נשאבתי לאותה תחושה שאין מה לעשות. בחברה מסורתית-קולקטיבית, שבה הפרט מתאים את עצמו ואת אורח חייו לסביבתו ולא מנסה לעצבה בכוחותיו הוא, יש סכנה שמשנפרצו הגבולות שוב אין להשיבם. זכורים לי מקרים אחדים של ילדים וגם מורים אלימים במיוחד שהמערכת קיבלה אותם כפי שהם והתאימה את עצמה אליהם ולא ניסתה להציב להם גבולות. דיברתי עם הסטודנטים על ילד שגדל בבית שבו האב הוא הסמכות ואמרתי שהילד מתאים את עצמו במשך חייו למציאות חיצונית ואינו יכול להשפיע עליה ולעצבה. כשג' אמרה שאין מה לעשות ושהיא הרימה ידיים לא קם אחד שאמר, אני לא הייתי מרים ידיים. אני הייתי משתלט על הכיתה ועושה שם סדר. הכיתה הפכה לסמכות, ובמצב כזה מי יכול לצאת נגדה? הבטתי בג'. עכשיו היא חייכה. זהו אותו חיוך פסיבי שהיה נסוך על פניה מרגע שהתחילה להציג את המקרה ורק עכשיו הבנתי את פשרו. זה משום שאת רוחשת כבוד לתלמידים המפריעים? שאלתי. היא אישרה.

67. התינוק והענב

היום סיפרה לנו ר', מורה למתמטיקה בבית-ספר תיכון, על תלמידה שלה שמתקשה לפתור תרגילים בעצמה. כשהיא אומרת לי, "קשה לי, אני לא יכולה לבד, תעזרי לי", מספרת ר', מאוד קשה לי, אני מרחמת עליה ומיד מבקשת מחברתה שיושבת לידה שתעזור לה. אני רוצה לשאול את הכיתה אם כדאי לי לומר קודם לתלמידה שתנסה בעצמה.

סטודנטית א': מה יקרה אם היא תנסה בעצמה?

ר': אם היא תנסה ולא תצליח זה יתסכל אותה ומצבה יידרדר.

סטודנטית ב': אולי תיתני לה רמזים במקום לפתור במקומה את כל השאלה.

סטודנטית ג': את יכולה לעודד אותה ולומר לה שהיא בדרך הנכונה.

מרצה: אני שומע שר' יודעת את התשובה הנכונה לשאלתה. היא חוששת

שתלמידתה תיכשל ונחלצת לעזרתה מתוך רחמים, והתלמידה כנראה

מזמינה את היחס הזה ונענית לו. ר' מזדהה עם הקושי של התלמידה

ועם חוסר-האמון שלה שאפשר להתאמץ ולהשיג תוצאות וכן עם

הפחד שלה מהכישלון. במובן הזה מורה שעובד עם תלמידים כדאי

שיהיה מסוגל לשאת את התסכול שלו עצמו ושל תלמידיו על כך

שנדרש זמן ובסוף נושאים המאמצים פירות. כך שהעצות שנתתם לר'

נראות לי בכיוון הנכון משום שהן מזמינות את התלמיד לסמוך על

עצמו יותר.

שוחחנו על חויית חוסר-האונים של הסטודנטים ששבה ועולה בכל מיני מצבים. על

אותו מסר שעובר לעתים קרובות בחינוך המסורתי מן ההורה אל הילד ומן המורה אל

התלמיד שאי-אפשר לבד, שאין באמת סיכוי להתמודד עם מטלות קשות ולהצליח,

שרצוי להסתמך על האחר ועל הקבוצה. מישהי קשרה זאת לסמכות ההורית, שלדעתה לא שמחה שילדיה עולים עליה משום שיש בכך חוסר־כבוד להורה. סטודנטית אחרת סיפרה על מתבגרים בכל העולם המערבי שמשימה אחת לפנייהם – לשנות את עולם המבוגרים ולעשותו טוב וצודק יותר. הם מאמינים בכוחם לשנות. היא חושבת שלהוריהם חלק נכבד בכך שילדיהם מאמינים שהם יכולים לעלות עליהם. הכול תלוי בנו, ביחס שלנו לתלמידים שלנו, אמרה. אני אמרתי שלא קל להיות מחונך באופן מסוים שבו יש כבוד לסמכות וחשש לחלוק עליה, ועליהם לספק לתלמידיהם ולילדיהם מודל אחר שכן מאפשר גדילה לעצמאות. חשיבה עצמאית היא בעצם הדרך היחידה להשיג הישגים במתמטיקה ובמדע כמו שראינו במקרה של תלמידתה של ר'. נכון, בדרך זו יתרופפו במידה מסוימת קשרי התלות ההדדית במשפחה, משום שהילדים יהפכו עצמאים יותר. כן, יש לזה מחיר בלכידותה של המשפחה ובכבוד שהילד רוחש לסמכות. אבל הבנות אמרו שלדעתן אפשר לשלב בין גישה מודרנית לגישה מסורתית ושכל אחת יכולה לבחור את המינון המתאים לה.

המקרה של ר' אפשר לנו להרחיב את הדיון אל מעבר למקרה עצמו ולדון לא רק בפיתוח חשיבה מדעית, אלא גם בפיתוח חשיבה יצירתית ודמוקרטית. האדם היוצר בכל תחום חייב להיות בעל חשיבה עצמאית. יצירה אינה העתקה או חיקוי, אלא תהליך שבא מבפנים ודורש מיקוד שליטה פנימי. פיתוח יכולת יצירתית מתחיל בלידה, באותן התערבויות של ההורה המאפשרות לילד לסמוך על עצמו. סיפרתי להם על תצפית אנתרופולוגית שהתרחשה במרוקו ופורסמה בספרות. אני מניח שהיא הייתה יכולה להתרחש בכל מיני מקומות בעולם, קרוב לוודאי בחברות מסורתיות, ואני גם משוכנע שאין בה כוונה רעה. לאחר כל ההקדמות סיפרתי להם על תינוק בן חמישה חודשים שזוחל על השטיח אל עבר ענב שהוא רוצה להשיג. המשפחה יושבת מסביב ומביטה. כשהוא כמעט מגיע אל הענב קם אחד מבני המשפחה ומרחיק ממנו קצת את הענב. התינוק ממשיך לזחול אל עבר הענב. כשהוא מתקרב אל הענב קם שוב אחד מבני המשפחה ומרחיק את הענב. התינוק לא נשבר וממשיך בזחילתו העיקשת. עכשיו, כשהוא כמעט נוגע בענב, קם האב, לוקח את הענב ואוכל אותו. איך מקרה זה ועוד רבים כמותו יעצבו את אישיותו של התינוק? שאלתי. לסטודנטים לא היה קשה לדבר על התחושה של התינוק שככל שיתאמץ לא תהיה לכך שום השפעה על חייו ועל גורלו. הוא לא יכול לעצב את סביבתו, היא זו שמעצבת אותו אז בשביל מה להתאמץ. מוטב לאמץ עמדה פסיבית יותר כדי שלא להיפגע. היה ברור שבחברה אינדיבידואלית־מערבית סביר להניח שההורים ימחאו כפיים לילד על שהתאמץ והשיג. ואם יקשה עליו להגיע לענב יקרבו אותו אליו כדי לתת לו תחושת ניצחון. כדי שפרט יוכל להיות שותף פעיל בחברה דמוקרטית הוא חייב להיות מסוגל לגבש לו דעה אישית, הוא צריך להיות מסוגל לבחור ולא דווקא על פי בחירת בני משפחתו. על כן שלישייה זו של יצירתיות, מדע ודמוקרטיה מתפתחת בשחר החיים במשפחות שבהן ההורה מאפשר לילד לגבש חשיבה עצמאית.

68. דמוקרטיה של הנפש

היום סיפר לנו ו' על פ' בן הארבע-עשרה, ילד שלומד בכיתה שהוא מחנך אשר נוהג באלימות כלפי המורות והתלמידים. אביו של פ' נשפט למאסר עולם על רצח, ושלושת אחיו הקטנים גם הם נוטים לאלימות. מה שמעניין בהתנהגותו של פ' היא העובדה שהוא עושה בעיות למורות ולא למורים ושגם יש לו כמה חברים בנים שהוא יוצר אתם קשר טוב. האם היא המפרנסת בבית וכשהיא גוערת בפ' נראה שבכלל לא אכפת לו.

אחת המורות הדגימה את התנהגותו של פ'. הוא מגיע לשיעור באיחור. המורה מפסיקה את השיעור ושואלת אותו מדוע איחר. הוא לא עונה ורוצה לשבת במקום שאינו שלו. המורה מסמנת לו לשבת במקומו. פ' אומר שיפריע עד שתיתן לו לשבת היכן שהוא רוצה. הוא מתחיל להסתובב בכיתה ומתעלם מבקשות המורה. היא מנסה להתעלם ממנו, ואז הוא מתחיל לתת "כאפות" לתלמידים.

ו' לעומת אותה מורה חש שפ' כל הזמן מחפש קשר אתו ושהוא, ו', מחבב את פ'. דיברנו על דמות האב שחסרה לפ', דמות אב חם ומקבל שאיננה ואולי מעולם לא הייתה. פ' מצטיין בשיעורי התעמלות שאותם מעביר ו' ומחכה להם בקוצר רוח. הצעתי לו לקיים מפגשים קבועים, גם אם קצרים, עם פ' כדי שתהיה לפ' תחושה של קרבה. לומר לו תמיד מתי המפגש הבא כדי שתהיה לפ' חוויה של דמות סמכות שיש לו קשר רציף אתה. שוחחנו על כך שבגיל ההתבגרות חשוב לנער שתהיה דמות גברית שיוכל להזדהות אתה, ובמיוחד בחברה קולקטיבית, שבה התפקידים הגבריים והתפקידים הנשיים מוגדרים היטב. לא במקרה שונה היחס של פ' אל המורים מיחסו אל המורות. בעתיד יוכל להתייחס טוב יותר גם אל בנות מין השני בתנאי שיחוש בטוח יותר בזהות הגברית שלו ולא יצטרך להוכיח אותה כל הזמן.

דיברנו על המחיר שמשלמים הפרטים בחברה שבה יש דרישה להזדהות גברית ונשית חזקה. אלו בדרך כלל חברות מסורתיות. לבנים אין אפשרות למצוא את החלקים הנשיים, הרכים יותר, בתוך עצמם, ולבנות אין אפשרות לפתח את הקול החזק, התחרותי והסמכותי, שאף הוא נמצא בתוכן. אנו מדברים על דמוקרטיה פנימית, דמוקרטיה של הנפש, שבה יש לתת לכל הקולות לעלות לפני שבוחרים ומחליטים לאיזה קול נשמע. אבל דמוקרטיה פנימית זו היא תנאי לביסוס דמוקרטיה חיצונית. פרט המסוגל להקשיב לקולות השונים שבתוכו יאפשר גם לקולות שונים להישמע בחברתו ויהיה סובלני יותר אליהם. עולמו של פ' הוא שחור ולבן. הוא מחפש קשר עם ו' כדמות סמכות גברית ומזלזל בנשים ובשאר הילדים. פ' חי בעולם של מיקוד שליטה חיצוני ולא פנימי, בעולם של שולט ונשלט. אבל כדי לפתור תרגיל במתמטיקה או לכתוב חיבור יפה או לצייר ציור יפה פ' זקוק למיקוד שליטה פנימי, כלומר לאותה חוויה שבה לפחות לשעה קלה הוא משוחרר מסביבתו, ממשחקי שולט ונשלט, ויכול להתמסר לקולות הפנימיים העולים מתוכו ולא לגירויים החיצוניים. קרוב לוודאי שאין לפ' די מרחב פנימי שבו הוא יכול לשחק ביצירה ובמדע, ומשחקו הוא במרחב החיצוני.

לא בתוכו אלא בינו ובין אחרים הוא חי. זה המחיר של חיים בעולם אלים המאיים על הילד ודורש ממנו להתבונן כל הזמן החוצה משום שמשם באה הסכנה. וכל עוד לא יירגע פ' הוא גם לא יוכל להתפנות להביט פנימה, תנאי הכרחי, כפי שאמרנו, לכל חשיבה יצירתית, מדעית ודמוקרטית.

69. חתונה כפויה

היום סיפרה לנו ר' על מ', תלמידה בת שש-עשרה הלומדת בכיתה, שעומדת להתחתן עם בן דודה בן השבע-עשרה. מ' לא רוצה להתחתן אבל הוריה מכריחים אותה ומתכוונים גם להפסיק את לימודיה. החתן המיועד הוא בן דודה גם מצד האם וגם מצד האב (כלומר, אחות אביה של מ' התחתנה עם אחיה של א' מ'. דבר זה קורה כששתי משפחות מחליטות להשיא את ילדיהם זה לזה). מ' סיפרה זאת למורתה, ועכשיו שואלת אותנו ר' אם אנו חושבים שהיא יכולה לעזור למ' באופן כלשהו.

סטודנטית א': מ' ניסתה לעמוד על דעתה ולומר שהיא לא רוצה להתחתן עם בן הדוד שלה?

ר': האב לא רוצה לשמוע שום דבר, והאם מציינת לאב ומאיימת על הבת באמצעות האב.

סטודנטית ב': היא יכולה לומר לבן דוד שהיא לא אוהבת אותו.

ר': היא אמרה לו והוא אמר בתגובה שהוא מאוד אוהב אותה. היא גם אמרה לו שהיא עדיין קטנה אבל זה לא השפיע עליו.

סטודנטית ג': זה מסוכן משום שאחר כך הוא עלול לשנוא אותה.

סטודנטית ד': שתגיד שמבחינה גנטית זה מסוכן. שהיא רוצה בדיקה גנטית.

ר': אביה נתן מילה לדוד לפני הרבה שנים והוא חייב לעמוד בה. האב גם מתכוון להפסיק את לימודיה כדי שתוכל להתארס. מ' רוצה להמשיך ללמוד.

סטודנטית ה': אולי שתנסה לדבר עם אמה.

ר': האם אמרה לה, "מה זאת אומרת, את חייבת לעשות את זה מפני שהוא בן דוד שלך והוא בחור טוב מאוד ואתם גדלתם יחד והוא אוהב אותך מאוד. אל תספרי את זה לאבא שלך, הוא אפילו לא ישמע את השטויות האלה ויכעס עלייך מאוד".

סטודנטית ו': שתתעקש. אני קיבלתי מאבא שלי מכות רצח משום שלא רציתי להתחתן עם מי שהוא ייעד לי. בסוף התחנתי עם מי שרציתי. אבל אל תשאלי איזה מכות קיבלתי ממנו ומהאחים שלי בגלל זה ולא נשברתי.

סטודנטית ז': אבל אולי היא בסוף תאהב אותו.

ר': למ' אין רצון משלה. לכן יכול להיות שבהמשך היא תאהב את הבן דוד משום שזה מה שאמרו לה שנכון לעשות.

סטודנטית ח': אבל היא עלולה גם לשנוא אותו.

סטודנטית ט': שתפנה אל קרובי משפחה אחרים ותבקש שיעזרו לה.
ר': אני חושבת שכולם מסכימים עם האב.
סטודנטית י': אולי את יכולה לדבר עם ההורים.
ר': אני מפקדת להתערב. וגם לאחרונה נראה לי שמ' כבר השתכנעה. אבל יש לי כל הזמן רגשי אשמה על כך שאני לא מתערבת ולא עושה כלום ואני המורה שלה. אולי אני צריכה לעודד אותה לעמוד על שלה.
סטודנט י"א: טוב שאת לא מתערבת. זה רק היה עושה בעיות לך ולמ'. את לא קרובת משפחה.
סטודנטית י"ב: גם אני חושבת שאין לך זכות להתערב ואת לא יכולה לעשות כלום.
סטודנט י"ג: את לא יכולה לעשות כלום.

הרושם היה שרוב הכיתה תומכת בר' ואומרת לה שהיא לא יכולה לעזור למ'. אחר כך חשבתי שבאמת היה קשה לדעת מה דעתה של מ' ואם דעתה שלה חשובה בעינייה משום הפסיכיות שבעמדתה. אבל דעתה של ר' נגד החתונה הייתה ברורה. הרקע של ר' ושל כמה מהסטודנטים שלי שונה מן הרקע של מ', ויש להיזהר מלעודד את מ' או כל אחד אחר לקבל פתרונות שאינם מתאימים לרקע ולתרבות שהם באים מהם.
נוכרתי בסטודנטיות הרבות שלי שסיפרו לי כמה הן מעריצות את אביהן ואיך תמיד בסוף הן רואות שהוא צדק. למשל, אחת הסטודנטיות סיפרה שרצתה ללמוד רפואה ואביה אמר לה שזה לא בשבילה. היא התקבלה, התחילה בלימודים ולבסוף נכשלה. זה חיזק אצלה את ההרגשה שאבא תמיד יודע טוב ממנה מה נכון בשבילה. סיפרתי לסטודנטים שאני למשל הייתי מוציא מסקנה הפוכה מאירוע שכזה. שאולי היא באופן לא מודע רצתה להוכיח את צדקת אביה כדי שלא לפגוע בכבודו ובסמכותו ועל כן נכשלה. בכל מקרה, סביר להניח שאילו השקיעה יותר בלימודיה הייתה מצליחה כמו כולם. לסטודנט אחר שלי חשוב תמיד לקבל את ברכת אביו לפני כל דבר שהוא עושה. הוא אומר שללא ברכת אביו שום דבר לא מצליח לו. כך לא ימרה בחור זה את פי אביו לעולם. ייתכן שזהו עולמה של מ', וכל ניסיון להביט עליו בעיניים מודרניות של נישואים מתוך בחירה ואהבה אינו אלא חוסר-יכולת לראות את האחר מתוך אגוצנטריות תרבותית.

70. כולנו נכשלנו!

היום סיפרה לנו פ' על מקרה שקרה בכיתה ח' שהיא מלמדת בה, כיתה בעייתית במיוחד. בכיתה ישנו תלמיד אחד מצטיין, נ', שהוא מנומס, שקט וביישן. יום אחד החזירה פ' מבחנים שבדקה ונ' קיבל ציון 100. פ' שיבחה את נ' ואמרה שהיא לא מופתעת מהציון שלו, ואיחלה לו הצלחה גם במקצועות האחרים. ואז אמר אחד התלמידים בכיתה: "מה זה אומר?! אפילו אם הוא קיבל 100 מה זה יעזור לו, הוא בעל

אישיות חלשה!" פ' השיבה שמבחינתה נ' הוא תלמיד מושלם, ושאווי ואבוי אם עוד תלמידים יפרשו כך חזק וחולשה.

לאחר השיעור ניסתה פ' לשוחח עם נ' אך הוא לא שיתף פעולה ונראה שהוא אינו מעוניין לשוחח. פ' חשה שנ' נעלב כמוה. הוריו של נ' גרושים, ואמו התחתנה עם מישהו אחר והשאירה את נ' אצל סבתו ועברה להתגורר במקום רחוק. הסבתא, מספרת פ', לא יכולה למלא את תפקיד האם, ונ' נראה מדוכדך לעתים קרובות. פ' הלכה לשוחח עם המחנך על נ' כדי לעזור לו. המחנך אמר לה, "מה את מתעסקת אתו, תגידי תודה שהוא לא עושה בעיות!" אז הבינה פ' שכדי לקבל תשומת לב על התלמיד לעשות בעיות. אם אתה תלמיד שקט שלא עושה בעיות ובכל זאת נפגע וזקוק לעזרה איש לא יעזור לך, כי כמו שאמר התלמיד, "יש לך אישיות חלשה". עכשיו שואלת פ' את הכיתה מה דעתנו על כך ואם יש לנו הצעות כיצד לעזור לנ'.

סטודנט א': יש להעביר אותו לכיתה אחרת כדי שלא יציקו לו.

סטודנטית ב': זה ייתפס כאילו הוא ברח מתוך חולשה.

סטודנט ג': אפשר להעביר אתו כמה תלמידים טובים, ואז זה ייראה כאילו העבירו אותם מפני שהם טובים בלימודים.

סטודנטית ד': אפשר לארגן טיול או שיחת כיתה או פעילות אחרת שמתאימה למקצוע שאת מלמדת (במקרה זה – היסטוריה) כדי להקל עליו ליצור קשר עם התלמידים האחרים. בפעילות כזאת אפשר לשים אותו במרכז ולעודד את קשריו החברתיים. אם המורה תיתן לו חיזוקים זה ישפר את הדימוי העצמי שלו ויקרין גם על הסביבה.

סטודנט ה': אבל התלמיד ההוא צודק משום שבכיתה כזאת ובסביבה כזאת אתה חייב להיות חזק.

סטודנטית ו': תדברי עם המורים האחרים ועם המנהל ותבקשי שיפרגו לו וייתנו לו כוח כמו שאת עושה.

מרצה: אפשר גם לדבר אתו ולא רק לנסות לעצב בשבילו את הסביבה. אפשר להקשיב לו ולשאול אותו איך היה רוצה שנעזור לו. ייתכן שהוא אינו מורגל בשיחות האלה והוא צריך זמן כדי להתרגל אליהן. בכל אופן, עצם ההזמנה לשיחה, כמו שעשתה פ', היא כיוון נכון לדעתי שיישא פירות בעתיד. לכן לא צריך להתרגש אם הוא לא נענה לכך מיד. מפעם לפעם כדאי לנסות שוב. אני לא הייתי מאמץ את העמדות המניפולטיביות שהצעתם, כגון להעביר אותו לכיתה אחרת, עם או בלי תלמידים אחרים, לארגן פעילויות במסווה מסוים ולעודד אותו באופן מתוכנן, בעיקר משום שההצעות האלה משאירות את נ' תלוי בחסדי הסביבה ואנו רוצים לחזק אותו. ובהקשר לסיפור עצמו, אני שותף לעצב של כולכם, עצוב להכיר מחנך שלא מעודד דיאלוג אמתי של מילים, אלא שימוש בכוח. זו בעיה ידועה, שכדי לזכות בטיפול נאות על התלמיד

להפריע, אחרת איש לא יתייחס אליו. אם אתה סובל בשקט סביר להניח שמורה בכיתה של תלמידים רבים אפילו לא ישים לב לכך. פ' היא באמת דוגמה יוצאת דופן לחיוב. על המורים לזכור שבדרך זו הם מזמינים תלמידים להפריע משום שהמסר שחוק הג'ונגל שורר ושהחזק מרוויח נקלט מהר. וכך הענקת תשומת לב לשקטים שיש להם קשיים דווקא מעבירה מסר חיובי שרואים אותך ואינך צריך להפריע כדי לזכות בתשומת לב.

אחר כך הבנתי שגם אני נהגתי כסטודנטים שלי, שנהגו כבני הכיתה של נ'. מי אמר בכלל שמה שאומרים זה נכון? ומי אמר בכלל שאם משהו אומר שיש לנ' אישיות חלשה זה אומר שהוא באמת חלש? ראשית, התלמידים נתנו לעצמם את הזכות לפשוט את אישיותו של נ'. ואז פ' קיבלה את הדברים אישית כאילו זו האמת. היא יכלה פשוט שלא להתייחס לאמירה זו אם היא לא מאמינה בה. אבל היא התייחסה אליה ובכך נתנה לה תוקף של אמת. לאחר מכן, בדיון הכיתתי, גם אנו התייחסנו אל מה שאמרו התלמידים כאל האמת המוחלטת, ומשמעות הדבר שבאמת צריך להעביר אותו לכיתה אחרת או שהמורים חייבים לעשות משהו כדי להציל אותו. ונ' עצמו לא רצה לשתף פעולה. לא ברור מה הוא חש. אבל כל הזמן כולם מחליטים בשבילו ומניחים הנחות איך הוא אמור להרגיש בזמן שזה בכלל לא ברור. כלומר, במקום לעודד את נ' שלא להתייחס לכל מילה שנאמרת עליו כאילו היא אמת לאמתה אנו עושים את ההפך וגם אני בכלל זה. נ' באמת צריך להיות ילד חזק מאוד כדי שלא להיות מושפע ממה שעשינו כולנו. במילים אחרות, אנו שיתפנו פעולה בעידוד מיקוד שליטה חיצוני בעולמו של נ' והסברנו לו כולנו מה הוא אמור להרגיש.

71. סולחה

היום סיפר לנו נ' איך פתר בעיה בכיתה ח' שאותה הוא מחנך באמצעות סולחה. תלמיד הכיתה פנה אליו וביקש לעבור לכיתה אחרת משום שתלמידי הכיתה מציקים לו וכמה מהם אף לא מדברים אתו. הוא סיפר שרב עם דודו, שהוא אהוד מאוד בכיתה. התלמיד ניסה לשכנע בצדקתו אך ללא הועיל. נ' הודה לתלמיד על גילוי הלב שלו וביקש שבוע ימים כדי לפתור את הבעיה. הוא פנה אל קבוצת התלמידים שהתלמיד ציין שהם רבים אתו, דיבר עם כל תלמיד בנפרד והסביר להם איך מרגיש החבר שלהם, ואחר כך דיבר עם כולם יחד. נ' שאל כל אחד מהילדים: איך תרגיש אם תלמידי הכיתה לא יקבלו אותך ויתרחקו ממך תמיד? כל התלמידים אמרו שלא ירגישו בנוח, יחושו דחויים וירצו לעבור לכיתה אחרת או לבית־ספר אחר. נ' שאל את התלמידים מה עליהם לעשות כדי שהתלמיד לא יחוש כך. התלמידים אמרו שעליהם להיות חברים טובים ולסלוח למי שטעה והציק. נ' שאל את התלמידים מי מהם לא טעה מעולם או לא הציק מעולם לאחרים, במתכוון או שלא במתכוון. כולם אמרו שכולנו טועים והעיקר שנסלח זה לזה. רק אז דיבר נ' על חברים לכיתה וכולם הביעו חרטה וביקשו לקרוא לו ולהתנצל לפניו.

כשהוא הגיע עמדו כולם וביקשו ממנו סליחה. החלטנו לעשות חפלה לכבוד הסולחה בתוך הכיתה, סיפר נ'. לאחר שבוע, בשעת חברה, עשינו מסיבה והיה שמח בכיתה. בכיתה ניסינו לנתח את התערבותו היפה של נ'. הוא השתמש בסוגסטיה והוביל את התלמידים לפתרון בדרך האסוציאציה בחוכמה רבה. תחילה דיבר עם כל תלמיד ותלמיד על הבעיה באופן אישי ווידא שכל התלמידים מסכימים לכך שיש להתפייס עם בעל הבעיה. אחר כך שוחח אתם כקבוצה. הוא החל בדיבור כללי מבלי להזכיר את שם הילד ושאל את התלמידים איך היו הם מרגישים במצב דומה. לאחר שכולם הסכימו שלא היו מרגישים טוב הוא שאל אותם מה עליהם לעשות במצב זה כדי לפתור את הבעיה. התלמידים השיבו שעליהם להיות חברים טובים ולסלוח. נ' עדיין לא אמר מילה על הילד המסוים שבעטיו החל כל הדיון. נ' המשיך ושאל אותם מי לא טעה מעולם, וכולם השיבו כמובן שטעו. ורק אז סיפר להם נ' על התלמיד שפנה אליו. ולא שהם לא הבינו מלכתחילה לאן חותר המורה, אבל עצם התהליך כבר הציב אותם במקום אחר. הם אישרו כל שלב בו, ועל כן היה קשה להם יותר לחזור בהם. מעבר לכך, בתחילה הם שמעו את הדברים ביחידות אך לא בקבוצה, שמחזקת את האחריות ההדדית. עכשיו אם יסכימו לפיוס תהיה הסכמתם תקפה יותר גם משום שכולם שמעו את כולם מסכימים. התוצאה הייתה ידועה מראש, וההתערבות הצליחה. בחברה אינדיבידואלית פתרונות כאלו מקובלים פחות משום שהם מנחים את האדם לפתרון שרצוי למציג הבעיה. אך בחברות קולקטיביות צורה זו מקובלת, והמשלים הרבים שבאמצעותם מזמין המספר את השומע לפתרון הרצוי לו הם דוגמאות לפתרון מן הסוג הזה. החפלה משאירה כמובן טעם טוב שעוזר בכל התפייסות.

72. לרדת מהעץ

היום סיפרה לנו מ', מורה לעיצוב המוצר בבית־ספר תיכון, על מקרה לא נעים שקרה לה עם תלמידה ושמה פ'. אתם יודעים, הסבירה לנו מ', כמה השקט חשוב בשיעור עיצוב. ואני מדגישה את העניין לתלמידים שוב ושוב. באחד השיעורים בכיתה י' נכנסתי כרגיל לכיתה, החלפתי כמה מילים עם התלמידות עד שהשתררה אווירה נעימה, כך אני נוהגת לעשות בכל שיעור, והתחלתי ללמד. הייתי שקועה מאוד בהסבר החומר ופתאום נפל הקלמר של אחת התלמידות, וכל העפרונות שהיו בו התפזרו. הרעש והבלגן היו גדולים. הסתכלתי בשעון וראיתי שנותרו עוד עשר דקות עד לסוף השיעור. אמרתי לה בצורה מנומסת, "לא קרה כלום, תשאירי הכול עוד עשר דקות ואני מסיימת". התלמידה הסתכלה עלי ואמרה, "לא מעניין אותי ולא אכפת לי, אני רוצה לאסוף את הדברים שלי". הופתעתי אבל שמרתי על קור רוח ככל האפשר. אמרתי, "לי ולתלמידות אכפת להשלים את השיעור בדקות שנותרו ולתת עבודת בית". היא דחפה את השולחן ואמרה, "אני רוצה את הדברים שלי", והחלה לאסוף את חפציה מהרצפה. נדהמתי. התקרבת אליה ועמדתי מעל ראשה וחיכיתי שתסיים. כעסתי מאוד אבל לא רציתי להוציא אותה החוצה משום שחשבתי שזה לא יעזור. חיפשתי פתרון

פרק שלישי: גיל ההתבגרות

שקט יותר. לאחר שסיימה את האיסוף ושבה למקומה ביקשתי ממנה שתיגש אלי. היא ניגשה בשקט. אמרתי, "טוב, פ', כל הכבוד לך שהתעקשת ועשית מה שאת רוצה. על כן אני מבקשת ממך להשלים לנו את השיעור משום שהתלמידות הפסידו את סוף השיעור ואת עבודת הבית. עלייך להסביר להן את החומר שהפסידו". שאלתי את התלמידות אם הן מסכימות, וכולן אמרו בקול שהן מסכימות. פ' עמדה מולי מבוהלת ופרצה בבכי. ואז צלצל הפעמון ונגמר השיעור. ועכשיו שואלת אותנו מ' איך לדעתנו היא יכולה לפתור את הבעיה.

סטודנטית א': האם זאת הפעם הראשונה שהתלמידה מתנהגת כך?

מ': אצלי זו הפעם הראשונה.

סטודנטית ב': מה רמת הלימודים של הכיתה ובמיוחד של פ'?

מ': בסדר גמור, אין בעיות. אני עדיין לא מכירה אותן כל כך טוב. זו תחילת השנה.

סטודנטית ג': את מרשה להן לדבר קצת במהלך השיעור ולעשות הפסקה?

מרצה: למה את שואלת שאלה זו?

סטודנטית ג': משום שמ' נראית לי קצת קשוחה.

מ': אין לנו זמן להפסקות במהלך השיעור. אני צריכה להספיק להעביר חומר.

סטודנטית ד': שמת לב אם התלמידה הייתה במצב רוח לא טוב כבר מתחילת

השיעור?

מ': לא שמת לב למשהו מיוחד.

סטודנטית ה': איך היחסים של פ' עם מורים אחרים?

מ': לא כל כך יודעת.

סטודנטית ו': איך היחסים בינה ובין שאר התלמידות?

מ': טובים מאוד.

מרצה: נדמה לי שאתן די ביקורתיות ביחס למ'. היא מבקשת מאתנו, כך נדמה לי, לרדת מהעץ שטיפסה עליו בקשר לפ'. היא רוצה להיחלץ ממאבק הכוח הזה.

מ': אני מתייחסת אל הבנות האלה כחברה ולפעמים ממש כאם. אני מתעניינת במצבן ומשתתפת אִתן בימי הולדת וטיולים. מקרים כאלו לא קורים לי. אני לא מרגישה אשמה, לא זלזלתי בה ולא "עשיתי ממנה צחוק" כפי שכמה מכן רמזו.

סטודנטית ז': תשבי אִתה ותבררי למה התנהגה כך. את יכולה להזהיר אותה בעדינות.

סטודנטית ח': תגידי לה שאם תמשיך להתנהג כך התלמידים והמורים ילעגו לה.

סטודנטית ט': אל תייחסי לעניין הזה חשיבות רבה מדי. תפתחי אִתה דף חדש.

סטודנטית י': לי יש שיטה. לפני כל תחילת שיעור אני אומרת כמה מילים לתלמידים שהפריעו בשיעור הקודם כדי שלא נפתח עיונות זה לזה. אני עושה את זה יותר בשבילי מאשר בשבילם. זה עובד.
מרצה: רעיון יפה מאוד.

אחר כך סיפרה לנו מ' שהיא נכנסה לכיתה ושאלה אם יש מישהי שיש לה בעיה אֶתה או עם השיעור שלה. אם יש למישהי בעיה היא מוכנה להעביר אותה לכיתה אחרת. כולן הביעו את דעתן שהן מרוצות ממנה ומהשיעור. מ' שוחחה גם עם פ', יצרה אֶתה קשר יפה, שמעה כמה קשה לה במשפחה והתגייסה עם המחנכת לעזור לה. שוחחתי עם הסטודנטים והראיתי להם כמה קשה להם לכוון לאדם וקל להם יותר לכוון לסביבתו. מ' סיפרה לנו על אירוע שגרתי מאוד בחייו של מורה. מאבק כוח עם אחד התלמידים שמפריע. מאבקים אלו כרוכים לעתים בפגיעה רגשית במורה וברצונו לפתוח דף חדש משום שאין לו בדרך כלל כל עניין לפתח עיונות כלפי התלמיד. מ' לא ביקשה מאתנו שנצדיק אותה. היא ביקשה מאתנו שנבין את הקושי שלה ושנעזור לה לפתור אותו. קוראים לזה אמפתיה. לא, היא לא הייתה צריכה בית־משפט שיגיד לה אם היא אשמה או צודקת. אבל לשם, אל בית־המשפט, רובכם הייתם מכוונים. אני חושב שזו אבחנה חשובה שחוזרת בהתייחסותכם גם אל התלמידים שלכם. בדרך כלל מוטב לאמץ עמדה אמפתית מאשר עמדה של בית־משפט, משום שעמדה אמפתית מאפשרת להבין את הכאב ולמצוא פתרון. בבית־משפט בדרך כלל אין הבנה של הכאב וגם אין הצעות לפתרון. הפתרון של מ' כיצד לרדת מעץ המאבקים שטיפסה עליו היה פשוט מאוד, במיוחד כאשר שיתפה את תלמידות הכיתה במאבק בפ', בעזרת שיחה פשוטה. אני שוב מציע לכם לראות את האדם לא מבחוץ אלא מבפנים. מעבר לכך, ייתכן שמ' יכלה להיות אמפתית לפ' משום שלבסוף כאן בכיתה היינו אנו אמפתים אליה. קוראים לזה תהליך מקביל.

73. התלמיד שהודה בדבר שלא עשה

פ' סיפרה לנו שהטילה על תלמידיה משימה בתרגיל בית קצר. בשעת בדיקת שיעורי הבית התברר לה שכמה מהתלמידים העתיקו את הפתרון מחבריהם ולא הכינו את השיעורים בעצמם. היא הודיעה לתלמידים שכדי לבדוק מי הכין את השיעורים בעצמו ומי העתיק היא עומדת לשאול את התלמידים שאלות על החומר. עתה הודו בהעתקה תלמידים רבים. עם תום השיעור ניגש אחד התלמידים אל פ' ואמר לה שהוא הודה שהעתיק אבל לאמתו של דבר הכין את השיעורים בעצמו. הוא סיפר לפ' שאף על פי שעשה את התרגיל לבד הוא פחד שהיא תשאל אותו שאלות על החומר ולכן אמר שהעתיק. ואז חשה פ' שאולי עשתה טעות משום שייתכן שישנם עוד תלמידים שהכינו את השיעורים בעצמם ובגלל חששם להיבחן בעל פה הודו שהעתיקו. עכשיו פ' שואלת אותנו ממה נבע הפחד של התלמידים ואיך היא יכולה לעזור לתלמידיה. היא חוששת

פרק שלישי: גיל ההתבגרות

שנתנה ציון לא טוב לתלמיד משום שחשבה שהעתיק אבל לאמתו של דבר הוא לא העתיק, אלא רק פחד להיבחן.

סטודנטית א': אני חושבת שהתלמיד צודק. גם בכיתה שלי קורה שתלמידים מעדיפים לומר שהעתיקו אפילו שלא העתיקו מתוך פחד שיצטרכו להסביר את התשובה בעל פה לפני הכיתה וייתכן שמה שעשו בעצמם אינו נכון.

סטודנטית ב': הם חששו שאחרים יצחקו עליהם. סטודנט ג': אני חושב שאם הרבה תלמידים אמרו שהם העתיקו שאר התלמידים רצו להיות עם הרוב המעתיק ולא עם המיעוט הלא מעתיק.

סטודנטית ד': אפשר לתרגל עמידה לפני הכיתה בנושא כלשהו. להסביר לתלמידים שמותר וחובה לטעות בדרך לפתרון הנכון ושהציון הוא ראשית כול על הניסיון והמאמץ ולא על התוצאה. אני רואה כמה קשה לתלמידים שלי לעתים להגן על דעתם מפני דעות אחרות.

סטודנטית ה': אני תמיד משהה את דעתי עד שאחרון התלמידים דיבר, אחרת מיד מעתיקים את מה שאני אמרתי. אז אני עוד חושבת לעצמי איזה תלמידים טובים...

מרצה: בחברות מסורתיות-קולקטיביות קשה יותר לעמוד מול הקבוצה ולומר את דעתך ולהגן עליה, בפרט אם היא שונה מדעת האחרים, משום שהפרט חש את עצמו בעיקר כחלק מן הקבוצה ולא כאינדיבידואל נפרד. וקשה גם לומר שלא העתקת בזמן שהרוב העתיקו. שוב, להיות שונה. כדאי שניתן את הדעת על הקושי הזה, שכבר דנו בו כמה פעמים, בכל פעם מזווית אחרת. אני זוכר למשל מורה אחד שחזר ואמר לתלמידיו שהעיקר הוא לא הלימוד ההישגי כי אם ההשתתפות בהווי הכיתה ובחייה. מורה אחר לא עודד הצטיינות כדי שלא לעורר קנאה בכיתה. יש מורים שלא מניחים לתלמידים לשאול אותם שאלות קשות מדי כדי שלא תיפגע סמכותם והם בוודאי לא יאמרו על שאלה מסוימת שהם לא יודעים את התשובה או צריכים לחשוב ולבדוק. לעניות דעתי, גם בחברה מערבית-אינדיבידואלית נדיר שמורה יודה שהוא אינו יודע את התשובה. במובן זה אפשר לראות בכיתה משפחה שבה המורה רוצה לשמור על כבודו וסמכותו. אבל לימוד הכולל חשיבה יצירתית ומדעית מצריך חשיבה עצמאית מובהקת ולא סמכותיות, ורצוי שהמורה ידע לעודד זאת. אנו מצפים מהתלמיד שידע להגן על עמדתו ולנמק אותה. אנו מצפים ממנו ליותר מכך, שילחם על עמדתו, לא רק כדי לעודד אותו לחשיבה יצירתית ומדעית, אלא גם כדי שיהיה אזרח שותף בחברה דמוקרטית שבה מצופה ממנו להילחם על עמדתו. אבל אתם מספרים כמה קשה לתלמידים שלכם פשוט לומר את דעתם

ואיך הם מעדיפים לומר שהעתיקו ולא יצרו בעצמם. כשאני מעתיק במובן מסוים אני יותר בטוח. אם התשובה לא נכונה הכישלון אינו רק שלי. אבל אם זו דעתי והיא לא נכונה התחושה יותר קשה. כן, יש מחיר לאינדיבידואציה, לאותו מצב שהאדם עומד על שלו. אני נזכר בתלמידים מחברה מסורתית שבכל פעם שהמורה אמר להם, "הסבר לי את מה שעשית", הם מיד מחקו את הפתרון שלהם כאילו טעו. היה להם קשה מאוד לעמוד על דעתם ולנמק אותה והם העדיפו להודות "בטעותם". לכן אני חושב שכדאי לתרגל עם התלמידים את העמדה הרגשית הזאת שוב ושוב. למשל להעלות נושא מסוים שהדעות עליו חלוקות ולעודד ויכוח חופשי בכיתה. לתת לתלמיד משוב לא רק על פתרון התרגיל אלא גם על האומץ שלו לעמוד מול הכיתה ולהילחם על עמדתו. לסיכום, המקרה הזה של פ' מלמד אותנו כמה קשה תהליך הנפרדות לעצמאות ואיך רבים מאתנו מעדיפים את חמימות הקבוצה על הסיכון להישאר לבד. המחיר הוא כמובן אובדן הכישורים החינוכיים לחיים בעולם מודרני – חשיבה יצירתית, מדעית ודמוקרטית.

יועצים חינוכיים מספרים

74. תלמיד ערבי בבית-ספר יהודי

היום סיפרה ד', יועצת יהודייה בבית-ספר שרוב תלמידיו הם יהודים-ישראלים ורק אחדים מהם ערבים, על תלמיד ערבי מוסלמי, ח' בן השלוש-עשרה, שהיא מטפלת בו. הוריו של ח' אקדמאים, אנשים משכילים ונחמדים שחיכו שנים רבות עד שנולד בנם הבכור. אחריו נולדו להם תאומות. ח' הוא ילד נבון אבל מאוד לא שקט, מתקשה להתרכז, מפריע ומתחזף כמעט בכל השיעורים. בשנה האחרונה נקראו ההורים אל בית-הספר פעמים רבות בשל הפרות משמעת בוטות. בפגישות עם ההורים חזרה התמונה הזאת: צוות בית-הספר הכולל את המחנכת, מורים מקצועיים, יועצת ועוד מנסה להבהיר להורים עד כמה חריגה התנהגותו של ח'. האב פותח בהתגוננות: "אולי כבר סימנתם אותו ועכשיו נוצרה עליו סטיגמה קשה?", "אולי את המורה לא הרשית לו לצאת לשירותים כשביקש ולכן הגיב כפי שהגיב?" וכו'. האב מוסיף ומסביר שבנו הוא ילד מחונן שעד היום רק הצטיין בכול, והוא, האב, אינו רואה כל קושי בריכוז או בעיות התנהגות. בעוד המורים שוטחים טענות חמורות בזו אחר זו לוחש ח' לאביו בערבית: "אבא, לא עשיתי את זה. אבא, זה לא נכון..." וכו'. האב נראה במצוקה. האם, שהעלתה בעבר בשיחה אישית את האפשרות שלח' יש בעיית קשב וריכוז, מתקשה לומר זאת בפגישה עצמה. היא שותקת, משאירה לבעלה את מלאכת "קשרי החוץ".

ד', היועצת, מנסה להשיג את הסכמתו של האב לערוך בדיקת קשב לח' מזה כשנה.

האב הוא אמנם אקדמאי משכיל, אך הוא ממאן לשקול את האפשרות שיש דופי כלשהו בבנו. בעבר התרצה האב אך מיד הצהיר שהוא "לא מאמין בזה", ולבסוף לא קיים את הבדיקה. האם ממשיכה לשתוק. האב והבן מתגוננים נגד המתקפה, ונאחזים זה בזה כדי לשמור על כבוד המשפחה. האב זקוק להכחשות הבן כשם שהבן זקוק לתמיכת האב. מעבר לכך, האב רוצה שבנו ישקר משום שאחרת יאלצו להתמודד עם הבעיה, עם העובדות הלא־נעימות על התנהגותו, והבן יודע זאת.

בשלב זה הרגישה ד' שהדרך היחידה להיחלץ ממעגל הקסמים היא לקיים שיחה אישית עם דמות הסמכות במשפחה – האב. בחברה אינדיבידואלית נוטים לשתף מתבגרים בשיחה הקשורה אליהם, שאם לא כן הם עלולים להיעלב ולחוש שמתייחסים אליהם כאל ילדים. הרי הם שואפים לעצמאות. בחברות מסורתיות, שבהן מרד הנעורים המפורסם אינו שכיח והשאיפה של המתבגר לעצמאות אינה במרכז חייו, אפשר לשוחח עם ההורים בלבד. מעבר לכך, בחברה הקולקטיבית לעתים קרובות קשה להשיג פריצת דרך ושינוי משמעותי מבלי להשיג שיתוף פעולה עם דמות הסמכות המשפחתית – האב. בשיחה הדגישה ד' כמה חשוב האב בעיני בנו ואיזה כבוד רב ח' רוחש לאביו. הבן רוצה לעמוד בציפיות אביו ולא לאכזב אותו. היא גם אמרה לאב שהוא המפתח לפתרון מצוקת בנו שאותה תיארה לפניו. ד' המליצה שהאב ייעתר לערוך לבנו אבחון רב־תחומי שיעניק לנו מידע מדויק באשר למצבו הרגשי של ח' וקשיי הלמידה שלו. הפעם הסכים האב.

ד' חשה שמה שעזר היה אותה פנייה רגשית אל האב ולא אל הילד או האם. הכבוד שהוענק לאב, הסמכות והיכולת לעזור חוללו את השינוי בעמדתו. אילו הוזמן ח' לשיחה ללא אביו, כפי שמזמינים מתבגר בחברה מערבית, היה הפיצול רק מתגבר ועקב כך גם הבלבול של ח'. איך יפתור ח' את בעיית הנאמנות הכפולה שלו? אם יודה בקשייו יאלץ להתעמת עם האב, ואם יכחיש אותם יאלץ להתעמת עם בית־הספר. מתבגר מערבי על פי רוב לא חש נאמנות כזאת לכבודה ולשמה של משפחתו. הוא יושב בחדר היועצת כשהוא מרוכז בעצמו ולא חייב דבר לאיש. תהיה האבחנה אשר תהיה, אנו למדים שקשה להתקדם בטיפול במשפחה מסורתית־קולקטיבית כשאין יוצרים ברית ושיתוף פעולה עם האב, שהוא דמות הסמכות במשפחה.

ייתכן גם שהעניין אינו בעיית הקשב והריכוז אלא הקושי במפגש בין־תרבותי של בן החברה הערבית־מסורתית בחברה מתירנית שמעניקה לו אשליה של חירות בלתי־מוגבלת. המפגש הבין־תרבותי עשוי להיות מבלבל בפני עצמו. ח', שמצפה לגבולות ברורים, פוגש מערכת שמצפה ממנו להציב לעצמו את הגבולות במידה רבה. הוא, בעל מיקוד השליטה החיצוני, פוגש במסגרת המצפה ממנו למיקוד שליטה פנימי. עמדה אמפתית יותר שיש בה הבנה למצבו האמתי של ח' היה בה כדי להציב לו גבולות ברורים יותר כדי שיוכל להירגע, ולהסיר אותם בהדרגה. אבל אין זה קל כשכל הילדים מסביבו מכירים את כללי המשחק שהוא לא מכיר. הוא, ח', מבקש מן האחר הנחיה בעוד חבריו לכיתה, בני המערב, רגילים להנחות את עצמם. הוא תלוי והם עצמאים.

המורים, שאינם עוזרים לו כדי צורכו, נחווים בעיניו כקרים, מרוחקים ומתנשאים. ח' זקוק, לפחות בהתחלה, למורה שייצור אתו קשר קרוב וחם שבו אין דרישה גדולה לעצמאות אבל יש בו גבולות ברורים.

75. יש ילדים שאלוהים ברא אותם פחות חכמים

היום סיפרה מ' היועצת על ה', תלמידת כיתה ט', ילדה שקטה ומנומסת, שלומדת הרבה לפני הבחינות, אבל נלחצת ולבסוף נכשלת. בבירור שערכה אֶתה עלה סגנון לימוד מכשיל: היא לומדת הרבה רק לפני הבחינה וכשהיא לא מבינה את החומר בשיעורים אינה טורחת לשאול את המורה. עזרתי לה ללמוד נכון ולפתח אסטרטגיות שונות לארגון וזכירה של החומר, מספרת מ'. על אף האופי הפסימי שלה, לאחר כמה פגישות אתי השתפרו ציוניה במידה ניכרת.

הפגישה הבאה שלי עם ה' הייתה כמה חודשים אחר כך בעקבות תלונות של המחנך שהיא מתפרצת בכיתה, דבר שלא היה בעבר. המחנך ניסה לדבר אֶתה אך היא לא שיתפה פעולה. התקשיתי לדמיין את הבחורה העדינה הזאת מתפרצת, מספרת מ', והזמנתי אותה אל חדרי. היא סיפרה לי שהבעיה שלה היא חוסר־וויטמינים. כששאלתי אותה איך היא מסתדרת בלימודים היא סיפרה שהחליטה להתעלם מבית־הספר ולשכוח מקיומו. היא תמשיך לבוא אל בית־הספר, אמרה, אבל לא תשתתף בכיתה ולא תשתתף בבחינות. למה? שאלתי. כעת פונה מ' אל הכיתה ואומרת, "אתם בטח תצחקו עלי, אבל אני לא זוכרת את התשובה".

מרצה: אני מבין שאת מרגישה לא נוח עם העובדה שאת לא זוכרת את התשובה. אבל נדמה לי שגם אני לא הייתי זוכר את התשובה אם היא הייתה מהסוג של "חוסר־וויטמינים". ייתכן שתשובתה לא קידמה את הבנתך ועל כן לא רשמת אותה בתודעתך.

מ' אישרה שזאת הייתה הרגשתה. היא רגילה להתנהגויות לא מובנות אצל רבים מתלמידיה אבל הפעם באמת לא היה לה קצה חוט שיעזור לה לפענח את השינוי המשמעותי בהתנהגותה של ה'. בסוף הסמסטר הראשון היא נכשלה בכמה מהמקצועות ולא הראתה להורים את התעודה. אביה מצא את התעודה וביקש הסבר. היא לא יכלה להסביר לו והרגישה רע מאוד, סיפרה למ'. בשיחה זו היא שיתפה יותר פעולה, סיפרה שבבית אף אחד לא שם לב אליה והיא חשה מקופחת ביחס לשלוש אחיותיה. ההורים שלי לא משקיעים בי, היא אמרה, ועם זאת דורשים ממני המון ואני לא יכולה לספק אותם. אבא שלי רוצה שאביא רק ציון 100, ואם אני מביאה אפילו קצת פחות הוא כועס עלי ומעניש אותי.

בעצתה של ה' הזמנתי את אחותה הבכורה, בחורה בשנות העשרים לחייה, לשיחה ולא את אמה או את אביה. ה' אמרה שהיא הדמות הקרובה אליה במשפחה ועם אמה או אביה בכלל לא אצליח לדבר. שיתפתי את האחיות בתחושותיה של ה' שאיש בבית לא

שם לב אליה ועם זאת דורשים ממנה להצליח בלימודים. היא הבטיחה שתקבל אחריות על ה' ותשמור עליה.

החלטתי לשלוח את ה' גם לאבחון ליקויי למידה מתוך מחשבה שאם אכן יש לה ליקוי, כפי שהתרשמתי, אבחנתנו עשויה לעזור לה גם מבחינת היכולת שלנו לטפל בה וגם בכך שתקבל תוספת זמן בבחינות הבגרות שלה. מאחר שמשרד החינוך מממן אבחונים אלו למשפחות מעוטות יכולת הזמנתי את האב והסברתי לו את חשיבות האבחון ואת הטפסים שעליו למלא הנוגעים להכנסותיו. האב אמר שלדעתו אין בכך צורך. "יש ילדים שאלוהים ברא אותם פחות חכמים", הסביר לי, "אז מה יעזרו כל האבחונים". מ' הסבירה לו שהם לא מצפים לשינוי מהיר, אבל איתור מוקד הקושי הוא חשוב ויכול לקדם את בתו. "הסברתי לו באופן חד-משמעי", אומרת מ', "שה' היא ילדה רגילה שאולי יש לה קושי בתחום כלשהו ואם תקבל קצת עזרה היא תפרח". לבסוף נענה האב לבקשותי והסכים. לאחר כמה ימים מצאתי את ה' עצובה ומתוסכלת. היא סיפרה שכשנתנה לאביה את הטפסים שימלא אותם ויחתום עליהם הוא נזף בה וסירב. מ' התקשרה אליו. הוא רק אמר לה שהוא לא מעוניין בכל התהליך הזה מבלי להסביר למה.

אז עכשיו, כשאני מספרת לכם את הסיפור הזה, אני חושבת שאני מבינה למה לא יכולתי לקבל תשובה הגיונית מה' בנוגע להתנהגותה. גם אביה מעולם לא טרח להסביר לה את התנהגותו. הוא פשוט אמר "לא" בדברים הכי גורליים מבחינתה ללא סיבה.

כעת מביטה מ' בכיתה וזו שותקת. אני מבינה למה הוא לא רצה למלא את הטופס, אומרת סטודנטית אחת. אולי הוא מרמה את מס הכנסה ומרוויח יותר? אבל על חשבון בתו?! אז איך זה נגמר? שאלה מישהי אחרת. היא רק אמרה שזהו אבא שלה ואין מה לעשות, אמרה מ'. היא גם אמרה שאולי בשנה הבאה הוא ישנה את דעתו משום שאביה לא אוהב להאיץ תהליכים. מישהי אמרה שאצלם כשמישהו לא רוצה לעשות משהו נהוג לומר לבעל הבקשה שהוא צריך להיות יותר סבלני ושלדברים נדרש זמן. ה' הייתה מאוכזבת ומתוסכלת, סיפרה מ', אבל הסברתי לה שאני לא יכולה לקדם את תהליך האבחון בלי אישור אביה. הבטתי במ'. היא נראתה כועסת. מישהו מהתלמידים אמר שהסיפור התחיל באופי הפסימי של ה' ונגמר בכך שהיא צדקה. מישהי אחרת הוסיפה שהניסיון להכניס באמצע קצת אופטימיות גרם כאב.

אני חושב שלי, בהיותי אדם מערבי, אחד הדברים הקשים ביותר לקבל זה "לא!" בלי צורך אפילו לנמק. אני מבין ש"לא" כזה ללא הסבר גורם לילד להיות בעיקר פסיבי ופסימי. בהסבר יש מידה של אופטימיות. הסבר מאפשר שליטה במצב הנובעת מהבנתו. הסבר מזמין חיפוש פתרונות. לא כך הוא הדבר כשכוח עליון, דוגמת אב סמכותי, לא חש צורך להסביר דבר. ה', לא רק שלא למדה להסביר לעצמה מה קורה לה, היא בעיקר למדה שגורלה אינו בידיה ועל כן כל מאמץ הוא מיותר, כפי שאכן קרה.

76. גשר על מים סוערים

ח' היא יועצת חינוכית שעובדת בחטיבת ביניים בבית־ספר חילוני המשרת אוכלוסייה מן הכפרים הסמוכים. מקצת התושבים באזור דתיים. גם ח' מוצאה ממשפחה דתית אך היא עצמה התרחקה מן הדת לאחר נישואיה והיא מתלבשת באורח מערבי אולם לדבריה היא שומרת על קשר טוב עם בני משפחתה הדתיים.

בתחילת השנה בא אליה אביה של ר', תלמידת כיתה ט', בת למשפחה דתית מכפרה של ח', שלמדה בבית־ספר יסודי דתי, ועתה החליט אביה לשלוח אותה לבית־הספר החילוני שח' עובדת בו כיועצת חינוכית. בני משפחתה של ר' נוהגים לבקר בבית־התפילה בכל שבוע ולבושם בהתאם. האם עקרת בית, האב מורה, ויש להם עוד בן ובת שמבוגרים מר' בכמה שנים. האב פנה אל ח' בתלונה שבתו עוברת תהליך חילון באשמת חברותיה והיא מתלבשת באופן מופקר ואינה הולכת אל בית־התפילה. הוא ביקש מח' שתטפל בעניין. לאחר זמן החלה לבוא אמה של ח' כשהיא לחוצה ובוכה וסיפרה שהיא אינה עומדת במריבות שמתקיימות בבית בין האב לבתו. היא הייתה מתקשרת אל המזכירות בעילום שם, באה לפגישה עם ח' ומשביעה אותה שלא תספר כלום לאיש, ולאחר מכן שבה ונעלמה עד המשבר המשפחתי הבא.

נפגשתי עם ר', מספרת ח', והיא תיארה מצבים קשים. מריבות רבות בבית, רוויות מתח והשפלות, שבהן מאשים האב את האם בתהליך החילון של ר' ומזלזל בה על רקע חולשתה מול ילדיה והשיוך המשפחתי שלה. אכן, לאמא אין מילה בבית, הודתה ר'. האב לא חסך מילים בוטות גם מבתו ואיים עליה בעונשים למיניהם, והיא החזירה לו בהתאם. אחר כך החלה הנערה לאיים שתברח מן הבית, שתגיש תלונה במשטרה נגד אביה ואפילו איימה בהתאבדות.

אחותה של ר' עברה גם היא תהליך חילון אך לא התעמתה כך עם האב. ייתכן, אומרת ח', משום שלא התחצפה אליו וייתכן משום שהתארסה עם בן למשפחה מכובדת מן הכפר. גם לאח לא היו עימותים עם האב, אם מפני ששמר על צביון דתי ואם מפני שהוא בן.

ר' הדאיגה אותי, מספרת ח', גם במישור המשפחתי וגם במישור הבית־ספרי. נפגשתי אֶתה פעם בשבוע וניסיתי לברר אֶתה בין השאר מדוע חלה אצלה נסיגה בלימודים ומדוע היא נוהגת לאחר לבית־הספר וכן מה פשר יחסיה עם בנים ששמום נודע לשמצה. אבל זה לא היה לי פשוט משום שהמשפחות שלהם ושלי הם מאותו הכפר ומכירות זו את זו היטב. אולי כדאי להביא יועצת אחרת? שאלתי מיד. אין, היא השיבה. הייתי חייבת ליצור קשר עם האב משום שהוא הדמות המשמעותית במשפחה, הסבירה ח', אבל האב הוא נוסף לכול מורה של הבן שלי, איש דתי, ואני אישה חילונית. אפילו לשבת אתי בחדר אסור לו.

ח' מתארת שיחה טיפוסית בין האם לבת בחדר היועצת.

אמא: (פונה אל היועצת) אני מבקשת שתעזרי לנו כי הילדה עושה לנו בושות.

ר': לאיזה בושות אתם מתכוונים?! אני לא עושה כלום!
אמא: אני לא רוצה שידברו עלינו, על איך שאת מתלבשת ואיך שאת מתנהגת.
ר': כל הבנות החילוניות מתנהגות כך.
אמא: אני רוצה שתיתני יותר כבוד לאביך ותתחשבי ברצונותיו.
ר': אבא אומר לי דברים פוגעים ומזלזל בי על הדרך שבחרתי.
אמא: זה לא נכון, את זו שממרה את פיו ופוגעת בשם המשפחה.

ח' סיפרה כמה הסיטואציה קשה לה, עד כדי כך שכשהיא מגיעה הביתה היא מנתקת את הטלפון. הרי פורקים אותי מכל המקצועיות שלי, הסבירה. אני צריכה לטפל במשפחת השכנים שלי מהכפר שאני מכירה אותם והם מכירים אותי מאז שנולדתי. זה כמו לטפל בבן משפחה, היא חוזרת שוב, ומנסה להמחיש לי כמי שבא מעולם אחר ולא מבין את העניין. ואחר כך, כשהאב רואה אותי ברחוב, הוא אומר לי כמה יפה אני מגדלת את הילדים שלי. מישהו מהסטודנטים העיר שהוא אומר זאת לח', שלבושה חילונית, ושבעצם הוא רצה שח' תטפל בבתו ושלח אותה לבית-ספר חילוני. כן, אני באמת מבינה אותם, אומרת עכשיו ח', הרי גם אני באתי ממשפחה דתית וגרנו כל השנים בין חילונים. אני מנסה ללמד את ר' שלא להתחצף לאביה, לכבד אותו, ובחזר אתי היא יכולה להגייד כל מה שהיא רוצה. אני מלמדת את ר' איך חיים בשני עולמות סותרים.

חזרתי והדגשתי את מה שנאמר בכיתה. הרי האב פנה אל ח' החילונית וביקש שתעזור לו להשיב את בתו אל הדת. הרי האב משבח את ח' על האופן שבו היא מגדלת את ילדיה, הרי הוא בכלל שלח את בתו לבית-ספר חילוני. אני מניח שלאב יש קונפליקט לא פשוט בתוכו, מה עוד שבתו הבכורה עברה גם היא תהליך של חילון. אלו סתירות שכדאי לשים לב אליהן. לעתים ילד בא לכל הפגישות אצל היועצת אבל ממשיך לומר שהוא לא רוצה לבוא. דוגמאות מסוג זה, שבהן אין הלימה בין התוכן המילולי למעשים, אנו פוגשים לעתים קרובות וכדאי להיות ערים להן, משום שאם נקשיב רק לדיבורים נקבל רק חצי סיפור.

החמאתי לח' על יכולתה לשרוד בשני העולמות ועוד בצורה מכובדת. הקשבת כיצד היא מדברת על האב הדתי של ר', דמיינתי את אביה, שכנראה אינו שונה ממנו, ותהיתי מאיפה יש לבחורה צעירה, נאה, ובעיקר אחת שנראית מערבית לכל דבר, רוחב היריעה להפגין אמפתיה לאיש דת מיושן שמנסה לכפות על בתו את אורחות חייו. לא במקרה פנה האב אליה. הוא כנראה חש את האמפתיה שהיא רוחשת לו. דיברתי על הקושי לעבור תהליך חילון ולהישאר אמפתי למקורות שמהם באת. זוהי בעיה שפגשתי בכל מיני דתות ובכל מיני מסגרות. בדרך כלל מי שמורד בדת ונוטש אותה מתקשה להתבונן בה באמפתיה כפי שעושה ח'. הרי הורינו וסבינו ברוב התרבויות רובם ככולם היו דתיים מאתנו ובכל זאת קשה מאוד לחילונים להתפייס עם הדתיים ואולי עם עברם

הדתי. וכמה אמפתיה צריך מי שמחפש את זהותו בין הקטבים השונים של דתיות וחילוניות.

בעקבות הצגת המקרה בקבוצה, סיפרה ח' במועד מאוחר יותר שהיא יצרה קשר עם האב, והוא הביע רצון ונכונות לוותר לנערה ולקבל את תהליך החילון שלה. ר' סיפרה שאביה הפסיק לצעוק עליה אבל היא התרחקה מהמשפחה ולא רוצה קשר אֶתה. ר' מרגישה שניצחה, אומרת ח' והוסיפה, אבל נדמה לי שבניצחון הזה רצה גם האב.

77. למה אלוהים ברא את האדם?

זהו סיפורה של היועצת י' על ח', תלמיד כיתה ט', שבא אליה מיוזמתו. הוא ביקש לשוחח אתי, מספרת י', והציג לי שאלות שלא הייתי רגילה להישאל על ידי תלמידים אחרים. ח' שאל אותי, "למה אלוהים ברא את האדם?", ו"למה האדם צריך להתאמץ בחיים, הרי העתיד נקבע כבר על ידי אלוהים – שהאדם ימות?", אני שואל אותו, הוא אמר לי, מתוך תקווה לקבל תשובות. "ניסיתי לשאול אנשים מבוגרים אבל הם לא ידעו לענות לי. הם סתם חיים".

אני רגילה לתלמידים שמדברים על אהבה, לימודים, חברים, הורים וכו' ולא לכאלו שמעלים שאלות פילוסופיות על החיים. ניסיתי לדבר אתו על רגשותיו ולחבר אותו אליהם אבל הוא סירב ללכת בכיוון הזה. לא נותר לי אלא לשתף אתו פעולה בשיחה על נושאים ברומו של עולם מתוך תקווה שלאט-לאט יספר לי גם משהו על תחושותיו האישיות.

ח' הוא תלמיד טוב שמתעניין במדעים, והוא תמיד נקי ומסודר. שקט בשיעורים, יושב בסוף ומשתתף רק כשיש לו מה להגיד. בהפסקות הוא בדרך כלל לבדו, נראה שמתוך בחירה המשרתת קצת התנשאות. משפחתו שייכת לחמולה גדולה ומכובדת ביישוב. האב חבר מועצה ידוע, והאם עקרת בית לא משכילה שלבושה באורח מסורתית. לח' שלוש אחיות, כולן נשואות לבני הדודים מגיל צעיר, ועוד שני אחים צעירים. משפחתו של ח' גרה עם הסבא והסבתא. הסב הוא דמות הסמכות במשפחה ועל פיו יישק דבר, והדודים חשים את עצמם אחראים לילדי אחיהם כהורי הילדים עצמם.

בפגישה השנייה – משום שהייתי מודאגת ומה שבטוח – עשיתי אתו חוזה עבודה בנוגע לחובת הסודיות שיש לי כלפיו וכן לחובת הדיווח שיש לי אם יעלו תכנים אובדניים מצדו. דיברנו קצת על זמני הפגישות שלנו ועל ציפיותיו מהן ובעיקר זרמתי אתו. בפגישה החמישית הוא החל להיפתח יותר. כשדיברנו על העתיד שלו הוא נשמע פסימי ופסיבי, לדבריו משום שאלוהים ומשפחתו הם השולטים בחייו. להלן קטע שיחה בין י' לח':

ח': אצלנו המשפחה חשובה מאוד. סבי, אפילו שהוא מבוגר מאוד, מחליט בשביל אבי כל מיני דברים ודעתו מאוד נחשבת במשפחה.
י': מה אתה חושב על זה?

- ח': אני חושב שיש לנו משפחה מאוד מגובשת. לפעמים זה טוב – כולם מכבדים את אבי, המשפחה כולה.
- י': האם יש פעמים שזה לא טוב שהמשפחה קובעת?
- ח': אני לא מרשה לעצמי לפגוע במנהגים של המשפחה. הכבוד מאוד חשוב.
- י': מה היית רוצה לעשות ונמנעת ממנו בגלל המסורת המשפחתית?
- ח': למשל, פעם רציתי ליצור קשר אהבה עם נערה בבית-הספר. אבל לבסוף נמנעתי משום שלא יצא מזה כלום.
- י': למה אתה מתכוון?
- ח': אצלנו מהרגע שהילד נולד אומרים לו מי היא כלתו לעתיד – מבנות הדודים. לי יש בת הדוד שלי.
- י': אתה בקשר איתה?
- ח': אנחנו לא מדברים על כך. אבל אבי דיבר אתי על זה פעם וזה ידוע לכולם.
- י': קרה שהתאהבת במישהי?
- ח': אני לא רוצה לרמות בנות ולא רוצה לפגוע בשמן ובכבודן.

מצד אחד, הרגשתי את נאמנותו של ח' לחמולה, מספרת י', ומצד אחר, את השאלות הרבות שלו בנוגע לחיים, המעידות שיש לו רצונות סמויים אחרים. בייחוד חששתי מנימת הגעגוע והדכדוך שהייתה בקולו, שהשאירה אותי מודאגת באשר לגורלו. אבל הוא הכחיש כל מחשבה אובדנית.

הייתה לי התלבטות משום שכשאני נפגשת עם נער או נערה יותר משלוש פעמים אני נוהגת להזמין את הוריהם, ועם זאת, אני ערה לסטיגמה הקיימת אצלנו בכפר הקטן כאשר יועצת מזמינה תלמיד ובמיוחד הורה של תלמיד אליה לשיחה. ומה עוד שכולם מכירים את אביו של ח' ואת משפחתו.

מרצה: בחברה מסורתית-קולקטיבית מתבגרים עסוקים פחות בשאלות פילוסופיות ביחס לבני גילם במערב, משום שאין להם את אותה תחושת החופש לבחור ולשנות את העולם שקיימת אצל מתבגרים בני החברה המערבית. עמדה פילוסופית זו דורשת חשיבה עצמאית, נפרדות רגשית, מיקוד שליטה פנימי ועוד.

לעצם העניין, נכון שח' חי בחברה שקובעת בעבורו עם מי יתחתן ואולי גם מה ילמד בעתיד, אולם אין זו בהכרח סיבה לתחושות של דכדוך. בתרבותו של ח' ילדים רבים חיים כך והם אינם חשים את מה שחש ח'. י' עובדת יפה עם ח' ומתאימה את עצמה לקצב שלו. אם יימשך הקשר הייעוצי סביר להניח שיעלו הסיבות האמתיות לתחושות אלו של ח', הנעוצות בקשר לא מספק עם הוריו. בשלב הזה ייתכן גם שיבחר עמדה פחות דתית משל הוריו. אבל אז נרצה שיעשה בחירה זו

מתוך מודעות לתחושותיו ולא כבריחה מהקשר עם הוריו ומתרבותו, שהם מייצגים אותה. אנו, בהיותנו אנשי טיפול, ננסה לעודד את המודעות הרגשית של ח' לעצמו ולא ניטה להסתפק בנימוקים פילוסופיים או בטיעונים רציונליים לשאלה למה תרבות אחת טובה מהאחרת. י' נוטה להזמין את הורי התלמידים לעתים קרובות יותר משנוהגת יועצת בחברה אינדיבידואלית-מערבית. בחברה המערבית יש נטייה לאפשר לנער או לנערה המתבגרים עצמאות יתר, והזמנת ההורים עלולה לעתים לפגוע בהם ובתחושת עצמאותם. בחברה המסורתית-קולקטיבית יש יתר ציפייה של כל הגורמים שההורים יהיו מעורבים בחייו של המתבגר. עם זאת, י' חייבת להביא בחשבון את נושא הסטיגמה, כמו שהיא מציינת. כך שהיא נמצאת במלכוד מסוים שאינו קיים בחברה המערבית. כדי ליישב את הקונפליקט הזה נדרשת הקשבה זהירה לצורכי כל הצדדים וציפיותיהם וכן מודעות לעמדות חברתיות השוללות ייעוץ נפשי.

78. העברה נגדית בהקשר תרבותי

היום סיפרה לנו ו', יועצת חינוכית במקצועה, על ס' בן השש-עשרה שבא אליה לשיחה. הוא סיפר לה כי הוא חש שאין טעם לחייו. "הרי לא אני קובע עם מי אתחנן ולא אני אקבע מה אלמד, וברור לי שכל מה שאני אעשה לא ישפיע כהוא זה על גורלי ועתידי. משפחתי ובמיוחד אבי יקבעו בשבילי הכול. לכן בשביל מה לי להתאמץ בכלל ומה הטעם לחיים?!" כך הוא אמר.

ו' הייתה במבוכה. היא סיפרה לנו שמוצאה מאותה קבוצה בחברה המסורתית שמשתייך אליה ס', אך היא מחנכת את ילדיה באופן שונה ונותנת להם הרבה יותר חופש. גם הוריה אינם שמרנים כהוריו של ס'. הם העניקו לה אפשרות לבחור את תחום לימודיה והתייעצו אֶתה בנוגע לבחירת בן זוגה. היא יודעת שהורי חבריו של ס' קובעים לילדיהם מה ילמדו, אם בכלל, ועם מי יתחננו, אבל חבריו של ס' לא חשים שאין טעם לחייהם כפי שחש הוא. ובכל זאת היא מרחמת על ס' ועל כן קשה לה לעזור לו לראות את החיוב שבדבר.

סטודנטית א': אבל זה שההורים שלו בוחרים בשבילו זה לא כל כך רע. הוא לא צריך לדאוג ויכול לסמוך על הוריו שיעשו את הטוב ביותר בשבילו.

סטודנטית ב': אולי הבעיה היא שהוא לא סומך עליהם.
סטודנטית ג': גם בשבילי בחרו את בן הזוג שלי אבל אני ובעלי בנינו את היחסים שלנו כמו שאנחנו רוצים אותם. בזה אף אחד לא התערב לנו.
סטודנט ד': אני רציתי ללמוד באוניברסיטה רפואה אבל אבי הכניס אותי לעסק שלו. הוא אמר שרופאים לא מרוויחים כלום. בהתחלה היה לי מאוד

קשה ואפילו כעסתי עליו, אבל היום התרגלתי ואני די מרוצה. ככה כל המשפחה עובדת יחד ואני יכול לעזור לאבי.
ו': אז אולי באמת אני יכולה לדבר אתו על הבחירות שהוא יכול לעשות בטווח האפשרויות המוצעות לו ומצבו בעצם לא כל כך נורא כפי שחשבתי בהתחלה.

מרצה: קוראים לזה "העברה נגדית". לך, ו', כנראה בכל זאת קצת קשה עם העובדה שהוריך בחרו בשבילך את בן הזוג. ובמקום לחוש רחמים עצמיים את מוצאת אותם אצל ס' ומרחמת עליו. המודעות העצמית שלנו כאנשי טיפול חשובה משום שהיא מאפשרת לנו לנטרל את נטיותינו הטבעיות ולהיות פנויים יותר למטופל. למשל, אם את, ו', לא היית מודעת לרגשותייך בעניין זה הייתה סכנה שתעודדי את ס' למרוד בתרבותו או לחלופין לקבל את הדין כאילו אין לו מה לומר בנושא. גם מטפל בן החברה המערבית-האינדיבידואלית, אילו טיפל בס', היה עלול למצוא את עצמו במצב רגשי לא פשוט. ייתכן שהיה מזדהה עם ס' וחושב כמוהו שאכן העובדה שהוא לא בוחר את מקצועו ואת בת זוגו לחיים היא איומה, או לחלופין ייתכן שהיה מעודד אותו לשמרנות כתוצאה מתגובת היפוך. האמת היא שאנו כמטפלים חייבים להיות זהירים בעניינים טעונים רגשית אלו, לסגת צעד אחד לאחור ובאמת להשאיר את הבמה למטופל משום שאלו בחירות חייו, שלו ולא שלנו. דבר זה אפשר לעשות רק אם אנו מודעים לנטיותינו הסמויות. מתוך ניסיוני במפגשים בין-תרבותיים הצד המסורתי נוטה בדרך כלל לעודד את רעהו בן החברה המודרנית לשמרנות יתר, ואילו בן החברה המודרנית נוטה לעודד את רעהו בן החברה המסורתית למרד. לכולנו יש העברה נגדית בין-תרבותית שכדאי להיות ערים לה. אשר למקרה גופו, ס' נשמע מדוכדך באופן שאותי אישית מדאיג. כשאני חש דאגה כזו אני נוהג לומר אותה לנער או לנערה כדי להדליק גם אצלם נורה אדומה. כשהם רואים שאני מודאג ממצבם הם מבינים שמה שקורה אינו משחק. ייתכן שמשוהו עמוק יותר מפריע לו ונותן לו הרגשה שהוא שונה משאר חבריו ובני תרבותו. כדאי לנסות ולשוחח אתו על הקשר שלו עם הוריו. נדמה שהוא מאוכזב מהם ואולי יהיה מוכן לומר על כך משהו. בחברה מערבית שכיחים יותר מקרים שהמתבגר לא מרוצה מהוריו ומתשובותיהם ונוטה למרוד. ס' אומר לנו בבירור שהקשר עם משפחתו – שהוא הדבר המרכזי בתרבות הקולקטיבית – לא מספק אותו. הבעיה שלו היא כאילו תרבותית, הוא רוצה יותר חופש. ואולם יש משהו עמוק שלא מספק אותו בקשר שלו עם הוריו, ואותו יש להבין. ייתכן שחש דחייה, ייתכן שבתהליך התפתחותו לא

התגבשה המחויבות ההדדית משום שלא חש די קרבה וחום. באיזה תרבות ירצה לחיות בעתיד – זו תהיה בחירה שלו, אולם לעת עתה לא זו השאלה. השאלה החשובה עתה היא אם אנו יכולים לעזור למשפחה לשקם את הקשרים הפגועים. לעתים קרובות קשה לנער או לנערה להניח לרגע לטיעונים ה"הגיוניים" ולנימוקים למה תרבות אחת טובה מהאחרת ולדבר על רגשותיהם. להגנה מן הסוג הזה קוראים "רציונליזציה". הנועץ מתבצר בתחום הרציונלי ונמנע מלעסוק ברגשותיו. תפקידנו בתור יועצים ומחנכים לעזור לו במידת האפשר להיות ער גם לרגשותיו, שהם בדרך כלל אלו שמזינים את הנימוקים "ההגיוניים". למשל, בדוגמה שלנו ס' מפרש את העובדה שהוריו יבחרו בשבילו בת זוג ומקצוע באופן שלילי – כשתלטנות, בעוד חבריו עשויים לפרש אותה באורח חיובי – כדאגה. הפירוש השלילי של ס' קשור כפי הנראה לקשר הלא-מספק שיש לו עם הוריו.

79. אני מתבייש לדבר עם בנות

היום סיפרה לנו ע', יועצת חינוכית, על א' מכיתה י"א שפנה אליה משום שהוא מתבייש לדבר עם בנות. א' הוא תלמיד טוב, הבכור מבין חמישה ילדים. אביו פקיד בעירייה ואמו עקרת בית. הוא מטופח, שערו משוח בג'ל, והוא לבוש נקי ומסודר באופן התואם את בני גילו. ע' הציגה את השיחה שהתנהלה אתו:

- ע': מה הבעיה?
 א': (מגמגם) אני מרגיש שאין לי ביטחון עצמי.
 ע': למה אתה חושב שאין לך ביטחון עצמי?
 א': כי אני מתבייש לדבר עם בנות. אפילו עם בנות הכיתה ... אני בקושי אומר להן "שלום". ובכלל, אני לא יודע איך להתחיל שיחה עם נערה (שתיקה).
 ע': האם פנית לפני כן אל מישהו וביקשת עזרה בתחום הזה?
 א': אצלנו לא מדברים על דברים כאלה ... ההורים שלי יהרגו אותי. אני רק פניתי אלייך מפני שדיברת היום בקבוצה על הנושא ... (בכיתה קיימתי פעילות בנושא יחסים בין המינים).
 ע': איך היחסים שלך עם ההורים?
 א': בגדול היחסים טובים. אבל הם לא מבינים אותי. אמא עסוקה באחים הקטנים שלי ובעבודות הבית, ואבא בעבודה כל הזמן. במשפחה שלנו חשוב הכבוד ... צריך לשמור על הבנות, אסור לדבר אֵתן. צריך לשמור על הכבוד שלהן. זה חוק ... כך שאי-אפשר לדבר על זה.

התפתח דיון בכיתה ובו סיפרו סטודנטים רבים על קשיים דומים שהיו להם בגלל

האיסור על קשר בין המינים. הקשר עם המין השני נראה לרבים מהם בגיל ההתבגרות כדבר קדוש ומפחיד, וסיפורים ודמיונות רבים נכרכו סביב הקשר הזה. היו שסיפרו שגם היום כשהם בוגרים הם מתקשים לשוחח בחופשיות עם בן המין השני שאינו בן משפחתם. לאחר שנישאו הקשר עם בן הזוג או בת הזוג הפך לקשר משפחתי, וכפי ששוחחו בעבר עם הוריהם או אחיהם ואחיותיהם כך הם חשים חופשי לשוחח עם בן הזוג או בת הזוג אבל לא עם זר בן המין השני. מפגשים כאלו נשארו טעונים גם בבגרותם, והדבר מכביד עליהם לעתים במקום עבודתם, ששם יש מגע בין המינים. ע' התלבטה איך לשוחח עם הנער על יחסיו עם בנות כיתתו מבלי לפגוע בערכי משפחתו. הרי לדידם כל קשר הוא אסור. את מי עליה לייצג: את הנער, את משפחתו או את עצמה ואת ערכיה? האם היא יכולה לייצג את עמדתו של כל צד מבלי לנקוט עמדה מוסרית משלה?

א' המשיך וסיפר לה על דמיונות שיש לו ביחס לשכנה צעירה גרושה שלדעתו נתנה לו רמזים ואחר כך חשד בה שהיא מתעניינת באביו. הסיפור של א' נראה לע' לא-מציאותי לחלוטין והיא התלבטה איך לעזור לו לגבש ראייה מציאותית יותר בלי לפגוע בו. האם עליה להתייחס אל הדמיונות שלו כאל מציאות ואולי לעמת אותו עם מה שנדמה לה שהוא אינו מציאות כי אם דמיון? ואולי לא לחוות את דעתה בנידון...

מרצה: עלו פה שאלות אחדות. ראשית, בנוגע לחששו של א' לשוחח עם בנות.

ממה מפחד א'? האם הוא באמת חושש מבנות או שהוא חושש מהדמיונות שלו, מהפנטזיות שלו, שהוא יאבד שליטה על יצריו וכו'? שימו לב, אני מזמין אתכם לעזור לא' להתבונן פנימה ולא החוצה. כך יוכל לפתח יתר שליטה על עצמו, להבין שהוא חושש מעצמו ולא מהאחר ולהירגע. מובן שבחברה שיש בה הפרדה חריפה בין המינים הדמיונות הקשורים במין יהיו חזקים ומאיימים יותר. אבל הנה הוא בא אלייך, ע', ואת אישה. נכון, אולי את מזכירה לו יותר את אמו אבל הוא דווקא בא אלייך בעקבות הפעילות היפה שעשית בכיתה. תראו כמה הפעילויות האלה חשובות בחברה מסורתית. את אפשרת לו לגשת אלייך. ללא הפעילות הזאת קרוב לוודאי שהוא לא היה פונה אלייך ונשאר להתמודד עם חרדותיו בעצמו. את בהחלט יכולה לשקף לו את העובדה שהוא פנה אלייך באומץ כדי לשוחח על הנושא שכל כך מפחיד אותו, מה שמראה שחצי מהפתרון כבר בידו.

באשר לשאלה החשובה של ע' מיהו הקליינט שלנו, אני חושב שהקליינט שלנו הוא הנער או הנערה הפונים אלינו. מובן שלא נוכל לעשות עבודה טובה אם לא נביא בחשבון את המשפחה שהם גדלים וחיים בתוכה. אבל הנאמנות הראשונה שלנו היא לנועץ הפונה אלינו בבקשת עזרה.

את מספרת, ע', שיש לו דמיונות על השכנה שנראים לך לא-מציאותיים.

זה באמת מתאים לעולמו של מתבגר מוצף יצרים, והוא לא הנער הראשון שתופס את המציאות בצורה לקויה מחמת יצריו המושלכים לכל עבר. אני אישית הייתי מנסה למצוא דרך לומר לו בבירור שלעניות דעתי אלו דמיונות ולא מציאות משום שזהו חלק מההתערבות הטיפולית החשובה לו – לדעת להבחין בין מציאות לדמיון. את יכולה לומר לו פשוט את האמת. שאת מתרשמת אחרת ממנו. שלעניות דעתך התרחיש הזה קיים יותר בראשו מאשר במציאות. נראה לי שעמדה כזאת המחזקת את תפיסת המציאות שלו היא טיפולית במיוחד.

80. חופש בלתי-מוגבל

נ', תלמיד כיתה י"א, דפק על דלת חדר היועצת בהיסוס וביקש לשוחח. הוא נראה נבוך ומבולבל כשסיפר לה שבחופשה האחרונה נסע לסמינר לחוזרים בתשובה בירושלים ושהה שם שבוע שלם. הוא החליט לחזור בתשובה. היועצת, ג', ביקשה ממנו שיספר קצת על משפחתו. נ' סיפר שהוריו עסוקים מאוד בעבודתם ורוב הזמן אינם נמצאים בבית. "ההורים שלי סומכים עלי, וזה לא דבר שבשגרה", הוא אמר. "לא כל ההורים סומכים על הילד שלהם ונותנים לו חופש להתנסות ולהגיע להחלטות לבדו". התברר שהוריו יודעים על השבוע שבילה בסמינר. "הם נותנים לי להתנסות, חופשי, שאני אחליט אם זה טוב לי. הם נותנים לי חופש בחירה, להיות עצמאי, אפילו את האוכל אני מחמם לבד, כי הם אף פעם לא בבית".

במהלך המפגשים חשה ג' את רגשות האכזבה, הבדידות והבלבול של נ' בנוגע למשפחתו. כששיקפה לו את הרגשתה ואמרה, "אני מרגישה שאתה קצת מאוכזב מהורייך", השיב לה, "אין לי כל כך זכות להגיד את זה ... כאילו ... אני לא יודע אם יש לי זכות או לא אבל אני כן קצת מאוכזב. כל ילד אחר היה שמח שההורים שלו לא יושבים לו על הראש, ככה הם חינוכו אותי, לקחת לבד, לעשות לבד, ללמוד לבד. הם אף פעם לא בבית, אני מרגיש לבד". כששאלה אותו היועצת אם אין לו חברים הוא אמר, "יש לי בבית-הספר, אבל אמרתי לך מקודם, אני לא צריך כל כך את החברים, אני רוצה בית נורמלי". היועצת, ג', המשיכה ושאלה למה הוא מתכוון כשהוא אומר "נורמלי". נ' ענה, "שהמשפחה ביחד, מדברים, אוכלים ביחד".

היה ברור ליועצת שהחינוך הליברלי בבית לעצמאות ולחופש, ללא יד מכוונת, נותן לנ' תחושה של חוסר-אונים וריקנות רגשית. על כן הוא ברח למסגרות תומכות, מכוונות ובעיקר חמות, כמו שיעורי הקבלה והישיבה, ששם חש לדבריו "כמו במשפחה אחת גדולה". נ' לא סיפר את תחושותיו במישרין להוריו כדי שלא לפגוע בהם, אבל חיפש מישהו שיגיד לו מה מותר ומה אסור ויכוון אותו. הוא חש נטוש וחיפש קבוצה שיוכל להשתייך אליה.

היועצת הזמינה את האם לפגישה והיא הגיעה לבדה, כשהיא אינה מבינה על שום מה הוזמנה, ואמרה שהאב עסוק. היא סיפרה שנ' "ילד נהדר, עצמאי לגמרי, אחראי

לסדר היום שלו. דואג לעצמו, לומד יפה. טוב, כך חינוכנו אותו...". על הקשר שלה עם בנה היא אמרה, "קשר מצוין, אני לא רואה אותו הרבה, אבל אני לא דואגת, לימדנו אותו לדאוג לעצמו, אנחנו סומכים עליו, על שיקול דעתו. הוא יעשה את הבחירות הנכונות". ג' רצתה לבדוק עד כמה האם מודעת למצבו של נ', ואם היא יודעת למה נ' רוצה לחזור בתשובה ומה זה מעורר בה. האם אמרה כי ידעה על הביקור של נ' בסמינר. "הוא בגיל ההתבגרות, הוא ילמד בכוחות עצמו מה מתאים לו ומה לא", אמרה.

היועצת ניסתה לומר לאם שהיא מתרשמת שעם כל החינוך הטוב שנ' מקבל הוא צריך מהוריו יותר תמיכה וחום. היא הזמינה את ההורים ואת נ' לפגישה משפחתית. שלוש פעמים קבעו מקום ושעה בבית-הספר ושלוש פעמים ביטלה המשפחה את המפגש מכל מיני סיבות. בשיחה פנו ההורים אל היועצת במקום לדבר במישרין עם בנם. היועצת ביקשה, "תאמרו זאת לנ'", ופעם אחת הציעה, "רגע, בואו נשמע את נ'", שלא העז להביע את רגשותיו באופן ראשוני ומידי, מתוך חשש לאכזב את הוריו ולפגוע בהם. ג' שיקפה להם את הקושי הרגשי שלהם פשוט להביט זה בזה ולשוחח. התברר שנ' כבר ביקש בבית לשמור שבת ולהפריד בין חלב לבשר וההורים מכבדים את רצונו. ההורים המשיכו להיות שבעי רצון מהאופן שבו הם מחנכים את ילדם והקרינו ביטחון מלא בתפיסת עולמם. "נתנו לו הכול", הם אמרו. "הוא יודע שאם יתאמץ יצליח ואם לא אז לא. אנו סומכים עליו ולימדנו אותו להסתדר בכוחות עצמו". אבל נ' מחפש גבולות בניגוד לחופש שאתם נותנים לו, מחתה היועצת. הוא רוצה שתהיו אתו ותגידו לו מה לעשות. הוא זקוק לסמכות כדי שלא לחפש את אלוהים.

נ' המשיך לבטא תחושות של בלבול וספק ("אני לא יודע מה אני רוצה") לצד שביעות רצון מפגישותינו המשותפות עם הוריו. "מזמן לא ישבנו ודיברנו כך", אמר להם במבוכה. ועוד אמר, "אני לא רוצה לאכזב אתכם אבל אתם אף פעם לא בבית", "אני רוצה להרגיש אתכם, לספר לכם – כמו במשפחה נורמלית".

בשיחות האישיות שלנו דיברנו על החיפוש שלו אחר כתובת ומענה לצרכיו מתוך תחושה שהוא הולך לאיבוד. הוא חיפש יד מנחה ומיקוד שליטה חיצוני כמו הדת ואלוהים שיסדרו לו הכול ויגידו לו מה לעשות. הוא אימץ את הערכים הקולקטיביים המסורתיים של אחדות המשפחה והחל לקיים עוד ועוד מצוות, ובו בזמן המשיך להעניק יחס של כבוד להוריו ולא ביטא את רגשותיו האמביוולנטיים כלפיהם כדי שלא לפגוע בהם ולאכזבם. נ' הלך והתחזק בדת בעוד הוריו מתקשים להבין היכן שגו. הרי הם נתנו לו הכול והכול זה הכול כולל חופש בלתי-מוגבל, הם שבו ואמרו.

מקרה זה מאפשר הצצה לדינמיקה הרגשית של המרת דת לסוגיה או התחזקות בדת. החיפוש מרצון אחר קיום חוקים ומצוות נוקשים וברורים אינו אלא מנוס מחופש או חיפוש אחר דמות סמכות שחסרה בחייו הפרטיים של האדם. נוכחות הורים דלה

ולא מספקת עלולה לדחוף את הפרט לחפש קשר עם אלוהים ולדבוק בו כתחליף לדמות ההורה החסר. במקרה זה ברור שמתחת להצהרות המערביות "המתקדמות" של ההורים מסתתר קושי רגשי משמעותי ליצור קשר עם בנם אשר דוחף אותו להתחזק בדת ולאמץ את אלוהים כהורה חלופי.

8.1. מנהל אומר מילה טובה לעובד?

ד', יועצת בבית-ספר, סיפרה שבוקר אחד התקשרה אליה אמא של תלמידה בבית-הספר. האם סיפרה לה שחברתה של בתה, אף היא תלמידה בבית-ספרה, ברחה מביתה וישנה בלילה אצלם בבית ללא ידיעתה. אביה של התלמידה ר' כבר התלונן במשטרה שבתו נעלמה וכעת, לאחר שנמצאה, היא בדרכה חזרה לביתה.

ד' התקשרה אל ביתה של ר', תלמידת כיתה ח', כדי להתעניין בשלומה ולרדת לחקר המעשה. האב ענה לה וקולו כבד וכועס, והיא דמינה אותו שיכור. תחילה התעקש כי במשך השבועיים הבאים לא ישלח את בתו לבית-הספר כעונש על מעשיה. לאחר שהסבירה לו היועצת שלא מומלץ לעשות זאת משום ש"יש חוקים במדינה", הודיע לה האב שהוא צריך לחשוב על כך. מבלי לשאול אם נוח לה להיפגש אתו או לא הוא הודיע לה שיבוא אל בית-הספר למחרת בצהריים לפגוש אותה משום שהוא עובד בבוקר.

היועצת ביקשה לדבר גם עם ר'. הנערה ענתה בהיסוס. היא לא זיהתה את קול היועצת בתחילה, וברגע שהבינה מי היא נשמעה נימה של הקלה בקולה. היועצת שאלה לשלומה ור' השיבה, "עכשיו יותר טוב". "ומה היה קודם?" שאלה היועצת. "קודם היה פחות טוב", ענתה. "ר', אני מאוד רוצה לפגוש אותך מחר אצלי בחדר – מתאים לך?" שאלה ד'. ר' היססה קצת. "תני לי בבקשה עוד פעם את אבא שלך, ר'", ביקשה היועצת. היא ביקשה מהאב שישלח את ר' למחרת לבית-הספר כדי שתוכל להיפגש אִתָּה. להפתעתה הוא הסכים מיד.

היועצת קיבלה את ר' בחדרה בחום והן החלו לשוחח. ד' לא הייתה צריכה לשאול הרבה שאלות – ר' סיפרה לה מיד מדוע ברחה מהבית. לר' יש רק אבא. אמה נפטרה כשהייתה קטנה. האב מובטל. לפני כמה שנים עבר תאונת דרכים ומאז לא שב לתפקד. לר' אחות גדולה שעזבה את הבית לפני כשנה ואח צעיר ממנה. מאז עזבה אחותה כל נטל עבודות הבית נופל על ר'. היא ממלאת את כל תפקידי האם בבית: מנקה, שוטפת, מכבסת, מסדרת ומשרתת את האב ואת האח, שלא עושה דבר. לדברי ר' איש אינו מכריח אותה לבצע את כל המטלות אך כביכול מובן מאליו שהיא תעשה את כל התפקידים הנ"ל. היא הדגישה את העובדה הכואבת שהיא לעולם אינה זוכה למילת תודה.

ר' תיארה יחס של כבוד רב, הערצה ואהבה כלפי אביה. "אבא שלי חניך אותנו כמו שצריך", היא אומרת, "הוא לא נותן לי להסתובב עד שעות מאוחרות. כשהוא אומר לי מה לעשות או מה לא לעשות, אני מצייתת תמיד". ר' מספרת שמוצאו של אביה

ממדינה במזרח אסיה והוא ממשיך להתנהג כאילו הוא חי שם. הוא איש קשה, בעל עקרונות, היא אומרת ומספרת שהיא מעריצה ומכבדת אותו מאוד ועם זאת היא מודעת לקושי העצום שעקרונות אלו מעמידים בחייה שלה. ר' נקרעת בין שני העולמות: מצד אחד, היא רואה את חברותיה, שהולכות למסיבות ומנהלות חיים חופשיים, ומצד אחר, היא נאלצת לעסוק בניקיון הבית ובמתן כבוד לאביה, שלא מאפשר לה שום קשר עם בנים.

ר' מספרת שהיא מעולם לא התחצפה אל אביה והפעם פשוט כבר לא יכלה לסבול עוד ולכן החליטה שלא לחזור הביתה ולהישאר אצל חברתה הטובה. ד' שאלה אותה אם אי-פעם שיתפה בקשיים שלה את אביה או מישהו אחר. תשובתה הייתה שלילית, "ממילא אף אחד לא יכול לעזור", אמרה. כאשר שאלה אותה היועצת אם היא מסכימה שהיא, היועצת, תדבר עם אביה על סיבת בריחתה, התחננה ר' שלא תגלה לאביה שהתלוננה בפניה. אבל היא תודה לה, אמרה, אם תוכל לדבר עם אביה על רצונה שיקל במקצת את העומס המוטל עליה בביצוע מטלות הבית השוטפות.

בצהריים הגיע האב בלוויית האח הצעיר. איש נמוך קומה, צולע ומתנדנד מצד אל צד, בעל שיניים מוזנחות ודיבור לא מובן. עכשיו הבינה היועצת מדוע התקשתה להבינו בשיחת הטלפון. הוא שידר עליבות עד לאותו הרגע שהתיישבו לשיחה. אז החל לדבר בעוצמה סמכותית מפתיעה מול ילדיו.

האב, שקבע את מועד הפגישה, פתח ואמר שהוא כועס מאוד על ר' משום שדאג לה מאוד. כעונש, ר' לא תבוא אל בית-הספר בשבועיים הבאים. הוא הוסיף ואמר שלולא התקשרה אתמול ד', גם לשיחה אתה לא היה נותן לה לבוא. ד' אמרה שהיא מבינה שר' עוזרת הרבה מאוד בבית ושמגיעה לה על כך מילה טובה. האב אמר בהחלטיות, "לא – מנהל אומר מילה טובה לעובד? – אף פעם לא". היועצת העזה לשאול אם הוא המנהל בבית. הוא ענה בתוקף, "בטח שאני המנהל בבית". ד' הבחינה בחיוך של זלזול על פניו כאומר שהיא, היועצת, לא מבינה דבר בחינוך ילדים. ובכלל, מי נותן לילדים מחמאות?! היועצת, בהיותה אישה, חשבה לעצמה: איך הוא מעז שלא להעריך את עבודתה הרבה בבית?! אולם היא שמרה את מחשבותיה לעצמה. לאחר מכן פנתה אל האח והציעה שאולי ראוי להתחלק יותר בעבודות הבית, כדי להקל קצת על ר'. האב פסל רעיון זה מיד ואמר שזהו תפקידה של הבת והוסיף שתכף יבקשו ממנו לעשות את העבודות האלה. כפי שסיכמה ד' עם ר', היא לא קישרה את הנטל הכבד שמוטל עליה עם הבריחה מהבית.

האב המשיך וסיפר כיצד היה אביו מכה אותו קשות כדי להענישו, והוא, שמחזיק בגישה מודרנית יותר, נמנע מלעשות זאת. הוא סיפר שאביו "פירק לו את העצמות" כשתפס אותו מעשן. היועצת הביטה בו בעודו יושב ומעשן מולה וחשבה שזה לא בדיוק עזר. האח הצעיר, שנכח במהלך כל הפגישה, לא אמר מילה, רק שיחק בטלפון הנייד, ואביו לא העיר לו על כך דבר. לא היה קשה להבחין במהלך השיחה איך מבטת של ר' ממוקד באביה כשהוא מלא כבוד והערצה, אך גם פחד ודאגה. כשהאב דיבר על

כעסו כלפי ר' גילתה ד' אמפתיה בנוגע לדאגה והכעס אך בו בזמן שיתפה אותו בהתרשמותה כי ר' מעריצה אותו מאוד ונותנת לו הרבה מאוד כבוד. לפני סיום השיחה ניסתה היועצת שוב לשכנעו שהעונש שבחר, לא להתיר לבתו ללכת אל בית-הספר במשך שבועיים, הוא לא בדיוק חוקי וגם לא רלבנטי לבריחה, אך האב בשלו – "שישימו לי אזיקים אם זה לא חוקי", אמר.

לפני תום הפגישה ביקשה היועצת מהילדים שיצאו לרגע וישאירו אותה כמה דקות ביחידות עם האב. "רציתי לראות איך הוא מתנהג שלא בנוכחותה של ר'", אמרה. ואכן, ברגע שהדלת נסגרה, פניו התרככו, חיוך זעיר עלה על שפתיו והוא אמר שהוא זקוק לזמן כדי לחשוב אם לשלוח אותה לבית-הספר או לא.

האב והיועצת נפרדו בלחיצת יד, וד' הרגישה שהאווירה המתוחה ששררה בין ר' לאב התפוגגה מעט.

כמה דקות אחרי שיצאו כולם מחדר היועצת נכנסה ר' ושאלה בחיוך, "על מה דיברתם כשהייתם לבד?"

ד' השיבה שהיא רק ביקשה מהאב שנית לשלוח את ר' לבית-הספר. "ייתכן שלא הייתי צריכה לומר לה", הוסיפה, אולם בהמשך אכן הסכים האב לשלוח את ר' לבית-הספר.

אין ספק שבסיפור זה בולטת חשיבות הקשר האישי שיש ליצור עם בן החברה המסורתית. האב, כפי שאמר, לא היה שולח את בתו לבית-הספר למחרת האירוע לולא התקשרה אליו היועצת והיה עלול להשאיר אותה בבית למשך שבועיים לולא יזמה היועצת פגישה אישית אתו ללא הילדים. במפגש משפחתי שבו נוכחים הילדים חש האב צורך להפגין את סמכותו ביחס אליהם. ברגע שהילדים נשארו מחוץ לדלת הוא חש חופשי להיות הוא עצמו ללא צורך להוכיח דבר. על כן, מומלץ בייעוץ עם בני החברה המסורתית להיפגש לא אחת עם ההורה ללא הילדים כדי לאפשר להורה חופש לשקול את מעשיו מבלי שיצטרך להוכיח את סמכותו. כמו כן, הכבוד שרחשה היועצת לאב, המחמאה שהעניקה לו בהדגישה כמה בתו מעריצה אותו, כשהיא כאישה וכיועצת מצליחה להתעלם מכעסה עקב המטען החינוכי והתרבותי שלה, תרם גם הוא לקשר הטוב שהחל להירקם. אזכור החוקים הקיימים במדינה הוסיף את שלו וייצג את הסמכות שאותה התקשתה היועצת לייצג בעצמה, סמכות שהאב היה זקוק לה כדי לדעת את מקומו. הצבת גבולות ברורים, שבני החברה המסורתית רגילים להם, בליווי קשר קרוב וחם, גם הוא מאושיות החברה המסורתית, הוא לעתים קרובות השילוב הנכון בעבודה עם בני החברה המסורתית.

82. השימוש בעצמי לטובת האחר

היום סיפרה לנו ל', יועצת חינוכית במקצועה, על ר' בת השלוש-עשרה שפנתה אליה לטיפול. היועצת החינוכית שטיפלה בה בשנה שעברה בבית-ספרה הקודם סיפרה שלר' היו כמה ניסיונות אובדניים וטיפול בה פסיכולוג בית-הספר. היא נהגה לשרוט את

עצמה והביעה רצון למות. היא תלמידה טובה, מספרת ל', מקובלת חברתית, שבאה אלי תמיד בליווי חברות. הפסיכולוג שטיפל בה סיכם את מצבה כך: לנערה רווח משני מכל הסיפורים האלה. אילו רצתה להתאבד כבר הייתה עושה זאת ממזמן. הרווח המשני שלה הוא בכך שהיא מעסיקה אותנו וזוכה לתשומת לב. אם יש חששות בקשר אליה יש להפנותה אל המיון. מבחינתנו אין עוד צורך בהתערבות. בעבר גם ניסו לטפל בה במסגרת שירותי הרווחה באמצעות עובדת סוציאלית ואף במחלקה הפסיכיאטרית בבית־החולים אך כל הניסיונות כשלו משום שר' התנגדה לטיפול.

עתה מספרת לנו ל' שבשיחות שהן מקיימות ר' ממש מעוררת בה כעס וקשה לה מאוד לטפל בה. דבר מהסוג הזה לא קורה לי לעתים קרובות עם נועצים, היא אומרת. בהתחלה לא הבנתי למה היא מעצבנת אותי כל כך. אחר כך קלטתי שכל מה שהיא אומרת מכיוון לא לקשר שלה אֶתִי, אלא לקשר עם הפסיכולוג שטיפל בה. אני בשבילה רק קרש קפיצה כדי לעסוק בקשר שלה עם הפסיכולוג וברצונה לחזור לטיפולו. אז נכון שזה מעליב ופוגע, אבל השימוש הזה שלה בי מוציא אותי מדעתי. עם זאת, גם לא הסכמתי למסקנות הפסיכולוג, שלא רואה בה בחורה בעלת קשיים רציניים, אלא נערה מניפולטיבית מאוד.

מרצה: ראשית, הרשו לי לומר כמה אני מעריך את האומץ של ל', שמעלה את תחושותיה האישיות ומודה שר' מעוררת בה דחייה בזמן שיועצים חינוכיים מחונכים להיות אמפתים בכל זמן ובכל מקום. העובדה שתחושות אלו נדירות אצל ל' היא כלי אבחנה מצוין למצבה של ר'. הנערה לא המציאה את ההתייחסות הזאת שלה במיוחד לל'. סביר מאוד להניח שהיא מעוררת רגשות אלו אצל מבוגרים רבים ואולי גם אצל בני גילה. היא עוררה תחושות אלו גם אצל הפסיכולוג, העובדת הסוציאלית וגורמים טיפוליים בבית־החולים. אבל הדחייה שהיא מעוררת בגורמים הטיפוליים רק מחזקת את הבעיה שלה ולא מאפשרת לה לפרוץ את מעגל הדחייה שהיא חיה בו שנים רבות, מאז ילדותה בבית הוריה, שבעטיו נעשתה מניפולטיבית. אכן, זו העברה שלה של הקשר שהתנסתה בו בילדותה עם הוריה לדמויות אחרות בחייה הבוגרים יותר. אילו חשה ל' תחושות אלו עם נועצים רבים היינו חושבים שאולי הבעיה בל' עצמה. אבל במקרה הזה יש לנו העברה ברורה של רגשותיה של ר' על ל' והעברה נגדית של רגשות הדחייה שחשה ל' אליה. התוצאה הסופית היא שר' זקוקה לאמפתיה ומקבלת דחייה שוב ושוב.

בנושא התאבדויות של ילדים ובני נוער רציתי להדגיש שאם מתעורר החשד לא צריך לחשוש ולברר עם תלמיד או נועץ אם יש להם מחשבות אובדניות או אם עשו ניסיונות אובדניים בעבר. שמעתי את הסברה שאם אשאל את הנועץ על כך אני עלול להכניס לו מחשבות לראש. מי שלא רוצה להתאבד לא תכניס לראשו מחשבות אלו על ידי שאלה כזאת. כך שאין מקום לחשש לברר את האמת. ולעומת זאת שתי

שאלות יסודיות אלו עשויות לספק לנו מידע בנוגע לרצינות כוונותיו של התלמיד לפגוע בעצמו. לא כל מחשבה אובדנית היא אות אזהרה. אבל מחשבות עם תוכנית ביצוע, בניגוד למחשבות דיפוזיות כלליות, יש בהן משום עליית מדרגה. ואם מצטרפים לכך ניסיונות ממשיים שנעשו בעבר זו עוד עליית מדרגה. לעצם הניסיון האובדני, יש להבחין בין ניסיונות למשוך תשומת לב, כמו שריטות קלות באזור שבין שורש כף היד למרפק או באופנים לא מסוכנים אחרים ובין ניסיונות רציניים שכוונתם הייתה התאבדות ממשית והם נמנעו בדרך מקרה. מכל מקום, ההתייחסות הרצינית וחובת הדיווח של המורה או היועץ לרשויות במקרים אלו מעבירה לנער את המסר החשוב שזה לא צחוק. באשר לדינמיקה הרגשית של ההתאבדות מדובר בהפניית התוקפנות כלפי העצמי כמו שקורה בדיכאון המלווה ברגשי אשמה ובתחושות חוסר־ערך. במקרים רבים מאחורי ניסיונות ההתאבדות מסתתר חיפוש אחר קשר וגעגוע לקשר, המעיד על כך שלניסיונות אלו יש שורשים עמוקים בילדות ושאינן זו בדרך כלל קפריזה של רגע. בדרך כלל מי שפוגע בעצמו קדמה לכך תקופה ארוכה של מחשבות ותכנונים. לעתים הסביבה נוטה להאשים מורה שאמר לנער משהו או חברה שעזבה אותו או כל אירוע מזדמן אחר מבלי להבין שמדובר כאן בתהליך ארוך יחסית שהתרחש מתחת לפני השטח.

אחר כך סיפרה לנו ל' שעצם ההבנה של רגשותיה כלפי ר' עזרה לה לשנות את עמדתה כלפיה. היא הבינה שר' לא עושה דבר נגדה באופן אישי, אלא שזו בדיוק הבעיה שלה ושהיא היחידה שיכולה לעזור לה להיחלץ ממצוקתה. בפגישות הייעוציות הן דיברו על היחסים של ר' עם ל' ועם אנשים רבים, ול' יכלה לעזור לה להבין שהיא עושה שימוש במניפולציות כדי לזכות בתשומת לב שהיא לא מאמינה שהיא יכולה לזכות בה בדרך אחרת, פשוטה וישירה יותר.

אכן, השימוש בעצמי, כמו שכבר ציינו כמה פעמים, הוא כלי עבודה מרכזי וחשוב בעבודתה של הדמות הטיפולית ויהיה זה מורה, יועץ או פסיכולוג.

83. התערבות משולבת – קולקטיבית ואינדיבידואלית

היום סיפר לנו א', יועץ חינוכי, על ל' בן החמש־עשרה, שהוא הבן הבכור במשפחתו. הוא תלמיד בעל בעיות משמעת קשות, גם בכיתה וגם מחוצה לה, הוא מרבה לאחר ונענש, והוריו כבר הוזמנו אל בית־הספר פעמים רבות. כמו כן הישגיו הלימודיים דלים ואין לו מוטיבציה ללמוד. אביו של ל' חולה נפש ואמו היא שבדרך כלל דואגת לו ומבקרת בבית־הספר. לאחרונה החל ל' לזלזל באביו ולצחוק עליו. הוא נוהג לומר לו, "למה אתה לא הולך לעבודה?" ו"לא צריך אותך כאן בבית".

א' אימץ שיטה דואלית – קולקטיבית אינדיבידואלית – בשיחות עם ל'. הוא דיבר אתו על האחריות שיש לו בהיותו הבן הבכור על אחיו הקטנים ועל המקום שהוא צריך לקחת בהיעדר דמות אב גם ביחס לאמו. א' הסביר לו שהחברה מסתכלת עליו ובודקת את תפקודו ומצפה ממנו, בהיותו הבן בכור, שידע את המוטל עליו.

באופן משלים שוחח אתו א' על ההיבטים האינדיבידואליים כדי להעלות את רמת המוטיבציה שלו ביחס ללימודים ולהצלחה. א' הדגיש בפני ל' שלמרות כל הקשיים והצורך שלו לתמוך במשפחה יש לו זכות לדאוג לעצמו, לומר שהוא רוצה להצליח ושהעמיד שלו מחכה לו. רק אתה יכול לעזור לעצמך, אמר לו א' והזכיר לו שבפעמים שהשקיע והתאמץ הצליח יפה.

א' מספר שחלה התקדמות עם ל' בשני המישורים: הוא עוזר יותר בבית וגם משקיע יותר בלימודים. כעת הפנתה האם אל א' את אחיו של ל' מתוך תקווה שיעזור גם לו. בכיתה שוחחנו על כך של' מצא בא' דמות אב חם ובעל יכולת שהוא יכול להזדהות אתו בניגוד לאביו המרוחק והחלש. ועל כן הצליח א' לקדם את ל' במהירות באופן יחסי. הוספנו גם שלולא היכרותו של א' עם המסרים של שתי התרבויות, האינדיבידואלית והקולקטיבית, לא הייתה התערבותו מצליחה כל כך.

מרצה: אנו מדברים על שתי תרבויות, מסורתית ומודרנית, שלעיתים קרובות

המסרים שהן מאמצות הפוכים זה מזה ולא פשוט לשלב ביניהן. תרבות מסורתית-קולקטיבית מגדלת את הילד באופן שמחזק את הקשר עם משפחתו. מצופה מהפרט הבוגר בתרבות זו שיתמזג היטב במסגרת משפחתו וחברתו ופחות שיממש את עצמו, יחשוב השיבה עצמאית ויבסס "עצמי" נפרד. לעומת זאת, תרבות המערב המודרנית-האינדיבידואלית מצפה מן הפרט הבוגר שיהיה בעל "עצמי" נפרד, בעל רצונות משלו ויכולת לממש אותם ויגלה פחות תלות בקבוצה. הפרט המסורתי עלול להיראות לבן החברה המודרנית תלתי, ואילו הפרט המודרני ייתכן שייראה לבן החברה המסורתית אגוצנטרי. לחלופין, בן החברה הקולקטיבית אולי ייראה לרעהו בן המערב חם וקרוב, ובן המערב עשוי להיראות לרעהו בן המזרח אמיץ משום שאינו חושש לעשות דברים למיניהם בגפו. הטיפול הפסיכולוגי הקלאסי פותח במערב והוא מבוסס על עזרה לפרט להשיג עצמאות מחשבתית ונפרדות מסביבתו. על כן יש להתאימו בזהירות לעבודה בחברה מסורתית, ששם המסר עשוי להיות הפוך. נדמה לי שכבר ראינו די מקרים כדי שנוכל להכליל ולומר שאין בעיה עם התאוריה הפסיכולוגית והתאמתה לחברות מסורתיות. הצורך היחיד הוא לשמור על רגישות תרבותית בהתאם לצורכי הנועץ. כך לימד אותנו היום א' בהתערבות היפה שלו, שבה הבין שהצלחה בבית-הספר יש בה אלמנטים תחרותיים מערביים מובהקים של מימוש עצמי. ואילו בתוך המשפחה מודגשת האחריות

הקולקטיבית. א' הראה לנו שאם נגלה די רגישות נוכל לשלב בין הגישות ושהן יכולות להשלים זו את זו באופן מרשים. נדמה לי שהמקרה שהציג א' שכיח במיוחד. בהרבה מפגשים בין־תרבותיים של פרטים מסורתיים שהיגרו לחברה מודרנית אנו עשויים למצוא משפחות שבהן נפגעה דמות האב. ההגירה לחברה מערבית והמפגש אֶתה אמנם נותנים תקווה לדור הצעיר לגדול ולהתפתח אבל לעתים קרובות ההורים משלמים את המחיר. הם, המבוגרים, מתקשים להתאים את עצמם לעולם החדש. וכך נפגע כבוד האב, ולעתים הוא יורד ממעמדו, והילד נשאר ללא דמות אב סמכותית כפי שהייתה לו לפני ההגירה. ייתכן שהילד הגדל יזלזל באביו משום שאינו מתאים לחברה החדשה ואינו יכול לעזור לו. זה המחיר שמשלמות משפחות רבות שעוברות מעולם מסורתי לעולם מודרני יותר. הילד נקרע בין רצונו להצליח בבית־הספר וליצור לעצמו עתיד מבטיח ובין הצורך לשמור את ערכי המשפחה כפי שמצפים ממנו הוריו. גם במפגשים בין־תרבותיים שאין בהם הגירה מצב עניינים זה הוא שכיח. לעתים קרובות הילד רוצה להצליח בבית־הספר מתוך תקווה להשתלב בחברה המודרנית וקשה לו לשמור לצד שאיפה זו את ערכי משפחתו וכבוד הוריו. א' הדגים לנו יפה ששילוב הוא אפשרי וגם רצוי. כשא' דיבר עם ל' על החשיבות של שמירת התא המשפחתי הוא דיבר על תפקידו כבן בכור ועל הציפיות של החברה המסורתית ממנו. כשא' דיבר עם ל' על הצלחה בבית־הספר הוא עבר לחשיבה מערבית, שמעודדת את הילד ומראה לו שהוא יכול להצליח. נדמה לי שכדאי לנו לזכור את הדוגמה היפה של א'.

84. המפגש הבלתי־אפשרי בין התרבויות

היום סיפרה לנו ח', יועצת חינוכית בבית־ספר שבו רוב התלמידים הם בני החברה המודרנית, על נערה מסורתית ושמה מ' הלומדת בכיתה י'. אביה של מ' נפטר לפני כמה שנים והיא גרה עם אמה ועם אחיה הבכור. במשך השנה החלה מ' להיעדר מבית־הספר בתכיפות רבה, מספרת ח', ואני לקחתי אותה לשיחה כדי להבין מדוע. בשיחה סיפרה מ' שהיא עובדת במלצרות כמעט כל ערב ולכן קשה לה לקום בבוקר ללימודים. ניסיתי לברר אם היא באמת מוכרחה לעבוד בכל ערב. היא טענה שהמצב הכלכלי בבית קשה ואין לה כסף לקנות דברים שהיא זקוקה להם ולכן היא עובדת. מבירורים שערכתי הבנתי שהמשפחה אכן מתקיימת בדוחק מקצבה של הבטחת הכנסה, וכל בקשה שלה לקניית בגדים או דברים אחרים נתקלת בסירוב. לטענת מ' האם נותנת כסף רק כאשר האח הגדול מבקש משהו לעצמו. לאחר כמה שיחות נפתחה מ' יותר וסיפרה שאחיה מכה אותה. הוא מאשים אותה

שהיא עובדת יותר מדי ולא נמצאת בבית ועל כן היא לא עוזרת לאמה בעבודות הבית. כמו כן האח טוען שמ' לא מדברת יפה אל אמה. מ' מצדה טענה שהאח מכה אותה ואמה עומדת מן הצד ואינה עושה דבר ואף שמחה על כך ש"האח מחנך אותה".

לאחר ששמעתי את הדברים האלה התייעצתי עם עובדת סוציאלית מאגף הרווחה וסיכמנו ששתינו נשוחח עם האם ועם אחיה של מ'. בשיחה הסברנו לאח בתקיפות שאסור להכות והעונש על כך יכול להיות מאסר ושאם ימשיך להכותה נצטרך לדווח על כך למשטרה.

מאותו הרגע סיפרה מ' כי האלימות בבית פסקה. אך מ' ניצלה לרעה את העובדה שאחיה ואמה הרפו את אחיזתם וחדלו להציב לה גבולות. היא החלה לצאת כל ערב לעבודה ולאחר מכן לביילויים ולא חזרה הביתה עד שעות הבוקר המוקדמות, נוכחותה בבית־הספר פחתה והיא פשוט פרקה כל עול.

בניתוח לאחור של מקרה זה הייתי פועלת היום אחרת, מספרת ח'. מתוך הבנה של התרבות המסורתית שממנה באה מ' וגם מתוך הבנה של הקושי במפגש הבין־תרבותי של עולם סמכותי עם עולם חופשי הייתי צריכה לדבר בשיחה עם האח והאם באופן אסרטיבי וברור על הפסקת האלימות, אך עם זאת הייתי צריכה גם לכוון ולהדריך אותם איך להציב גבולות למ' בצורה אחרת מבלי לעשות שימוש באלימות. כיום, להרגשתי, הותרתי את אמה ואחיה של מ' ללא כל סמכות כלפיה – את הדרך שהם הכירו ביטלתי ולא נתתי להם אלטרנטיבה.

מרצה: הסכנה במפגש של בן התרבות הקולקטיבית עם התרבות האינדיבידואלית

הוא בפריקת כל עול. בן התרבות המסורתית־הקולקטיבית, שהורגל לגבולות ברורים ולסמכות והוא חי מתוך מיקוד שליטה חיצוני שבו הוא מכוון להתאים את עצמו לסביבה, פוגש פתאום בסביבה מתירנית ומנסה להשתלב בה. בעבר נראתה לו סביבה מערבית זו לא מובנת, ספק מפחידה מחמת התחושה שמותר לעשות בה "כל דבר", ספק מתנשאת משום היות אנשי המערב – בדומה לאלוהים – ממקדים בעצמי ובעלי שליטה והכוונה פנימית. הוא, בן התרבות המסורתית, מורגל לחקות את סביבתו וקרוב לוודאי שגם הפעם ישאף להתאים את עצמו לסביבתו. ואולם התאמה זו תהיה חיצונית ולא פנימית. הוא באמת עלול להישאר מבולבל מאוד משום שלא רכש עצמאות מחשבתית, נפרדות רגשית ומיקוד שליטה פנימי, שחיוניים כל כך להישרדות והצלחה בחברה מערבית. הוא יחיה במערב כפי שחיים היום מיליוני מהגרים בני תרבויות מסורתיות, מבלי לחוש באמת שהוא מבין את אופן ההתנהלות בחברה זו. לעתים קרובות יחוש שיש כאן איזה סוד שטרם נגלה לו. ואכן, יש כאן סוד שטרם נגלה לו. אבל אין זה דבר של מה בכך ללמוד את הסוד של חיים המכוונים יותר פנימה ופחות החוצה. מבנים רגשיים מורכבים שנרכשים במשך שנים (ראו פיצוח

הצופן התרבותי) כאמפתיה ואסרטיביות אינם סובלים קיצורי דרך. גם במערב עוברות שנים עד שילד רוכש אותם. היה מקרה שילדה בת התרבות המסורתית שהגיעה לבית-ספר מערבי החלה לחקות את חברותיה באופן מוחלט. היא החלה לא רק להתלבש ולסדר את שערותיה כמו חברותיה, אלא ניסתה לחקות גם את אופן דיבורן, את הליכתן ואת תנועות הגוף שלהן. הילדות בכיתה דיווחו שיש להן ממש תחושה של צל שהולך אחריהן וחוזר אחר תנועותיהן. השילוב של בן התרבות המסורתית בעל מיקוד השליטה החיצוני בחברה המערבית עשוי להיות אכזרי במיוחד ללא עזרה והכוונה מתאימים. גם מ' לא הורגלה מעולם להתבונן פנימה אלא בעיקר החוצה. והנה היא שייכת לקבוצת אנשים המתבוננים פנימה והיא עדיין מתבוננת החוצה. היא לא מבינה מה הם מוצאים שם בפנים והם לא מבינים למה קשה לה. עתה על ר' ללמוד אט-אט שאמנם בפנים מסתתר עולם מלא ועשיר ושמצופה ממנה להקשיב לו וזה לא קל. מעבר לכך, הסביבה המערבית עלולה להיות מאוד לא סובלנית ודוחה כלפי מי שאינו מכיר את כללי המשחק. הילדות בכיתתה של הילדה המתוארת חשו שהיא נדבקה אליהן. כשהאחת נשענה על הקיר בתנוחת גוף מסוימת וראתה לפתע שאותה ילדה נשענת גם היא על הקיר באותה תנוחת גוף היא רצתה להתרחק ממנה ושאלה, "מה, אין לה חיים משל עצמה!?" הפתרון הכולל הוא ללא ספק שכל תרבות תלמד באופן עמוק ומשמעותי יותר את מאפייני התרבות האחרת. כך ייבנה גשר בין-תרבותי.

85. קרום הבתולין

ס' היא נערה ערבייה שלומדת בכיתה י"ב בבית-ספר יהודי, סיפרה לנו היועצת החינוכית ד'. אביה של ס' האשים את האם בבגידה, גירש אותה מן הבית ואסר עליה להיפגש עם הילדים. ס' גרה בבניין קומות, ובכל קומה גרה אחת המשפחות ממשפחתו המורחבת של אביה. כולם יודעים על כולם הכול ואף מרשים לעצמם להתערב בענייניה של ס' באופן חופשי. לס' אחים ואחיות רבים שכמה מהם למדו בבית-ספרנו. מהיום הראשון של ס' בבית-הספר היא התגלתה כילדה רעשנית, כוחנית ובוטה מאוד, סיפרה ד'. אומרת מה שהיא רוצה ללא סייג, נערה פרועה ללא כל גבולות. במהלך הזמן נוצרו ביני לבינה קשרים מאוד קרובים וטובים. היא סמכה עלי באופן מוחלט וסיפרה לי את כל אשר על לבה.

החיים בבית-הספר לא היו קלים לה. מאחר שבלטה בבית-הספר בקולניותה ובבוטותה היא "משכה אש", והתלמידים הקניטו וקיללו אותה לגבי מוצאה. במיוחד כאשר התרחשו פיגועי טרור היא הייתה מושא לכעס וקללות. העבודה עם ס' לא הייתה קלה גם בגלל אופייה הסוער וגם בגלל הרגישות הרבה שהיה צריך לגלות לנוכח מוצאה.

קיימנו שיחות רבות ודנו כיצד כדאי ש'ס' תציג את עמדתה בכיתה כלפי אירועי טרור. היא לא תמכה בפגיגות, אך כאשר פגעו במוצאה היא הייתה מנסה להתגונן בכל דרך. עם הזמן הדברים נרגעו קצת והתעדנו, וס' רכשה חברים רבים בבית-הספר ואף חברה אחת קרובה מאוד.

לעומת מצבה המשתפר של ס' בבית-הספר המצב בכיתה הידרדר מאוד. מבחינה כלכלית היה מצבה של המשפחה גרוע, ונוסף על כך אביה טען שהוא שומע מאנשים בכפר כי ס' לא הולכת אל בית-הספר, אלא מסתובבת עם כל מיני בחורים. לנוכח דברים אלו הוא היה מונע ממנה מפעם לפעם לבוא אל בית-הספר ולעתים גם גילה אלימות כלפיה. מחנכת הכיתה ולעתים גם אני היינו מתקשרות אל ביתה ומבקשות להסביר לאב ש'ס' מגיעה בקביעות אל בית-הספר ואף לומדת יפה. האב בדרך כלל לא האמין לנו וטען שהאנשים בכפר יודעים בדיוק איפה ס' נמצאת ומה היא עושה.

מתברר ש'ס' לא הייתה שיה תמימה. לאחר סיום הלימודים היא נהגה להסתובב עם בחור מסוים שהבטיח לה כל מיני הבטחות כמו חתונה כדי שתסכים לקיים אתו יחסי מין. ס' האמינה לו והוא, לאחר שבא על סיפוקו, ניתק עמה מגע והתכחש להבטחותיו. יום אחד באה ס' אל חדרי כשהיא מפוחדת וסיפרה שאביה רוצה שהיא תתחתן עם בחור כלשהו מהכפר והוא רוצה שהחתונה תיערך ממש בקרוב. הרגעתי אותה והבטחתי לה שאני אתייעץ ואבדוק מה אפשר לעשות.

התקשרתי אל המרכז הסיוע למתבגרות של קופת חולים ושם נאמר לי כי לאחר שיחה עם הנערה ובירור נחיצות העניין יוכלו לעשות הליך של תפירת קרום הבתולין. סיפרתי זאת לס' וקבעתי בשבילה מועד לשיחה.

לאחר כמה ימים ש'ס' לא הגיעה אל בית-הספר התקשרנו המחנכת ואני אל ביתה לברר את עניין היעדרותה. האב אמר ש'ס' לא תבוא עוד לבית-הספר – היא סיימה ללמוד ועכשיו תהיה רק בבית. אחרי כמה שעות התקשרה ס' אלי ללא ידיעתו של אביה וסיפרה שאביה ודודה הכו אותה ושהיא פצועה בבית ומפחדת מאוד ממה שיהיה בהמשך.

לאחר הדברים האלה התקשרתי אל פקידת הסעד של האזור וסיפרתי את הסיפור. היא אמרה שהיא מכירה את המשפחה והיא תנסה לבדוק בזהירות מה עם הנערה. לאחר כמה שיחות טלפון אמרה פקידת הסעד כי "אין מה לעשות". האב לא מסכים ש'ס' תחזור אל בית-הספר, המשפחה מוכרת לה – זו משפחה אלימה מאוד ואין סיכוי שההתערבות שלה תעזור.

הרגשתי, אומרת ד', כי בהרבה מן התחומים הללו שמוגדרים במגזר היהודי מחויבי דיווח ומחויבי טיפול של גורמי רווחה ומשטרה, במגזר הערבי לא בא לידי ביטוי החוק הכללי של המדינה ויש אוכלוסיות שמניחים להן לעשות כאוות נפשן. המקרה הזה הותיר אותי מתוסכלת וכועסת על שאיבדתי את ס'.

מרצה: נדמה לי שמקרה זה מזכיר את המקרה הקודם שדנו בו. גם שם נגענו בבחורה מסורתית הלומדת בבית-ספר מודרני ובמעבר שלה מחיים

במסגרת גבולות נוקשים לפריקת עול. ייתכן שהמפגש עם בית-הספר המערבי הביא גם את ס' בתחילה לפרוק עול בבית-הספר. מה שעזר לה בסופו של דבר למצוא את מקומה במסגרת בית-הספר היה, קרוב לוודאי, הקשר החם והקרוב עם ד'. קשר קרוב זה הוא למעשה הפתרון שמחפש בן התרבות המסורתית החי בחברה מודרנית. קשר זה משחזר את הקשרים המוכרים לו מתרבותו וממשפחתו. ואולם לא היה די בקשר זה כדי להציב לס' גבולות שישמרו עליה. היא קיימה יחסי מין לפני הנישואים. בחברתה בנות נרצחות בגלל מעשה שכזה. ודומה שהיא איבדה את אינסטינקט ההישרדות של תרבותה. ייתכן שהייתה זקוקה לד' שתהיה חמה ותומכת כלפיה אך גם חזקה ומציבה גבולות כדי לעזור לה שלא לשרוף את גשריה עם משפחתה ותרבותה. גם במקרה הקודם נוכחנו שהיועצת הייתה צריכה להיות יותר מכוונת כדי לאפשר למשפחה לשמור על הבת. המסקנה המתבקשת משני מקרים אלו היא שבן החברה המסורתית שחי בקרב בני החברה המערבית זקוק לחום ותמיכה מצד אחד אבל לא פחות לגבולות ברורים ותקיפים, שאם לא כן הוא עשוי לפרוק כל עול ולשלם על כך את המחיר. את קרום הבתולין אפשר לתפור, אך מרגע שסומנה הנערה כפורקת עול ייתכן ששמה יהיה מוכתם לתמיד ובמקרה זה היא גם איבדה כנראה לבלי שוב את יכולתה להשלים את לימודיה. אכן, בנושאים מסוימים חברה מסורתית לא מאפשרת תיקון. ועל כן חובה עלינו, המורים והיועצים, לזכור זאת ולהציב במקרים אלו גבולות תקיפים בטרם יהיה מאוחר.

86. משחקי רגשות

היום סיפר לנו א', יועץ חינוכי, על ר' בת הארבע-עשרה שבאה אליו ליעוץ. היא תלמידה טובה, ממושמעת, מטופחת וקצת ביישנית, שהמורים מהללים והתלמידים מחבבים. ר' חיה רק עם אמה. אביה של ר' נטש את האם כשר' הייתה תינוקת ונסע להתגורר בחו"ל. במשך תקופה ארוכה לא יצר האב כל קשר עם האם והבת. בשנתיים-שלוש האחרונות חידש האב את הקשר עם ר', והוא משוחח אֶתה בטלפון ושולח לה גלויות. ר' התלהבה מאוד מעצם הדבר שאביה מדבר אֶתה ואמרה לו שהיא מאוד רוצה לראות אותו. הוא מצדו סיפר לה שהוא לא יכול לבוא ארצה משום שאם יבוא לא יקבל אשרת יציאה. האב מבטיח לה שהוא ימצא דרך לבוא לבקר אותה וגם ישלח לה כרטיס טיסה אליו אבל לא יוצא מהבטחות אלו דבר.

ר' משוחחת אתי בחופשיות, מספר א'. לאחרונה ביטאה לפני את מצוקתה. היא חשה שאביה מזלזל בה וגם מדבר אליה כאילו היא ילדה קטנה. הוא שולח לה גלויות שבהן הוא כותב שתאכל טוב ושתלמד טוב ותו לא. האב גם מאשים את האם שבגללה

הוא אינו יכול לחזור ארצה.

בני משפחתו של האב גרים במרחק של כשעה נסיעה מביתה של ר'. לאחרונה גם הם יצרו קשר עם ר' והביעו רצון להכיר אותה. הם קבעו עם ר' ואמה מועד שבו יבואו לבקר אותן. ר' ואמה הכינו ארוחה וחיכו למפגש בהתרגשות רבה במשך כל היום. עבר זמן והקרובים לא הגיעו. ר' התקשרה, והדודים אמרו לה שהם בדרך. ר' ואמה המשיכו להמתין עם שולחן עמוס ואיש לא בא. לאחר עוד כמה שעות של המתנה התקשרה ר' שוב, ואז אמרו לה הדודים שהם לא יגיעו משום שקרה אצלם משהו דחוף. ר' התאכזבה כרגיל. המצב הזה של אי־ודאות ומסרים סותרים מן האב ומשפחתו לר', שהיא רק בת ארבע־עשרה ורוצה מאוד לראות את קרוביה, גורמים לה בלבול, חוסר־יציבות רגשית וסבל רב.

עכשיו א' שואל אותנו מה לעשות עם ר'. הוא חש שהוא כועס מאוד על האב ומשפחתו, שמשחקים באופן קבוע ברגשותיה של ר' ומנצלים אותה לצורכיהם. הוא לא אבא, אומר לנו א', הוא רק תרם זרע. בכל פעם שר' באה אלי כשהיא בוכה אני כבר יודע למה. שוב האב הבטיח לה משהו ולא קיים, שוב השלו ואכזבו אותה. אולי היא פשוט צריכה לשכוח את האב, אולי על זה אני צריך לעבוד אֶתה, שואל אותנו א'. סטודנטית א': אולי כדאי לדבר עם בני המשפחה של האב ולבקש שלא יאכזבו אותה שוב.

סטודנטית ב': כדאי שר' תאמר לאביה שהיא נפגעת ממנו.

סטודנטית ג': ייתכן שהאם רוצה שהאב יחזור והיא עושה את זה באמצעות הבת.

א': אני לא מתרשם שהאם מעוניינת שהאב יחזור. דיברתי אֶתה.

סטודנטית ד': תזמין אליך לשיחה את בני המשפחה של האב ותשוחח אֶתם.

סטודנטית ה': אם כבר משפחתו של האב באה חשוב שיהיו שם גם קרובי המשפחה של האם כדי שיגנו על ר'.

אני מודה שדי הופתעתי מתגובת הסטודנטיות. חשתי כעס רב על האב ומשפחתו וידעתי שא' שותף לכעס הזה שלי. חשבתי כמה קל לשחק ברגשותיה של נערה מתבגרת שרוצה אבא וכמה קל גם להרוס אותה, נערה שמצליחה בחייה אף על פי שגדלה ללא אב והשיגה הישגים, וחששתי שלא תוכל לשאת תסכולים אלו לאורך זמן. הסטודנטיות דיברו על הצורך לשוחח עם האב ומשפחתו, ואילו אני חשתי שעלול להתפתח קשר סאדו־מזוכיסטי בין ר' לאביה. הוא מבטיח והיא מחכה ומצפה ולבסוף מתאכזבת. נשאלתי מדוע הוא עושה כן. השבתי שבאמת איני יודע אבל אני יכול להעלות השערות. אולי הוא מקנא משום שהמשפחה מתפקדת בלעדיו, שר' מצליחה יפה ללא עזרתו ושהוא בעצם לא נחוץ. אולי הוא רוצה לחוש שזקוקים לו, אולי חש בודד בחו"ל ועוד. ומשפחתו מזדהה אתו באופן דומה. א' אישר שהוא חש כמוני והיה רוצה לעבוד אֶתה על כך שתוכל להיפרד מאביה ולא לחכות לו משום שבכל פעם שהיא מחכה זה נגמר רע. אני מוכרח להודות שעדיין אינני מבין את התייחסות הסטודנטיות.

האם הפער בינינו נובע מכך שאני בן החברה האינדיבידואלית ורוצה שר' תעמוד על רגליה ולא תהיה זקוקה לאיש, לעומת הסטודנטיות, בנות החברה המסורתית, שמאמינות בקשר ובתלות הדדית גם אם הם בעייתיים? ואולי מדובר בפער בין נשים לגברים, בין הסטודנטיות ובין א' (שהוא בן החברה המסורתית) וביני? הן, הסטודנטיות, לא מוכנות לוותר כל כך בקלות על נוכחות הדמות הגברית, ואילו א' ואני ערים יותר לניצול שיכול להיות טמון בקשר זה. ואולי זהו שילוב של שתי הסיבות גם יחד.

הוספתי שיש לעזור לר' לבטא כעס על האב ולא בעיקר בכי כפי שקורה עתה, משום שכעס מסמל את היכולת להיפרד, ובכי את חוויית החולשה וחוסר-האונים שלה בקשר אתו. היה לי ברור שר' חייבת להתנתק מן האב המתעלל והדבר לא יהיה לה קל משום שעליה קודם כול לוותר על המשאלה שהאיש ישמש בתפקיד האב בחייה. וכאן יכול לעזור לה א', שהוא דמות אב מייטיב בעבורה והקשר ביניהם כה חשוב לה. בדרך כלל אנו נוטים להמליץ בגיל ההתבגרות שבנות יקיימו קשר עם יועצת אישה ובנים עם יועץ גבר, משום ההבנה שבנושאים אינטימיים יקל על הנועץ להיפתח לפני יועץ בן מינו. ואולם כאן לפניכם דוגמה הפוכה. כשיש חוסר בהורה בן המין האחד, כמו שקורה לר', לעתים יש מקום לשקול התאמת יועץ בן המין השני. למזלה של ר' היא זכתה בא'.

8.7. אהבה אסורה

היום סיפרה לנו נ', יועצת חינוכית, על ע' מכיתה י' שהייתה בטיפולה. ע' היא נערה נעימה ונחמדה, ממוצעת בהישגיה הלימודיים, ואין לה בעיות מיוחדות. בתחילת השנה החלו להגיע שמועות אל נ' שע' נמצאת בקשר עם תלמיד כיתה י"ב בבית-ספרם שמוכר כנער בעייתי ושהיא עוברת את הגבול בקשר אתו. נ' החליטה להזמין אותה לשיחה כדי לברר את העניין באופן עקיף, לנסות ולהבין מה עובר עליה ולכוון אותה כך שתוכל לשמור על עצמה. ע' נראתה מופתעת מעצם ההזמנה, וכשהבינה למה הזמנה הכחישה כל קשר עם הבחור. היא אמרה שהיא לא מעלה על דעתה לעשות מעשה כזה משום שהוריה שמרנים ולעולם לא יסכימו לכך. נ' אמרה לע' שהיא לא מנסה להתערב בחייה ולא להכתיב לה מה לעשות, אלא רק להראות לה את המציאות שאנו חיים בה ואיך בחברה שלנו אנשים תופסים את הקשר של בנים ובנות והרי היא בוודאי לא רוצה שישמיצו אותה ושיצא לה שם רע. נ' הוסיפה שזכותה של ע' לאהוב אבל כדאי לה לחשוב קודם כול על טובתה ועל שמה שלה לפני שהיא עושה משהו. ע' הודתה לה על השיחה, אמרה שהיא מרגישה שאכפת לנ' מה יקרה לה והבטיחה לה שלעולם לא תעשה משהו שעלול לפגוע בה.

כמה שבועות אחר כך, המשיכה נ' את סיפורה, באה אלי מורה אחת וסיפרה לי שראתה את ע' ואת הבחור עומדים בפניה חשוכה במקום לא כל כך נראה לעין בסיטואציה שלא מקובלת בחברה שלנו. המורה ביקשה שאטפל בנושא. קראתי לע' ושאלתי היכן הייתה. היא טענה שדיברה עם חברה בחצר. סיפרתי לה מה דיווחה לי

המורה. היה ברור שהיא לחוצה מאוד. היא הרכינה את ראשה ולא דיברה. שוב ניסיתי להבהיר לה כמה המעשה שלה חמור ואיך אנשים עלולים לפרש אותו. ואז החלה לבכות ואמרה שאיש לא מבין אותה. שאלתי אם הבחור לחץ עליה לעשות את המעשה והיא השיבה שזה היה מרצונה. היא סיפרה כמה היא חשה מקופחת במשפחתה ביחס לאחים וגם ביחס לאחיותיה. שאלתי אותה אם בבחור היא מוצאת נחמה והרגשה שמיישהו רוצה אותה והיא אישרה את דברי. שוב חזרתי על כך שהיא מסכנת את השם שלה בכפר.

למחרת קרא לי מנהל בית־הספר. מתברר שהמורה דיווחה גם לו. הוא כעס עלי שלא דיווחתי לו על אירוע כה חמור שלדבריו דורש טיפול מיוחד. אמרתי לו ששוחחתי עם ע' והזהרתי אותה אך המנהל התעקש שיש לדווח להורי התלמידה. התקשרתי אל ההורים והזמנתי אותם לפגישה עם המנהל ואתי. רק האב הגיע. לאחר שסיפרתי לאב מה שקרה פתח המנהל והדגיש כמה המעשה הזה לא מקובל בבית־ספרנו ובחברה וביקש את שיתוף הפעולה של האב, שהיה מופתע וכועס. הוא אמר שגם עליו בשום אופן לא מקובל שהילדה תהרוס את שמה ואת שם המשפחה. עתה חששתי שהאב יפגע בע'. לכן אמרתי לו בצורה ישירה שידבר אֶתה בעדינות ויסביר לה ולא יעניש אותה בעונש פיזי. האב אמר שמעולם לא הרים עליה יד. לקראת סוף הפגישה הזמנו את ע'. היא הכחישה את המעשה אך איש לא האמין לה. האב ניסה לדבר אֶתה בעדינות. הוא שאל אותה למה היא עשתה זאת ואם חסר לה משהו. ע' הרכינה את ראשה ולא דיברה. בסיום ביקש האב שנעדכן אותו אם יישנו מקרים אלו בעתיד.

בתקופה שלאחר מכן היה נראה שע' שינתה את התנהגותה. היא לא התקרבה אל הבחור ולא דיברה אתו. לפני כחודש התקיימה מסיבת הסיום של כיתות י"ב, שאליה מוזמנים כל תלמידי בית־הספר. באותו היום קיבלתי שיחת טלפון ממורה שדיווח לי שראה את ע' ואת הבחור עומדים לבד בין העצים בחצר ושהיו ביניהם נגיעות. הדבר הזה אסור איסור מוחלט בחברתנו. ירדתי מיד לחצר ופגשתי את ע' ואת הבחור עולים במדרגות. שאלתי אותם למה הם יחד והזכרתי לע' את מה שהבטיחה לאביה. כשנכנסנו לחדרי היא החלה לבכות, סיפרה שהוא הלך אחריה רק לומר לה שלום משום שהוא עוזב את בית־הספר ויותר לא יראה אותה. הפעם חשתי כעס רב עליה: "את מקבלת הזדמנות חוזרת וכך את עושה?!!" אמרתי לה. היא נשברה והודתה לפני שהיא אוהבת את הבחור. אמרה שלעולם לא תסכים להתחתן עם מישהו אחר. בעבר נהגה להכחיש כל רגש אליו ואילו עתה הכול ברור. היא כעסה עלי ועל בית־הספר, אמרה שהדיווחים שלנו להוריה רק מחמירים את המצב ושבעקבותיהם גם בעתיד לא יסכימו הוריה שיהיה לה קשר עם הבחור. הסברתי לה שאנו כבית־ספר לא יכולים לתמוך במה שהיא עושה עם הבחור, והבהרתי לה שהמרד שלה הוא לא פתרון ולא יוביל אותה לפשרה עם הוריה. ניסיתי לומר לה באמפתיה שאם הבחור ימשיך בהתנהגותו הגרועה הוא לא יצליח בחייו, לא ילמד, לא יעבוד ולא יבנה לעצמו עתיד טוב. במצב זה הוריה ודאי לא יסכימו לחתן אותה אתו. עליה, אמרתי, לגרום לו להבין את זה ולהשתנות למענה.

הבטחתי לה שהפעם לא אספר להוריה בתנאי שתחשוב על מה שאמרתי ותביא בחשבון לא רק את אהבתה אליו, אלא עוד דברים.

אני לא יודעת אם כל התנהלותי עם ע' הייתה נכונה, אומרת לנו עכשיו נ'. האם היה צריך לערב את ההורים? ואיפה הגבול בין מתן המקום והכבוד לרגשות כפי שמלמדים אותי בלימודי הייעוץ החינוכי ובין המגבלות של החברה שלנו?

מרצה: בחברה אינדיבידואלית נוטים לערב הורים בטיפול במתבגרים רק

כשאין בררה ויש תחושה שחשוב שההורים ידעו את אשר מתרחש. במקרים של סכנה אובדנית למשל או במקרים קיצוניים שבהם יש צורך שההורים ישמרו על הנער או הנערה. במקרים חמורים פחות מקובל להתייעץ על כך עם המתבגר עצמו ולקבל את אישורו להפדת פרטיותו. בחברות מסורתיות יש נטייה לערב את ההורים בשלבים מוקדמים יותר משום שלא מצופה מהנער או מהנערה שיהיו עצמאיים, בדומה לילדים צעירים יותר בחברה מערבית. היה ברור שאת, נ', נטית שלא לערב את ההורים ואילו המנהל חייב את התערבותם. השאלה אם לערב את ההורים היא גם פונקציה של מידת הנזק שהנערה יכולה לגרום לעצמה. בחברה כמו שלה אם תוציא לעצמה ע' שם רע הדבר עלול לפגוע בה קשה, כמו שאמרתי לה בצדק, למשל בסיכוייה להתחתן בעתיד שלא לדבר על מעשי רצח על חילול כבוד המשפחה. עירוב ההורים גם מסיר ממך, נ', את נטל האחריות הכבדה למה שעלול לקרות. את הצעת לה אלטרנטיבות טובות. ראשית, עזרת לה להבין שיתכן שהמשיכה שלה אל הבחור נובעת מהכמיהה הלא־מסופקת שלה לכך שמשפחתה תקבל אותה. כמו כן הצעת לה דרכים חלופיות לממש את אהבתה אל הבחור באופן שעשוי להיות מקובל על משפחתה המסורתית ("להשתנות למענה").

בנוגע לשאלה השנייה שלך, איך מתיישבים לימודי הייעוץ החינוכי, שמעניקים את המקום לרגשות הפרט, עם המסורת אני רוצה לומר לכם שלכל חברה ישנם הגבולות שלה. גם בחברה מערבית בנות נסחפות למעשים שפוגעים בהן בסופו של דבר. והסיבה היא אותה סיבה, לעתים קרובות חיפוש אחר אהבה שלא קיבלו בבית. כך שהבעיה של ע' בראש ובראשונה אינה העובדה שנולדה בחברה הלא־נכונה, אלא הקשיים הרגשיים שלה. התנהגותה משדרת מצוקה. ולימודי הייעוץ החינוכי יכולים לעזור לכל פרט, תהיה תרבותו אשר תהיה, כמו שאת, נ', הדגמת לנו היום.

88. קבלת הדין

היום סיפרה א', יועצת חינוכית, על פ', נערה יפה ומוכשרת מכיתה י"ב, שנרשמה

לאוניברסיטה ללימודי הפסיכולוגיה. יום אחד היא באה אל א' כשהיא בוכה וסיפרה לה שהיא משנה את בחירתה ומוותרת על חלום חייה להיות פסיכולוגית ותירשם למכללת מורים. היא סיפרה שהתארכה לבחור שלא רוצה שהיא תלמד הוראה ותוכל להיות מורה בכפר שלהם. פ' סיפרה רבים, הוא הסכים שהיא תלמד הוראה ותוכל להיות מורה בכפר שלהם. פ' סיפרה שייעדו אותה מלידה לבחור הזה, שהוא בן דודה. זו הבטחה של אביה שאין להפר. היא לא ממש מכירה אותו אבל בעצם לא סירבה לאירוסים והיום היא אולי אפילו אוהבת אותו. אבל הוא מאוד דתי ופרימיטיבי ולדעתו מקומן של הנשים בבית. היא אפילו לא בטוחה שיאפשר לה להיות מורה.

א' מספרת לנו כמה קשה לה הסיטואציה. גם היא באה מרקע דתי דומה לרקע של פ' ונאבקה כדי ללמוד לימודי תואר שני בייעוץ חינוכי. היא רוצה מאוד לומר לפ' שלא תוותר ותיאבק אבל מזהירים אותה שלא תתערב משום שהיא יכולה גם להזיק לפ' אם תמריד אותה נגד ארוסה ונגד משפחתה. בתחילה חשבה א' ללכת ולדבר עם הארוס ועם משפחתה של פ'. אחר כך ויתרה על הרעיון והיא מנסה ביתר עדינות לעבוד רק דרך פ' בלי להתערב באופן ממשי בחייה. כל כך כואב לי, מספרת א', לראות איך הביטחון העצמי של פ', שהיה כל כך ניכר, הולך ודועך מאז האירוסים. היא פשוט לא אותו אדם.

ניסיתי לבדוק עם פ' אם היא עדיין נתונה לסמכות הוריה ויכולה לדבר אתם משום שידעתי שהם תמכו בלימודיה אבל עד מהרה התברר שההורים לא רוצים להתערב. היא הייתה באה לפגישות כשהיא בוכה ואני הייתי מרגיעה אותה אף על פי שלא הייתה סיבה לרוגע. מצאתי את עצמי משקפת לה עם מי היא עומדת להתחתן ואילו דעות יש לו בנוגע לנשים ובנוגע לחיים בכלל ועד כמה הוא שונה ממנה. ניסיתי לבדוק את סדרי העדיפויות שלה. על מה היא חושבת שהיא יכולה לוותר ועל מה לא. מצאתי את עצמי אומרת לה כמה היא צעירה, יפה ומוכשרת ושמגיע לה להתחתן עם האדם שיהיה ראוי לה ויוכל להבין אותה ולכבד את רצונותיה. לאחר הפגישה הייתי מתחרטת על כל מה שאמרתי משום שאלה היו דעותי. עכשיו שואלת אותנו א' מה דעתנו ומה עליה לעשות. בדיון שהתפתח בכיתה הביעו היועצים בני החברה המודרנית תדהמה מן הסיפור. הם הציעו לומר לפ' שתחפש בחור שמתאים לה יותר, שהיא עדיין צעירה, שזה הקשר הראשון שלה בחיים כך שהיא אפילו לא יודעת מה זאת אהבה, שהיא תפגוש עוד הרבה בחורים שיאהבו אותה ויאפשרו לה לעשות מה שהיא רוצה ועוד. זו הייתה העברה נגדית בין־תרבותית שהיה קשה מאוד לעצור והיא יצאה מהם בלא מעט כעס. קבוצה של יועצים בני החברה המסורתית הסכימו עם בני החברה המודרנית אך גרסו שכדאי לנסח את הדברים ביתר עדינות ולעזור לפ' להסיק את המסקנות האלה בלי לומר לה אותן במפורש. קבוצה שלישית, גדולה יחסית, של יועצים בני החברה המסורתית גרסה שבוודאי אין מקום להתערב ושבעצם המצב לא כל כך גרוע. פ' תתרגל למצבה החדש ותשלים אתו ובסוף תחשוב שמה שארוסה הציע לה הוא הדבר הנכון בעבורה.

כמה חודשים אחר כך התברר שהקבוצה השלישית צדקה ופ' השלימה עם מצבה ולא ניכרו בה סימני כעס.

89. עניין של כבוד

היום הציגה לפנינו ז', יועצת חינוכית, שיחה שהייתה לה עם ב' בן השמונה־עשרה, תלמיד כיתה י"ב בבית־הספר שהיא עובדת בו. ב' הוא הבן הבכור במשפחה שבה האב שירת בצבא דרום לבנון (צד"ל). לפני כשש שנים, לאחר נסיגת צה"ל מלבנון, הגיעו בני המשפחה לישראל כפליטים. לב' שני אחים צעירים ממנו, בן ארבע־עשרה ובן עשר. הוא בחור גבוה וחסון, מספרת ז', מתקשה מעט בעברית, שהיה מוכן לשתף אותה מכל הלב. בבית־הספר הוא מצוין לשבח, במיוחד בהקשר להתנהגותו המכבדת את המורים. מאז הגיעו לישראל עובד האב כפועל, והאם היא עקרת בית. ב' סיפר על בעייתו עם אחיו שמציקה לו מאוד.

- ב': הבעיה היא עם אחי. לא אכפת לו מאף אחד. כשאני מבקש ממנו משהו לא אכפת לו, לא שומע, לא רוצה, ואז אנו מתווכחים.
- ז': תפרט בבקשה יותר. מה פירוש לא שומע, לא רוצה, מה הוא לא רוצה?
- ב': הוא לא רוצה לשמוע בקולי. אבא שלי אומר לי תעזוב אותו.
- ז': במה אתה רוצה שהוא ישמע לך?
- ב': הוא לא מסודר, לא מתייחס לאף אחד.
- ז': למה הכוונה לא מתייחס לאף אחד? הוא לא מתייחס לאבא, לאמא?
- ב': תשמעי, ז', בלבנון היה משהו אחר.
- ז': מה זה משהו אחר? מה היה בלבנון?
- ב': בלבנון היה משהו אחר. כל מה שאמרו לו הוא היה עושה. זה היה טוב משום שזה למענו.
- ז': אילו דברים אתם מבקשים ממנו?
- ב': למשל, אני מבקש ממנו לעשות כבוד.
- ז': למי אתה רוצה שהוא יעשה כבוד?
- ב': לאבא, לאמא. שם היה כבוד ממש לעומק. בתרבות שלנו כבוד זה הדבר הראשון, לתת כבוד להורים. אפילו שאני פה שש שנים זה לא עוזב אותי.
- ז': אני שמחה לשמוע שאתה מכבד את הורייך.
- ב': זה לא רק האח שלי, כל מי שפה לא ממש נותן כבוד. הוא רואה את החברים שלו.
- ז': מה הוא רואה בכל החברים שלו?
- ב': הוא רואה שכל החברים שלו פה לא ממש עושים כבוד. הכבוד אצלם לא ממש רציני בחיים. יש הבדל בין בית־הספר פה לבית־הספר בלבנון.

- ז': מה ההבדל?
ב': שם בלבנון לוחצים ופה לא. כאן אין לחץ על התלמידים בעניין הלימודים, הכבוד, הסדר, פה האח שלי השתחרר.
ז': מה פירוש השתחרר?
ב': השתחרר זה לא עושה כבוד, לא שומע. זאת בעיה של רוב הילדים כאן בארץ. אני לא מרגיש עם זה נוח.
ז': עם מה אתה לא מרגיש נוח? מה מציק לך הכי הרבה?
ב': שיצא כמו שאנחנו יצאנו, זה עדיין בתרבות שלנו. למרות שהוא נותן כבוד להורים שלי אבל לפעמים לא. להורים לפעמים הוא נותן כבוד.
ז': אז מה הבעיה? אתה אומר שלהורים הוא נותן כבוד.
ב': כן, להורים הוא נותן כבוד, אבל הבעיה שלי הוא לא נותן כבוד, מה שחשוב לו זה לתת כבוד להורים ולמי שבא אל ההורים (לאורחים) ולי הוא לא נותן בכלל כבוד. חשוב שייתן כבוד גם לסביבה.
ז': אני מבינה שאתה רוצה שהאח שלך ייתן לך כבוד.
ב': בטח, כן, כן.
ז': איך? תן דוגמה איך היית רוצה שהוא יכבד אותך.
ב': למשל אם באים חברים שלי הוא משגע אותנו. הוא לא מבין שהם לא חברים שלו. הוא נכנס בעניינים ישר.
ז': הוא חושב שהם חברים גם שלו?
ב': כן, אני מבקש ממנו לצאת מהחדר והוא לא רוצה.
ז': ניסית פעם לדבר איתו?
ב': לא.
ז': כדאי מאוד שתסביר לו, לא בנוכחות החברים, כאשר אתם לבד, שמפריע לך שהוא נמצא בחדר יחד עם החברים שלך.
ב': הוא שומע, אבל כשהוא עצבני הוא עושה בלגן.
ז': כדאי לשוחח כאשר שניכם רגועים.
ב': במשפחה גדולה האח הבכור שומעים את דעתו. אני רוצה שהוא ימשיך את התרבות שהייתה, שלא ישתנה.
ז': אני מבינה שאתה מייחס חשיבות מרובה לתרבות שלכם, וזה נכון מאוד לשמר את התרבות. איך ההורים מגיבים? איך אבא מגיב?
ב': אבא אומר תעזוב אותו. יש לו חברים שהוא לומד מהם, הוא בגיל ההתבגרות.
ז': איך אתה מרגיש עם זה?
ב': אני לא רוצה שהוא יזרוק הכול.
ז': יש חשיבות מרובה לשתי הנקודות שאבא הזכיר. גיל ההתבגרות, נכון מאוד שאחיד נמצא בתחילת גיל ההתבגרות והתנהגותו אופיינית לגיל

הזה. נקודה שנייה, ישנה השפעה של החברה שבה אחיך נמצא. אי־אפשר להתעלם מהתרבות הישראלית. עם זאת אי־אפשר לזרוק את התרבות שלכם. לכן אני מציעה לנסות ולשים גבולות תוך שמירה על ערכים חשובים לתרבות שלכם. שילוב בין שתי התרבויות ושיחה בארבע עיניים יהיו לתועלת רבה.

ב': תודה רבה לך, ז', אני חושב שאנחנו נדבר על זה בבית.

מרצה: ז' היטיבה לתאר באמצעות השיחה הזאת את משמעות הכבוד בחברות מסורתיות. לעצם השימוש במילה יש משמעות מרחיקת לכת. זכורה לי יועצת אחת שניסתה להסביר לאב מסורתי מדוע בנו צריך להגיע בזמן לבית־הספר. האב סירב לקבל את דבריה. לבסוף אמרה לו היועצת שכשבנו מאחר לבית־הספר הוא לא מכבד את בית־הספר. האב הבין מיד והאיחורים פסקו. רצח על חילול כבוד המשפחה – בחורה שנרצחה בגלל חשד שהתנהגה באורח מופקר מבחינה מינית – הוא עוד עדות למשמעות העמוקה של כבוד בחברות מסורתיות מסוימות. בחברות מסורתיות אחרות אובדן הכבוד משול למוות. במפגשים בין־תרבותיים כבוד הוא אחד הגורמים המרכזיים לחוסר־הבנה. בן החברה המודרנית לא מבין במה שגה כשהוא חש שהיחסים עלו על שרטון. אחר כך, כשיתברר לו שרעהו חש שלא נהג בו בכבוד, ייתכן שכבר יהיה מאוחר לתקן.

90. שחור זה לבן

היום סיפרה לנו ר', יועצת חינוכית, על מ' הלומדת בכיתה י' בבית־ספרה, שהעמידה אותה במצב שהיא אינה יודעת איך להתמודד איתו. מחנכת כיתה של מ' סיפרה לר' שמ' עומדת להתחתן בקרוב ולפרוש מלימודיה. האמת היא שהשמועה הזאת הסתובבה זמן רב בין התלמידים, מספרת ר', אבל הפעם הגיעה גם לידיעתי. הזמנתי את מ' לשיחה ובה היא סיפרה לי שאכן יש לה ארוס אבל לאחרונה הוא החל לבגוד בה עם חברתה הטובה. היא סיפרה על גודל הפגיעה ואמרה גם שחשבה לפגוע בעצמה ולשים קץ לחייה. שוחחתי אֶתה והחלטתי שלא לדווח על העניין משום שהוא לא נראה לי רציני דיו. מחשבות כאלו יש לרבים מן הנערים והנערות שאני מטפלת בהם. עקבתי אחרי מ', והיא נראתה שמחה ומאושרת בהפסקות. יום אחד סיפרו לי שהיא נראתה מתבודדת בהפסקה ובוכה. הזמנתי אותה לשיחה. היא סיפרה לי שנפרדה מהארוס הקודם, התארסה עם בחור אחר וגם הוא בגד בה עם חברה אחרת שלה. הפעם הוסיפה שבעקבות האירוע הזה היא בלעה גלולות. התעקשתי לחקור את פרטי האירוע. היא סיפרה שכשאף אחד לא היה בבית היא לקחה כמות גדולה של גלולות שינה שאביה משתמש בהן ובלעה את כולן יחד. הוריה מצאו אותה מחוסרת־הכרה והביילו אותה

לחדר המיון. שם עשו לה שטיפת קיבה. ככל שהמשכתי לחקור היא הוסיפה עוד ועוד פרטים.

הסברתי לה שאני מחויבת לדווח על מקרה כזה וכן להזמין את הוריה. היא סירבה בכל תוקף לערב את ההורים. היא טענה שהם יכעסו עליה מאוד על ששיתפה את בית-הספר בסוד ושהם מעדיפים להתמודד עם הקושי בעצמם כדי לשמור על כבוד המשפחה. בפגישה הבאה היא הביאה לי מכתב מהוריה ובו הם מודים לנו על הרצון לעזור להם אבל מעוניינים להתמודד עם הבעיה בכוחות עצמם. המכתב נכתב בכתב ידה, והיא טענה שהוריה הכתיבו לה אותו. בדקתי בחדר המיון ולא נמצא שום רישום בנוגע למ'.

התקשרתי לביתה והזמנתי את הוריה לשיחה אישית. בפגישה נדהמו ההורים מהסיפורים. התברר שלמ' לא היה מעולם חבר. הם שומרים על מ' היטב בבית ולא נותנים לה לצאת עם בחורים. היא כמובן לא התארכה לא פעם אחת ולא פעמיים. וכמובן כל עניין חדר המיון לא היה ולא נברא. ההורים צחקו על כל העניין וקיבלו אותו בקלות רבה מדי לטעמי. מ' לעומתם ירבה בחדר כשראשה מורכן והיא נבוכה ופסיבית. היא הייתה מושפלת מאוד והצליחה רק לומר שהיא מצטערת.

ר' שאלה אותנו מה עליה לעשות במצב כזה כאשר תלמיד מספר סיפורים שלא היו ולא נבראו ומכריח אותה לעמת אותו עם המציאות.

מרצה: אנו דנים בבלבול שחשים היועץ או המחנך מול תלמיד שמציג מציאות

ועובדות שאינן קיימות. מ' לא נראית כמו בחורה פסיכוטית שאינה יודעת להבדיל בין מציאות לדמיון באופן הדורש אשפוז. היא יודעת שהיא מספרת סיפורים שלא היו ולא נבראו אך לא יכולה להימנע מלספר אותם בגלל הצורך העצום שלה בהתייחסות ותשומת לב. התחושה שלך, ר', שאת חייבת לעשות לעצמך סדר ולכן הזמנת את ההורים הייתה כנראה גם תחושתה של מ', שאותה העבירה לך כדי שתעשי לה סדר. במילים אחרות, היא הזמינה אותך לסדר לה את המציאות. עכשיו יכול להתחיל הקשר הטיפולי.

תופעה זו אף שהיא מצויה גם בחברות מודרניות-אינדיבידואליות היא שכיחה יותר בחברות מסורתיות-קולקטיביות, משום שבחברות אלו קיימת נטייה למיקוד שליטה חיצוני. כך הפרט יכול להשפיע על האחר בעזרת מניפולציות שונות ששקרים מסוג זה הוא אחד מהם. מ' אומרת לך, ר', בואי נסכים למציאות אחרת. אם את לא תעמתי אותי עם האמת אזי אני יכולה לחיות בעולם הדמיוני שבראתי לעצמי. והרי את לא תרצי להסתכסך אתי ולכן את עשויה לקבל את הסיפור שלי כפי שמקובל לא אחת בחברה שלי. ואכן, בחברתה המסורתית של מ' יש יותר נטייה להאמין במאגיות וכישופים, שהקבוצה נותנת להם תוקף של אמת. התקשורת בחברתה של מ' יכולה גם היא להמציא

"אמתות" שונות ולבטל אחרות שלהן אמנם יש תוקף של אמת. מ' חיה בחברה שבה האמת היא יותר חיצונית מפנימית, יותר דתית ממדעית. הסמכות על האמת היא אפוא בחוץ ולא בפנים אצל הפרט. ומניפולציה מסוג זה שהשתמשה בו מ' אינה כה חריגה בחברתה אם ניזכר במקרים הרבים שכבר פגשנו שבהם. סיפרו לנו על בחור שנעשה חירש-אילם משום שנפל מסוס וכיוצא באלו דברים. אני אומר כל זאת כדי לעודד התייחסות סבלנית יותר למ' בקרב בני החברה המערבית, שלדידם מה שמ' עושה קשה מאוד לעיכול. ללא ספק, הצרכים הרגשיים של מ' הם המניעים אותה למעשה זה ומתבקש לטפל בהם. ואולם בחברה מערבית בדרך כלל ייטה הפרט לבחור בסגנון שונה כדי להתמודד עם קשייו (החל בהיותו ליצן הכיתה כדי לזכות לתשומת לב וכלה בדיכאון והתאבדות). אבל הוא לא ייטה לומר לאחר בוא נחליט שנינו ששחור זה לבן ונחיה על פי הסכמתנו. בן החברה המערבית ייטה לרמות את עצמו בעזרת מנגנוני הדחקה והשלכה למיניהם, ואילו בן החברה המסורתית ייטה לרמות את האחר או ינסה להשיג אתו הסכמה בנוגע למציאות אחרת משום שעולמו מתנהל יותר במרחב הבין-אישי מאשר במרחב התוך-אישי. הבנה של מנגנון שונה זה עשויה לעזור לבן המערב שלא לשפוט את בן החברה המסורתית לחומרה כשהוא משקר.

91. על הקשר בין השתייכות לחברה מסורתית לצייות לחוקי התנועה

היום סיפרה ע', יועצת חינוכית, על מקרה טראומתי שאירע בבית-ספרה. ערב אחד התקשר אלי המנהל, היא מספרת, והודיע לי שקרתה תאונת דרכים בכביש המוביל אל הכפר שלנו. תלמיד בית-ספרנו נהג במכונית ללא רישיון במהירות של 160 קמ"ש. הנהג נפצע קל, שני חבריו שהיו אתו, ג' וח', נהרגו במקום, ועוד שניים נפצעו קשה ופוננו אל בית-החולים. הכרתי את שמות כל התלמידים, אחדים מכיתה י' ואחרים מכיתה י"ב. לבקשת המנהל התקשרתי אל המחנכות, סיפרתי להן והכנתי אותן ליום המחר. כמה מהן לא הפסיקו לבכות.

למחרת הגיעו אל בית-הספר המפקח, הפסיכולוג, מנהל מחלקת החינוך במועצה ומנהל לשכת הרווחה. התלמידים שבאו בבוקר אל בית-הספר כבר שמעו על האירוע. באופן ספונטני הם התיישבו ברחבת הכניסה. בכיתה אחת שאלו אותי אם המחנכת אמורה להגיע. הרגעתי את התלמידים ואמרתי שהיא ודאי תכף תגיע. התכנסנו כל המורים והצוות הניהולי והנחינו את המורים והמחנכים שייכנסו לכיתות ויאפשרו לתלמידים לבטא את רגשותיהם ולשוחח על התאונה בחופשיות. התלמידים ודאי יחליפו פרטים בנוגע למה שידוע להם ויש לספר להם את האמת, לתת להם להתבטא ולא להביע את דעתנו.

בישיבה שלוש מורות לא הפסיקו לבכות. מישהו אמר שאם הן לא יכולות לעמוד

פרק שלישי: גיל ההתבגרות

מול הילדים מוטב שלא ייכנסו ואנשי מקצוע יחליפו אותן. התנגדתי. אמרתי שחשוב שהמחנכות ייכנסו לכיתות שלהן גם אם הן יבכו עם התלמידים משום שהתלמידים מכירים אותן והן אלו שימשיכו את העבודה עם התלמידים בכיתות. הצוות נפגש שוב לאחר המפגש עם התלמידים בכיתות והמחנכים סיפרו כמה קשה היה ועד כמה התלמידים עדיין שרויים בהלם.

ללוויות הלכו כל תלמידי בית-הספר והצוות. כאשר הלכו התלמידים להיפרד מחבריהם שנהרגו הם פרצו בבכי קורע לב. בערב הכנתי פעילויות לכל הכיתות השונות והתקשרתי אל המחנכים לשאול לשלומם. למחרת בבוקר הסברתי למחנכים מה הם אמורים לעשות עם התלמידים ואיך לבחור פעילות שתאים לאירוע ולכיתה שלהם. אחת הפעילויות הייתה לפזר פתקים על הרצפה שעליהם נכתבו רגשות שונים: עצב, חוסר-אונים, סבל, בדידות ועוד. כל תלמיד התבקש לבחור פתק שמשקף את הרגש שלו. אחר כך הוצע להם לעבוד בקבוצות קטנות כדי שתלמידים שברך כלל לא משתתפים בפורום הכיתתי יוכלו להשתתף. עוד אפשרות הייתה להתבטא ביצירה. לשם כך הבאתי דפים וצבעים, והתלמידים כתבו וציירו. בסיכום סוף היום עם המחנכים הם סיפרו שהיום התלמידים התבטאו הרבה יותר. הם ציירו, דיברו וכתבו על התאונה, ובעיקר היו הרבה מילות פרדה.

כמה ימים לאחר מכן יצאו התלמידים לחופשת עיד אל פיטר. לפני היציאה ערך המנהל מסדר בחצר. עמדנו דקה דומייה לזכר ג' וח'. המנהל איחל החלמה מהירה לתלמידים הפצועים ואמר לתלמידים שמי שירגיש צורך לשוחח במהלך החופשה מוזמן להתקשר אל המחנכים והיועצת. אני אישית ערכתי פעילות פרדה בשתי הכיתות שבהן למדו התלמידים שנהרגו. הבאתי נרות וביקשתי מכל תלמיד להדליק נר בזמנו החופשי לזכר כל אחד מן התלמידים שנהרגו. מחנכת הכיתה הדליקה ראשונה ואחריה התלמידים. שמת לי לב ששני החברים של ג' יושבים ובוכים בשקט. התקרבות אליהם ואמרתי להם שהם מוזמנים להדליק נר כאשר יהיו מוכנים. הם לא הגיבו. לאחר שהתלמידים סיימו להדליק את הנרות שאלתי אם עוד מישהו רוצה להדליק נר. ואז קמו שני החברים ממקומם, אחזו זה בידו של זה, הדליקו נר, התחבקו במשך יותר מדקה ובכו. כל הכיתה בכתה אתם. פעילות דומה ערכתי גם בכיתתו של ח'.

בימי החופש ביקרנו, התלמידים וצוות בית-הספר, אצל הורי התלמידים שנהרגו ואצל הפצועים בבית-החולים ובביתם. כשחזרנו לבית-הספר לאחר החופשה נראו הרבה חיוכים ושיחות רעים. התברר שהייתה חופשה טובה למורים ולתלמידים. מחנכות הכיתות של ג' וח' ואני החלטנו להקים פינת הנצחה בבית-הספר לזכרם של ג' וח'. בפגישתנו זו תלינו את יצירות התלמידים ואת מילות ההחלמה לפצועים.

סטודנטית א': לא עלו כעסים על הנהג?

ע': לא משהו שאני ראיתי. התלמידים רובם דתיים אז הכול מאלוהים.

סטודנטית ב': ומה עם בני המשפחה של הנפגעים, הם לא כועסים ולא רוצים לנקום?

ע': לא.

סטודנטית ג': אני יודעת שבמגזר הערבי מצייתים פחות לחוקי התנועה ויש הרבה תאונות. למה בעצם?

ע': זה נכון. במשפחת הורי למשל לא חוגרים חגורות בטיחות. סומכים על הגורל. אני חוגרת אז אומרים שאני פחדנית.

מרצה: ראשית, ע', זו ממש התערבות מרגשת. כל הכבוד להתערבות כל כך רגישה וכל כך מקצועית. ועכשיו לשאלה, כשמיקוד השליטה הוא חיצוני סומכים יותר על הגורל, על אלוהים, ואין צורך לקחת את חיך בידך ולחגור חגורת בטיחות משום שאין הרגשה שאתה שולט בגורלך. כך גם בנוגע לציות לתמרורים. לכן גם אין כעס, לפחות לא כעס גלוי, על נער שנוסע ללא רישיון במהירות מופרזת משום שאין תחושה של אחריות. היא אצל אלוהים. הדבר נכון לחברות מסורתיות בכלל, שמקבלות את המציאות בהשלמה משום שזה רצון האל. מובן שההתנהגות הזאת מעלה את שיעור תאונות הדרכים בקרב בני החברה המסורתית-הקולקטיבית שזו אמונתם.

סטודנטית ד': אבל דווקא בחברה המסורתית יש פחד מדמות הסמכות אז איך זה שלא מצייתים לתמרורים?

מרצה: כשהסמכות נוכחת מצייתים לה מתוך פחד. אבל ציות לתמרור ללא שוטר כשהאדם נמצא לבדו דורש הפנמה של הכללים והאחריות, וזה קיים לצערנו פחות.

ע': בלוויה אני בכיתי כל הזמן אבל לבנים לא נתנו לבכות. אמרו להם שכך לא מתנהגים.

סטודנטית ה': אצלנו זה הפוך. כשאבי נפטר הכריחו אותי לבכות. הדודות צבטו אותי מאחור כדי שאבכה.

ע': לבנות מותר לבכות או שהן אפילו צריכות לבכות אבל לא לאחים או לאבות.

מרצה: להכריח לבכות או לאסור בכי זה בעצם אותו דבר – ניסיון להכתיב ביטוי רגשי ולא לאפשר לפרט להתנהג בהתאם להרגשתו. זהו מיקוד שליטה חיצוני שמנוגד לביטוי רגשי אותנטי המייצג מיקוד שליטה פנימי. אני שוב רוצה להודות לע' על העבודה הכל כך יפה שהציגה לנו.

פרק רביעי

בוגרים (תשע-עשרה ומעלה)

92. חוכמת חיים

היום הציגה ח' את בעייתה שלה. היא נשואה מזה כשנה ויש לה תינוק שנולד זה עתה ולבעלה אחות לא נשואה בת עשרים וחמש שלא נפרדת מהם ולא עוזבת אותם לרגע. בעלה שב הביתה מאוחר מן העבודה ולח' יש מעט זמן להיות אתו. ומי מופיע פתאום? הגיסה. כשח' רוצה ללכת לקנות משהו גיסתה אומרת שגם היא רוצה לקנות משהו דומה והיא באה אֶתם. כשח' קונה בגד הגיסה רוצה ללבוש אותו. בעלה של ח' קשור מאוד לאחותו ולאורך השנים, כשהיה נוסע לכל מיני מקומות לרגל עבודתו, היא הייתה באה אתו. החם והחמות גרים מעליהם וזה מעורר הרבה מתחים ומריבות, היא מספרת. האמת היא, אומרת ח', שאני וגיסתי חברות טובות מאוד. כשבעלי לא נמצא אנחנו מדברות הרבה ומספרות דברים זו לזו. עוד לפני האירוסים היינו חברות טובות וכששמעה גיסתי שבעלי רוצה לבקש את ידי טלפנה אלי וסיפרה לי את החדשות בשמחה. גם בתקופת האירוסים לא חשתי שיש בינינו תחרות וקנאה. אבל כעת, לאחר החתונה, כששלושתנו יחד, אני חשה שהיא ממש לוקחת ממני את בעלי.

גיסתי לא מבינה שלאחיה יש עכשיו משפחה ושאני צריכה קצת פרטיות ורוצה להיות עם בעלי לבד, היא מתחשבת רק ברגשות של עצמה. אבל הקושי הגדול הוא שאני לא יכולה לדבר על כך עם בעלי. בשבילו להיות עם אחותו זה מצב טבעי והוא ודאי יאשים אותי שאני מקנאת בה ולא היא בי. לאחרונה התארסה האחות, וח' מקווה שזה מה שיציל אותה. ח' פנתה אל הכיתה ושאלה: "מה עלי לעשות?"

היו שהציעו לה לשתף את בעלה בכול ולבקש את עזרתו. אחרים טענו שהוא לא יכול לעזור לה משום שהוא מרגיש שהוא גם חלק ממשפחתו המקורית, אז מה הוא יכול לעשות? היו שהציעו לח' להתעלם מגיסתה ובדרך זו להציב לה גבול. לכי לאן שאת רוצה, אמרו לה, בלי לומר לה דבר, ואם היא רוצה לכעוס שתכעס. היו שהציעו שתנסה לדבר עם הגיסה ותסביר לה הכול. הוצע גם שתשוחח עם החם והחמות על כך, אולי מהם תצמח הישועה. שתחכה עד שהגיסה תתחתן ואז ודאי יחול שיפור, אמרו אחרים. כשהציעו לח' שתיתן לה לשחק עם התינוק שלה ותשמור עליו ושהיא ובעלה ילכו בינתיים לכל מיני מקומות קפצה ח' ואמרה, "מה, השתגעתי, גם את הילד שלי אתן לה?!" והיו גם כאלה שגרסו שאין בררה ועל ח' ובעלה לעבור דירה כדי להתרחק גם מהורי הבעל. בתום הפגישה החליטה ח' להשאיר את המצב כמו שהוא ולחכות לחתונתה של הגיסה.

כמה שבועות אחר כך סיפרה לנו ח' שהיא לא יכלה להתאפק עוד. היא התפרצה על בעלה, שפכה את לבה וסיפרה לו הכול. הוא אמר לה שהיא מקור הבעיה ולא אחותו. אבל ח' חשה טוב שהוציאה את מה שהיה לה בלב. לאחרונה היא שמה לב שבעלה מגלה סימנים שהוא מבין כעת, בעקבות ההתפרצות, את מה שעובר עליה. התברר שלח' היה חשוב לא פחות שבעלה יבין את קשייה מאשר למצוא פתרון מציאותי לבעיית הגיסה.

מרצה: סביר להניח שבחברה מערבית-אינדיבידואלית היה קל יותר לח' לדרוש מבעלה להיות נאמן למשפחה החדשה שיצר ולהתנתק לשם כך במידה כלשהי ממשפחת המקור. בעלה של ח' נמצא בעמדה אחרת. הוא אמנם התחתן אך נאמנותו למשפחת המקור לא נופלת בחשיבותה בעיניו מנאמנותו למשפחתו החדשה. יש להביא בחשבון היבטים אלו בכל התערבות ייעוצית. כשהיועץ הוא בן החברה האינדיבידואלית והנועץ הוא בן החברה המסורתית, עידוד לא מתאים להיפרדות ולעצמאות הוא מסוג הטעויות השכיחות.

במקרה זה, כמו במקרים אחרים, כדאי לשים לב לאופי הפתרונות של התרבות המסורתית שהציגו הסטודנטים: להתעלם מהגיסה, ללכת מבלי לומר לה לאן, לשתף בבעיה את החם והחמות, לחכות שתתחתן, להציע לה לשחק עם הילד, לעבור דירה ועוד. אלו פתרונות שנובעים ממיקוד שליטה חיצוני וסגנון מניפולטיבי. המטרה בהם היא להשפיע על הסביבה ולארגן אותה באופן שייטיב עם הפרט, משום שאופציית הנפרדות והעצמאות לא עומדת לרשותו של הפרט בן החברה המסורתית. ח' לא יכולה לבוא אל בעלה ולומר לו בפשטות שהיא קודמת לאחותו. היא גם לא יכולה לדרוש מגיסתה שתעניק לה פרטיות, משום שהסביבה מצפה לחיים משותפים במסגרת המשפחה המורחבת ולא לחיים של עצמאות ומימוש עצמי. הכרזת עצמאות כמוה כשבירת כל הכלים והקשרים המשפחתיים. מכאן שעל הפתרונות להיות מכוונים לאחר ולא מכוונים לעצמי. מניפולציה מוצלחת או מה שנקרא "חוכמת חיים" שתבסס מערכת יחסים טובה יותר תוערך על ידי כולם.

93. אין גבול לבושה

ס' סיפרה על מקרה שקרה לה לפני שנתיים ומטריד את מנוחתה עד היום. היא השאילה לחברה מחברת לימודים של אחד הקורסים, מחברת שעבדה עליה זמן רב, משום שהחברה נראתה כל כך מסכנה, וגם היא ביקשה מן החברה שתשאיל לה את מחברת הקורס שלה. החברה נתנה לה לבסוף רק שני דפים. ס' אוצרת בקרבה את הכעס והשנאה זה כשנתיים ובלבה היא מקללת את הבחורה ומעולם לא שאלה אותה למה נתנה לה רק שני עמודים ולא את כל החומר של הקורס. החברה לא החזירה לס'

את החומר שהיא נתנה לה, וס' מבקשת ממנה את החומר שוב ושוב במין בושה ובתחושה שהיא מבקשת מהחברה שתעשה לה טובה ותחזיר לה את החומר. הבחורה היא אם לילד ובעלה נהרג בתאונת דרכים וכולם אומרים לס' כמה היא מסכנה אבל ס' מלאת זעם עליה. היום הן מדברות כאילו לא קרה כלום וס' הייתה רוצה לשכוח את המקרה אבל הכעס עולה שוב ושוב.

הסטודנטים שאלו את ס' מדוע לא שאלה את חברתה למה נתנה לה רק שני דפים. אולי נפלה כאן טעות ואולי זה כל מה שהיה לה באמת. הם אמרו לה שאם היא התנהגה כך זו בעיה שלה. ס' דיברה על הרגשתה שהיא "מבקשת הפוך", כלומר מבקשת בנימה של התנצלות ובושה. בכיתה ייעצו לה לדבר בקול חזק אבל ס' אמרה שזה לא האופי שלה. היא אומרת שמטריד אותה שהיא יודעת שאנשים משקרים לה ואף על פי כן היא משחקת את המשחק שלהם וכאילו מאמינה להם. חיווית את דעתי שמדובר באי-יכולתה של ס' לעמוד על שלה ובהרגשתה שלא מגיע לה. התוצאה היא שהיא הופכת בדמיונה את האחר למפלצת בזמן שהיא פשוט ביישנית מאוד.

כשאמרתי לה שוודאי יש לה בחייה אירועים רבים כאלה היא החלה לבכות. ואז סיפרה שבעלה חתם על ערבות לאחיו. האח לא החזיר את חובו ועתה הם נאלצים לשלם אותו. האח קנה לביתו ספות חדשות והוא מתנהג כאילו לא קרה כלום, והם לא גומרים את החודש, והיא עוד לומדת. היא ובעלה דומים, אומרת ס', לשניהם לא נעים להתעמת עם האח, ואילו הוא מתנהג כאילו אסור לדבר על כך והם ממלאים אחר כללי המשחק. היו שאמרו שהיא צריכה לדבר עם הורי בעלה ואחיו, סטודנטים אחרים אמרו שמתפקידו של הבעל לדבר עם הוריו ואחיו. תגידי לו שאת כועסת, הציעה לה מישיה, אך ס' בכתה. שיקפתי לה כמה היא רגילה לבכות במקום לכעוס. ואיך זה מתקשר לסיפור המחברת, שקשה לה לעמוד על שלה וכל הכעס שלה נשאר בפנים. היו שהציעו שמישהו אחר במשפחה ידבר בשבילם. אמרו גם שיש להורים אחריות בנוגע לבנם ולאשתו ס' והם והאח צריכים לשלם את החוב חלק כחלק. תנדנדי לבעלך כל יום, תפני אל האח שוב ושוב, תהיו תקיפים יותר, נזרקו עוד הצעות לחלל האוויר. בגלל מה שקרה, מספרת ס', התרחקתי ממשפחת בעלי ואני משלמת את המחיר.

מרצה: מקרים מעין אלו יכולים לקרות בכל חברה. אבל דומה שבחברה קולקטיבית, שבה נדרש הפרט להתאים את עצמו לקבוצה ועל כן מצופה ממנו להימנע מעימות (במיוחד אישה), מקרים כאלו שכיחים יותר. בחברה המסורתית לא מצופה מן הפרט שיעמוד על שלו באסרטיביות ובעצמאות ויאמר את שלו. אנו רואים שס' לא יכלה לעמוד על שלה לא מול החברה ולא מול גיסה. היא חונכה להתחשב באחר ולחוש לעתים קרובות אשמה. הפתרון, אם יבוא, כנראה לא יבוא מתוך יכולתה של ס' לעמוד על שלה בתקיפות אלא מתוך עזרה של מישהו מבני המשפחה המורחבת כמו שהציעו הסטודנטים.

94. תפקיד תפור מראש

הכרתי את בעלי כשהייתי בת תשע־עשרה, מספרת ס'. אהבנו מאוד זה את זה אבל הייתה בעיה. לבעלי שש אחיות מבוגרות ממנו שמאוד תלויות בו ואוהבות אותו והוא הבן היחיד. מאז לידתו הן נוהגות בו כאילו הוא הבן שלהן והן לא מוכנות לקבל מישהי אחרת שתהיה לידו. הבעיות החלו בתקופת האירוסים שלנו לא משום שהן לא אוהבות אותו, מדגישה ס', אלא משום שאני לקחתי אותו מהן. מאחר שבעלי לא שמע בקולן הן זרקו אותו מהבית. כשאמו גססה וביקשה לראות את בנה לפני שנפטרה הן גירשו אותו מבית־החולים וגם לבוא לנחם לא הניחו לו. לאחר כמה חודשים התחתנו ואף על פי שניסינו להשלים אתן הן לא באו לחתונה.

אני מרגישה שבגללי לא ראה בעלי את אמו לפני שנפטרה. כשנולד בני הלכנו אליהן והשלמנו. הם אוהבים את בני אך לא אותי. שמעתי אותן אומרות שהן לא סובלות אותי והלוואי שאתגרש מבעלי. המקור העיקרי של הבעיה הוא שלוש אחיות שאחת מהן גרושה והשתיים האחרות רווקות. כך הן עשו גם לחברה הקודמת של בעלי.

מה שמטריד אותי הוא שאני טובה מאוד כלפיהן ושכחתי את כל מה שעשו לי אבל אחרי תשע שנים הן לא שכחו. שנה לא הייתי אתן בקשר בזמן שבעלי והילדים הלכו אליהן. ואז לחצה עלי המשפחה להשלים אתן וביקרתי אצלן בחג. אבל כשאני שם אני כל הזמן לחוצה ומפחדת. אני לא מבינה למה זה קורה לי, למה הן מתנהגות כך אפילו שאני כל כך טובה אליהן ויש לי לב טוב?

בכיתה אמרו לה שמה שקרה לא תלוי בה, שהיא בסדר ושהיא לא צריכה לחוש אשמה. ניסו לומר לה שלא בגללה לא ראה בעלה את אמו הגוססת אלא בגלל האחיות והן אשמות. הוסיפו ואמרו לה שכשיש בן אחד – זו בעיה ידועה. היו ששאלו אותה מה עם חמיה, אולי ממנו תצמח הישועה. ס' השיבה שהוא הגיב כפי שהגיבו בנותיו. ומה דעתם של הוריך על כל זה? בעלי הוא אדם טוב ולכן אני נשארת אתו ומתעלמת מכל השאר, היא משיבה. היו שהציעו לס' פשוט להתרחק ממשפחת בעלה.

ס' חווה את עצמה כחלק מן המשפחה המורחבת, שיקפתי להם את המציאות. היא לא יכולה לצפות מבעלה שייפרד ממשפחתו והיא עצמה לא יכולה לצפות לנהל את חייה בלעדי משפחת בעלה או משפחתה שלה. במצב זה הפרט חשוף לרגשות שהקבוצה מנסה להעניק לו – במקרה של ס' אלו רגשות אשמה. היא מנסה ככל יכולתה להיות טובה אל משפחת בעלה אבל בגלל סיבות שלא תלויות בה האחיות לא מקבלות אותה. היא גם מבינה שהיא לא צריכה לחוש אשמה אבל הבנה זו לא משנה את הרגשתה הכה חזקה הנובעת מן הצורך שלה להתאים את עצמה למשפחה. בחברה אינדיבידואלית־מערבית אפשר לעבוד עם הפרט על הרגשתו. בחברה מסורתית־קולקטיבית, שבה הפרט לא חש את עצמו נפרד, לעתים קרובות אי־אפשר לעשות דבר ללא סיוע הסביבה.

ס' סיכמה את הרגשתה: אף שתלמידים רבים בכיתה אמרו לי שאני לא אשמה

אני עדיין מרגישה אשמה. אני יכולה להיות בחתונה או באירוע שמח אחר ופתאום אני נזכרת במה שקרה לי ומתמלאת עצב. אני חשה אשמה משום שבני משפחתי של בעלי לא היו בחתונה שלו וגם משום שבעלי לא ראה את אמו לפני שנפטרה. אני לא רוצה להתנתק מהמשפחה שלו משום שאני לא רוצה שיקרה לאבא שלו מה שקרה לאמא שלו, שהבן שלו יהיה רחוק. נכון, רבים אמרו לי שאני לא אשמה אבל עדיין יש לי הרגשת אשמה.

מרצה: בחברה מסורתית לעתים קרובות הפרט מקבל מהקבוצה תפקיד. לאישה, לגבר ולילד, לכל אחד תפקיד אחר. כך גם באשר לאדון, משרת, חייל, פקיד וכו'. כלומר, התפקיד נקבע באופן חברתי, ואישיותו של הפרט חשובה פחות ומעניינת פחות. כך הפרט מתאים את עצמו לקבוצה ויגלה דפוסי אישיות שונים במצבים חברתיים שונים. על כן, לבן החברה המסורתית הקולקטיבית יהיה פחות רצף באישיות מעבר לזמן ולמקום מבין החברה המערבית האינדיבידואלית, שמשתדל להיות קודם כול נאמן לעצמו. במצב עניינים זה הפרט הרבה יותר רגיש לדעת הקבוצה ולמה שנותנים לו להרגיש. האמת הפנימית של ס' היא שהיא לא אשמה ולא עשתה כל רע אבל האחיות של בעלה נותנות לה להרגיש אחרת, שהיא אשמה. מאחר שהיא תלויה במשפחה המורחבת היא לא יכולה לומר לעצמה – אפילו שאחדות מכן הציעו לה – מה אכפת לי מה הן חושבות, משום שמה שהן חושבות עליה בחברה שלה קובע בשבילה את חייה. היא חשה תלויה בסביבתה ולא עצמאית ונפרדת ממנה. גם בעלה נמצא באותה מלכודת ועל כן הוא לא יכול לעזור לה. נראה שהוא משלים עם המצב ומקבל את הקושי של אחיותיו ולא דורש מהן להפסיק להציק לו ולאשתו. הרי גם אותו גירשו מהבית ולא אפשרו לו לבקר את אמו הגוססת ודומה שהוא קיבל את הדין ולא נלחם נגדן מתוך עצמאות. לדידן של האחיות ס' אשמה בעצם קיומה והן לא חשות שהן לא נוהגות כראוי. כך נראה על כל פנים. מאחר שהיחסים מוחצנים, לגביהן, מי שעשה להן רע וגזל מהן את אחיהן מגיע לו שיסבול. מה שכל כך ברור במערב, היכן נגמר האחד ומתחיל האחר, לא מקובל על ס', בעלה והאחיות. האחיות מנסות לשלוט בסביבה ולעצב אותה בהתאם לנוחיותן, והתוצאה היא שלס' הוכן מראש התפקיד שממנו אין היא יכולה להימלט – זו שגוזלת מהן את האח ועושה להן רע ועל כן היא אשמה. לדמויות הפועלות אין קונפליקט תוך-אישי אלא רק בין-אישי. וכך הסקת מסקנות אישיות ותובנה לא יוכלו לעזור להן. במקרים אלו לעתים עוזרים פתרונות מסורתיים כמו לשוחח עם ההורים של בני הזוג או קרובים שיכולים

לעזור. נראה שהפעם אין עם מי לשוחח כך שהמוצא היחיד של ס' הוא לאמץ עמדה מודרנית מערבית יותר של נפרדות משום שזו הדרך היחידה שתעזור לה להשתחרר מרגשות האשמה שהיא חשה שלא בצדק.

95. מי אשם בהתאבדות?

ר' בת העשרים וחמש, הצעירה במשפחה, למדה בבית-ספר תיכון מחוץ לכפר וסיימה את כיתה י"ב ללא תעודת בגרות מלאה. היא באה מבית עני ובגלל המצב הכלכלי של המשפחה לא יכלה להמשיך בלימודיה. על כן יצאה לעבוד ובמשך כשלוש שנים חסכה כסף לעזור בפרנסת המשפחה ולעזור לאחיה שלמד. היא בחורה שאהבה את החיים אבל ויתרה על אושרה למען אחיה, סיפרה חברתה מ'. בתקופה הזאת השלימה את תעודת הבגרות שלה. לאחר שאחיה סיים את לימודיו נסעה ר' ללמוד במכללה בדרום. היא גרה עם בנות מהכפר שלה, השקיעה בלימודיה ולקחה קורסי קיץ כדי להקדים ולסיים את הלימודים.

אביה מתואר כאיש עקשן ופרימיטיבי ואמה כשתלטנית. ההורים והאח שלחו לה קצת כסף שלא הספיק לה, בין השאר משום שאהבה לבלות. במהלך הלימודים התאהבה ר' בבחור מכפר שכן בצפון שעבד כמרצה במכון ויצמן. הם התארסו, והחודשיים שלאחר מכן היו ימים מאושרים בחייה של ר'. לאחר כחודשיים של אירוסים אילצה אותה אמה להיפרד מן הבחור בטענה שהוא לא מבקר מספיק בביתם. היא ניסתה לשכנע את אמה, רבה והתווכחה אתה, הסבירה לה שהוא אדם טוב וביקשה שתיתן להם הזדמנות אך ללא הועיל. הוריה איימו עליה שאם לא תיפרד ממנו הם יפסיקו את לימודיה. על כן נפרדה ממנו. הארוס נסע לחו"ל והיו בכיתה שחשבו שאולי הארוס נטש אותה כשהיא בהיריון. אחרים סברו שלא משום שלדברי מ' הם המשיכו לשמור על קשר טלפוני.

כשהגיע הקיץ נראתה ר' שמחה על שמצאה עבודה במעון ילדים. היא רצתה להרוויח כסף ויותר מכך, אומרת חברתה, נראה שמצאה את האהבה שהייתה חסרה לה בחייה בקשר עם הילדים. אבל העבודה הזאת לא מצאה חן בעיני אמה. אולי חששה שהעבודה תאפשר לה להיפגש עם הארוס שלה, אולי רצתה שתשקיע רק בלימודים. ההורים אמרו שישלחו לה כסף אך מה שהם שלחו לא הספיק לה. גם הפעם ניסתה להתווכח, צעקה, קיללה, בכתה אך כלום לא עזר לה והיא עזבה את העבודה. בשלב הזה נשארה ר' בלי אהבה ובלי עבודה ומסוכסכת עם משפחתה. אחיה גם הם היו נגדה ואחיותיה, שיכלו לשמש תחליף לאם, לא עזרו לה.

לאחר הקיץ המשיכה ר' ללמוד באוניברסיטת באר-שבע וגרה עם שתיים מחברותיה בעיר. מצב רוחה היה ירוד. היה ברור שהיא עצובה מאוד ושהחיוניות שהייתה לה אבדה. בחודש אפריל חל יום הולדתה. היא חזרה לצפון לבקר את משפחתה, ביקרה אצל כל קרוביה וחבריה ולאחר כיומיים חזרה לביתה בבאר-שבע.

פרק רביעי: בוגרים

יומיים אחר כך הגיעה אחת מחברותיה, נכנסה לדירה ומצאה אותה תלויה בחבל באמצע הדירה. החברה התעלפה ולאחר שהתאוששה התקשרה אל אחיה של ר', שגר באזור. ר' השאירה מכתב, והאח לקח אותו ולא הראה אותו, לפחות לא לחברות.

סטודנטית א': מה קרה לאמא שלה?

מ': מאז היא באבל ולא הולכת לחתונות.

סטודנטית ב': האם ר' ניסתה להתאבד בעבר?

מ': כן. פעם סיפרה לחבר שלמד אֶתה שניסתה להתאבד בכביש ולא הצליחה.

סטודנטית ג': למה הוא לא סיפר להורים שלה?

מ': הוא חשב שהיא צוחקת.

סטודנטית ד': מה הייתה תגובת האב לכך שהאם מנעה ממנה להתחתן ולעבוד?

מ': האב הוא פרימיטיבי ועקשן ואין ביכולתו לשכנע את האם.

סטודנטית ה': מה היה תפקידם של האחים והאחיות?

מ': הם לא יכלו להשפיע על האם משום שהיא שתלטנית ומחליטה הכול.

הכיתה הייתה עצובה והסטודנטים לא האשימו אף אחד. היו שחשבו שאם האח מסתיר את המכתב ודאי יש בו האשמה כלפי האם או המשפחה. כל בנות הכיתה התקוממו כנגד כניעתה של ר' לאמה בעניין ארוסה. רק בחורה דתייה אחת טענה שלא הייתה לה בררה.

מרצה: דומה שר' כמהה לקשר עם אמה, היא חיפשה קשרים חלופיים – בן

זוג או קשר עם ילדים – ואמה מנעה אותם ממנה. האחים והאחיות,

שיכלו להיות משענת ברגעים הקשים, נעשו גם הם לא זמינים. מה

שמחזיק אדם ברגעים קשים הוא הקשר האנושי ודומה שזה היה חסר

בעולמה של ר'. המעניין במקרה הזה הוא דווקא התגובה שלכם. אתם

לא מאשימים את ההורים בהתאבדות בתם. אתם מקבלים את השתלטנות

של האם ואת הפרימיטיביות והעקשנות של האב כגזרה משמים. נכון,

התקוממתם נגד כניעתה של ר' לאמה בעניין ארוסה, אבל לא הטלתם

שום אחריות ואשמה על האם. האם אתם אומרים בזה משהו על

היחסים שלכם עם הוריהם? האם אתם אומרים כמה גם אתם חשים

שאי אפשר לשנות את הנסיבות והפרט לא יכול לקחת את גורלו

בידיו? מן גישה פטליסטית האומרת שהכול מאלוהים ולכן אין שום

טעם לכעוס? גם נדמה לי שהאיכות המעורפלת של הסיפור שבו

העובדות לא ברורות, שבו אגדה ומציאות שורות בערבוביה, כפי

שקורה לא אחת במקרים שאתם מציגים, גם היא תורמת לחוסר היכולת

להתמרד מול ההורים ולטעון טיעונים תקפים. אני מתרשם שאתם

באמת שומרים על הוריהם ועל כבודם מכל משמר.

96. טוב למות עם אמה

היום סיפרה לנו י' על א' בת העשרים ושמונה, הבת הבכורה במשפחה ובה ארבע בנות ובן. היא רווקה וגרה לבד מגיל עשרים וארבע בבית סמוך לבית המשפחה בעוד שאר האחים והאחיות גרים בבית. לא' אופי של אישה זקנה, והוא מתבטא בהופעה, בלבוש, בצורת הדיבור ובהתנהגות. כשהייתה בת עשר נפטרה אמה ממחלת הסרטן לאחר שלוש שנים של ייסורים. האם, סיפרה י', הייתה אישה חמה ואוהבת הקשורה לילדיה ומנהלת משפחה רגילה. במהלך מחלתה של האם ובמיוחד לאחר מותה הידרדר מצב המשפחה. האב, שעבד כפועל שכיר בחברה, השתדל מאוד לטפל בילדיו, ומשפחתו עזרה לו לזמן קצר בלבד ולא היה די בכך. כחודשיים לאחר פטירת האם התחתן האב שוב מתוך תקווה לשקם את משפחתו. בני משפחתה של האם הביולוגית סיפרו לילדים שאביהם הוא אב רע ולא אחראי משום שבחר להתחתן בסמוך לפטירת אשתו ובכך, לדעת י', תרמו את חלקם להידרדרות נוספת של המשפחה. לא' היו הרבה סכסוכים עם האישה השנייה, שהייתה חזקה ושתלטנית. האב ניסה לעצור את אשתו אך ללא הצלחה, ועל כן העדיף לבלות יותר שעות בעבודה מאשר בבית. א' החלה להסתכסך עם אמה החורגת. היא השתנתה לגמרי, נעשתה ילדה שקטה יותר, שקט המלווה בהתפרצויות זעם, והחלה לגמגם וגם מצבה בלימודים הידרדר. יחסיה עם אחיה, שדומה שהיטיבו ממנה להסתדר עם האם החורגת, גם הם הידרדרו. בזמן כלשהו לקח אותה האב לטיפול בדיבור, אך הטיפול לא נמשך משום מה. בכיתה י' עזבה את בית-הספר. היא נהגה ללכת לישון אצל הדודות כמה לילות בשבוע וכאב לה שאיש לא מחפש אותה. היא ניסתה לחזור ללימודים לאחר כשנתיים, נרשמה, רצה מקורס לקורס אבל היה קשה לה מדי והיא עזבה. היום היא מבלה זמן רב בלשכת העבודה, כשהיא יושבת שם ומשחקת בשערותיה בעצבנות, ובעצם מעולם לא ממש הצליחה לעבוד במקום כלשהו. לפני כמה שנים התארסה א' ולאחר מכן נפרדה מארוסה בהסכמה שהם לא מתאימים זה לזה. בשנים האחרונות פחת הגמגום ויש לה חברות, אבל היא החלה להתפלל הרבה.

י' שואלת: 1. איך לעזור לה להפסיק לגמגם?

2. איך לשכנע אותה לקבל את המציאות שאביה לא יכול לעזור לה

ועליה לחזור אל בית המשפחה?

3. איך לעשות את החיים שלה קלים ויעילים יותר?

סטודנט אחד הציע לאסוף את כל המשפחה ולסדר את עניין שובה של א' הביתה. לא מקובל, הוא הוסיף, שבת תחתן בזמן שהיא גרה לבד משום שהחתן לא יכול להיכנס לבית שאין בו הורים, שלא לדבר על האיסור להזמין בחורים לביתה. היו שאמרו שאביה שונא אותה אם הוא מניח לה לגור כך לבד. י' סיפרה שאביה סידר לה את הדירה ולדעתה הוא לא שונא אותה אבל גם לא רוצה בעיות עם אשתו. היא סיפרה שגם היא המליצה לא' פעמים רבות לשוב הביתה משום שבחברתם לא מקובל שבחורה גרה לבד, אך א' מסרבת.

הייתה תקופה שא' עבדה כסייעת בגן. הבוסית שלה רצתה שהיא תנקה את השירותים והיא סירבה, ולכן פוטרה. היא נראית חלשה אבל היא עקשנית מאוד, הוסיפה י'. היו שאמרו שלא' אופי שתלטני ומשום כך לא הסתדרה עם אמה החורגת. אחרים חיוו את דעתם שהאם החורגת ודאי הטילה עליה, בהיותה הבת הבכורה, הרבה מטלות שלא יכלה לעמוד בהן. הוספתי שוודאי אילו היה הקשר של א' עם האם החורגת טוב יותר היה לה קל יותר לקבל סמכות – במקרה זה את סמכות הגננת – בהמשך חייה ללא צורך לנהל מאבקים.

י' חיוותה את דעתה שההתחזקות בדת נותנת לא' ביטחון משום שדת מעניקה תחושה של מנוחה וביטחון. אחרים אמרו שמשום שהיא גרה לבד האחיזה בדת שומרת את שמה הטוב.

בשעת הדיון הביעה י' את דעתה על חברתה ואמרה שלפעמים לא כדאי להמשיך ולחיות וש"טוב למות יחד עם האם". חשבתי על חזותה הזקנה של א' ושי' מדברת מתוך גרונה של א', שיייתכן שלא רצתה לחיות לאחר מות אמה. היה ברור שא' מדוכאת ומתגעגעת מאוד על אמה. היא בעצם לא בנתה לעצמה חיים חדשים מגיל עשר – לימודים, עבודה, נישואין – ונשאר בה הגעגוע לאמה ולתקופה שהן היו יחד. היא עדיין מתאבלת על אמה.

שוחחנו גם על תפקידה של א' בהיותה הבת הבכורה שמנסה לשמור את זכר אמה בזמן שאביה התחתן שוב, ואחיה ואחיותיה הצעירים זוכרים פחות ומקבלים יותר את האם החדשה. ייתכן שהיא חשה שלצאת לחיים חדשים, למצוא עבודה ולהתחתן, יש בכך משום בגידה באמה. דומה שהיא חשה שהיא נר הנשמה של אמה, אמרה אחת הסטודנטיות, והוסיפה שהיא ודאי מרגישה כנר שעוד מעט יכבה.

הגמגום, הסברתי להם, הקושי להוציא את המילים, יש בו לעתים תוקפנות עצורה שמנסה להשתחרר. כך גם בעניין אָבל מתמשך, הדיכאון אינו אלא כעס המופנה כלפי העצמי. במקרה זה המלצתי לי' להציע לא' שתספר קצת על אמה, על הקשר שהיה להן, לשאול אם היא מתגעגעת עליה ולאפשר לה להבין שאולי היא תקועה בעבר, באבל, ומתקשה להיפרד מאמה ולהתחיל חיים חדשים. במקרה זה המלצתי גם שתפנה לטיפול נפשי שיוכל לעזור לא' בשאלות הרבות שעלו. למשל, שיפור היכולת לבטא כעס ייתכן שיעזור לה לצאת ממצב האבל ויטיב גם עם הגמגום. א' תוכל להחליט היכן היא רוצה לגור ולברר לעצמה מה מעכב אותה במציאת עבודה ובן זוג.

97. אחותי והבחור שלי

ח' ביקשה שניפגש לבד בקפטריה. הסיפור שלי התחיל לפני כארבע שנים, היא מספרת, כשהייתי בת שמונה־עשרה. אני הבת הבכורה, ויש לי שתי אחיות ושלושה אחים. הייתי אז תלמידת השנה הראשונה במכללה והיה לי קשר רומנטי עם בחור מהכפר שלי, ק', שאהב אותי מאוד. אהבתו התבטאה באופן הדיבור שלו ובעזרה שהעניק לי בלימודים וחשבתי עליו כל הזמן. זאת הייתה הפעם הראשונה בחיי

שמישהו אמר לי שהוא אוהב אותי, רוצה להיות בקשר ולהתארס אתי. הייתי צעירה בגיל ובניסיון, אפילו חששתי לישון במכללה מחוץ לבית. אחרי כחצי שנה הרגשתי שאני כבר לא אוהבת אותו. אמרתי לו שאני לא רוצה להמשיך בקשר הרומנטי אבל מוכנה להמשיך בידידות. ק' כעס ואמר, "מה, את צוחקת עלי?!!" נפרדנו, ולאחר מכן הוא חזר ואמר שהוא מוכן שנהיה רק ידידים. בתקופת הקשר שלי עם ק' נהג קרוב משפחה שלי, ס', להתקשר אלי ולדבר אתי. חשבתי שהוא מתקשר רק משום שהוא קרוב משפחה שלי אבל ק' אמר לי שבגללו אני לא רוצה אותו. ואכן, ס' פנה אלי ואמר לי שהוא שמע שנפרדתי מק' והוא רוצה להיות אתי בקשר. סירבתי משום שרצייתי להתרכז בלימודים וגם חששתי שק' ירגיש שעזבתי אותו בגלל ס'. אבל ס' המשיך להתקשר כידיד ופתאום הרגשתי שאני אוהבת אותו. התפתחה בינינו מערכת יחסים ושמרתי אותה בסוד כדי שק' לא יחשוב שעזבתי אותו בגלל ס'. במשך השנים היה ק' חוזר ומבקש ממני לחזור ולהיות אתו בקשר. בשנה השלישית ללימודי ניגש אלי ק' במעונות ואמר לי, "ח', אני עדיין אוהב אותך ורוצה שנחזור להיות יחד. לא הצלחתי ליצור קשר אחר". אמרתי לו את האמת, שיש לי מערכת יחסים רצינית עם בחור טוב שאני אוהבת ואנו מתארסים בעוד חמישה חודשים. הרגשתי שהוא הופתע וכעס. לבסוף צחק. רצייתי גם להגיד לו שלא בגדתי בו אבל הוא לא רצה לשמוע והלך. לאחר שלושה חודשים ראיתי את ק' שוב במעונות של הסטודנטים ואמרתי לו בצחוק, "נו, ק', אתה בקשר עם מישהי?" רצייתי שיהיה בקשר עם מישהי כדי שישכח אותי. הוא השיב לי, "את רוצה לדעת מי זאת?!" השבתי שכן. הוא אמר שאני מכירה אותה. שאלתי, "מי זאת?" הוא אמר, "ח', אני מאוד מצטער ... אני יכול לנתק את הקשר אֶתה אם תחזרי אלי". נבהלתי, ופתאום הוא אמר לי, "אחותך!" "על מה אתה מדבר?" אמרתי לו. "איך אתה יכול לפגוע באחותי?! איך אתה יכול לאהוב את אחותי כשאתה עדיין אוהב אותי?!" הוא דיבר על אחותי הצעירה ממני בשנתיים. הוא אמר שהם בקשר כשישה חודשים אבל הרי לפני כארבעה חודשים הוא בא אלי ואמר לי שהוא עדיין אוהב אותי. כעסתי, בכיתי, הרגשתי שכל העולם השחיר, אז נתתי לו סטירה ואמרתי לו שיצא החוצה. הוא צעק שאף אחד לא יצחק עליו. הוא עדיין חושב שצחקתי עליו ובגדתי בו. בכיתי מאוד – למה מכל הבנות בעולם הוא בחר באחותי? ק' גם ניגש אל הארוס שלי, ס', וסיפר לו שקרים עלי כדי לפגוע בקשר שלנו אבל הוא לא הצליח. ומה עם אחותי...? רצייתי להזהיר אותה ממנו, לומר לה שהוא לא אוהב אותה וכל מה שהוא עושה זה כדי לנקום בי מפני שהוא חושב שבגדתי בו. הופתעתי מאוד כשהתברר לי שאחותי יודעת שק' היה אתי בקשר. לא הבנתי איך היא יכלה לעשות לי דבר כזה. ק' אמר לה שהוא זה שניתק את הקשר אתי. הסברתי לאחותי שהוא רוצה להתארס אֶתה ולאחר מכן יזרוק אותה רק כדי לפגוע בי. הרי לא ייתכן, אמרתי לה, שהוא אוהב אותי ובאותו זמן יוצר קשר אתך. אחותי אומרת שאני משקרת, שאני עדיין רוצה אותו ומקנאת בה. ביקשתי מהורי להתערב. הורי מפתים שאם לא יאפשרו לה להיות בקשר עם ק' היא תברח אתו. היא מספרת להם שנפרדה ממנו אבל אני שומעת מכולם שהם

יחד. אנשים אומרים לה, איך את יכולה להיות בקשר עם מי שאהב את אחותך ... עכשיו הפסדתי גם את אחותי, שלא מדברת לא אתי ולא עם הארוס שלי. כן, הוא הצליח לפגוע בי. פגע בקשר שלי עם אחותי, אבל אני אוהבת את אחותי ולא רוצה שהוא יפגע בה. אני רוצה להגיד לאחותי שבן זוג אפשר למצוא כל יום אבל אחות לא. אני אוהבת אותה מאוד ולא רוצה לפספס אותה. עכשיו היא פונה אלי ואומרת, תגיד לי מה לעשות כדי שאפריד ביניהם ולא אפסיד את אחותי... אחותי טוענת שבבית אוהבים יותר אותי אז אולי משום כך עשתה לי את זה. אבל היה לי קשר קרוב עם ק', התנשקנו, ועכשיו את כל הדברים שאמר לי יגיד לה. איך אוכל להיכנס לבית שלהם – כולם מסתכלים עלי ויודעים שאני לא חשה בנוח. אני לא יכולה לשבת לידו ולהסתכל עליו.

אמרתי לה את דעתי, שהיא לא יכולה למנוע מאחותה את הקשר הזה שנמשך כבר שנתיים וחצי. אחותה בחורה מבוגרת ועומדת ברשות עצמה ועושה את ההחלטות שלה. ח' הופתעה משום שהייתה בטוחה שאציע לה דרך להפריד ביניהם. אמרתי לה שלא נראה לי שהקשר ארוך השנים של ק' עם אחותה נובע מהרצון שלו לנקום בה. אילו כך היה הם כבר היו נפרדים מזמן. העליתי את האפשרות שאם הוא אהב אותה ועכשיו הוא אוהב את אחותה, ייתכן שהוא אוהב את המשפחה ורוצה להתקרב אליה. ח' חשה שהאמירה הזאת מאפשרת לה לראות את הקשר של ק' עם אחותה בחיוב. וכשהזכרתי לה שהיא הבת הבכורה והיא חייבת לנהוג בהיגיון כדי שלא לאבד את אחותה הטתה אוזן קשבת. באשר לחשש של ח' שלא תוכל להיות עם ק' בקשר משום שאחרים יסתכלו עליהם ויגידו שפעם הייתה ביניהם מערכת יחסים אמרתי לה, אחרים יכולים לחשוב מה שהם רוצים ולהגיד מה שהם רוצים ואת תעשי מה שנכון לך ללא פחד. הזכרתי לה שעיקרון זה מלווה אותנו לאורך השנה בהצגות המקרים הרבים. ח' סיכמה ואמרה: הפגישה הזאת נתנה לי להבין שאני לא יכולה להחליט במקום אחותי ועלי לתת לזמן לעשות את שלו. אולי יבוא היום שנשכח ונסלח.

98. נישואים בין מוסלמית לנוצרי

א' גדולה ממני בחמש שנים, מספרת ס' בקול רועד על אחותה, והיה בינינו קשר מאוד קרוב. היא התאהבה בבחור והקשר שלה אתו נמשך שתיים-עשרה שנה. הם לא התחתנו משום שהורי הבחור לא רצו אותה. לאחר מכן, כשהייתה בת שלושים, התאהבה בבחור נוצרי, בחור מעולה שאוהב אותה מאוד. הוא ביקש את ידה אבל ההורים שלי סירבו באופן נחרץ לקיים את החתונה משום שהם מוסלמים. הבחור התאסלם וגם זה לא ריצה את הורי. אחותי א' היא חזקה ועקשנית, והיא החליטה להתחתן אתו. היא עמדה שם בחתונה בשמלת כלה והורי לא באו. עכשיו ההורים שלנו לא רוצים לקבל אותה ואת בעלה וניתקו עמם כל קשר. אנחנו ארבע אחיות ושני אחים וכולנו שומרים על קשר עם א' אך לא ההורים. לא. הקשר קרוב יותר עם אבינו אך אמנו היא שמחליטה ובסופו של דבר שולטת בכל המשפחה. ס' מספרת שהיא נשארה לבד. היא

מתגעגעת מאוד לאחותה ולקשר הקרוב שהיה להן. אני אמנם נפגשת אֶתה בסתר, היא אומרת, אבל זה קשה ויש לי הרבה כאב בלב. ס' שואלת מה עליה לעשות כדי לחדש את הקשר בין א' להוריה.

סטודנטית א': איך הקשר שלה עם הורי בעלה?

ס': קשר מעולה, הם מאוד אוהבים אותה.

סטודנטית ב': אני מאמינה במזל ובגורל. זה המזל שלה והוא גם יכול להשתנות.

סטודנטית ג': אנחנו חברה ערבית שמרנית וכל אחד "מתעניין" באחר.

סטודנטית ד': אבל היא התחנתה לפי המסורת האסלאמית, אז מה הבעיה?

סטודנטית ה': מה הייתה תגובת הוריו של הבחור כשהוא התאסלם?

ס': הם אמרו שגם הם מוכנים להתאסלם. כל המשפחה הייתה מוכנה

להתאסלם כדי שההורים שלי יקבלו אותם.

סטודנטית ו': יש לה תחליף. הורי בעלה יהיו מעתה ההורים שלה.

סטודנט ז': אולי האחים, האחיות והקרובים ינסו לתווך?

ס': ניסינו, זה לא עזר.

סטודנטית ח': אולי כשייוולדו להם ילדים ההורים שלך יקבלו אותם בחזרה?

ס': זה גם מה שאחותי אמרה, שאז ההורים ירגישו אחרת.

סטודנט ט': להורים קשה לרדת מהעץ שטיפסו עליו. לא רוצים לשבור את

המילה שלהם. הרי הם אמרו שאם היא תתחתן לא יכירו בה.

לי היה קשה לראות איך הבת רצה אחרי הוריה מתוך תקווה שיקבלו אותה חזרה ומתחננת לפנייהם והם לא נענים לה. מה הם רצו, שתישאר רווקה? האם יש כאן משחק סדיסטי של כבוד? ס' אמרה שבחברה שלהם לעתים רע זה טוב וטוב – להתחתן עם מי שאוהבים – זה רע. אין בררה, היא הוסיפה, אלא לתת לזמן לעשות את שלו. השבתי שאילו זה היה קורה לי הייתי אני מנתק את הקשר עם הורי, מקבל אחריות על עצמי ובונה את חיי עם משפחתי החדשה. אמרתי את זה כדי להאיר אפשרות נוספת וגם מתוך הבנה שזה תרגיל אינטלקטואלי שמציג עוד אפשרות ולא דווקא אמת רגשית שעשויה להתאים לא'. חשבתי גם על ס', שכבר עברה את גיל עשרים וחמש ועדיין חוששת להמרות את פי הוריה ולהיפגש עם אחותה א' בגלוי. ואמרתי בפעם המי יודע כמה עד כמה קשה בחברה המסורתית של ס' וא' לעשות מה שכל כך מקובל בחברה המערבית – למרוד בהורים. א' אמנם עשתה כברת דרך ארוכה בכך שהתחנתה עם בחיר לבה בניגוד לדעת ההורים אבל היא עדיין לא השלימה את דרכה לעצמאות רגשית בהצהרה שאינה משתמעת לשתי פנים שמי שלא מקבל אותה ואת בעלה הוא זה שיש לו בעיה.

ס' סיכמה את הדיון בפיקחון ואמרה: אחותי תמשיך לחכות בתקווה שיקרה הנס.

99. אדם רעב זקוק למזון ולא לשיקוף רגשותיו

א' רצה להיפגש אתי ביחידות. הוא בן עשרים ושמונה, נשוי ואב לשלושה ילדים

קטנים, ומצהיר שכדורגל היה החיים שלו. אני מחונן בכדורגל ורציתי להיות שחקן כדורגל, הוא מספר, אבל אבי נהג לכבות את הטלוויזיה כשצפיתי במשחקים כדי שלא אגשים את חלומי. כשקיבלתי הזמנה מנבחרת ישראל הוא קרע אותה ודרש שאלך ללמוד רפואה או משפטים. א' הוא הבכור במשפחה ויש לו שתי אחיות ואח. אביו רופא עיניים ודודיו כולם אקדמאים. כיוון שלא התקבל ללימודי המשפטים בארץ נסע לבולגריה משום שלדבריו היו שם הרבה סטודנטים מהכפר שלו ומכפרים קרובים. הוא סיים את לימודיו בהצלחה, שב ארצה, עשה התמחות, עבר את בחינת ההסמכה במשפטים וקיבל רישיון עבודה בעריכת דין. אבל הוא מתוודה שהוא לא אוהב את המקצוע הזה. אני אוהב רק כדורגל, הוא אומר, ואולי משום כך המשרד שפתחתי נכשל. למה לא הלכת ללמוד רפואה כמו אביך? אני שואל. הוא משיב שאביו חשש להמליץ לו ללמוד רפואה מתוך פחד שהוא ייכשל ברפואה ואז יאשים אותו. אבל אילו הייתי היום רופא, הוא מוסיף, הייתי עשיר ומאושר. הנסיעה לבולגריה הייתה טובה משום שרציתי לברוח מאבא. כשחזרתי ניסיתי קצת לעבוד כשכיר אבל זה לא הלך משום שלעבוד תחת סמכות של בוס זה לא בשבילי. ניסיתי לעבוד גם עם קרוב משפחה אבל מהר גיליתי שהוא אדם לא ישר וזה לא עבד. ועכשיו אני מגיע לחלק שהכי פגע בי, אומר א'. אח של אבא הוא איש חשוב במועצה בכפר שלנו. כל עורכי הדין הצעירים מקבלים ממנו תיקים ואני אפילו תיק אחד לא קיבלתי בעשר שנים. אני מתבייש להסתכל לאנשים בעיניים כדי שלא ישאלו אותי איך העבודה. אבא כועס על אחיו אבל זה לא עוזר. למה הדוד לא רוצה לתת לך עבודה? אני שואל. א' משיב שהוא לא יודע. ואני, מעבר לכך שאני שומע כמה הוא, בגילו, עשירים ושמונה, עדיין עסוק בקונפליקט עם אביו, עם הבוס בעבודה, עם סמכות הדוד, עוד נזכר שגם בכיתה הוא בא ויוצא, לא מגיש עבודות בזמן ותמיד יש לו סיפורים. כן, גם אתי יש לו קונפליקט. אמו ייעצה לו שילך ללמוד חינוך מיוחד משום שבמקצוע הזה יש עבודה, וזה מה שהוא עושה כעת, אבל אם החלום שלך לא מתגשם, הוא מוסיף, חבל על הזמן. בזמן מסוים נסעתי לירדן כדי להפעיל לחץ על הדוד. הורי אמרו לו שאני לא אחזור אם לא אקבל עבודה. הם רצו שירחם עלי אבל זה לא עזר.

בסיכום השיחה כתב לי א':

"דיברתי עם ד"ר עפר על הכאב שלי ואיך שאיני יכול לשכוח את הסבל שלי מדודי שגרם לי להחליף מקצוע. אחרי השיחה עם ד"ר עפר הכול השתנה לטובה. הוא עודד אותי ואמר לי ללכת בדרך חדשה עם תקווה. לאור המלצות אלו הסקתי את המסקנות והחלטתי להשתנות, להתרכז בלימודי החינוך המיוחד ולהצליח בבחינות. כך יתחזק ביטחוני העצמי ועם ההצלחות החדשות שלי אצא לדרך חדשה".

דומה שא' הפך אותי לרגע לדמות אידאלית ויתאכזב ממני בהזדמנות הראשונה כשם שהתאכזב מדמויות סמכות רבות בחייו. א' הוא תלתי גם ביחס לבני החברה המסורתית, כך אני מתרשם. ובכל זאת המקרה

הזה מאפשר לנו להבין שהתערבות ייעוצית או טיפולית בחברה מסורתית שונה לעתים קרובות מהתערבות טיפולית בחברה מערבית מודרנית. לבן החברה המערבית יכולים להיות כעסים רבים על הוריו ועל דמויות סמכות אחרות אולם ברור לו שעליו להיות עצמאי ולעמוד על רגליו שלו. התלות שלו היא בדרך כלל יותר בחשיבה ופחות במציאות. כלומר, הוא לא יצפה בדרך כלל כמו א' שמשפחתו תסדר לו הכול. א' לעומת זאת מצפה מסביבתו באופן הכי מוחשי שתקבל עליו אחריות וכשהדבר לא קורה הוא מאוכזב ומלא טענות. אכן, בחברתו של א' נהוגה האחריות הקולקטיבית. על כן אין מקום לדבר עם א' על כך שעליו לקבל אחריות על עצמו ולדאוג לעצמו ללא קשר למשפחתו משום שהוא לא חונך על פי תפיסה זו. כדי לעזור לא' יש להזמין את משפחתו, אולי אפילו את משפחתו המורחבת, ליישר את ההדורים ולעודד אותם לדאוג לו. כאשר מטפלים במבוגר בן החברה האינדיבידואלית, לעתים קרובות מספיק לעבוד רק אתו. אז יעלו השלכותיו וכעסיו על סביבתו שאפשר לטפל בהם. אבל אצל א' כמו אצל רבים מבני החברה המסורתית אנו לא דנים בהשלכות, אנו דנים במציאות. בן החברה המערבית היה יכול לספר על דמיונותיו שאביו יעזור לו אבל א' מצפה לזה באופן מוחשי לגמרי. כל ניסיון לדבר אליו כאל בן החברה המערבית ולומר לו, "אתה מרגיש מאוכזב מכך שלא עוזרים לך" כמוהו כלשקף לאדם רעב שהוא רעב. האדם הרעב זקוק לאוכל ולא לשיקוף רגשותיו. כך זקוק א' לעזרה מוחשית. במובן הזה העבודה עם א' דומה לעבודה טיפולית עם ילדים בחברה מערבית. ישנה הנטייה לשתף את ההורים משום שאין מצפים מהם לעצמאות.

לנוכח הדברים האלה הקדמתי תרופה למכה והשבתי לא' שאני לא בטוח שעזרתי לו כל כך ושלעניות דעתי, הוא ומשפחתו צריכים ללכת לטיפול אצל מטפל סמכותי האמון על עבודה עם החברה המסורתית משום שאחרת קשה לי לראות כיצד יתרחש שינוי אמתי בחייו של א'.

100. את ראוייה לבחור שיאהב אותך – ואני חשבתי שאני הוא הבחור הזה

היום סיפרה לי ס' בשיחה אישית בקפטריה על מקרה שקרה לה כשהייתה סטודנטית לתואר ראשון. חברה ניגשה אליה ואמרה לה שהמרצה מסכים שהן יעשו עבודה משותפת בקורס שלו. לא כל כך האמנתי לה, היא מספרת. לאחר מכן אמרה לי שבעצם אין צורך באישור מהמרצה. ידעתי שעבודה כזאת יש להגיש בנפרד אבל היא לחצה עלי ולבסוף הגשנו את העבודה יחד. המרצה הכשיל את שתינו, חילק את הציון חצי-חצי. הסברתי לו איך חברתי שכנעה אותי להגיש את העבודה יחד. חברתי שיקרה לו והכחישה את מה שאמרה לי. לבסוף האמין לי המרצה. הוא ביקש ממני להגיש את העבודה שוב ופסל את העבודה של חברתי. מאז אני לא בקשר עם החברה הזאת וגם למדתי לקח לא להאמין לבני אדם.

ביקשתי מס' שתספר לי קצת על עצמה ועל משפחתה כדי להכיר אותה יותר. אני בת עשרים וארבע ויש לי שמונה אחיות ושלושה אחים, היא מספרת. אני בין הצעירות.

שש מבין האחיות משכילות ונשואות וגם האחים משכילים, אחד מהם עורך דין שלא רוצה לחזור לכפר מהעיר הגדולה. איך הייתי צריכה להתנהג במצב כזה? היא שואלת. אני אוהבת לעזור ואיבדתי את האמון באנשים. ההורים שלי ("חבל על הזמן") הצליחו לפרנס ולגדל אחד-עשר ילדים. אינני יודעת אם הורים אחרים טובים כמותם. כל מה שאני רוצה אני מקבלת. עכשיו אני הבת הגדולה בבית ועושה כמעט הכול, אפילו יותר מאמי, ובבית יש שמחה. אבל קשה לי להגיד "לא" לאמא. בכלל, האמת היא שאני מפחדת מאנשים, מפחדת להיפגע גם בקשר חדש. החברות שלי הן בדרך כלל האחיות שלי. ס' אומרת שהיא תמיד מחייכת, והיא אמנם נראית כך, אבל בפנים יש לה עצב וכאב. פעם היא שלחה למישהו חומר לימודי והוא אמר לה "אין כמוך".

בשנה האחרונה ללימודי באוניברסיטה הכרתי באחד הקורסים בחור, היא מספרת. לאחר מכן דיברנו במסג'ר כשנה בלי להיפגש. בחור כבן שלושים שאהבתי לדבר אתו והיו לי רגשות אליו והוא אהב אותי. הוא רצה שנתקדם לקשר יותר רציני, התעקש ולא ויתר על הקשר, ואני פחדתי והתרחקתי ממנו. עד היום אני זוכרת את המשפט שאמר לי: "תשמעי, ס', אני אוהב אותך ואני בטוח שאת אוהבת אותי. אין מקום לפחד שלך. תחשבי טוב לפני כל החלטה שאת מקבלת". ניתקנו את הקשר ונשאר לי הרבה כאב בלב. חבל שלא התייעצתי עם אמי, היא ודאי הייתה עוזרת לי. אבל פחדתי ... לאחר כחודש דיברנו שוב במסג'ר והוא סיפר לי שהוא מתארס עם בחורה בת שמונה-עשרה. הוא לא היה מרוצה מן הקשר אבל סיפר שמשפחתו לחצה עליו. רצה לבדוק שוב אם לא שיניתי את דעתי. אמרתי לו, "שיהיה לך כל טוב בחיים שלך ושתצליח". הוא אמר שגם הוא מאחל לי הצלחה, "את ראויה לבחור שיאהב אותך ואני חשבת שאני הוא הבחור הזה". ס' סיכמה את דבריה: "בפעם הבאה אסור לי לפחד להתייעץ עם הורי. בגלל הפחד אני מפסידה כל כך הרבה". לא נותר לי אלא להסכים עם המסקנה המעשית מאוד שס' הגיעה אליה בכוחות עצמה. להלן מקצת המחשבות ששיתפתי בהן את ס':

במשפחות מרובות ילדים לעתים קרובות ישנם ילדים שמקבלים תפקיד שהוא טוב למשפחה אך לא להם. הם בעצם משלמים את המחיר של המשפחה הגדולה כולה. במקרה זה תפקידה של ס' היה לרצות את האחרים. לדאוג שלהם יהיה טוב. כך היא נהגה עם החברה. הסכימה לעבודה משותפת אף על פי שידעה שהחברה משקרת לה. היא אפילו לא בדקה עם המרצה, אולי לא רצתה לגרום אי-נעימות לחברה. אנו מבינים שחוסר-האמון באנשים לא התחיל ברגע זה כפי שס' טוענת אלא להפך. הקושי לברר עם המרצה מה הוא ביקש עלה כתוצאה מהצורך לרצות שאותו הביאה ממשפחתה. בבית היא מאושרת מכך שהיא מספקת את האחרים וכשמישהו אמר לה "אין כמוך" זה היה בשבילה אישור לכך שהיא קיימת ויש לה ערך. לומר "לא" ולעמוד על שלה לא נשמע חלק אפשרי ברפרטואר שלה כפי שהיא מספרת. ואז, כשהבחור ביקש את ידה והיא הייתה צריכה לחשוב מה היא רוצה ומה מתאים לה היא לא עשתה כן. גם במשפחה מסורתית היה מקום לשאול את הוריה אבל היא התביישה וחשה שלא נעים

לה. הרי תפקידה לספק את האחרים ולא לשאול אותם שאלות מביכות, כלומר שאלות שאולי ייאלצו אותם להשיב בשלילה ואז יהיה להם לא נעים. כך היא הפסידה את הבחור בלי ששאלה ובדקה בעצם מה חושבת אמה. כן, ס' מדברת על כאב פנימי מתחת לחיוך ולא מפרטת אולם היא יודעת על מה היא מדברת. אין פלא שכל החברים שלה הם בני המשפחה ולקשר חדש היא לא פתוחה, חוששת להיפגע. אבל החשש להיפגע מהיכן הוא בא אם לא מהמשפחה? ולכן גם בי בעת השיחה היא חושדת ולא נותנת אמן. כך לפחות חשתי. ס' לקחה את תפקיד האם במשפחה וזוהי מלכודת דבש שקשה לה להיחלץ ממנה. הרי כולם כל כך זקוקים לה אז איך היא יכולה לאכזב אותם, לדאוג לעצמה ולהתחתן? אכן, לס' לא ברור למה היא מפחדת מאנשים ולמה אין לה חברות. הוריה הם לדבריה פשוט נהדרים, נותנים לה כל מה שהיא רוצה. לא נותר לה אלא להסיק מכך שהבעיה היא אצלה.

ככה זה לעתים קרובות במשפחות מרובות ילדים כשלאחד הילדים יש תפקיד.

101. הבן שמיצא את אמו

ג' רצתה לספר לי את סיפורה בקפטריה. יש בכיתה אנשים שמכירים את הנפשות הפועלות, היא אומרת, על כן רציתי פרטיות. מדובר בקרוב משפחה ושמו ה', בחור נאה ופיקח בן עשרים ושתיים. הוריו התגרשו כשהיה בן שבעה חודשים ואמו נטשה אותו ומאז לא ראה אותה. האב התחתן שנית אבל האם החורגת הייתה רעה אל ה' והעדיפה את ילדיה שלה שנולדו לה בנישואים אלו. ה' הוא בחור טוב, מספרת ג', כולם אוהבים אותו, אחיו, הדודים, כולם. גם אני קשורה אליו. כשגדל החליט לצאת ולחפש את אמו הביולוגית. הוא מצא אותה בכפר שכן כשהיא גרה עם אמה, סבתו של ה', ומטפלת בה. הקשר בין השניים פרח. חלום חייו של ה' הוא לבנות בית ולקחת את אמו אל ביתו. הוא מסתובב עם תמונה שלה ומדבר עליה כל הזמן. אבל הסבתא, מספרת ג', היא שתלטנית גדולה. היא לא רוצה שבתה תעזוב אותה ותפסיק לטפל בה אף שאחי האם והדודים מצד אביו של ה' וגם בעלה של הסבתא תומכים במעשה. אבל איש לא יעז להמרות את פי הסבתא הזאת. בתחילה ביקשה ממנה האם רשות לראות את בנה והסבתא אישרה, אחר כך התחרטה. ג' מספרת שכל המשפחה מפחדת מהסבתא ושבעצם היא הגבר במשפחה.

אני מקשיב לג' ושומע כמה היא לא מאמינה שמישהו יכול באמת להמרות את פי הסבתא ולהשתחרר ממנה. אני אומר לה שהמשפחה היא שנותנת לסבתא את כוחותיה ואם ילדיה ובעלה לא ייתנו לה את הכוחות האלה הם לא יהיו. ג' מסכימה ובכל זאת ממשיכה לבקש ממני פתרון מבחון, כלומר הצעה שתגרום לכך שה' יזכה מחדש באמו הביולוגית. אבל אני, בן החברה המערבית, לא מאמין כל כך במניפולציות כפויות מבחון. אני מאמין שהחלטה לעזוב את אמה שלה ולעבור לגור עם בנה צריכה להיות של האם, אני מאמין בחופש של האם לבחור ולהחליט. ג' שוב לא חושבת שאפשר לעמוד מול הסבתא. היא עדיין מחפשת דרך לסדר את העניינים מבחון אבל לא

מוצאת. אני מזכיר לה שהאם הזאת נטשה את בנה שהיה בן שבעה חודשים ולא רצתה לראות אותו כל השנים. הסבתא לא הרשתה לה לראות אותו, היא אומרת. היא רצתה את כספי הביטוח הלאומי של האם, שגרה אֶתה. ושוב אני שומע את מה שקשה לי כל כך לקבל, שיש אנשים מבוגרים "חסרי־אישיות" ואחרים שאי־אפשר לעמוד בפניהם, והרי כל המשפחה מפחדת מהסבתא. פתאום יש לג' פתרון הפוטר את האם מן הצורך לקבל אחריות ולהחליט – היא חושבת שאם אין לי רעיון כלשהו יש לחכות שהסבתא תמות. אני מזהיר את ג' מאשליות. ה' עלול לבנות מגדלים באוויר משום שהוא כל כך רוצה להחזיר לעצמו את אמו אבל אם זו שנטשה אותו ותלויה כל כך באמה קשה לבנות עליה. הפעם ג' מסכימה. היא מסכמת את הדיון בכך שבאמת על ה' לבנות את חייו, את משפחתו העתידית, לא עם אמו אלא לצדה. לא להתנתק ממנה לאחר שמצא אותה אבל גם לא לצפות שיחזרו להיות יחד.

בחברה המסורתית הקונפליקטים הם בדרך כלל בין־אישיים ולא תוך־אישיים. א' מחפש את אמו ורוצה להחזירה אליו. קשה לו להכיל את העצב הכרוך בעובדה שאמו לא משתפת פעולה עם רצונו. הכלת העצב היא אותה יכולת להתבונן פנימה ולא רק החוצה ולהבין שלא הכול תלוי ברצונו. כך גם האם, היא תלויה בסבתא ואנו לא שומעים מילה על רצונה שלה. גם הקונפליקט שלה הוא בינה ובין הסבתא ולא בתוכה. אנו שומעים שכל בני המשפחה מפחדים מהסבתא. גם אותם מניע קונפליקט בין־אישי ולא התלבטות פנימית מה מתאים ומה נכון. גם לסבתא כמוכן אין התלבטויות אבל גם לג' אין. היא מבקשת ממני פתרון לבעיה. גם לה קשה לתת לנפשות הפועלות את יכולת השליטה הפנימית, את היכולת לקבל החלטה. היא, כרבים בחברתה, מנסה לעצב את העולם מבחוץ בעזרת מניפולציות ולא מבפנים בעזרת יכולת הבחירה של הדמויות. גם תלמידתי ג' לא מפעילה אינטרוספקציה ולא מתלבטת, ואיך תוכל אפוא להעניק זכות זו לאחרים? וכך אנו עדים לעולם שבו האחד מפעיל את האחר או מופעל על ידו ולא מונע בכוחותיו הוא. אם כן, הדרמה בחברה המסורתית מתנהלת יותר בין האנשים מאשר בתוכם.

102. תלות לא מסתיימת, היא רק מתחלפת

ג' היא בת עשרים ושבע, מורה במקצועה, שחיה עם אמה ועם אחיה המפגר בן העשרים ושלוש. אבי המשפחה נפטר. אמה רוצה שג' תטפל באח המפגר, שאותו החזירה הביתה מן המוסד כדי לזכות בכספי הביטוח הלאומי, ושהכנסתה מעבודתה כמורה תפרנס את הבית. לג' אחות בת שלוש, אקדמאית, שאינה גרה בבית ואותה האם אוהבת יותר וגם מסייעת לה כלכלית יותר מאשר לג'. לאחר שנפטר אביה של ג', כשהייתה בת שלוש, גרה המשפחה במשך כחמש שנים אצל אחי האם, ושם סבלו הילדים קיפוח ביחס לבני הדוד. האח אסר על האם בת העשרים וחמש לצאת מן הבית משום שהייתה אלמנה, והאם מצדה נהגה להכות את ג'. לאחר זמן לקחה האם את שלושת ילדיה ועברה לגור בבית משלה. א', חברתה של ג', מספרת לכיתה את סיפורה

של ג'. האם כל כך מפחידה, היא אומרת, גם אני מפחדת ממנה, פעם אפילו איימה עלי. היא מקללת ומכה את בתה גם מתוך שינה ודורשת ממנה שתטפל באח המפגר בזמן שהיא יוצאת לבילויים וטיולים. גם הדודים שונאים את האם. ג' מוצאת את עצמה לבד מול הקואליציה של אחותה ואמה. כשהייתה בכיתה י' לקחה אותה האם לגינקולוג משום שלא האמינה לה שלא שכבה עם מישהו. הפעם הזדעזעה הכיתה לשמע הדברים. לפני כחמש שנים הכירה ג' בחור שאתו היא רוצה להתחתן אבל האם עושה כל מאמץ להכשיל את התוכניות כדי שלא תעזוב את הבית. היא מטלפנת אל הבחור ואל הוריו ומדברת רעות על בתה. היא מנסה לסכסך בין ג' לחברותיה ומספרת להן שקרים על בתה. גם לג' מספרת האם דברים שהן כביכול אמרו עליה. כמה פעמים הופיעה בבית־הספר שג' מלמדת בו וביישה אותה שם.

אחת הסטודנטיות לא יכלה להתאפק עוד ואמרה שצריך לשמוע גם את הצד של האם. אני אמרתי שאנו לא בית־משפט וגם בטיפול בדרך כלל מספיק לשמוע את המטופל ולא הולכים לבדוק את אמתות דבריו מתוך נקודת מבט אובייקטיבית משום שעם תחושות אי־אפשר להתווכח ורק אֵתן אפשר לעבוד. ג' כבר ניסתה לעזוב את הבית כמה פעמים בעזרת חברותיה, המשיכה וסיפרה א', אך תמיד שבה לסוף לביתה. היא אומרת שללא החברות כבר הייתה מתאבדת.

בכיתה מתפתח דיון מה צריכה ג' לעשות כדי להתחתן. האם כנראה לא תאשר לה את החתונה והיא זקוקה לאישור. במקרה זה, אומרת מישהי, מספיק גם אישור של הדוד. ואם לא משיגים את אישור הדוד, אומרת סטודנטית אחרת, החברות יכולות יחד לעזור. מישהו מציעה סולחה, אחרת מציעה שפשוט ג' תיגש ותחבק את אמה. הכול כבר נוסה, אומרת א', ואין סיכוי. כשחוזרים לנושא החתונה א' נסחפת כשהיא אומרת שהיא כבר מוכנה להיות השושבינה, היא כל כך רוצה לעזור לחברתה. מישהי אומרת שהאם הזאת מסוכנת ויכולה לפגוע בבתה אם תעזוב את הבית. התלמידים מסכימים שעל ג' להיפרד מאמה אבל לא נראה שהם מאמינים שיש לה כוחות לעשות זאת. אני מדבר על סימפטום הילד המוכה שרץ אל ההורה המכה כדי שינחם אותו ומתקשה להיפרד ממנו לעצמאות. מישהי אומרת שחתונה היא לא בהכרח פתרון משום שגם לאחר החתונה היא יכולה להישאר שפוטה של אמה. גם אני חושב שייתכן שתידרש במקרה זה התערבות טיפולית רצינית וארוכה כדי לעזור לג' להשתחרר מאמה ומהקשר הסאדו־מזוכיסטי שהיא חוזרת אליו שוב ושוב. ג' אומרת שהיא מפחדת מאלוהים כשאמה כועסת עליה, ואני אומר שמעניין שבסופו של דבר הקורבן הוא שחושש מאלוהים ולא התוקפן ואני נדרש לפחד העמוק שנטעה אמה של ג' בבתה מגיל צעיר. לעתים קוראים לזה בטעות כבוד אך זהו פשוט ניצול. א' מספרת שפעם פנתה ג' לטיפול, והמטפל רצה להזמין את האם. היא סירבה לבוא בטענה שבתה היא פשוט לא נורמלית והיא זו שזקוקה לטיפול. הבנתי למה בחר המטפל להזמין את אמה של בחורה מבוגרת, דבר שאינו שכיח בטיפול בבן החברה המערבית. הוא ודאי קיווה שהאם תאפשר לבתה להיפרד, מה שלא קרה.

כמה שבועות לאחר הצגת המקרה סיפרה א' לכיתה שג' עברה לגור לבדה בעזרת החברות. היא והחבר שלה כבר מתכננים את האירוסים והפעם זה נראה יותר רציני מבעבר. לא נותר לי אלא להיווכח שוב כמה הפתרונות שמציעה התרבות, במקרה הזה עזרת החברות, עשויים לעתים להתאים יותר מכל טיפול ארוך טווח. ג' לא תהפוך כנראה לאישה עצמאית, דבר שטיפול ארוך טווח בסגנון מערבי אולי היה יכול לתת לה. היא גם לא זקוקה לכך. אם תצליח להחליף תלות חולנית המתבטאת בקשר עם אמה בתלות בריאה המתבטאת בקשר עם בעלה וחברותיה, תהיה זו מבחינתה התקדמות מרשימה שמתאימה לחברתה הקולקטיבית.

103. מילדות לבגרות – בבת אחת

נ' היא בת עשרים ואחת, הבכורה מבין חמישה ילדים. לכיתה היא מספרת שלפני כמה חודשים התארסה עם בחור בן שלושים ושלוש, טכנאי שיניים. במסיבת האירוסים היא ענדה טבעת יפה שהוא קנה לה. הם אוהבים מאוד זה את זה אבל אינם ממהרים, אולם ההורים לוחצים עליהם להתחתן בתוך חודשיים-שלושה. אני רוצה להתחתן רק באביב הבא, בעוד כשנה, היא אומרת. אני עדיין לומדת ובכלל, אני עדיין לא מוכנה "לפתוח בית". הדודה לא נותנת להם פרטיות ויושבת אִתם כל הזמן, היא ודאי מקנאת משום שהבנות שלה עדיין לא נשואות, אבל יש להם דרכים להתחמק ממנה. אני מוכנה אפילו לוותר על יציאה לבילוי אתו, אומרת נ', אבל עדיין לא מוכנה להתחתן. ההורים שלה לוחצים משום שהמשפחה המורחבת לוחצת כל הזמן ושואלת מתי, מתי כבר תחתן נ'. בעבר לא היו לה בעיות עם הוריה אך מאז התארסה החלו הבעיות. הורי מאוד מפחדים שאצא עם ארוסי ללא כתובה, היא אומרת, ואז כל השכנים יתחילו לרכל.

סטודנטית א': מה רוצה ארוסך?

נ': הוא תומך בי ואמר שנתחתן מתי שאני ארצה, כלומר באביב הבא, עם תום לימודי.

סטודנטית ב': למה לא עשיתם כתובה?

נ': אצלנו נהוג לעשות כתובה שבוע לפני החתונה, משום שאם עושים קודם ונפרדים זה נחשב לגירושים ואת זה רוצים למנוע. אם נעשה עכשיו כתובה יתחילו מיד שמועות שקיימנו יחסי מין ושאנו רוצים להסתיר את זה.

סטודנטית ג': הייתם יכולים לעשות כתובה מיד אחרי האירוסים, ככה היו יותר מכבדים אותך שיש לך בעל.

נ': נכון, לא חשבנו על זה.

סטודנטית ד': אנחנו עשינו כתובה וזה לא עזר, לא נתנו לנו להיות יחד עד החתונה.

סטודנטית ה': הרבה צעירים מרגישים לא נוח בתקופת האירוסים עד לחתונה בגלל ההורים.

נ': ההורים שלי אוהבים את הארוס שלי ודואגים לי. הם מפחדים שניפרד.
 גם לדודה קשה כי הבנות שלה עוד לא התחתנו אז היא מתערבת.
 סטודנטית ו': אז תנסי לא לצאת הרבה עד החתונה.
 נ': זה מה שאני עושה. ואם אנחנו יוצאים אנחנו לוקחים אתנו עוד בן
 משפחה. העיקר לא להתחתן עכשיו.
 סטודנטית ז': תעשו פשרה, תתחתנו בחורף.
 נ': בחורף אי־אפשר להתחתן. אנחנו עושים מסיבה בחוץ ואי־אפשר בחורף.
 חוץ מזה, אם נתחתן עכשיו אצטרך לגור עם חמותי ואני לא רוצה.
 סטודנטית ח': למה?
 נ': עדיין אין לנו בית ואני לא רוצה לשכור דירה. מבחינה נפשית אני לא
 יכולה לגור בשכירות.
 סטודנטית ט': אלו סתם תירוצים.
 נ': האמת היא שאלו באמת תירוצים ואני בכלל לא יכולה לחשוב על
 חתונה.

בשלב הזה של השיחה סיפרו בנות רבות שגם להן הייתה התקופה הזאת קשה ושאחרי
 החתונה יש שיפור משמעותי בהרגשה. גם הן פחדו להיות נשים נשואות ו"לפתוח
 בית". הן עודדו את נ' ואמרו שבעוד כמה חודשים הכול יעבור והוסיפו שאם היא
 מרגישה שכעת היא עדיין לא בשלה להתחתן מוטב שתשלם את המחיר ולא תצא עם
 ארוסה עד לחתונה אבל תעמוד על שלה. נזכרתי שגם אני חששתי מאוד מהחתונה,
 וכמה ההחלטה הזאת באמת משמעותית להמשך החיים. במיוחד זכרתי את התהייה:
 "מה, כל החיים אני אחיה אֶתה?!" כך שהחשש מהחתונה קיים בכל החברות. אבל אין
 ספק שבחברה שבה גירושים הם מעשה לא שגרתי ולא מקובל החשש מהחתונה,
 שאינה הפיכה, בוודאי גדול יותר.

מעבר לכך, בחברות מסורתיות־קולקטיביות, שבהן לא קיים גיל ההתבגרות במובנו
 המערבי – שהפרט נפרד ממשפחתו ובונה לו בהדרגה משפחה חדשה, המעבר מילדות
 לבגרות, שמתממש בטקס החתונה, הוא מהיר וחד. הילדה הופכת לאישה והילד לגבר
 והמעמד החברתי שלהם משתנה באופן דרמטי בטקס התבגרות זה. הבחורה ודאי
 חוששת מהלילה הראשון עם בעלה שבו יעמדו בתוליה למבחן. קיימות מסורות שונות
 החל במסורת שהבחור מראה את הסדין המוכתם בדם לבני משפחתו כדי להוכיח את
 בתוליה של אשתו וכלה בחגיגת יריות של הבחור, שגם הוא שכב לראשונה עם מישהי,
 שהיא אשתו, והצליח לעמוד במשימה של ביתוק בתוליה. אצל הבדווים מספרים שיש
 בעלים ששוחטים חתול ומטילים את גופתו לרגלי האישה כדי לומר לה מה יעשה לה
 אם לא תציית. ואילו בנוגע ליהודים חרדים רווח הסיפור שהם מקיימים יחסי מין דרך
 סדין כדי שגוף האישה וגוף הגבר לא יבואו במגע. לעתים בני הזוג בקושי דיברו
 ביניהם לפני החתונה ואינם מכירים זה את זה כי נעשה שידוך. כמו כן מצופה מן
 האישה שתהרהר במהירות ותלד בנים. אין פלא שנ' חשה חרדה "לפתוח בית" ורוצה

לדחות את החתונה. במצב עניינים זה שכיחות בעיות בתפקוד המיני משום החרדה הרבה ששרויים בה בני הזוג. חברותיה לכיתה של נ' עשו עבודה טובה, כך חשתי, כשהרגיעו אותה, סיפרו על הקשיים שהיו להן כשהיו במצבה ותמכו בה וברצונה להתקדם בקצב המתאים לה.

104. להיות עצמאי זה לעשות מלחמה

א' מספר לי בלחש בקפטריה על סכסוך ארוך שנים שמתקיים בין אביו לדודו, אחי אמו. בגלל הסכסוך הזה נמנע א' מלבקר בבית הדוד ופוגש אותו אצל סבו וסבתו או אצל קרובים אחרים. כבר כמה פעמים הזמין הדוד את א' לבוא ולבקר בביתו אבל א' נמנע מכך, כי הוא מבין שהדבר ירגיז את אביו.

א', בן עשרים וחמש, הוא הבכור במשפחה שבה עשרה בנים ובנות, ועל כן המריבה המשפחתית ושאלת הנאמנות נותנת בו את אותותיה יותר מאשר באחיו. הוא פונה אלי בשיחה שאותה ביקש לקיים באופן אישי ומצפה שאפתור לו את הבעיה. כשאני שואל בפשטות אם אינו יכול להסביר לאביו שהוא בחור מבוגר ועצמאי הוא מביט בי בחיוך כמי שאינו מבין ומסביר: המילה של אבא חשובה מאוד וכל מה שאבא אומר לי אני חייב לעשות. לכן אף פעם לא הייתי אצל הדוד בבית והוא ודאי חושב שאני לא אוהב אותו. והאחים? אני שואל. גם אחי לא הולכים אל הדוד אבל הבנות אם ירצו יוכלו ללכת, משום שכשאני הולך אליו אני יושב אתו והאחיות שלי אם ילכו ישבו ודאי עם אשתו. כשאני שואל איך מרגישה אמו בעניין הזה הוא אומר שאמו רוצה שיבקר אצל אחיה אבל גם אמו חייבת לציית לאב, כי "בשביל מה יש גבר בבית?!". היא הולכת לבקר אצל אחיה כמה פעמים בשנה ולא יותר. לכך האב מסכים. אם תרצה ללכת יותר הוא לא יאשר זאת. קורה שהדוד בא אליהם הביתה, א' מספר. ואז האב אומר שהוא עסוק ויוצא מהבית. תראה, הוא מדגיש, האחיות שלי אפילו לא יודעות היכן הדוד גר ולא מכירות את הילדים שלו וזה מראה לך איזה קשר יש בין המשפחות. גם אחרי שאתחנן אשמע בקול אבא, אומר א', כמי שעוד לא נרגע משאלת העצמאות שהפלתי עליו. ואבי, אפילו שיש לו עשרה ילדים, עדיין שומע בקול סבא. איש מבני המשפחה לא עושה משהו מבלי לשאול קודם את סבא – הוא כמו מוכתר. בכל חתונה, מריבה או שאלה אחרת סבא פותר את הבעיה. אני מבקר אצל סבא כל יום, ככה זה כבר שנים. הצעתי לו לגשת אל סבא גם בעניין הזה. א' צוחק. זה יכעיס את אבא, השיב. כשאני אומר לו שנדמה שציפה ממני לתשובה ברורה יותר הוא אומר: אני לא ילד קטן ואני יודע שלפעמים הדבר הכי טוב זה לשמור על השקט ולא לעשות מלחמות. להיות עצמאי זה לעשות מלחמה. אני לא רוצה להרגיז את אבא, לכן לא אעלה את הנושא בכלל. אני לא נוהג לדבר עם אבא על הרבה נושאים שעלולים להכעיס אותו. הוא אבא טוב, נתן לי הכול, ואני צריך לכבד אותו. חשבתי כמה הבגרות, לדידו של א', פירושה להכיר את הכוחות הפועלים ולהתחשב בהם יותר מאשר להשיג עצמאות. "ואני הבנתי עכשיו", סיכם א' את השיחה, "שאי אפשר

לעשות סולחה. אני אדאג לעצמי ואשמור על קשר טוב עם שניהם כפי שנהגתי עד היום".

א' חי בחברה שבה הניסיון להשיג עצמאות, לעמוד את שלו ולומר את דעתו עלול להסתיים בעונש. עליו ללמוד מה חושב סבו, מה הוא אוהב ורוצה, וכך גם באשר לאביו. אלו כוחות גדולים משלו ועליו להתחשב בהם. מבטו מופנה החוצה תדיר משום שרק אם יכיר את כללי המשחק וידע מה מעדיפה כל אחד מדמויות הסמכות יוכל לשרוד. כן, מצד אחד, א' חש אי-נעימות כלפי הדוד ומצד אחר, הוא חייב לציית לאביו ולכן הוא מצא את שביל הזהב. כך נראים חיים בוגרים בחברה מסורתית-קולקטיבית. חוסר-היכולת של הפרט להכיר את הכוחות הפועלים ולהתאים את עצמו אליהם כמוהו כשלב התפתחות ילדותי. א' בא אלי כי ראה בי סמכות ועל כן חשב שאולי אני יכול לפתור את הבעיה. הוא נתן לי כוחות שאין לי וזאת גילה במהרה. לא נותר לו אלא להבין שאת הפתרון האופטימלי הוא כבר מצא בעצמו, פתרון זה אינו מביא בחשבון את מה שא' חושב או רוצה. אבל הפתרון מאפשר לא' למצוא את מקומו בעולם שבו הפרט נשלט על ידי כוחות גדולים ממנו שאין לו השפעה עליהם.

105. עצמאות היא עונש

ל', בן עשרים ושמונה, רצה שניפגש ביחידות. הוא סיפר לי על משפחתו. סבו וסבתו מצד אביו התגרשו כשאביו, בנם היחיד, היה בן כמה חודשים, והאב גודל בידי הורי אביו לצד הדודים שלו ללא חום ואהבה. סבו של ל' התחתן שנית והקים משפחה חדשה מרובת ילדים ושכח את בנו. כך עשתה גם סבתו, שעברה להתגורר בכפר שכן, ילדה ילדים רבים וניתקה קשרים עם בנה – אביו של ל'. אבי, הוא מספר, בנה לו חיים עצמאיים, עבודה ומשפחה. הוא קנה אדמה בעצמו ובנה את הבית שלנו. אבל אני מרגיש עד היום שאין לי סבא וסבתא וזה פוגע בי מאוד. סבי הוא דמות חשובה בכפר, אדם דתי שכולם אומרים שהוא טוב לב אבל אני נפגש אתו לעיתים רחוקות, רק בחגים ובאירועים. לפעמים עוברת שנה בין מפגש למפגש. אבא מתרגש וכועס בכל פעם שמזכירים את סבא והסיפור הזה עורר בי שנאה כלפי המשפחה שלנו. גם את סבתא, אמא של אבא, אנחנו לא רואים.

אני הבכור, ל' מספר, ויש לי עוד ארבעה אחים וארבע אחיות. אמא היא עקרת בית ואבא הוא לא ממש אבא. הוא עובד במפעל, לעתים ישן בעבודה, וגם כשהוא בא הביתה הוא לא מתייחס אלי. הוא לא מתנהג אלי כאל בנו. התארסתי לא מזמן ואני גם לומד. אני בונה בית ואם לא אסיים לבנות בתוך שנתיים ייתכן שאצטרך להיפרד מהארוסה שלי משום שהוריה לא יסכימו לכך. ואבי אומר לי "לך תהיה עצמאי", ולא עוזר לי כספית. אבל יותר כואב לי שהוא גם לא עוזר לי באהבה. כמה ימים בשבוע אני עובד בבניין ואפילו לא בא ללימודים, ומתמודד עם החובות שיש לי. לעתים אין לי כסף אפילו לאכול או לנסיעות ואבא אומר לי "לך תעבוד, תהיה גבר". אבא לא צועק

ולא מרביץ, הוא רגוע, אדיש כזה. בא הביתה ולא מדבר. אמא היא הכול בבית, זו שנותנת חום ואהבה.

אני רוצה שאבא יחליט בשבילי, שיגיד לי, "אתה מתחתן בשנה הבאה. אם תספיק לבנות את הבית, טוב, אם לא, אני אעזור לך". במקום זה הוא שואל, "מתי אתה רוצה להתחתן?" גם בעניין הלימודים אני צריך שאבא ידריך אותי מה ללמוד ואיפה. חשוב לי אפילו יותר מהכסף שישאל אותי אם הלכתי ללמוד. אני היחיד במשפחה שהלך ללמוד. אחי כולם הלכו לעבוד. ל' מתאר כמה הוא מתגעגע לא רק על אביו אלא על כל המשפחה, גם עם הדודים של אבא שגדלו אתו אין לל' קשר. אני בדיכאון, הוא מוסיף. לעתים אני חושב שהמוות הוא הפתרון לכל הבעיות – לימודים, ארוסה, בית וכסף. שאלתי אותו מי הוא חושב אשם בכל מה שקורה, כדי לעזור לו קצת להוציא כעס ולהשתחרר מהדיכאון (הוצאת כעס היא כידוע תגובה הפוכה מן הדיכאון, שבו הכעס מופנה פנימה). ל' כועס קצת על סבו, הוא האשם לדעתו בכל מה שקרה ולא אביו, אבל מיד מוסיף שלא יצא כלום מהכעס הזה. אמרתי לו שמזה שנים רבות הוא מחכה שאביו יהיה אבא ויעזור לו וזה לא קורה. עכשיו הוא מתבונן בי בעיניים פקוחות ומסכם שעליו להפסיק לחכות כל החיים שאבא יעזור לו משום שזה לא יקרה. הוא חייב לקחת את עצמו בידיים ולדאוג לעצמו ולעשות הכול לבדו. ובכל זאת הוא מקווה שפעם, בעתיד, אבא שלו ישוב להיות אבא.

עצמאות בחברה מסורתית היא לעתים קרובות עונש ולא הישג התפתחותי כפי שקורה בחברה מודרנית. רק כשאין בררה, רק במקרה של נטישת ההורה, המלווה בפגיעה עמוקה, לא נותרת לילד בררה אלא לגדול לעצמאות. כזה הוא המקרה של ל'. עצמאות לדידו היא בדידות, גורל רע ואכזר שמעורר בו מחשבות אובדניות. ל' קשור לא רק לאביו אלא לכל המשפחה המורחבת וסובל מכך שכולם מתעלמים מקיומו. הוא מצפה מאביו שידריך אותו איך ללמוד וכיצד להתחתן ותלוי בו באופן עמוק. בחברה מסורתית רק כשאין בררה ואי־אפשר לשקם את הקשר המשפחתי יש לחשוב על אלטרנטיבה של עצמאות.

106. לחיות את השיגעון

מ', בן עשרים וחמש, נראה שפוף ועצוב. הוא מספר בשיחה אישית על אמו חולת הנפש שגרה בקומת קרקע והוא, אשתו ובנו הקטן גרים מעליה. למ' שמונה אחים ואחיות, כולם נשואים, עזבו את הבית, ורק הוא נשאר לגור עם אמא. מאז ומתמיד היה מ' הילד הקרוב ביותר לאמו שדאג לה וטיפל בה. אמא אובחנה כחולת נפש עוד לפני שנולד כך שהוא אינו מכיר אמא אחרת. הוא מתאר תקופות ארוכות של דיכאון, חודשים שבהם היא שוכבת במיטה ולא עושה דבר ואחר כך תקופות של מאניה ("היי") שבהם היא צועקת, משתוללת, רבה עם השכנים, מבזבזת כספים ועושה בושות. לכל המשפחה. לעתים היא באה אל בית־הספר שהוא מלמד בו ועושה לו בושות. כשהיא במאניה היא מבזבזת את כל הקצבה שהיא מקבלת מביטוח לאומי ומבקשת עוד.

כשלא נותנים לה היא מתחילה להשתולל. לאבא כבר אין כוח, מספר מ', הוא מתעלם ממנה ומשתדל להיעדר הרבה מהבית. ולמ' לא נותר אלא לרוץ אחריה, לנסות לבטל צ'קים ולהסביר לאנשים את המצב, אבל לא כולם מבינים. למשל, מבעל המכולת ביקש שלא ייתן לאמו מצרכים מעל לסכום מסוים. אבל אז באה אמו וצועקת והוא לא רוצה לריב אֶתָה ונותן לה, ומ' צריך אחר כך לשלם. מ' מספר על שתלטנותה של אמו. היא נוהגת להיכנס אליהם הביתה מתי שהיא רוצה ומביאה אֶתָה עוד אנשים. לעתים היא מנסה לפגוע בו ובאשתו במתכוון ומפיצה עליהם סיפורים. הוא מרגיש שהוא עומד להתמוטט, הוא לא יכול עוד.

אני מרגיש שאני צריך לעזור לאמא ולדאוג לבריאות שלה ואם אני לא אעשה זאת אף אחד לא יעשה זאת במקומי, הוא אומר. אבל גם לי יש משפחה וכעת אשתי בשמירת היריון וגם אני זקוק לחום ואהבה. במהלך השיחה מודה מ' שהוא פשוט לא יכול לומר לאמו את המילה "לא!". הוא מרגיש כל כך אשם. ובינתיים אשתו כועסת עליו על כך שהוא נותן את כל כספם לאמו. בקיצור, הוא אומר, כל חיי משועבדים לאמי והיא אפילו תודה לא אומרת.

התפלאתי, התפלאתי על כך שהמשפחה כולה הטילה על מ' את עבודת הטיפול באם. מ' אומר שכך זה שנים, הוא הכי קרוב אליה. הצעתי לו לשוחח עם המשפחה ולהציע חלוקה שווה יותר של הנטל. אבל הוא השיב שהוא גר אֶתָה והוא הילד הקרוב אליה ביותר. ולי לא נותר אלא לחשוב במונחי הגורל שייעדו לו בני משפחתו. לאחר מכן הסברתי לו שאמו לוקה כנראה במאניה דפרסיה ושיש להציב לה גבולות ברורים ותקיפים ושגבולות אלו הם כמובן לטובתה משום שהם מגנים עליה. חשתי את חוסר האונים שלו והבנתי למה לא רצה להציג את המקרה מול כל הכיתה. רגשי האשמה, הוא הסביר לי, מונעים ממנו לעצור את אמו. אבל זו מחלת נפש, הסברתי שוב. מ' הביט בי, כשהוא מנסה לבלוע את ההנחיות החדשות המוזרות וחוזר אחרי, "כן, צריך לעצור אותה". חשבתי כמה בחברה המסורתית של מ' השיגעון אינו משהו שצריך להציב לו גבולות אלא משהו שהסביבה צריכה לנסות ולהתאים את עצמה אליו. תפקידו של מ' הוא לא לעצור את אמו אלא לחיות אֶתָה את השיגעון שלה עד שהוא לא יכול עוד. נכון, גם בחברה המערבית הורה חולה נפש זה חוויה שלא הייתי מאחל לאיש, אבל הפעם נדמה שהמחיר האישי שמשלם מ' גבוה ממה שמוכר לי. יש להגביל את הוצאת הכספים שלה, אמרתי, יש לדבר עם השכנים ולהסביר להם שאמא חולה ואין מה להתבייש בכך. ומ' הוסיף, "להסביר להם שזה מאלוהים". ייתכן שאמא לא מאוזנת מבחינה תרופתית ולכן היא מתנהגת כך. הסברתי לו שאמו צריכה להיות במעקב רפואי רציף. ובעיקר, הוספתי, יש לך משפחה, ילד קטן ובקרוב יהיה לך עוד אחד, ובהם שווה להשקיע לא פחות מאשר באמך משום שהם העתיד. מ' הביט עלי ואמר, "צריך לטפל בילדים ובמשפחה כי זה העתיד אבל גם לאמא צריך לעזור". עכשיו מ' מביט בי ואומר: "עד עכשיו הזקתי לה כשלא אמרתי לה 'לא'. מהיום אעזור לה ואגיד לה 'לא'".

במשפחות מסורתיות, כיוון שאין שוויון בין בנים לבנות ובין גילאים שונים קורה לא אחת שאחד הילדים מקבל תפקיד. כל עוד המשפחה מתפקדת באופן סביר איש לא רואה בכך בעיה. כך שאם ילד אחד משתלט על ילד אחר ואיש לא מתלונן המשפחה עשויה לקבל זאת בשוויון נפש. לעתים הורים מענישים את שני הילדים שרבים משום שפגעו בשלוות המשפחה. הם אינם מנסים לפתח מערכת של סדר וצדק שעשויה להעניק תחושה של שוויון. למשל, אם שני ילדים יריבו מי ישב באוטו ליד החלון, שניהם עלולים להיענש. וההורה לא ינסה לברר אתם מי ישב שם בפעם האחרונה, מי ישב במקום הזה יותר, או להנחות אותם להסכים ביניהם מי ישב בפעם הבאה או לעודד כל הסכם אחר. ההורה מביט על תפקוד המשפחה כולה ומצפה מהילדים שישרתו את המטרה המשפחתית ולא את המטרה האישית. גם מ' קיבל תפקיד מבני המשפחה – לטפל באמו, והוא ממלא אותו ללא שאלות. חלוקת נטל צודקת יותר לא מדברת אליו משום שלדידו זה תפקידו המובן מאליו, חלק מאישיותו ואופיו. באופן דומה בת לא תנסה לערער על תפקידה השונה מתפקידו של בן, וילד בכור או צעיר יזכו מתוקף מעמדו המיוחד ביחס מועדף בעניינים מסוימים. על כן לא צלח ניסיוני לעודד את מ' לבקש את עזרת אחיו ואחיותיו בטיפול באמו.

שיגעון בחברה המסורתית לעתים קרובות לא נתפס כמחלת נפש בעלת דינמיקה משלה שיש להכירה ולדעת איך להתמודד איתה, משום שהפרט נתפס במסגרת המשפחה ולא כאישיות נפרדת ועצמאית. במקרה זה על המשפחה להתאים את עצמה לפרט יותר מאשר להציב גבולות לשיגעון. כך היו בעבר חולי נפש שקיבלו תוויות של קדושים או של אנשים בעלי יכולת מיוחדת, והסביבה התאימה את עצמה אליהם ואל מסריהם. גם מ' מתאים את עצמו לשיגעון של אמו כפי שמצופה מבן החברה המסורתית שיתאים את עצמו לסביבתו על אחת כמה וכמה כאשר מדובר בהורה שיש לכבד. אם מ' מקבל אותי כדמות סמכות הוא עשוי לציית להנחיותי ולומר לאמו "לא". אם יחשוב שבכך הוא עוזר לה ולא פוגע בה יעזור לו הדבר, ללא ספק. על כן, לעתים קרובות חייב מי שמטפל בבן החברה המסורתית להיות סמכותי ולספק לו הנחיות ברורות.

107. כשהאמת היא בידי הקבוצה

ויתרתי על חברתי הקרובה והיקרה לי ביותר מ' בגלל מקרה שאני בטוחה שהיא לא אשמה בו. ויתרתי עליה בגלל בעלי ואני רוצה מאוד להחזיר את החברות הזאת. האם לשוב ולדבר עם חברתי ולברר מה שקרה או להשאיר את העניין כמו שהוא? כך פתחה ה' את סיפורה.

לאחר החתונה שלי באו לבקר אותי כמה חברות, היא מספרת. חברתי הטובה מ', בת דודתה ועוד שלוש חברות. על השולחן השארתי את אחת המעטפות מהחתונה ובתוכה ברכה ומאתיים דולר מתנה מחברה. יצאתי מהבית לזמן קצר להסיע את אחת החברות לביתה וכששבתי המעטפה לא הייתה על השולחן, כך נדמה לי. בת הדודה של חברתי, שידוע שהיא אחת שגונבת מחנויות, כנראה גנבה את המעטפה. הן בכלל

התנהגו כאילו היו בבית שלהן, איך שישבו ואכלו ... כשחזרתי הביתה הייתי צריכה להקיש בדלת כדי שיפתחו לי.

בעלי הציע לי שאתקשר אל החברות ואשאל אותן כאילו במקרה אם ראו היכן שמתי את המעטפה. אולי מישהי שמה את המעטפה בתיק שלה בטעות. הן אמרו לי שלא ראו. בעלי הביא דוגמה מבית-המשפט – אם מישהו גנב ואחרים ראו, ידעו ולא אמרו דבר דינם כאילו גנבו בעצמם. זאת ועוד, הוא אמר, אם חבר עשה דבר כזה וחברים אחרים יודעים ולא אומרים כלום המעשה ודאי מכתים את כולם.

על פי דברי בעלי ידעתי שכעת הקשר עם החברות, ובמיוחד עם חברתי הטובה, ינותק וזה הכעים אותי מאוד. כשאני רק מעלה את שמה של חברתי הטובה מ' לפני בעלי אנחנו רבים משום שהוא מבין שאני רוצה לחזור אליה. האמת היא שאני חושבת עליה הרבה. כשאני רואה אותה במקרה בדרך אני מתביישת. למזלי אחרי החתונה עברתי לגור מחוץ לכפר שלי ועל כן אינני פוגשת אותה לעתים קרובות. אבל בעצם עד היום לא הסברתי לה למה ניתקתי את הקשר אֶתה. ואולי היא לא גנבה והיא לא יודעת מי גנב וכועסת עלי שאני מאשימה אותה.

סטודנטית א': בעלך חשוב לך יותר מאשר החברה.

סטודנטית ב': נראה שלחברה לא כל כך אכפת שניתקת אֶתה את הקשר משום שגם היא לא התקשרה לברר מה קרה שנעלמת לה פתאום. זה אומר שהיא לא חברה טובה.

סטודנטית ג': זאת אחריות החברה שלך אם היא מביאה לביתך את בת דודתה הגנבת. ככה לא מתנהגת חברה.

סטודנטית ד': לפי דעתי, את צריכה לדבר עם חברתך ולשים הכול על השולחן. סטודנטית ה': נראה שמה שהכי פגע בך זה לא הכסף שחסר אלא האמון שהופר. את השאר חברות בביתך ונתת בהן אמון.

ה': לבעלי לא אכפת שיהיו לי חברות אחרות אבל לא זאת. התגובות שלכן מחזקות אותי לדבוק בבעלי ולשכוח את החברה. בעלי הוא בשבילי חבר ואבא ובעל ואח ואתו אחיה כל חיי. וחוז' מזה אני מתקרבת למי שאכפת לו ממני ומתרחקת ממי שלא אכפת לו.

מרצה: נדמה לי, כמו שאמר אחד מכם, שכל עוד לא תתקשרי אל חברתך ואל שאר החברות ותדברי אֶתן ותספרי להן מה קרה ותשאלי אותן באופן ישיר אם הן יודעות משהו לא תוכלי לדעת מה באמת קרה. נראה שאת קשורה מאוד לחברה ותלויה בה ועל כן את לא מרגישה בנוח להתקשר אליה ולשאול אותה שאלה שיכולה להישמע כמאשימה. את אומרת, רק לא עימות. באותו האופן נראה שאת תלויה בבעלך ואת מקבלת את החלטתו בעניין חברותיך. אני מציע שתחשבי יותר מה נכון לה' ולא רק לחברה או לבעלך.

ה' בוחרת לחיות בעולם של דמדומים, בעולם שהאמת הפנימית שלה

לא ברורה לה. היא מעלה השערות, אתן בכיתה העליתן עוד השערות, היא שומעת את השערות בעלה אבל דבר אחד היא לא תעשה: לא תשים את האמת שלה על השולחן. לא תתקשר לחברה ותאמר לה, "נעלמה לי מעטפה עם כסף, האם את יודעת משהו?" ה' מוותרת על ידיעת האמת לטובת ההרמוניה הקבוצתית. היא לא רוצה להתעמת עם חברתה, היא שמחה שהן לא גרות בסמיכות זו לזו, היא מתביישת כשהיא רואה אותה ברחוב. אבל בעיקר ה' חיה את הרגשות שבינה ובין חברתה יותר מאשר את האמת שהתרחשה. היא חושבת שבעלה חשוב מהחברה, שוב הקשר חשוב מן האמת. נדמה לי שכל עוד דבר זה לא ישתנה ה' תמשיך לחיות את הרגשות ולא את העובדות. נכון, גם כשמנסים לברר את העובדות לא תמיד מגלים הכול. אבל אז לפחות ניסינו. היום, זמן רב לאחר האירוע, ה' לא עמדה על האמת שלה משום שלא נעים לה. הרגשות הכניעו את העובדות ואת האמת. וייתכן שמשום כך ויתרה ה' על חברתה הטובה. ואכן, בחברה מסורתית הקשר עם האחר לעתים קרובות חשוב מהאמת הפנימית של הפרט. כלומר, לא אחת האמת היא הקשר או במילים אחרות האמת היא בידי הקבוצה ולא מופנמת בעולמו של הפרט.

108. אהבה נכזבת

הכול התחיל כשבחורה ניגשה אלי בטקס חלוקת תעודות הסיום של כיתה י"ב וביקשה לדבר אתי, סיפר נ'. ואז היא השתתקה ולמרות הפצרותי לא אמרה דבר. לבסוף סיפרה לי שיש בחור שהיא אוהבת אבל לא יכולה להגיד לו את זה. אמרתי לה שהבחור הזה עומד לידה. היא קיבלה שוק. הודיתי שגם אני מרגיש כך כלפיה ומאז החל הקשר. באחד הימים התקשרה אלי וביקשה ממני ללא הסבר לנתק את הקשר, מספר נ'. המשכנו כידידים, היא הייתה בעיני בחורה מושלמת. יום אחד שמעתי שהיא התארסה. איחלתי לה בהצלחה והשתדלתי להתרחק ממנה.

סטודנטית א': למה היא התארסה בזמן שהייתם בקשר?

נ': אני לא יודע. אולי הוריה לחצו עליה. אולי פשוט בתור משחק היא רצתה לנסות ולראות מה זה להתארס.

סטודנטית ב': אז למה היא לא ניסתה אתך?

סטודנטית ג': זה לא משחק.

סטודנטית ד': הורי לחצו עלי להתחתן עם מי שאבי ייעד לי. כשלא הסכמתי אבי הכה אותי מכות רצח. לא נשברתי ובסוף התחתנתי עם מי שרציתי.

לאחר שהתארסה היא הזמינה אותי ליום ההולדת שלה, ממשיך נ' לספר. מבטינו נפגשו ודיברנו בעיניים. היא אמרה לי שהיא אוהבת אותי וגם אני אמרתי לה. אחרי מסיבת יום ההולדת היא התקשרה וביקשה שאבקר אותה בביתה. היא סיפרה לי שלא טוב לה

עם הארוס שלה ושכל הזמן היא חושבת עלי. סיכמנו שהיא תמצא דרך להיפטר ממנו ואז אני אבקש את ידה. התוכנית נכשלה, והיא התחנתה אתו משום שאף אחד חוץ ממני לא עמד לצדה.

לחתונה היא שוב הזמינה אותי. באתי ובירכתי אותה. כל הערב היא הסתכלה עלי ואני עליה. כשראיתי את החתן הרגשתי שהוא גונב לי את מה ששייך לי ושאלתי את עצמי למה אני לא במקומו. היא עברה לגור בבית בעלה. בהתחלה שמרנו על קשר מתוך מחשבה שהיא תתגרש. אבל זה לא קרה. לאחרונה גודע לי שלא טוב לה עם בעלה ויש ביניהם סכסוכים רבים. בינתיים התרחקנו ואנחנו לא מדברים. היום אני בקשר עם מישהי נהדרת שאוהבת אותי מאוד אבל אני לא יכול להחזיר לה אהבה משום שאני מפחד שהסיפור שקרה לי יחזור על עצמו, שיעזבו אותי, ואני לא מסוגל להפסיק לחשוב על אהבתי הראשונה.

סטודנטית ה': אתה חייב להפסיק לחשוב עליה. אם תתחתן עם החברה החדשה ויהיו לכם ילדים אז היא ודאי תצא לך מהראש.

סטודנטית ו': בעלה של החברה הראשונה יודע שאשתו בוגדת בו, לא פיזית אבל נפשית, כי הרי זה לא פחות גרוע?

סטודנטית ז': אולי איך אומרים ... החברה הראשונה לא כל כך רצתה אותך, סתם העבירה זמן אתך, ולכן עשתה מה שעשתה.

סטודנט ח': לפי דעתי אתה צריך לומר לחברה החדשה שאתה עדיין חושב גם על החברה הקודמת.

נ': למה, בשביל מה. זה סתם יעשה בעיות.

סטודנטית ט': לא כדאי. זה יהיה יותר מדי קשה בשבילה.

מרצה: קשה לי מאוד לקבל את התחושה הזאת שלא באמת ברור מה קרה בקשר בינך ובין חברתך הראשונה. איך לא שאלת אותה? איך לא ביררת? הרי זה חשוב לך. ונדמה לי שגם הכיתה מקבלת את הגורל כמובן מאליו. מן קסם כזה, קורים דברים ולא ברור למה. כאילו חוקי הסיבה והתוצאה לא חלים על עולם הנפש. כאילו אתה לא אמור לדעת או שיש דברים שלא שואלים. אולי משום כך קשה לך להפסיק לחשוב עליה, משום שהעניין לא סגור. אילו היית מדבר אתה בפתיחות – שואל למה עזבה אותך – ייתכן שהיה לך קל יותר לפתוח דף חדש.

סטודנטית י': אתה חייב לשכוח את החברה הראשונה ולהתרכז בחדשה. אם תיפגש עם החברה הראשונה זו תהיה בגידה ויהיו לך הרבה בעיות. אתה גם עלול להפסיד את החברה הזאת. זה רצון אלוהים וצריך להמשיך הלאה.

נ': עזרתם לי לפתוח דף חדש ולשכוח את החברה הראשונה. מעתה אזרוק לפח את כל הזיכרונות שיעלו בקשר אליה.

מרצה: קשה להאמין שנ' אכן יצליח לעמוד בהצהרתו. מחשבות אי-אפשר

לזרוק כך לפח. מחשבות מטרידות יכולות להיעלם או לחדול בדרך כלל כשהאדם נרגע. וזה קורה כשהוא מבין את מה שקרה. חוסר־ההבנה, חוסר הבירור העובדתי, חוסר המפגש עם המציאות הם שמנציחים את הפגיעה והכאב, שנמשכים אצל נ' זה כמה שנים. סיפור זה, כמו סיפורים רבים שהצגתם בכיתה, יש לו איכות מעורפלת, האגדה והדמיון חזקים בו מן המציאות. איש מן הסטודנטים לא קם ולא מחה על כך שנ' אפילו לא ניסה לברר עם חברתו למה עזבה אותו. על כן אני מניח שלא רק נ' חי בעולם של ערפל ודמיון ולרבים מכם סיפורים דומים. אתם מדברים על חיים שיש להם לעתים גוון של חלום, יותר תהליכיים אסוציאטיביים ופחות חשיבה לוגית מסודרת. חשבו על כך שנ' המשיך את הקשר עם חברתו הראשונה והם תכננו יחד חתונה בלי שבכלל היה ברור לו למה היא עזבה אותו. אני חושש שכל עוד לא תנצח האמת הפנימית של נ' את הדמיון והאסוציאציה נ' נידון להיטלטל על סער הגלים של ים החיים האכזר ללא מובן וללא פשר. קביעה זו תקפה לצערי לא רק לנ', אלא גם לאחרים מכם.

109. עצמאות מקבלים או לוקחים?

ה' היא בת עשרים, סטודנטית לחינוך באחת המכללות בגליל. היא בת בכורה ולה שלושה אחים ושתי אחיות בני שנה וחצי ועד שבע־עשרה. אמה עובדת בעזרה לקשישים ואביה חולה נפש. האם התחתנה אתו משום שהיה קרוב משפחה שלה והוריה הועידו לה אותו, וגם היא הבת הבכורה במשפחה. היא טיפלה באחיה וכולם למדו במרוצת השנים לימודים גבוהים חוץ ממנה משום שהייתה עסוקה בטיפול באחיה ולא זכתה להזדמנות ללמוד. בעצם, מספרת נ' על קרובתה, כל האחים שולטים באם והיא מציינת לכל אשר מצווים עליה לעשות. אבל בתה הבכורה, ה', תלויה בה תלות קיצונית. היא לא עושה צעד קטן מבלי לשאול את אמה ומתקשרת אליה פעמים רבות במשך היום. אמה מעירה אותה בבוקר וה' שואלת אותה מה ללבוש והיכן לקנות כל דבר. "אין לה אישיות משלה", מסכמת נ', היא נראית עצלנית ולא מסוגלת לנקוט יוזמה בשום דבר. לאחרונה הוצע לה לעבוד קצת אצל בן משפחה אבל היא לא ניצלה את ההצעה. היא נראית לא מטופחת וחסרת שמחת חיים, מוסיפה נ' לאחר מחשבה.

גיסתה של ה' גידלה אותה מלידתה משום שאמה הייתה עסוקה מאוד בעבודה ובפרנסת הבית. האם התקשתה להשקיע בבתה וכשגדלה ה' הוטל עליה הטיפול באחיה הצעירים.

לה' לא ייתנו לקנות שמלה חדשה אם לבת הדודה אין שמלה דומה. ה' בעצם רצתה ללמוד אנגלית ולא חינוך אבל הדודים פסקו שהיא תלמד חינוך משום שגם בנות הדודה לומדות חינוך. האם לא מאפשרת לה' דבר. רק אם הדודים מסכימים מאשרת לה האם.

היום האם והבת כמעט לא משוחחות זו עם זו, הקשר ביניהן מתבטא בצעקות ואלימות, מספרת נ', ועל כל דבר הן רבות – מי ידיח את הכלים ומי יערוך קניות. האם עובדת קשה, ועל פי ההתרשמות של נ' היא מתקשה להעניק לבתה חום ואהבה, וחשה שמותר לה לשלוט בחייה ורוצה להגשים את חלומה שלה – לראות את בתה סטודנטית במכללה, ועל כן היא משלמת בעבור לימודיה.

כואב לי לראות אותן כך, אומרת נ' ושואלת את הכיתה איך לעזור ולשפר את הקשר שלהן.

סטודנטית א': אבל ככה זה אצלנו בחברה. בנות לא מתאפרות, לא מחליטות לבד ומצייתות להורים.

נ': נכון. למשל, היא רצתה לעבוד כמלצרית. אמרתי לה שלא כדאי לה משום שזוה לא מקצוע מכובד וינצלו אותה.

מרצה: האם שאר התלמידים בכיתה שותפים לדעה שמלצרות זה לא מקצוע מכובד לסטודנטית?

קולות הסכמה עלו מכל עבר.

נ': אבל התלותיות שלה באמה מוגזמת גם בחברה שלנו.

מרצה: אילו היה לה אבא מתפקד ייתכן שהתלות באם הייתה קטנה יותר. מכל מקום, נראה שיש כאן תלות שעוברת בין הדורות והבת, כמו האם, מוקפת במעגלי תלות רבים. אבל העובדה שהיא רבה עם אמה דווקא נותנת לנו תקווה משום שבמריבות ובכעסים יש כוח ולא פסיביות. אילו ויתרה על עצמאותה ולא נאבקה עליה המצב באמת היה חמור יותר. אתם מכירים את הפתגם הידוע האומר שעצמאות לא מקבלים, עצמאות לוקחים.

סטודנטית ב': אני דווקא חשבתי להפך. מתוך קשר טוב עם האם ה' תוכל להיפרד ממנה לעצמאות ביתר קלות. כלומר, הבת יכולה למשל להזמין את אמה לבוא אֶתה לקניות ועל ידי זה לומר לה את הדברים שהייתה רוצה לעשות לבד. האם היא לא רעה אבל תלויה מאוד במשפחתה שלה, ואם ה' תהיה אמפתית לאם ולא תהפוך אותה לאויבת היא תוכל להשיג עצמאות ביתר קלות.

סטודנטית ג': כן, אני מסכימה עם סטודנטית ב'. יש לקחת את העצמאות בעורמה. למשוך את השטיח אט־אט מתחת לרגלי האם.

מרצה: אתן אומרות שהאם אינה אויבת של הבת ושהיא פועלת מתוך תלות וחולשה ואני מסכים אתכן. אתן גם אומרות שמניסיונכן עצמאות קל יותר לקבל על ידי התקרבות ולא על ידי מרד. ואני חושב שאתן צודקות משום שאתן מכירות טוב ממני את חברתכן. בחברה המערבית מרד בהורים בגיל ההתבגרות הוא עניין שבשגרה מה שלא כן בחברות מסורתיות־קולקטיביות.

פרק רביעי: בוגרים

נ': אני לא מאמינה שמישהו יכול לדבר עם האם חוץ מהבת. אציע לה לדבר עם אמה ולהתקרב אליה.
מרצה: אולי אפשר גם לשלב תרגילים קטנים. היא יכולה להתחיל לנסות להתעורר בעצמה בעזרת שרון מעורר בלי להזדקק לאמה וכו'. אני חושב שהיום לימדתם אותי דבר חשוב: שעצמאות אפשר לקבל גם באמצעות קרבה וקשר.

מעניין ההבדל בגישה בין הסטודנטים שלי וביני. הם, בני החברה המסורתית, לא חונכו למרוד בהוריהם אלא לכבד אותם ואת סמכותם. ואילו אני, בן התרבות המערבית, חונכתי על מרד הנעורים ועל כך שצעירים רוצים לשנות את העולם. מהי הדרך הנכונה לה' אינני יודע. ייתכן שאפשר למזג את שתי הדרכים. ה' ודאי תוכל להשיב לנו על שאלה זו, מה מתאים לה יותר, מתי ואיך, באופן שלם יותר. מה שברור הוא שה' מוחה כנגד התלות הכה חזקה וחונקת הקיימת בינה ובין אמה. היא ודאי הייתה רוצה יתר עצמאות, אולם דומה שהיא רחוקה מלהיות בשלה לפרדה ועצמאות כלשהי המתאימים לחברתה (שלא לדבר על חברה מערבית). בשלב כל כך ראשוני בדרך לעצמאות כל כך בסיסית (לקום בבוקר לבד, להחליט מה ללבוש וכו') וכשעדיין אין לה "אישיות משלה" צעדים קטנים ומדודים הם ללא ספק הדרך הנכונה.

110. ממאשימה לנאשמת

זהו סיפורם של שני אחים, בן ארבע-עשרה ובן שש-עשרה, פתחה צ', שאמם, בת דודתי, שהייתה אם למופת, מתה ממחלה נדירה. האב טיפל בה במסירות בשנים האחרונות למחלתה, אבל כעת, כשלושה חודשים לאחר שמתה, הוא התארס עם אישה אחרת ומתכוון להתחתן איתה בקרוב. האם החורגת לא אוהבת את הילדים ולא רוצה לגור איתם באותו הבית ועל כן דרש מהם האב לעבור ולגור במחסן הצמוד לבית. הילדים היו קשורים מאוד לאמם וקיבלו קשה את האירוסים של האב. משפחת האב עודדה את האב להתחתן שנית ולהעביר את הילדים למחסן, מספרת צ'. והילדים מיואשים ומדוכאים, הם נמצאים בראשית חייהם אבל חשים שמבחינתם הכול נגמר בחיים. כעת פונה צ' אל הכיתה ואומרת: "בחיים שלי לא שמעתי על מקרה שאב זורק ילדים מהבית שלו. מי יודע מה אפשר לעשות?" היה שקט בכיתה.

סטודנטית א': ניסית לדבר עם האב?

צ': לא, אני לא יכולה לדבר איתו משום שאני קרובת משפחה של האם שנפטרה וכל הצד של האם ברוגז עם האב על כך שהוא מתחתן וזורק את הילדים מהבית. רק התקשרנו אל הילדים ועודדנו אותם לא לצאת מהבית.

מרצה: כדאי לאב להיות ברוגז, הוא מרוויח מזה. אבל למה אתם צריכים להיות ברוגז ולא לדבר אתו?

סטודנטית ב': צריך להתקשר אל המשטרה או לעובדת סוציאלית משום שאסור

לאב לזרוק את ילדיו הקטנים מהבית.
צ': אנחנו לא נפנה אל המשטרה משום שזה לא מקובל אצלנו בכפר. זה יעשה לנו בעיות בחברה שאנו חיים בה. המשפחה של האב היא חמולה גדולה.
סטודנטית ג': איך אף אחד ממשפחת האם לא לוקח את הילדים אליו?
צ': אין לנו מקום בבית. למשל, גם לי אין.
סטודנטית ד': זה לא נשמע לי רציני. יש הרבה אחים ואחיות, לא?
צ': לאם יש שמונה אחים ואחיות.
סטודנטית ד': ואף אחד לא יכול לקחת אותם! אם זה היה קורה לי אני הייתי לוקחת אותם אלי הביתה. אלו בני משפחה שלך, לא?
סטודנטית ה': הסיפור הזה לא נשמע לי אמין. לא פונים לעובדת סוציאלית ולא לוקחים את הילדים!?
צ': הכלה הזאת שייכת למשפחה שתלטנית שאנחנו לא סובלים. הילדים רצו שהאב יתחתן עם השכנה שלהם שהם אוהבים ושהיא קרובה משפחה של האם, מהמשפחה שלנו (מחייכת).
מרצה: למה את מחייכת, צ'?
סטודנטית ו': מה זאת אומרת הילדים רצו?! הם לא יכולים להחליט עם מי יתחתן אביהם.
מרצה: אני חושב שלחיוך של צ' הייתה משמעות. (פונה אל צ') אולי הרגשת שמשוהו לא סביר קורה כאן?
סטודנטית ז': בכלל, אולי זה מחסן טוב עם מקלחת ושירותים. ויותר טוב שתהיה לילדים קצת פרטיות.
צ': אני לא יודעת איך נראה המחסן.
סטודנטית ח': אני בכלל הבנתי שהילדים כבר במחסן, עכשיו אני כבר לא מבינה כלום.
סטודנטית ט': אצלנו נהוג שכבר בלוויה משדכים לבעל כלה חדשה.
מרצה: התחלנו בתחושת ביקורת על האב על כך שהוא מזהה את הילדים שלו עם משפחת האם שנפטרה ומשום שהוא כועס על משפחת האם, שמתנגדת לחתונה שלו, הוא זורק גם את הילדים. והנה אנו נזכרים שהאב טיפל באשתו בזמן מחלתה במסירות, והמחסן לא ברור לנו מה מצבו. זאת ועוד, משפחת האם והילדים רוצים להכתיב לאב להתחתן עם מישהי ממשפחת האם ולא עם מישהי שהוא בחר והם אינם אוהבים אותה. ונדמה לי שהחיוך שלך, צ', העיד שאת מבינה שמשוהו כאן לא בסדר. ונוסף על כך אף אחד ממשפחת האם לא מוכן לקחת את הילדים אלא כולם משתמשים בהם ככל הנראה כנשק נגד האב. יתרה מזו, בתרבותכם מקובל שאדם יתחתן שנית בסמוך לפטירת אשתו או לפחות

מתקיים דיון על כך בשלב מוקדם. אני מציע סולחה. כדאי לגשת למשפחת האב, אפשר לקרוא לשם כך למכובדים שיעזרו, לומר לו שמכבדים אותו ואת רצונו להתחתן ולהתחיל חיים חדשים, עם כל הכאב שישב הדבר למשפחת האם זמן קצר לאחר שהאם נפטרה. על משפחת האם לומר לו שהם מקבלים את בחירתו ורוצים לחזור ולחיות בשלום כדי שילדים תהיה אמא שלהם הם זקוקים ולמען כולם. אבל לשם כך על בני משפחת האם להתגבר קודם על הפגיעה העמוקה שבעצם העובדה שהם יצטרכו לקבל למשפחתם אישה שהם לא אוהבים תחת בת משפחתם, אם הילדים.

בבסיס המקרה הנוכחי עומדת התפיסה של הילדים לא כבני אדם שעומדים בזכות עצמם ועל כן מגיעות להם זכויות פרט כמקובל בחברה דמוקרטית, אלא כשלוחה של המשפחה המורחבת. אנו דנים בחברה שבה ההורה או הסמכות הם העומדים במרכז ולא הילד. דומה שבני משפחת האם אוהבים את הילדים אבל לא פחות חשוב להם שאמם החדשה של הילדים תהיה מישהי שמקובלת עליהם, משום שלהרגשתם אמם החדשה של הילדים הופכת לבת משפחתם. על כן לא שמענו מילה על מה שהילדים רוצים באמת ואפילו לא מה מצבם המדויק והיכן הם גרים עתה חוץ מההצהרה הנשמעת לא אמינה מפי הבת דודה של האם – שהם רוצים שאביהם יתחתן עם שכנה ממשפחת האם ושהם מיואשים. ואכן, בחברה שבה זכויות הפרט לא עומדות במרכז והחשיבה היא קבוצתית וחמולתית, הילד עלול ללכת לאיבוד בנקל בסבך המאבקים המשפחתיים של הגדולים.

111. בשביל להיפרד מהמאהב לא צריך לשים את הטלפון במים

ת', הבכורה במשפחתה, התחתנה כשהייתה בת שש־עשרה עם בחור מכפר שכן, בחור שלא הכירה. בחורה יפה, בת להורים עניים שנמצא לה שידוך עם בחור מבית עשיר, מספרת ש'. כבר בזמן האירוסים התאהבה בבחור אחר ולאחר שנישאה התאהבה בעוד בחור, הפעם מישהו ממשפחתו של בעלה, והקשר אתו נמשך לסירוגין עד היום. כשהתגלה לבעלה סיפור המעשה הוא אמר לה: "תבחרי, או אני או הוא". ת' נעלבה מעצם נכונותו של בעלה לוותר עליה אבל לא עזבה אותו. כשרצתה לבגוד בו עם המאהב עודדה את בעלה לבגוד בה וחיפשה לו נשים כדי שתהיה לה לגיטימציה. וכשרצתה להיפרד מהחבר הכניסה את הטלפון הנייד שלה למים כדי למנוע ממנו להתקשר אליה. בעלה קנה לה טלפון חדש. היום ת' היא בת עשרים ושבע, אם לילד בן שנתיים. לש', ידידתה, היא מספרת שבעלה לא נותן לה את האהבה שהיא זקוקה לה, והיא רוצה מישהו שיבין אותה כמו החבר, ומדגישה עד כמה בעלה לא מתייחס אליה והולך כל הזמן אל אמו. ת' מספרת שהיא לא נמשכת לבעלה ושהייתה רוצה שינהג בה

ביתר קשיחות ולא שיאמר לה, תבחרי ביני ובין המאהב שלך. עכשיו ש' שואלת את הכיתה: "כיצד לדעתכם אפשר לשכנע אותה להתרחק מהמאהב שאליו חזרה ולשוב אל בעלה?"

סטודנט א': מה עם הילד? איזו אמה היא?

ש': ת' אומרת שרק כשהמאהב שלה מתקשר היא שמחה וחשה שהיא יכולה להתייחס אל הילד שלה.

סטודנטית ב': שתעשה עם בעלה דברים שהם אוהבים. שיצאו לטיול.

ש': הם קבעו כמה פעמים לנסוע לטיול ואז, לפני היציאה, היא פתאום אמרה שלא בא לה.

סטודנטית ג': היא צריכה לתת לבעלה להרגיש חשוב, לפנק אותו. ואז הוא יתייחס אליה.

סטודנטית ד': אני חושבת שהבעל אשם. היא רוצה שינהג בה ביתר קשיחות וזה התפקיד שלו להיות ככה ולא להגיד לה "תבחרי...".

מרצה: את אומרת שאולי היא צריכה דמות אב סמכותי שיקבל אחריות עליה ויגיד לה מה היא צריכה לעשות. זה מה שהיא רוצה.

ש': כן, היא כמו ילדה.

סטודנטית ה': אני חושבת שהיא פשוט צריכה להסביר לו איך היא צריכה שהוא יהיה והוא יבין.

מרצה: נראה ש' יש לא מעט קשיים. היא התחנתה בגיל צעיר מאוד כשעדיין לא הייתה בשלה לכך. שוב ושוב היא מפתחת קשרים מחוץ לנישואין. מעניין אותי לשמוע כמה מילים על הקשר שלה עם הוריה.

ש': אמה יודעת על הקשר שלה עם המאהב ולא אומרת על כך דבר.

סטודנטית ו': אז אמה נותנת לה לגיטימציה לקשר הזה.

ש': וחוז' מזה גם אמה התחנתה בגיל צעיר מאוד עם גבר מבוגר ממנה ששידכו לה והיא לא רצתה אותו. כל השנים הם רבו.

מרצה: ואמה עשתה לבת מה שעשו לה. ייתכן שת' מזדהה עם אמה באופן כלשהו גם בשל היותה הבת הבכורה וחיה את הסיפור של אמה, שנותנת לה לגיטימציה למעשיה.

ש': אני אמרתי לה שהיא חייבת להחליט, המאהב או הבעל. היא לא יכולה להמשיך ככה.

מרצה: אני חושב שבמקרה הזה ייעוץ פסיכולוגי יכול להועיל. יש לעזור לת' להבין למה זה קורה לה ויש לעזור לבעלה להבין מה אשתו צריכה ממנו. לא בכל מקרה אני מציע ייעוץ. הפעם זה מתבקש.

אני דווקא רוצה להתחיל הפעם מהטלפון הנייד של ת', שהיא הכניסה למים כדי למנוע מהמאהב להתקשר אליה. זו דוגמה יפה של מיקוד שליטה חיצוני ולא פנימי. היא צריכה לעשות משהו חיצוני שיכתיב את

התנהגותה. היא לגמרי לא סומכת על עצמה ולא יכולה לקבל החלטה דוגמת, "אני מנתקת את הקשר עם המאהב". מכאן אפשר להבין יותר לעומק את תפקידו של בעלה בחייה. היא תלויה בו ומצפה שיכתיב לה את דרך התנהלותה. היא מחקה את אמה, היא תלויה בבעלה, היא מתאהבת בבחורים שונים המייצגים הבטחות שונות מחוץ למסגרת הנישואים והיא לא יכולה לעצור את עצמה ולשלוט בכל מה שקורה לה. אנו יודעים שחברות מסורתיות נוטות למיקוד שליטה חיצוני ואילו חברות מודרניות, דוגמת המערב, נוטות למיקוד שליטה פנימי. ואולם דומה שבמקרה של ת' מיקוד השליטה החיצוני הוא קיצוני גם ביחס לבחורה בת החברה המסורתית. לילד שלה, שבאמת זקוק לה, היא לא יכולה לתת דבר, מתוך תחושה שאין לה מה להציע, אלא אם כן המאהב הזין אותה מבחוץ קודם לכן. ללא ספק גם עניין הנישואים המוקדמים שלה אחראי למבנה אישיותה הלא-בשל. טיפול פסיכולוגי מערבי יכוון אותה פנימה, לאותו מקום שהיא בורחת ממנו, ששם היא חושבת שלא תמצא דבר זולת אכזבה וכאב. על כן, אינני בטוח שזה הקו הטיפולי שהייתי בוחר במקרה שלה, לפחות לא בשלב הראשון של ההתערבות הטיפולית. זהו גם כיוון שמנוגד לתרבותה ועל כן סביר להניח שלא יתאים לה. הייתי ממליץ על התערבות זוגית המשתפת גם את הבעל ומביאה בחשבון שתרבותו מצפה ממנו להיות יותר סמכותי עם אשתו מאשר הוא באמת. ייתכן שגם לו יש קשיים שמונעים ממנו להפגין עמדה זו. בעיית הקשר שלהם צריכה אפוא להיפתר במסגרת זוגית שבה האחד יבין איך האחר זקוק לו יותר מאשר במסגרת פיתוח יכולתם האינטרוספקטיבית של בני הזוג. לת' יהיה קל יותר להיענות לצורכי בעלה ולדרישותיו, ולבעלה יהיה קל יותר להתאים את עצמו למה שהוא יבין שאשתו מצפה ממנו, מאשר לכל אחד מהם להיפגש עם עצמו ועם קשייו. הדבר נכון בדרך כלל לזוגות בני החברה המסורתית ועל אחת כמה וכמה במקרה שלנו, שבו ת' מכוונת כולה החוצה ולא פנימה.

112. נכנס בי השטן

היום סיפרה ט' את סיפורה בדמעות. אח של בעלה יצר קשר עם בחורה שנראית כמו סבתא. כולם חשבו כך אבל ט' הייתה היחידה שאמרה זאת בגלוי לאחת הגיסות. הגיסה סיפרה את הדברים למשפחה. לאחר כשנה התחתן אחי בעלה עם אותה בחורה ואז החלו הצרות שלה. זה מפני שאני לא צבועה ואומרת מה שאני חושבת, הסבירה ט'

לכיתה. ההורים של בעלי וכל המשפחה שונאים אותי בגלל זה. כשאני רוצה להשאיר את ילדי אצל הורי בעלי הם אומרים לי להשאיר אותו אצל הורי. הם מפנקים את הכלה וקונים לה הכול ואלו מתייחסים כמו אל כלב.

סטודנטית א': ואיך מגיב לכך בעלך?

ט': אני לא יכולה לדרוש ממנו דבר. הוא תקוע באמצע, ביני ובין משפחתו. חשבנו אפילו לעבור דירה, כל כך אני סובלת. אבל אין לנו כסף.

סטודנטית ב': ומה אומרים הורייך?

ט': הם לא מתערבים. אבי חושב שאם הוא יתערב זה רק יחמיר את המצב. בעצם הוא אף פעם לא התערב לטובתי. גם אבא של בעלי לא מתערב. הוא אדם טוב וחולה. אבל כשאמא של בעלי חולה אני מטפלת בה, מנקה לה את הבית, רוחצת אותה, עושה הכול.

מרצה: נשמע לי מוזר שמצד אחד, היא לא מקבלת אותך ומצד אחר, את עושה בשבילה הכול.

סטודנטית ג': תברכי אותה לשלום כשאת רואה אותה, אבל לא יותר מזה, ותשמרי ממנה מרחק.

ט': זה קשה, כולנו חיים יחד. באותו בניין גרים הורי בעלי ומעליהם האחים של בעלי וגם אנחנו בקומה למעלה וכל הזמן נפגשים.

סטודנטית ד': דווקא זה שאת משרתת את אמא של בעלך נותן לה הרגשה שאת באמת לא בסדר ושאת מנסה לכפר על מעשייך.

סטודנטית ה': אני דווקא חושבת שאת צריכה להמשיך לטפל באם ולעמוד על שלך ותראי שבסוף צדקתך תצא לאור.

ט': כבר לא אכפת לי מה יהיה (בוכה). האחיות של בעלי קראו לי "זונה" ואמרו לי שהן לא יירגעו עד שאני אתגרש מבעלי. אמרו שלא רוצות לראות אותי בבית שלהן וגירשו גם את בעלי. כבר חשבתי על גירושים אבל אבי לא הסכים, הוא חושב שלהתגרש זה נורא. חוץ מזה אני אוהבת את בעלי ואת בני ובתי. אז התנצלתי ואמרתי שאני לא יודעת מה קרה לי ושנכנס בי השטן.

סטודנטית ו': אולי תלכי לדבר עם כלתך והגיסות?

ט': אני לא חושבת שיש סיכוי. פעם דיברתי עם הכלה והיא אמרה לי שאולי אני צודקת ושהיא תמיד נותנת לכל אדם הזדמנות שנייה. אבל שום דבר לא השתנה.

סטודנטית ז': אבל את אשמה שאמרת את זה. מי אומר דבר כזה!?

סטודנטית ח': אני לא מסכימה. הם סתם הופכים אותך לכבשה שחורה דווקא משום שהם יודעים כמה את קשורה אליהם ואוהבת אותם ואיזה לב טוב יש לך. אני מכירה אותה (פונה אל הכיתה). אני יודעת איזה לב טוב יש לט'. את הכול היא תיתן להורים של בעלה.

פרק רביעי: בוגרים

ט': וגם לא סיפרתי לכם איך טיפלתי בגיסתי כשהייתה חולה ואיך אני משחקת עם הילדות שלה ועושה לה בייביסיטר מתי שהיא רק צריכה. אני עושה הכול עם כל הלב. אז גם אמרתי עם כל הלב ולא חשבתי שישתמשו בזה נגדי. האחות השנייה של בעלי גם מספרת עלי שקרים ומקנאת שטיפלתי יפה בילדים של אחותו הגדולה של בעלי.

סטודנטית ט': אולי תלכו לייעוץ?

ט': אז כולם יגידו שאנחנו משוגעים.

סטודנט י': הם הפילו עלייך הכול אפילו שכולם אמרו שהיא נראית כמו סבתא כדי לנקות את עצמם. ההורים של בעלך מעדיפים את אחיו ואת כלתו, בטח בילדים שלהם הם מטפלים יפה.

ט': זה נכון. בעלי מקופח במשפחתו.

סטודנט י"א: אבל אני לא מבין איך קודם היו קשרים טובים בינך ובין הורי בעלך ופתאום הם מאשימים אותך כך בלי לברר. כאילו רק את אמרת. סטודנטית י"ב: לפי דעתי הורייך היו צריכים להתערב כשקראו לך "זונה". אני לא מבינה איך הם לא התערבו. וחוץ מזה, ההתנצלות שלך גרמה להם להרגיש שהם צודקים ואת טעית. חיזקת אותם בהתנצלות שלך.

סטודנטית י"ג: לא מגיע להם מישהי כמוך אז תתנתקי מהם. תשגעי אותם בזה שתיתני להם את ההרגשה שלא אכפת לך מהם. אבל אל תעברי דירה

כי זה יהיה הניצחון שלהם.

סטודנט י"ד: אני חושב שאין מה לעשות, את צריכה להתרחק לטובתך. כבר ניסית הכול.

סטודנטית ט"ו: אני חושבת שאת צריכה לשמור על האישיות שלך והכנות שלך. תחיי אתם בשלום למען בעלך וילדייך ואלוהים לא ישכח לך את זה. תבואי אליהם בעיקר בחגים, כך תשמרי מרחק וזהו.

מרצה: הקשבתי למגוון הרב של ההצעות והיה נדמה לי שלאחר שניסו את כל האפשרויות דעת הרוב הלכה ונטתה לכיוון של היפרדות במטרה שט' תחיה את החיים שלה והתלות שלה בהורי בעלה תפחת ככל האפשר. אני זוכר כמה קשה בחברה המסורתית להיפרד מהמשפחה המורחבת אבל גם אני התרשמתי שאין דרך אחרת. ט' לא יכולה לשנות את האחרים אבל אולי עם הרבה מאמץ היא תוכל לשנות קצת את עצמה ולהתרחק אפילו שנטייתה הטבעית היא להתקרב ולתת. אחרת, נראה לי שט' תמשיך לנסות ולרצות את הורי בעלה ומשפחת בעלה ללא תכלית.

חשבתי על הרשת המשפחתית הדומה לקורי עכביש שעל ט' להיחלץ ממנה. דיברנו על בעלה, שלא יכול לנקוט עמדה ולעזור לה, דיברנו על הוריו ועל הוריה, שמהם לא תצמח הישועה. בדקנו את האפשרות

שתשוחח שוב עם הגיסות והכלה וגם זה לא עזר. דנו באפשרות שתתרחק ממשפחת בעלה או תתקרב אליה, ושוב לא נפתרה הבעיה. ט' כבר הצהירה שהיא מוכנה להתגרש ולהזדהות בכך עם אלו שמתקיפים אותה ורוצים בכך ולא עם האמת שלה. כך בחברה המסורתית, הנישואים מסמלים קשר עם משפחת הבעל לא פחות מאשר עם הבעל עצמו. אם הקשר עם משפחתו עולה על שרטון אי-אפשר לדרוש ממנו שיהיה נאמן לאשתו והדבר מסכן את הקשר הזוגי. לא נותר לי אלא להמליץ לט' שתשוב ותמצא את מקומה הנכון ביחס למשפחת בעלה. היא לא חייבת להתרחק מהם פיזית, אלא עליה לעבור שינוי רגשי ולהגן על עצמה, קצת לפחות, מתוך ניתוק רגשי מתון מהם. מעתה לא כל דבר יקפיץ אותה ויפגע בה. אבל לשם כך על ט' לעשות עבודה פנימית עם עצמה, דבר שמנוגד לתרבות שלה ולא בטוח שמתאים לאופי שלה. ולסיום, חשבתי שעצם הדבר שט' הסתכסה כן בחברתה המסורתית יש בו כדי להעיד על אי-התאמה לתרבות עצמה בה, מה שמראה על בעיה קשה יותר מזו שנראית על פני השטח לאדם מערבי כמוני, שאמון על סכסוכים משפחתיים, אפשרויות גירויים וניתוק מן המשפחה. ואולי מטפל מסורתי סמכותי וטוב היה מזמין את כל בני המשפחה המורחבת לחדר הטיפולים ועוזר להם לשקם את הקשר.

113. על הקשר בין אלימות לפתרון תרגיל בחשבון

היום סיפר לנו י' על מורה למוזיקה בבית-ספרו שמקללת תלמידים ומכה אותם וכולם מפחדים ממנה. היא הכתה גם מורים, והמורות מצדן מתרחקות ממנה. המנהל והמפקח לא רוצים להסתבך איתה ומשום כך אינם עושים כלום בעניינה. לאחרונה הכריחה אותי, מספר י' – הממונה על סידור מערכת השעות בבית-הספר – לסדר את מערכת השעות באופן שיתאים לה כך שתוכל לסיים את העבודה רוב ימות השבוע לפני כל המורים. פניתי אל המפקח והוא הזמין אותה לשיחה. היא סירבה לדון אתו בנושא. י' מספר שיש לה בעיות משפחתיות ושהוא לא עשה מכל מעלליה עניין משום שהוא מרחם עליה ומצווה מאלוהים לסלוח. עכשיו י' שואל אותנו מה יש לעשות לדעתנו בעניין המורה הזאת.

סטודנטית א': היא נשואה? בת כמה היא?

י': היא לא נשואה, והיא בת כשלושים וחמש.

סטודנטית ב': כמה ותק יש לה?

י': אני לא יודע אבל היא מורה ותיקה. והסיפור כבר נמשך הרבה זמן.

סטודנטית ג': ועד ההורים צריך לדבר איתה.

סטודנטית ד': ניסיתם לדבר איתה כשהיא רגועה?

י': כל הזמן מנסים לדבר איתה. גם כשהיא רגועה.

סטודנטית ד': אני חושבת שאין טעם להתעמת אִתָּה.
סטודנט ה': אתם מפחדים מהחמולה שלה?
י': יש לה חמולה מאוד גדולה בכפר ואף אחד לא רוצה להסתבך.
סטודנטית ו': המנהל צריך להעביר אותה בהעברה יזומה לבית־ספר אחר.
סטודנטית ז': אתם רוצים להעביר את הצרה למישהו אחר.
י': כן, אני אגיד לכם את האמת, אם מישהו אחר יוכל לפתור את הבעיה זה יהיה טוב. אני אספר לכם מקרה שקרה אִתָּה. פעם כשהשגיחה על תלמידים בזמן בחינה היא הכתה קשות את אחד התלמידים שהפריע לטענתה במהלך הבחינה. לדעת משגיחה אחרת שנכחה במקום ונבהלה לא היה מקום להתנהגות הזאת. היא סיפרה שהתנהגותו של התלמיד לא הייתה חריגה במיוחד. התלמיד יצא מהכיתה כשהוא בוכה, מבוהל וכעוס ולא רצה לדבר אתי. הפניתי אותו אל המנהל. המורה הזמנה להנהלת המחוז אבל לא הופיעה. לאחרונה נודע לי שהזמינו אותה לבירור במשרד החינוך בירושלים.
מרצה: לא נראה שאתם מרחמים עליה וסולחים לה בשם אלוהים, אלא נראה שאתם מפחדים ממנה. כשמישהו מכה מישהו אחר, בפרט אם מורה מכה תלמיד – יש לערב את המשטרה. לא ברור לי למה אתם נרתעים מלפנות אל המשטרה וסובלים התנהגות כזאת שנים. הנזק הוא בראש ובראשונה לתלמידים. הם מושפלים, הם מאוימים, הם רואים שהאלימות משתלמת וכולם מפחדים מהאדם האלים. גם המורים לומדים שבאלימות אפשר להשיג דברים. הפחד מצמצם את האישיות וודאי יש עוד נושאים בחייכם שבהם הפחד שולט. כאילו אתם לא ממש מאמינים בחוק וסדר.
י': אני אגיד לכם את האמת. צוות הנהלת בית־הספר, שאני אחד מהם, אנחנו פשוט פחדנים. לא היינו צריכים לחכות עד היום ולסבול כל השנים את ההתנהגות של המורה הזאת. בפעם הראשונה שהרימה יד היינו צריכים לפנות אל המשטרה. אין שום תירוץ בעולם לאלימות כזאת בבית־הספר. אני עצמי הייתי צריך לדווח למשטרה ולהשתחרר מהמנטליות של "למה אני צריך לעשות את זה, שההורים יעשו את זה!?" הנהלת בית־הספר חיכתה שמישהו אחר יפליל אותה בזמן שאנחנו עצמנו האחראים.
מרצה: אני מעריך מאוד את הכנות של י', שמודה שהפחד היה עד עתה השיקול המרכזי בהתייחסות אל המורה הזאת. פחד הוא רגש הממוקד באחר, רגש שרווח יותר בחברות מסורתיות, ועל כן אני לא מתפלא שתחושה זו הניעה את רובכם בבית־הספר, מורים כתלמידים. אבל אני רוצה להתייחס לעוד משהו שכבר פגשנו כמה פעמים. כשבחברה מסורתית מישהו מתנהג באופן חריג, תהיה זו אלימות, מחלת נפש או

חריגות מכל סוג אחר, החברה לעתים קרובות נוטה להתאים את עצמה לחריג במקום להציב לו גבולות של חוק וסדר. גם הדבר הזה נובע מתוך עמדה של מיקוד שליטה חיצוני ולא פנימי המקובלת בחברה המסורתית. התאמה זו טובה עד גבול מסוים. למשל, הטיפול במוגבלים למיניהם בחברה המסורתית הוא יוצא דופן באיכותו הטובה, משום שתחושות הרחמים, הממוקדות באחר, באות לידי ביטוי בחברה המסורתית. ואולם כשיש צורך לעשות סדר ולהציב גבולות ברורים לטובת כולם, במקרים אלו לא האמת הפנימית של השותפים לאירוע היא הקובעת אלא "התחשבות" הנובעת מקושי לדבוק באמת אל מול האיום. המחיר על "הקבלה" הזאת של החריג הוא גבוה ומשרת את האמרה "איש הישר בעיניו יעשה".

מעבר לכך, חוק וסדר הם נציגים שקיימים בפתרון של כל תרגיל בחשבון. ההתנהגות הזאת פוגעת ביכולתם של התלמידים להפנים חוקים אלו וגם ביכולתם לסמוך על עצמם, תנאי הכרחי לכל התקדמות בלימודים.

114. המפגש עם העולם המודרני

מ' ביקשה להיפגש ולשוחח אתי על המקרה שלה באופן אישי. ישבנו בקפטריה ההומה סטודנטים ושוחחנו. היא סיפרה לי על קרוב משפחה שלה, ר', שהושעה מעבודתו למשך כשנתיים משום שהכה תלמיד שהפריע לו. הוא מורה מוכשר, ותיק ובעל ניסיון, מספרת מ', אבל התלמיד שיגע אותו. ר' ביקש ממנו להפסיק להפריע והתלמיד המשיך בשלו. ר' ביקש ממנו לצאת החוצה והתלמיד סירב. הוא ניסה להוציא אותו בכוח. ואז החל התלמיד לדבר אליו בצורה לא מכובדת ולקלל אותו. המורה השיב לו באותו מטבע והם החלו להכות זה את זה. התלמידים הפרידו ביניהם והגיעו גם מורים ושלחו את המורה לחדר אחד ואת התלמיד לחדר אחר. התלמיד התלונן במשטרה ור' נשפט, הורשע והורחק מהוראה למשך כשנתיים. הוא ישב בבית שנה שלמה ולבסוף החזירו אותו להוראה אבל על תנאי. הוא הפסיד המון כסף, כסף שנזקק לו כדי לבנות בית. מאז המקרה הוא אדם שונה. יושב בשקט, לא מדבר, ורואים שיש לו פחד בפנים וגם כעס. הוא בחור רגיש ולא יכול לסבול שהכבוד שלו נרמס, במיוחד לפני כל הכיתה. מבחינתו הדרך היחידה לנקום ולהחזיר את כבודו הייתה להכות את הילד. זאת לא הפעם הראשונה שזה קורה לו. בעבר קרו עוד מקרים שהוא הכה תלמידים. ההורים שלהם ניגשו אל ההורים של ר', שהם ביחסים טובים אִתָּם, ופתרו ביניהם את הבעיה בלי להתלונן במשטרה. זה האופי של ר', עצבני כזה. בכיתה הוא דורש שקט מוחלט כשהוא מדבר, וגם בבית כשהוא מדבר אסור להפריע לו עד שהוא מסיים. ר' הוא קרוב משפחה שלי, אומרת מ', ואני רוצה לעזור לו. הוא נעשה מורה אדיש

פרק רביעי: בוגרים

וכאילו לא אכפת לו מה קורה. כשפונים אליו בבית הוא מגיב בעצבנות ונראה מדוכא. אני מפחדת שזה יקרה לו שוב ואני לא יודעת מה עושים במקרים כאלו.

מרצה: בשום מקרה אסור למורה להכות תלמיד. ר' חייב למצוא לעצמו דרכים להרגיע את עצמו ברגע שהוא מרגיש שהוא לא יכול יותר ועומד להתפרץ. שייספור עד עשר, שיצא מהכיתה, שילך לדבר עם היועצת החינוכית או המנהל. הוא צריך לסמן לעצמו מין נורות אדומות שאם הן נדלקות הוא יודע מה אסור לו לעשות. אלו טכניקות טיפוליות שמתרגלים בהם אנשים בעלי נטייה לאלימות. תמיד יש ילדים בעייתיים בכיתה גדולה והמורה חייב להיות מסוגל להתאפק. לאחר מכן אפשר לדון בבעיה בשיקול דעת עם צוות בית-הספר ועם הורי התלמיד. הייתי ממליץ לר' לפנות לסדנה לפיתוח שליטה עצמית.

מ': אני מפחדת שזה יקרה לו שוב.

מרצה: אם ר' מרגיש שהוא לא יכול להתאפק ייתכן שכדאי שיפנה למקצוע אחר.

מ': בקרוב גם אני אהיה מורה ואני מפחדת שיקרה גם לי משהו כזה. שתלמיד מופרע יפגע בכבודי ויגרום לי לאבד שליטה.

מרצה: ר' הוא אמנם קרוב משפחה שלך אבל זה לא אומר שמה שקרה לו יקרה גם לך. אל תשכחי שלר' יש האופי הייחודי לו ואת ודאי מכירה מורים רבים שזה לא קרה להם.

הבנתי שמ' מזדהה עם ר' בהיותו בן משפחה ועל כן היא חוששת שגורלה יהיה כגורלו. במקרים אחרים, כשאחד מבני המשפחה נכשל בלימודים, אחיו עשויים לחוש שאין להם סיכוי להצליח משום שהם מאותה המשפחה ועל כן הם חולקים גורל אחד.

בחברה המסורתית למורים יש פחות מעצורים מופנמים הנוגעים להכאת תלמידים מאשר בחברה המודרנית. ר' גדל עם הורים ומורים שקרוב לוודאי הכו אותו והוא אפילו לא חשב שיש לו אל מי לפנות. בשנים האחרונות, עם חדירת ערכים מודרניים לחברות מסורתיות, מוצאים את עצמם הרבה הורים ומורים מסורתיים במצב לא קל. הם מרגישים שלוקחים להם את כלי ההתמודדות שלהם בזמן שעדיין אין להם כלים חדשים. קשה להורים ולמורים האלה לשאת את עצם הדבר שהילד פגע בכבודם מבלי לפנות לאלימות. לעניות דעתי, בכל מקום שנדרשות התאמות תרבויות כאלו כדאי לסמכויות למתן את העונשים הניתנים לבני התרבות המסורתית שלא עומדים בנורמות של בני התרבות המערבית-המודרנית. אין לצפות מהם שינהגו באופן מוחלט על פי נורמות מודרניות משום שציפייה כזאת אינה מציאותית ואף אינה צודקת.

115. חיילי משחק במגרשם של אחרים

עבדתי במלצרות בבית־קפה באופן קבוע ולאורך זמן, מספרת ע', כדי לממן את לימודי. הייתי חברה טובה של אשתו של בעל בית־הקפה. אבל פתאום היא החלה לדבר אלי לא יפה ליד לקוחות ולהשפיל אותי לידם. אני חושבת שהיא קינאה בי משום שהתארסתי ואני לומדת והיא התחתנה עם בעל בית־הקפה, שהוא מבוגר ממנה בהרבה שנים. פעם אחת עניתי לה באותו האופן, ואז בעל בית־הקפה אמר לי ללכת ושהוא לא רוצה לראות אותי יותר שם. אבל הוא נשאר חייב לי משכורת של חודש ופיצויים משום שעבדתי אצלו יותר משנה. התקשרתי כמה פעמים אבל הוא טרק את השפופרת. הוא בן אדם קשה ואני מפחדת ממנו, ראיתי פעם איך הרביץ למישהו. רציתי להגיש תלונה נגדו בבית־הדין לעבודה אבל אבא שלי לא מסכים. הוא לא רוצה בעיות עם אנשים ובמיוחד שהאיש הזה הוא מהכפר שלנו. ובלי אישורו של אבי אני לא יכולה לעשות כלום. עכשיו ע' שואלת אותנו מה היא יכולה לעשות כדי לקבל את הכסף שמגיע לה.

סטודנטית א': תלכי ותדברי אתו פנים אל פנים.

ע': אני פוחדת ללכת אליו, פוחדת שיגיד שאני נודניקית ובאתי להתחנן כדי שיחזיר אותי לעבודה.

סטודנטית ב': תגידי שבאת לקחת את הכסף שהוא חייב לך.

ע': אני מפחדת ממנו. לא אכפת לו מאף אחד. הוא לא ייתן לי את הכסף.

סטודנטית ג': תשאלי את אביך למה הוא לא מסכים שתגישי תלונה בבית־הדין לעבודה.

ע': אבא שלי הוא לא הטיפוס של תלונות.

סטודנטית ד': נראה לי שאבא שלך מתבייש. אבל הצד השני צריך להתבייש ולא אתם. תגידי לאביך שידבר אתו.

ע': אבי רק מבטיח ולא מקיים אף פעם.

סטודנטית ה': תקשרי אליו ותקליטי אותו ותפני עם הקלטת למשטרה.

סטודנטית ו': אשתו יכולה לפתור לך את הבעיה.

ע': גם היא מפחדת ממנו. ובכלל, בגללה עזבתי את העבודה. איך את רוצה שהיא תעמוד עכשיו לצדי? קצת היגיון אין לך.

סטודנטית ז': אם אבא שלך לא רוצה שתתלונני שהוא ישלם לך.

סטודנטית ח': הכי טוב זה לא לפחד וללכת לדבר אתו במשרד.

ע': זה לא ילך. אמרתי לכם מה הוא יגיד.

מרצה: מציעים לך הרבה הצעות ולכל הצעה את אומרת "לא". את עסוקה במה שהוא יגיד לך ולא במה שאת תגידי לו. את נותנת לנו את התשובות שלו כאילו את זה הוא. ואת לא מציעה שום הצעה משלך, רק מקשיבה ומחייכת בפסיביות. אני מתרשם שאת אמנם כאילו שואלת אותנו אבל את לא באמת מתכוונת לעשות משהו בנידון. את מרגישה חוסר־אונים עמוק. תראי איך הסטודנטים לא־ט־לאט מפסיקים להציע

לך הצעות משום שאת פוסלת כל הצעה.

ע': מה אתה היית עושה במקומי?

מרצה: אני חושב שלא הייתי מוותר. הייתי פונה אל בית־הדין לעבודה. אם היה מאיים עלי הייתי פונה אל המשטרה ואולי אל נציבות מס הכנסה משום שלא נתן לי תלוש משכורת. הייתי מזהיר אותו שזה מה שאני מתכוון לעשות. אני מאמין שבסוף זה היה עובד. במקרה זה, אני גם לא הייתי שומע בקול אבי.

סטודנטית י': תתקשרי אליו ותדברי בביטחון ותפחידי אותו.

מרצה: מי מאמין שע' תתקשר אליו כדי לקבל את כספה?

איש לא מרים את ידו.

ע': אני כן אשמע בקולכם ואגיש נגדו תלונה.

מרצה: בשיחה זו ע' ייצגה יותר את בעל בית־הקפה מאשר את עצמה וסיימה בכך שהיא תשמע בקולנו אבל לא שמענו את הקול שלה. ע', את מוסיפה ואומרת שבלי אישורו של אביך לא תעשי כלום ועם זאת את אומרת שהוא מבטיח ולא מקיים. בעבר קראנו למה שאת עושה מיקוד שליטה חיצוני, שהוא מנוגד למיקוד שליטה פנימי. כלומר, אחרים הם אלה שקובעים את התנהגותך והרגשתך ולא את עצמך. ובכל זאת הצגת לנו את המקרה הזה משום שמהו מציק לך, ובצדק. האמת שלך שפשוט מגיע לך תשלום שעבדת בעבורו אינה עובדה חזקה דיה מבחינתך כדי שתילחמי על צדקתך. האמת שלך נמחקת מהר בשם כל מיני דמויות חיצוניות מפחידות כבעל בית־הקפה או אביך ומתוך הרגשה שלא באמת יש אל מי לפנות. האמת שלך גם בעינייך אין לה ערך רב. אני רוצה להציע לכולכם, וכבר ראינו מספיק מקרים דומים למקרה של ע' כדי לומר זאת בבירור, שלאמת שלכם יש ערך רב. האמת הפנימית שלכם היא שמגנה עליכם בפני היותכם חיילי משחק במגרשם של אחרים. האמת הפנימית שלכם היא גם זו שתאפשר לכם או תמנע מכם להשיג הישגים בחיים.

116. לב זהב ומה שמאחוריו

היום סיפרה לנו ל' על מקרה שקרה לה באוניברסיטה. עבדתי ולמדתי ולא היה לי קל, היא מספרת, אבל הייתי בחורה טובה ותלמידה מצטיינת, יושבת תמיד בשורה הראשונה, מקשיבה וכותבת כל דבר. יום אחד נכנסה בחורה. היא שוחחה וצחקה אתי וביקשה להיות חברה שלי. הסכמתי. ואז התחלתי להרגיש שהיא מתקשרת אלי רק כשהיא רוצה משהו. כשרצתה שאסביר לה את החומר הסברתי לה הכול. יום אחד הגשתי עבודה וקיבלתי עליה ציון 86. הבחורה ביקשה שאתן לה את העבודה להביט בה. היא העתיקה את עבודתי ותיקנה על פי הערות המרצה וקיבלה ציון 97. שאלתי אותה איך ייתכן

שהיא העתיקה ממני וקיבלה ציון גבוה משלי. הבחורה השיבה שהיא לא העתיקה. אולי היא השיבה כך, מספרת ל', משום שהמרצה נכח במקום ולא היה לה נעים. בכל אופן, היא ראתה שאני כועסת עליה ורצתה לדבר אתי אבל אני כבר לא רציתי לדבר אֶתה. המקרה אירע לפני שלוש שנים ומאז אני לא יכולה לשכוח ולא לסלוח לה. עכשיו ל' שואלת אותנו: "למה היא שיקרה לי ככה?"

סטודנטית א': למה את שומרת את זה עד עכשיו?

ל': לא יודעת.

סטודנטית ב': אם אתן חברות טובות, למה לא לעזור לה?

ל': משום שהיא מתקשרת רק כשהיא צריכה משהו.

סטודנטית ג': היית עושה אֶתה עבודה בזוגות. כך היית עוזרת לה.

עכשיו סטודנטים רבים סיפרו שהם נותנים להעתיק, מוסיפים שמות לעבודות ולא עושים מזה עניין ולא נפגעים.

סטודנטית ד': אני מכירה את ל'. יש לה לב טוב והיא מאוד אוהבת לעזור. אולי נפגעת כי היא שיקרה לך בעיניים.

ל': כן, במקום לומר לי תודה היא שיקרה לי בעיניים.

מרצה: איך הייתם מרגישים אם מישהו היה משקר לכם בעיניים?

סטודנטית ה': הייתי חונקת אותו.

סטודנטית ו': את אשמה משום שאם באותו הרגע היית עומדת על שלך...

ל': כן, אז לא הייתי סוחבת את הפגיעה שלוש שנים.

מרצה: איך את במקומות אחרים, בעבודה, בבית?

ל': זה האופי שלי. בעבודה אם מישהו רוצה שאחליף אותו לעולם לא

אסרב, בעוד חברותי אין להן בעיה לסרב או שהן אומרות שהן צריכות

לחשוב על זה. גם בבית אני כזאת, אחראית ועושה הכול בשביל כולם.

סטודנטית ז': תמיד ידעתי שיש לך לב זהב אבל לא ידעתי שבפנים את מרגישה כל כך מנוצלת.

הבטתי בל', שהיא תמיד נחמדה ומחייכת, ולראשונה הבנתי את המחיר שהיא משלמת על הנחמדות הזאת. שאלתי את הסטודנטים (רובם הגדול סטודנטיות) מי חש שקשה לו לסרב גם כשהוא יודע שהוא צריך לסרב. לפחות חצי מהסטודנטיות הרימו את ידן. שוחחנו על רגשי האשמה שהן נושאות אֶתן מילדותן בכל פעם שהן מסרבות ולא מסכימות עם האחר. אמרתי שהעלבון שנעלבה ל' מאתה בחורה כל כך קשה משום שהוא מבטא הצטברות של תחושותיה של ל' משנים רבות. עכשיו אמרה לנו ל' שהיא חייבת ללמוד לומר "לא" משום שאחרת היא נשארת מלאת כעס ורצון לנקמה ומשלמת מחיר יקר על אייכולתה לומר "לא". ועם זאת, כשהיא כבר מצליחה לומר "לא" היא מיד רצה לתקן את הנזק שעשתה.

בחברה המסורתית לעתים קרובות מחנכים בנות להיות ילדות טובות ונשים צייתניות

פרק רביעי: בוגרים

ולא להפגין רצון עצמאי משלהן. כך ל' תמיד נותנת, תמיד דואגת ועוזרת לכולם. ל' עושה את המצופה ממנה אך בפנים היא חשה כאב וניצול, אולי אף יותר מבנות חברתה האחרות. ואולם ציפייה אחת יש לה, שלפחות יכירו בערך של מה שהיא נתנה ויודו לה. כשלא כך קורה מה שאצל האחר היה יכול להתפרש כפגיעה קלה שנשכחת במהרה אצל ל' הוא נוגע באותן רגישויות ותחושות ניצול מימים ימימה. ואז הפגיעה קשה מנשוא וקשה לה לשכוח ולסלות. ל' עזרה לבחורה וזו קיבלה ציון גבוה משלה ובמקום יהודות לה היא הכחישה את עזרתה, מעשה מעליב ללא ספק. אבל להסתובב שלוש שנים עם הזיכרון, זה המס של' משלמת על ניסיונה להיות יותר טובה ונחמדה מכפי שהיא באמת מרגישה. אני חושב שברגע של' תוכל להיות אסרטיבית ולומר "לא" תהיה זו התקדמות מבחינתה. ואז היא גם תהיה פגיעה פחות.

117. האם לספר לה שבעלה בוגד בה?

אני מכירה בחורה נחמדה, יפה ואדיבה מהכפר שלי, סיפרה לנו ה'. היא התחתנה לפני כמה שנים עם בחור נהדר שמתפרנס היטב ויש להם בית גדול. היו להם חיים יפים, בייחוד לאחר שילדה את בתה. פעם שמעתי מאנשים שבעלה נמצא בקשר עם מישהי אחרת. לא האמנתי לסיפורים האלה משום שראיתי כמה הוא אוהב ומכבד את אשתו ואת בתו. עד שיום אחד ראיתי אותו במו עיני עם אישה אחרת, בסיטואציה שלא משתמעת לשתי פנים. ואחר כך ראיתי אותו עוד. אין לי ספק שהוא בוגד באשתו וקשה לי מאוד לראות אותה כל כך תמימה ולא יודעת שבעלה בוגד בה. לא דיברתי על כך עם איש ואני רוצה לשאול אתכם אם לספר לה או לא. אני מפחדת שאם אגיד לה יהיו לה בעיות עם בעלה ואולי היא תתגרש ממנו ואם לא אגיד לה היא תכעס עלי שלא אמרתי לה. מה לעשות?

סטודנטית א': באיזו מידה אתן חברות?

ה': לא ממש קרובות אבל מכירות אחת את השנייה.

סטודנטית ב': האם היא לא שמעה מאחרים על הבגידה?

ה': אני חושבת שלא.

סטודנטית ג': לא ראית שינוי בקשר שלה עם בעלה?

ה': לא ראיתי שינוי.

סטודנטית ד': לדעתי יותר טוב שהיא תדע את זה ממישהו אחר. למה לך לגרום בעיות למשפחה שלך?

סטודנטית ה': גם אני חושבת שאם תספרי לה היא תיפגע. אם היא אישה חכמה היא תדע את זה לבד.

סטודנטית ו': אני הייתי מתקשרת ומספרת לה הכול משום שהיא צריכה להתגרש ממנו.

ה': זה מה שרציתי מיד לעשות. אבל עצרתי את עצמי.

סטודנטית ז': תלכי לבקר אותה ותדברי אתה אישה אל אישה. תספרי לה

סיפור כאילו על אישה אחרת ואם היא חכמה היא תבין.
סטודנטית ח': לפי הדת אם את רואה בגידה את צריכה לשמור בלב ואלוהים גדול.

סטודנטית ט': אני חושבת שהוא צריך לשלם על בגידתו.
סטודנטית י': אם את תגידי לה אולי היא לא תאמין לך ואת תצאי שקרנית.
סטודנטית י"א: תתקשרי ותדברי אֶתה באופן כללי ותבררי אם היא יודעת משהו על מה שקורה.

סטודנטית י"ב: תתקשרי אליה בטלפון ואל תזדהי. תגידי לה שיש "ריח" של בגידה.

סטודנט י"ג: אני חושב שה' לא צריכה להתקשר משום שזה לא עניינה.
סטודנט י"ד: גם אני חושב כך.

מרצה: מעניין שהבנים חושבים שלא צריך להתקשר. הבנות ובמיוחד ה' מזדהות יותר עם הסבל של האישה. הבנים אולי מבינים גם את הבחור. אני רוצה לשאול משהו את הבנות. אילו בגדו בכך הייתן רוצות לדעת זאת?

כשליש מהסטודנטיות אמרו שאילו בגדו בהן הן לא היו רוצות שיספרו להן. שני שלישי אמרו שהיו רוצות לדעת.

מרצה: מעניין שאתן חושבות רק על האם ולא על אפשרות פירוק המשפחה ועל הילדה.

סטודנטית י"ד: אז מה, שתסלח לו?

סטודנטית ט': לכן אני לא הייתי רוצה לדעת.

מרצה: מי חושב שה' צריכה לספר לבחורה?

מעט הרימו את ידיהם.

מרצה: איפה את, ה', בכל הדיון הזה?

ה': מאוד קשה וכואב לי לראות אותה כל כך תמימה ואני מבינה שאני מזדהה אֶתה. אבל בעקבות הדיון בכיתה החלטתי לא להגיד לה ולא להתערב משום שאם אתערב אני עלולה לגרום בעיות לי וגם לה. אני רוצה להגיד לה אבל מי אמר שהיא רוצה שאני אגיד לה?

מרצה: במיוחד מעניין המספר הרב יחסית של נשים שאמרו שאילו בגדו בהן הן לא היו רוצות לדעת. נדמה לי, ואולי אני טועה, שבחברה מערבית הרוב הגדול של הנשים היו רוצות לדעת אם הבעל בוגד בהן. זה קשור לתפיסה המסורתית שהאמת הפנימית חשובה פחות מהקשר. כלומר, שני אנשים יכולים להחליט על אמת משלהם ולהסכים לה גם אם היא איננה נכונה. מן הסכם כזה בקריצת עין שמטרתו שמירה על יחסים טובים ובמקרה הזה שמירה על אחדות המשפחה. כמו שיש דברים שלא מדברים עליהם אף על פי שכולם יודעים אותם. דוגמה אחרת

היא משפט ששמעתי פעמים רבות בקרב בני החברה המסורתית: "לא סיפרתי לאמי את האמת משום שלא רציתי להדאיג אותה" וכו'. בחברה מערבית מודרנית האמת היא כמעט ערך עליון העומד בפני עצמו. אתן אומרת שלדידכן הקשר חשוב לא פחות. אתן גם אומרות שקבוצה יכולה להחליט על "אמת" משלה שנוחה ומתאימה לה ולהסכים ל"אמת" זו גם אם אין בה שמץ של אמת רק כדי לשמור על הרמוניה ולא להיכנס לעימותים. בעמדה זו שמוותרת על הצדק לטובת החוכמה אין ספק שיש חוכמת חיים לא מבוטלת אבל יש לה גם מחירים לא מבוטלים. המחיר הגדול ביותר הוא אובדן ערך האמת, ערך בעל מיקוד שליטה פנימי האחראי על התפתחות היצירתיות, המדע והדמוקרטיה.

118. הייתי יורה בו

היום סיפרה לנו ו' על זעם שמלווה אותה זמן רב. לפני כשנתיים למדה ו' באוניברסיטה קורס באנגלית, והמרצה הטיל על הסטודנטים לכתוב עבודה בזוגות. ו' חיפשה בן זוג ולא מצאה עד שלבסוף נאמר לה שלסטודנט אחד ששמו ב' אין בן זוג. היא מעולם לא דיברה אתו בעבר, וכששאלה וחקרה על אודותיו סיפרו לה בין השאר שהוא גרוש ואב לשתי בנות. בחור גבוה ורזה מאוד, כזה שאם יקבל סטירה יתמוטט, היא סיפרה לנו. הם סיכמו שהוא יגיש את העבודה בשם שניהם.

כשניגשה ו' אל לוח הציונים ראתה בצמוד לשמה את ההערה "לא הגיש עבודה" ופרצה בבכי. זה היה הקורס האחרון שלה לתואר והיא נכשלה בו. היא הלכה לשוחח עם המרצה, וזה אמר לה שב' ביטל את השתתפותו בקורס וסירב לתת לה הזדמנות נוספת. התברר לה שב' החליט לעזוב את הלימודים. היא החלה להתקשר אליו אך הוא לא ענה. בעלה התגייס לעזור לה. הוא התקשר אל ב' והשאיר הודעה שזה ח' מהעבודה. למחרת חזר אליו ב'.

ב': שלום ח', זה ב', התקשרת אלי אתמול.

בעל: שלום ב', זה בעלה של ו'. למה לא נתת לה את העבודה ולא הגשת אותה?

ב': מה אתה אומר? אני עשיתי טובה לו' שכתבתי את שמה על העבודה משום שהיא לא עשתה כלום. אבל בסוף ביטלתי את הקורס.

בעל: אז תביא לו' את העבודה או שאני לא יודע מה יקרה לך.

ב': מה, אתה מאיים עלי?

בעל: אני מאיים ומקיים, תיזהר!

ב': טוב, אני אתקשר אליה ביום ראשון ואתן לה את העבודה.

ב' לא התקשר ונעלם. מאז מחפשת אותו ו' כדי לנקום בו. היא עולה לאוניברסיטה לחפש אותו, אך הוא איננו. את לימודיה באוניברסיטה סיימה מזמן אבל זה שנתיים שב' לא יוצא לה מהראש והיא מלאת רצון לנקמה. עכשיו שואלת אותנו ו' איך היא

יכולה למצוא את ב' ולנקום בו או לחלופין היא חושבת שאולי עליה להשתנות ולשכוח את ב' משום שהיא יודעת שהיא בדרך כלל עצבנית ונקמנית.

סטודנטית א': במה מתבטאת הנקמנות שלך?

ו': אם מישוהו נותן לי סטירה אני נותנת לו שתיים.

סטודנטית ב': אם תחפשי מספיק זמן בסוף תמצאי אותו.

סטודנטית ג': את יודעת מה הכתובת שלו?

ו': לא, רק את השם הפרטי ומספר הטלפון.

סטודנט ד': למה בעלך איים ולא קיים?

סטודנטית ה': אם המרצה האמין לך למה לא נתן לך עוד הזדמנות?

סטודנטית ו': למה אין לך העתק מהעבודה?

סטודנטית ז': אל תחפשי אותו. הזמן יעשה את שלו ותשכחי אותו.

מרצה: מעניין שלא חשבת שאת פשוט יכולה לפנות אל המזכירות ולקבל את שם משפחתו ואת כתובתו. יש לך מן תחושת חוסר-אונים גדולה שאין אל מי לפנות ואין עם מי לדבר ומכאן אולי עולה הרצון לנקמה. איזו מן ילדה היית בבית?

ו': אני בת יחידה ובבית אני מקבלת את כל מה שאני רוצה.

מרצה: ואז את יוצאת לעולם ולא מקבלת את כל מה שאת רוצה. את נפגעת ומשלמת מחיר יקר, שנתיים ללכת עם רצון לנקום...

ו': כן, הייתי יורה בו.

מרצה: את באמת מאוד נפגעת ממנו ולא יכולה לשכוח ולסלות. האם קורים לך עוד מקרים כאלו בחיים?

ו': כן, זה קורה לי בעוד דברים.

מרצה: את יכולה לתת לנו דוגמה?

ו': (חושבת) לא עולה לי עכשיו.

מרצה: במקום לפתור בעצמך את הבעיה בעזרת בירור במזכירות, התגברות על העלבון, כתיבה מיידית של עבודה חדשה וכו' את שקועה בב' וברצון לנקום. את לא ממוקדת בעצמך אלא באחר ומצפה שהנקמה תרגיע אותך.

ו': כן, תודה. אני מתחילה להבין. עזרתם לי להבין את המחיר שאני משלמת על הרצון שלי לנקום.

מרצה: רגש הנקמה הוא רגש הממוקד באחר ולא בעצמי, ועל כן הוא רווח יותר בחברות מסורתיות. בחברה מודרנית, כשאדם חש את עצמו נפרד, הוא מנסה פחות להשפיע על האחר בדרכים מניפולטיביות, כולל נקמה. אם אדם נפגע מן האחר הוא עשוי להתרחק מהפוגע או לחפש את הצדק בעזרת חוקי המקום וכו'. אבל הרצון לנקמה הוא אותה תחושה שאתה יכול לבטל את מה שקרה לך או להקל על עצמך בעזרת

פרק רביעי: בוגרים

הפגיעה באחר. אינדיבידואלים, המרוכזים בעצמם, נוטים פחות לחוש שמה שקורה לאחר רלבנטי להם ועל כן פחות ייטו לחפש נקמה.

119. כשמבינים זה כבר לא מאלוהים

היום סיפרה לנו ס' על חברה טובה שלה. יותר משמונה שנים היינו חברות ועד היום אין לי קשר דומה לקשר שהיה לי אֶתה. היא הייתה כמו אחותי. בכיתה ישבנו יחד, ביקרנו זו אצל זו והכנו שיעורים יחד. לאחר שסיימנו את הלימודים המשיך הקשר שלנו להיות הדוק אף על פי שכל אחת למדה במכללה אחרת ולכל אחת מאתנו היו חברות חדשות ועולם חדש. דיברנו הרבה בטלפון ונפגשנו כל פרק זמן. בתקופה הזאת התארסתי ונוצר ביני ובין ארוסי קשר חזק מאוד. הקשר החזק עם חברתי נמשך, אבל היא מצדה דאגה וסיפרה לי שהיא חוששת שהקשר שלנו יינתק, במיוחד לאחר נישואי, כשהיו לי חיים חדשים.

עבר זמן והכול היה בסדר, ואז הגיע יום הולדתה של חברתי. בימי ההולדת של כל אחת מאתנו היינו רגילות להתקשר ולברך זו את זו. אבל ביום ההולדת הוא מת בן דודה של חברתי. התלבטתי אם להתקשר אליה, ואמי הציעה שאמתין יומיים־שלושה. באותו היום צלצל הטלפון, ועל הקו הייתה חברתי, כולה כועסת וזועמת.

חברה: ס', תודה רבה שהתקשרת אלי ואמרת לי יום הולדת שמח, חברות לא שוכחות...

ס': אבל לא יפה להתקשר אלייך ביום שבו מת בן הדוד שלך.

חברה: מספיק, תשתקי, את וכל התירוצים שלך.

החברה ניתקה את השיחה. ניסיתי להתקשר אליה, ניסיתי אולי ארבעים פעם באותו שבוע אך היא לא ענתה. לאחר כמה ימים ראיתי אותה ברחוב אבל היא התרחקה ממני ולא אמרה שלום. אחר כך נפגשנו בעוד מקומות. בכל הפגישות היא התרחקה ממני והתנהגה כאילו היא לא מכירה אותי. החלטתי לנתק את הקשר אֶתה משום שבחורות בוגרות לא מתנהגות כך.

לאחר שנתיים באה ההפתעה. היא התקשרה ובירכה אותי להולדת בני הבכור. מאז היא מנסה לחדש את הקשר ושולחת לי ברכות בחגים ובימי הולדת. אני בקונפליקט, מספרת לנו ס' ושואלת אותנו מה אנו מציעים לה לעשות. מצד אחד, היא אומרת, כבר החלטתי לנתק את הקשר משום שהיא ממש גרמה לי נזק נפשי ופגעה בי מאוד. מצד שני, אני מרחמת עליה משום שאני מכירה אותה טוב מכל אדם ואני יודעת כמה היא רגישה וצריכה חברה כמוני ושעד היום היא לא מצאה חברה קרובה כמו שהיינו.

סטודנטית א': האם היה לחברה חבר בזמן שהתנתקה ממך?

ס': לא.

סטודנטית ב': אז היא מאוד נפגעה ממך. אם היית הולכת לבקר אותה ביום שמת בן דודה זה לא היה קורה.

סטודנטית ג': חשוב לתת לחברה הזדמנות שנייה ולשמור על קשר.

סטודנטית ד': חברתך רצתה שתהיי אֶתה ביום שמת בן הדוד שלה – חבר בצרה ובמוות הוא חבר אמתי.

סטודנטית ה': היית צריכה ללכת אליה הביתה ולדבר אֶתה. ואז אילו עדיין סירבה היית רשאית לנתק את הקשר אֶתה.

מרצה: מעניין שחברות טובות כל כך יכולות פתאום לנתק את הקשר בגלל איזה חוסר־הבנה של שיחת טלפון וכל העבר נשכח כלא היה. לפי מה שאתן מספרות אתן חיות בעולם שבו אי־אפשר לסמוך על חברויות וקשרים. פתאום יכול לקרות משהו שלא ברור כלל מהו ולהרוס את הכול. ההצעות שלכן לס' גם הן לא עודדו אותה להבין מה קרה באמת, אלא לנתק את הקשר עם החברה או לתת לה הזדמנות נוספת, אם היא כן נהגה בסדר שלא התקשרה באותו היום או שלא נהגה בסדר וכו'. אבל העוגן היחיד שיש לנו בחיים כדי שהיחסים עם האחרים לא יהיו ארעיים כל כך זאת ההבנה. הבנה היא כוח.

סטודנטית ו': אולי החברה קינאה בס' שהיא התארסה. היא ראתה שס' מתרחקת ממנה, פחדה שתשכח אותה ועל כן התרחקה מס' לפני שס' תתרחק ממנה.

מרצה: בהחלט יכול להיות. מי חושב שהחברה באמת נפגעה מכך שס' לא התקשרה אליה ביום הולדת וזאת הייתה הסיבה להתרחקותה, ומי חושב שזה היה רק תירוץ לכעוס ולנתק את הקשר?

רוב הכיתה חשבה שזה היה רק תירוץ, ולמרות זאת רבים ייעצו לס' לסלוח לחברתה ולשמור על קשר אֶתה.

סטודנטית ז': קנאה היא דבר טבעי, ורחמנות זה מהדת. את צריכה להיות רחמנית ולסלוח.

מרצה: אתן לא חייבות להיות חברות אבל כדאי לך, ס', להבין מה קרה כאן. אני רוצה לעודד אתכן להבין ולא לקבל דברים ככה סתם כאילו ללא סיבה. אני חושב שהחיים נראים אחרת כשמבינים. אז זה כבר לא הגורל ולא אלוהים.

ס': אני לא אתגרש מבעלי בגללה ... האמת היא שאני מאוד קשורה לבעלי. אנחנו לא רק בעל ואישה, אנחנו ממש חברים טובים. ואני גם מאוד קרובה לאמי וזה מספיק לי. אני לא צריכה היום עוד חברות. עזרתם לי להבין שהיא קינאה בי ופחדה שאני אתרחק ממנה ולכן התנהגה כך. נכון שאני מרחמת עליה אבל עכשיו ברור לי שאני לא רוצה לחזור ולהיות חברה שלה.

סטודנטית ז': אז החברה צדקה...

120. על הנזק ההתפתחותי שבנישואים בין בני דודים

היום סיפרה ר' לכיתה שהיא נשואה לבן דודה ויש לה קשיים עם חמותה, שהיא אשת אחיו של אביה. היא אישה קרה ומרוחקת שעושה כל מה שהיא רוצה. אפילו בחברה אינדיבידואלית לא מתנהגים כך, אומרת ר' בבת צחוק. חמיה, הדוד, הוא אדם מאוד נחמד ואתו יש לר' קשר חם אך לא עם החמות. בעלה של ר' אומר שזו לא אשמתה, הוריו מעדיפים לאורך השנים את אחיו ממנו לכן אמו לא מתייחסת אל ר' יפה כפי שהיא מתייחסת אל שאר הכלות. לא, היא לא תלונן לפני הוריה שלה משום שהיא לא רוצה לעשות בעיות. בעלי הולך אל הוריו הרבה כפי שמקובל אצלנו, היא מספרת, ומצפים גם ממני שאבוא הרבה ואעזור לחמותי בכל עבודות הבית אבל אני ממש לא רוצה. אני גם לא אוהבת להביא את בני לשם. בשנים הראשונות לאחר החתונה עשיתי כל כך הרבה מאמצים להיות טובה ולעזור בכל דבר אבל היא נשארתי קרה ומתנשאת ומעדיפה את הנכדים האחרים על בני. אני אחת כזאת שמנסה כל החיים לרצות, ואני נפגעת מהר ויש לי לב טוב. פעם כל אדם היה חשוב לי. במהלך השנים למדתי להתנתק מאנשים שלא חשובים לי כל כך. אבל קשה לי מאוד להיות רעה ולדאוג לעצמי משום שאני מיד מרגישה אשמה. ככה חינוכו אותי, להיות אישה טובה. עכשיו פונה אלינו ר' ושואלת מה עליה לעשות בנוגע לחמותה.

סטודנטית א': מה אומר על כך בעלך?

ר': הוא תומך בי. כבר אמרתי לכם שהוא חושב שזה בגללו. הוא אומר שאסור לי להיות עצובה ועלי להתייחס אליה כמו אל כל אדם זר, "בכבוד", אבל אומר שאני לא מחויבת ללכת אליה ולעזור לה. הוא מציע שאגלה יחס פורמלי כלפיה.

סטודנטית ב': האם ניסית לדבר עם חמותך?

ר': היא טיפוס קשה שלא משנה את דעתו. היא עושה מה שהיא רוצה אפילו שהיא חיה בחברה קולקטיבית. אין סיכוי לדבר איתה. אותי חינוכו לכבד כל אדם ולקבל אהבה מכל אדם שאתו אני בקשר ובוודאי מבני המשפחה. כשמתנהגים אלי בחוסר אכפתיות אני מאוד נפגעת. מרצה: אז את בעצם אומרת שישנן שתי אפשרויות. או להמשיך לרצות אותה או להתנתק ממנה באופן כלשהו, אולי כפי שמציע בעלך? משום שלדבר איתה אי-אפשר.

ר': אצלנו כל הזמן מצפים ממך שתהיי עם כולם וקשה להתנתק. אני עובדת על עצמי ומנסה לשנות את תפיסת החיים שלי. זה קשה מאוד אך התקדמתי יפה והיום אני שולטת בהתנהגותי וברגשותי טוב מבעבר. אני מאוד מנסה להיות רציונלית ולא אמוציונלית. אולי אני צריכה ללמוד מבעלי.

מרצה: גם בחברה קולקטיבית וגם בחברה אינדיבידואלית ישנם כל סוגי הטיפוסים. ר' מספרת לנו על חמותה שדואגת רק לעצמה, על בעלה

שיכול לעמוד על שלו יותר ממנה ועליה, ר', שחשה תמיד רגשי אשמה ומנסה לרצות את האחרים וכמה היא עובדת על עצמה להשתנות בעניין זה אבל זה לא קל. אז ראשית, כן, אני רוצה לעודד אותך להמשיך בקו שהתחלת בו, שבעלך מייצץ לך לנקוט. ללמוד לדאוג יותר לעצמך ופחות לתת משקל לאחרים וודאי למי שלא נותן לך את המקום שאת חשה שמגיע לך.

מעבר לכך, בחברה קולקטיבית, שבה מתקיימים נישואים רבים בין בני דודים, הלחץ הקולקטיבי גדול יותר, משום שהאישה קשורה למשפחת בעלה לא רק בגלל בעלה אלא גם בגלל הוריה. חמותה היא גם דודתה ועל כן הרבה יותר קשה לבסס נפרדות ועצמאות. הוריה של ר' יתקשו לתת לה גיבוי משום שהדבר הזה מעמת אותם, במקרה זה, עם אחי האב ואשתו. אחד המגרעות בנישואים בין בני דודים, שרווחים כל כך בחברות מסורתיות, היא העובדה שלפרט לא נשאת פינה מוגנת משלו. לדידה של ר' ניתוק מחמותה הוא גם ניתוק מדודתה וממשפחתה שלה. לר' אולי כבר מאוחר והיא תיאלץ להיפרד ממשפחתה כדי לבסס את עצמאותה בתהליך שאינו קל אולם לאלו מכם שעדיין לא התחתנו נדמה לי שנישואים בין בני דודים פוגעים ביכולתו של הפרט להשיג נפרדות ועצמאות. ידוע הפתגם הערבי המאפשר לבחור להוריד את בת דודתו מן הסוס אפילו ביום שהיא נישאת לאחר משום שלו זכות הראשונים. בנישואי בני דודים ברורה הפגיעה ביכולת ליצור חברה דמוקרטית, משום שהנאמנות נשאת לקבוצה המורחבת או לשבט ולא למדינה. מעבר לכך, הקושי ליצור נפרדות פסיכולוגית הוא גם הקושי לבסס חשיבה עצמאית, שהיא תנאי הכרחי לכל חשיבה יצירתית או מדעית. החשיבה היצירתית והמדעית מסתיימת באותה נקודה שהאמת שלי מפסיקה להיות אישית פנימית והופכת להיות דעת הקבוצה. כך אי־אפשר ליצור בנושא כלשהו וכך גם אי־אפשר לפתור תרגיל במתמטיקה שבו הפרט הוא הסמכות. הנזק בנישואי בני דודים הוא אפוא לעתים קרובות בהתפתחות החברה והפרט.

121. סיפור על דמוקרטיה וכניעה

היום סיפרה לי ר' באופן אישי את סיפורה העצוב של אמה. בחרתי בסיפור הזה, אמרה לי בקפטריה, משום שהוא השפיע עלי מאוד וכמוהו קורים לא מעט בחברה המסורתית שלנו. לפני כעשר שנים נפתח בכפר שלנו מתנ"ס, ואמי, שיש לה תואר בחינוך, זכתה במכרז לנהל את המתנ"ס מטעם המועצה. היא ניהלה את המתנ"ס בנאמנות ובמקצועיות, דאגה לגייס כספים מכל מיני מקורות, פתחה אותו לילדים ולמבוגרים, הרחיבה את תחומי הפעילויות בו, העניקה יחס חם ואוהב, וכולם היו מרוצים מאוד. הזמן חלף,

ולפני כשלוש שנים הגיע מועד הבחירות למועצה המקומית בכפר. ראש המועצה המכהן, שמייצג את החמולה הגדולה בכפר, התמודד מול מועמד של החמולה שלנו, שהיא הרבה יותר קטנה. המועמד שלנו הוא אינטלקטואל רחב אופקים, ואילו ראש המועצה המכהן הוא אדם פשוט, צר אופקים ונקמן. אמי קיבלה איומים שאם תצביע לנציג החמולה שלנו היא תפוטל מעבודתה. הורי הצביעו למועמד שלנו ואמי לא העמידה פנים והודתה שהיא הצביעה לו.

המועמד שלנו הפסיד. זמן קצר לאחר מכן החל ראש המועצה להתנכל לאמי. הוא הצר את צעדיה, מנע ממנה לפתח את המתנ"ס ופיטר עובדים שסייעו לה אך על פי חוק לא היה יכול לפטר אותה בלי לסגור את המתנ"ס משום שהיא זכתה במכרז. כשהגיעה תוכנית ההבראה הוא ניצל את ההזדמנות וסגר את המתנ"ס בטענה שאין לו די תקציב לכך. ועכשיו שואלת אותי ר':

1. האם נקמנות פוליטית יכולה לסנוור את עיני ראש המועצה וגם את עיני חברי המועצה, שעמדו חסרי-אונים אל מול רצונו בהיותם חברי קואליציה וברצונם לשמור על כיסאותיהם?

2. היכן חופש ההצבעה של האזרח אם מתערבים בהצבעתו? האם האזרח צריך לנהוג על פי האינטרסים של אחרים מבלי להתחשב ברגשותיו וברצונותיו הוא כדי לשמור על עבודתו?

שיקפתי לר' ששאלתה הראשונה היא רטורית, משום שמתוך סיפורה ברור שזה מה שאירע. ושאלתה השנייה נוגעת לשאלה אם למרוד מול הסמכות או להיכנע ולוותר. הבטתי בר', בחורה עדינה ושברירית, שעצבות ניכרת בעיניה ובהבעת פניה, והיה נדמה לי ששאלת המרד והכניעה משקפת בחייה יותר מאשר את המקרה המוצג. שאלתי אותה איך השפיע המקרה על אמה ועליה באופן אישי.

ר' סיפרה שמאז המקרה הפכה אמה לאישה עצובה. היא מאשימה את עצמה בכל מה שקרה, היא אומרת, ולעתים אפילו מצדיקה את ראש המועצה. נכון שזכתה למחמאה מקרוב המשפחה המתמודד, שאמר לה שהיא גיבורה, אך היא נשארה מובטלת. אבי כל הזמן מנסה לעודד אותה ואומר לה כמה ראש המועצה הנוכחי הוא אדם מוגבל אבל זה לא עוזר. לעתים אמה פונה לאלוהים ואומרת שהוא ישלם לראש המועצה כגמולו. אני, כשאסיים את לימודי התואר שלי לא אנסה להתקבל לעבודה במועצה אף על פי שזו עבודה נוחה מאוד וקרובה לבית שלנו בכפר. זה עוד מחיר שיהיה עלי לשלם בגלל הצבעתה של אמי. מאז אותו מקרה אני מתלבטת מהי הדרך הנכונה בחיים. בחברה שלנו לא חסרות נשים כנועות ולא צריך עוד. עם זאת נדמה לי שהמסקנה מהסיפור הזה היא שאדם צריך לדאוג קודם כול לעצמו.

מרצה: את מספרת שבעצם אמך ניסתה למרוד ונענשה על כך ואת למדת מניסיונה לוותר ולהיכנע.

ר': תראה, אני יודעת שהמועמד שלנו היה יותר טוב. אבל מה יכולתי לעשות? אם הייתי אומרת לחמולה שלי שהצבעתי למועמד שלנו, כפי

שעשתה אמי, העניין היה מגיע לאוזניהם של בני החמולה המתחרה וראש המועצה. ואם הייתי אומרת לחמולה שלי שלא הצבעתי למועמד שלהם הם היו נעלבים. אין מה לעשות! אז אולי עדיף להצטרף לחזקים ולוותר על מה שאתה מאמין בו.

מרצה: אבל שכחת את האופציה שמעניקות הבחירות החשאיות. את יכולה להצביע למי שאת רוצה ולשמור את הצבעתך בסוד.

ר': זה אצלכם אבל לא אצלנו. ישאלו אותי למי הצבעת, ומה אגיד? אני חייבת להגיד משהו ומה שלא אגיד לא יהיה טוב.

מרצה: ר', הבעיה היא בכך או בתרבות שלך? נדמה לי שבשבילך עניין המרד והכניעה מרכזי בעוד תחומים בחיים. האם כל אחד מבני משפחתך היה מגיב כמוך?

ר': לא, להם יש יותר שכל. הם אולי היו מסתדרים טוב יותר. מישהי אחרת ממשפחתי שעובדת במועצה התחנפה והצביעה לראש המועצה. אבל אני לא יכולה לוותר על מה שאני מאמינה בו. ליתר דיוק לא יכולתי, בעתיד כבר אהיה יותר חכמה.

מרצה: לאחר השיחה עם ר' נשארתי בתחושה קשה. ר' ואמה הן מורדות לעצמאות ולדמוקרטיה בחברה שבה מקובל להיכנע לסמכות. נכון, ייתכן שחוסר־התאמתן וחוסר־הסתגלותן לחברתן נובעים מקשיים רגשיים שיש להן. אולם דווקא הקשיים הרגשיים שלהן, שמתבטאים בכך שהן אינן מוכנות לקבל את מרות הסמכות, הם אלו שעשויים לשרת את חברתן ולהפוך אותה לחופשית ודמוקרטית יותר. אבל גם ידעתי שהן כבר שילמו את המחיר בזמן שהתרומה שלהן לחברתן עדיין לא זכתה להכרה.

122. רצח על חילול כבוד המשפחה

היום סיפרה לנו כ' על א', בחורה בת עשרים פלוס שנרצחה בגלל מה שנקרא חילול כבוד המשפחה. כשאני נזכרת בסיפור הטרגי הזה אני פשוט לא מעכלת, היא אומרת בדמעות, את העובדה שבימינו עדיין יש אנשים כל כך ברברים שלא חושבים על תוצאות מעשיהם.

באחד הימים בקיץ שעבר נסעתי לבקר את חברתי ה', שגרה ביישוב סמוך, מספרת כ'. שם פגשתי בחורה יפה, א' שמה, שלומדת קולנוע בתל־אביב. היא סיפרה לי כמה היא מרוצה מלימודיה משום שהמקצוע הזה הוא חלום חייה. הוריה התנגדו בהתחלה, לא בגלל הלימודים, אלא בגלל המרחק והצורך לישון מחוץ לבית. מאותו היום הפכנו לידידות טובות, ביקרנו זו אצל זו ושוחחנו בטלפון פעם בשבוע לפחות.

אני זוכרת את זה כמו היום, ערב חורפי גשום ושיחת טלפון. אני שומעת בכי ולא מזהה מי על הקו. אחר כך היא דיברה בקול נמוך, חברתי ה'. "מה קרה?" אני שואלת.

פרק רביעי: בוגרים

"א', נרצחה", היא משיבה. שאלתי שוב, "מה קרה?" ושוב היא אומרת, "א' נרצחה". סגרתי את הטלפון, לקחתי את המכונית ונסעתי לביתה של ה'. בכיתי כל הדרך וסירבתי להאמין שמה שה' אמרה לי זאת האמת.

בביתה ה' סיפרה לי ששני אחיה של א' שחטו אותה וקברו את גופתה בחורשה הסמוכה לכפר. ואז הם הלכו למשטרה והסגירו את עצמם. "למה הם עשו לה את זה?" שאלתי בזעם.

ה' השיבה, "משום שהם פושעים ואין להם לב. הם חשדו בה שהיא מנהלת רומן עם בחור מכפר שכן ושהיא בהיריון. על כן הם שפטו אותה והוציאו אותה להורג. הם הרגו אותה!" צעקה ה'.

חלפו הימים, האחים עדיין בכלא, מחכים למשפט שיגזור את דינם, אבל מה זה יעזור, א' איננה. לאחר חקירת המשטרה ונתיחת הגופה התברר שכל סיפור הרומן וההיריון לא היה ולא נברא. זאת הייתה שמועה שהגיעה לאוזני האחים, ומשום שהם כביכול אנשים דתיים זה כאב להם. א' הייתה ילדה טובה שנרצחה בגלל טיפשות ורוע לב של אחיה משום שהיא כביכול חיללה את כבוד המשפחה. "על איזה כבוד הם מדברים?" פונה כ' עכשיו אלינו, "לרצוח זה כבוד?" עד היום תמונתה של א' לא עוזבת אותי. אני רואה אותה מתחננת לאחיה שלא ירצחו אותה אבל זה לא עוזר, היא נרצחת בדם קר...

סטודנטית א': אני הכרתי את הבחור שהיא הייתה אתו בקשר. אמו לא רצתה שהוא יתחתן עם א'. והאחים של א' איימו עליו כדי שיתחתן איתה. הם בטח חשבו שהיה ביניהם משהו.

סטודנטית ב': איך זה שהיא לא הייתה בקשר עם בני משפחתה ולא ידעה מה הם חושבים?

סטודנטית ג': אני לא מבינה איך הם אפשרו לה ללמוד בתל-אביב, רחוק מהבית, ופתאום רצח!?

סטודנט ד': אני יודע שיהיו כאלה שלא יסכימו אתי אבל גם היא אחראית למה שקרה, שלא הכירה את הבית שלה ומאיפה היא באה. התפקיד שלה הוא לשמור על קשר עם אחיה ועל ההרמוניה במשפחה.

סטודנטית ה': מה זאת אומרת?! מה אתה אומר?! איזה כבוד זה לרצוח?! הם לא דתיים, הם סתם פסיכים!

סטודנטית ו': גם אם היא בהיריון אסור לרצוח אותה. לרצוח זה נגד הדת. סטודנט ז': אני אספר לכם איך זה בירדן. שם מקבלים מאסר של כמה חודשים בלבד כשמדובר ברצח על חילול כבוד המשפחה.

כ': הם אמרו שהם עושים את זה כדי למחוק את הבושה. יש פתגם בערבית, "אלארד ואלערד" – אדמה וכבוד המשפחה. כלומר, על שניהם לא מוותרים. ויש עוד פתגם, "אלתאר ולא אלעאר" – נקמה ולא בושה. כלומר, נקמה מנקה את הבושה.

סטודנט ח': אני חושב שזה לא קשור לדת ויש גם כאלו שאינם דתיים שעושים זאת. זאת המנטליות הערבית. כל החברה הערבית היא כזאת ואל תגידו לי שלא.

סטודנטית ט': אני בכלל לא מסכימה.

סטודנטית י': גם אני לא מסכימה.

סטודנטית י"א: צריך לפרסם את פסק הדין. שכולם ידעו שהם מקבלים מאסר עולם.

סטודנטית י"ב: הם תכננו את הרצח. זה לא היה רצח מתוך קפריזה של אדם אחד.

סטודנטית י"ג: צריך לרצוח את מי שהעביר את השמועה שהבחורה בהיריון.

סטודנטית י"ד: אז יצטרכו לרצוח חצי מהחברה שלנו.

מרצה: זאת הזדמנות לשוחח קצת על מעמד האישה בחברה המסורתית.

סטודנט ט"ו: בחברה הערבית הגבר קובע הכול.

סטודנטית ט"ז: אצלי זה לא כך.

סטודנטית י"ז: אני שואלת את בעלי אחרי שאני עושה משהו ואז הוא אומר לי לעשות את מה שכבר עשיתי. כך הוא מקבל את הכבוד ואני עושה מה

שאני רוצה.

מרצה: במקרה הזה האחים הפכו אחראים על המשפחה ורצחו את אחותם. ייתכן שלהורים, שהם מבוגרים יותר, יש יותר שיקול דעת והם לא היו נסחפים לדבר כזה. בכלל, כל האחראיות הזאת המוטלת על כתפיו של האח הבכור, שהוא לעתים בחור צעיר, היא מסוכנת ולעתים קרובות לא תואמת את יכולתו.

מעבר לכך, רצח על חילול כבוד המשפחה מעורר פחד אצל נשים רבות וגם אצל גברים. הפחד הוא כידוע האויב הגדול ביותר של כל התפתחות. הוא הופך את האדם לִשְׁפוּט של הסמכות ופוגע ביכולתו לחשיבה עצמאית. רצח על חילול כבוד המשפחה זורע פחד בחברה ומצמצם את החשיבה החופשית למינימום.

בנוגע למעמד האישה, לי אין ספק שילד מרוויח מכך שיש לו אמא חזקה וסמכותית יותר מאשר כשאמו צריכה לשאול את בעלה בכל דבר ועניין. ראשית, האם היא שבדרך כלל מגדלת את הילדים ועל כן היא זקוקה לסמכות כדי למלא את תפקידה בהצלחה. מעבר לכך, הילד מזדהה עם אם חלשה וחולשה זו עוברת אליו. המודל של אם חלשה ואב חזק ומאיים הוא מודל שמעורר בילד רגשי אשמה ורחמים כלפי אמו ופחד מפני אביו. הורה אחד סמכותי הוא כמו חצי משפחה. שני הורים בעלי יכולת ודאי עדיפים מהורה אחד בכל הקשור להתפתחות הילד.

123. חיים של סבל

א' רצתה להיפגש אתי באופן אישי בקפטריה. שם, בתוך הרעש וההמולה, כשאנו יושבים זה מול זה, היא סיפרה לי את סיפורה. תקופת האירוסים הייתה התקופה היפה בחיי, היא אומרת. התארסתי לבחור שיש לו כל התכונות הטובות: הוא מבין, חכם, יפה ומלומד. הייתי אז בת תשע־עשרה והוא בן שלושים ושמונה. אבי התנגד לנישואים בגלל פער הגילים, אבל אני שכנעתי אותו שאנו מאוהבים. לאחר החתונה הוא החל לשוב מעבודתו מאוחר בלילה וגם כשחזר עוד היה מדבר עם המזכירה שיחות ארוכות. זה עסק משפחתי שגם בני הדודים שותפים בו ואם הוא רוצה הוא יכול לשוב מוקדם יותר. הוא אמר שהוא רוצה להרוויח הרבה כסף כדי שיהיו לנו חיים טובים. אני לומדת לתואר ראשון, ועם שלושה ילדים קטנים זה היה קשה מאוד. הוא בכלל לא עזר לי ועוד התנגד ללימודי. רצה שאהיה רק בבית. רציתי להיות אתו יותר והצעתי שאעבוד אתו בעסק אבל הוא לא רצה. לא יודעת למה. "מי שלא מוצאים חן בעיניו החיים האלה שיעזוב את הבית", הוא אומר כשאני מתלוננת.

חשבתי לעזוב את הבית אבל אני לא עושה את זה בגלל הילדים. אני נותנת לבעלי כל מה שאישה צריכה לתת. אני נותנת לו כבוד יותר ממה שהוא נותן לי ואני אוהבת אותו ורוצה להיות אתו. לא נותר לי אלא לסבול ולשנות משהו בתוך עצמי. אין בינינו אהבה וליטופים, גם יחסים אנחנו לא כל כך מקיימים. לעתים הוא לא רוצה ולעתים אני לא רוצה. ואם כבר מקיימים יחסים הוא הולך לישון אחר כך במיטה אחרת. כשאני מתלוננת שהוא לא בבית הוא לעתים מכה אותי. חשבתי לדווח למשטרה אבל הוא איים עלי שאם אתלונן עליו במשטרה הוא ייתן לי גט ואז מה יהיה על הילדים? לספר להורי אני גם לא רוצה. פעם סיפרתי לאבי והוא ניסה לדבר אתו, אבל זה לא עזר. אחר כך אבי אמר לי שזה עניין שלי משום שהוא אמר לי לא להתחנן עם הבחור. הוא גם אמר שאני צריכה לחשוב לא על עצמי אלא על הילדים. בנוסף, אחי איימו עליו שלא ייגע בי אז אני לא רוצה עוד סכסוכים.

שאלתי איזה אבא הוא, והיא משיבה שהוא אבא טוב ומשחק יפה עם הילדים וגם הם מצדם מאוד אוהבים אותו. פנינו גם אל פסיכולוג, היא מספרת, הלכנו לכמה פגישות ולאחר שהפסיכולוג נזף בו הוא לא רצה לבוא עוד לטיפול.

אני מבינה שאני צריכה להעסיק את עצמי ולהשקיע בילדי ולא להתייחס לבעלי. זו הדרך הנכונה בשבילי אבל קשה לי מאוד. גם הורי אומרים שלא אציק לו משום שזה מקור הבעיות. אני יודעת שהצעות הורי נכונות, אומרת עתה א' בפיקחון. הם אומרים לי לקבל אותו כמו שהוא משום שהוא לא ישתנה. ועכשיו, לאחר כל מה שהיא סיפרה לי, היא שואלת אותי בעיניים דומעות מה עליה לעשות.

הקשבתי לסיפורה וידעתי שהיא מצפה ממני לפתרון הקסמים שאין לי. הבנתי את מסקנתה – שאין מה לעשות ועליה להשלים עם המצב ולקבל את בעלה כמו שהוא. להתגרש היא לא רוצה משום שמעולם לא חונכה לעצמאות. היא לא נפרדה ממשפחתה המקורית, רק החליפה משפחות בחוסר־הצלחה כשנישאה בגיל תשע־עשרה. לפנות אל

המשטרה היא גם לא רוצה ומהוריה או מאחיה לא תצמח הישועה. הסכמתי עם אביה שאולי מוטב לה שלא להרגיז את בעלה ולהתמקד בילדיה. הזכרתי לה שהוא אבא טוב וכמה זה חשוב אך אני, כמוה, נשארתי עם תחושה רעה.

לאחר כמה שבועות פגשתי אותה בסיום הלימודים כשהיא עומדת ובוכה. היא סיפרה לי שעזבה את בעלה וחזרה אל בית הוריה עם הילדים. שם היא יושבת ומצפה שבעלה יבוא לבקש ממנה סליחה. הפתרון למצבה של א' לא יכול לבוא מתוך עצמאותה ובחירתה החופשית משום שזו אינה קיימת. הפתרון, אני מבין, יכול לבוא רק במסגרת שיחה עם הבעל או עם המשפחה מתוך ניסיון לגשר על הפערים. גם אלי באה א' כדי לקבל פתרון מן המוכן ולא כדי שאשקף לה את מצבה ואטיל עליה את האחריות לפתרון. חשבתי גם על כוחותיה הדלים של א', שמתקשה לשים את הילדים במרכז כמו שהציע אביה, ולא נותר לי אלא להסכים אתו שבמקרה שלה ההצעות להתרכז בילדים ולא להציק לבעלה היו הטובות ביותר.